

Міністерство освіти і науки України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Szkoła Główna Służby Pożarniczej
Державний біотехнологічний університет
Дніпровський фаховий коледж енергетичних та інформаційних технологій
Запорізький державний медичний університет
Кам'янець-Подільський державний інститут
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київський університет інтелектуальної власності та права Національного
університету «Одеська юридична академія»
Львівський державний університет внутрішніх справ
Міжрегіональна академія управління персоналом
Національна академія Служби безпеки України
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
Одеська державна академія будівництва та архітектури
Приазовський державний технічний університет
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»
Смілянський технологічний фаховий коледж Національного університету харчових
технологій
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
Університет Григорія Сковороди у Переяславі
Університет митної справи та фінансів
Черкаський державний бізнес-коледж
Черкаська медична академія
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Черкаська обласна профспілка працівників соціальної сфери України
Черкаське регіональне відділення Соціологічної Асоціації України

ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ ВИПУСК 23

м. Черкаси

УДК 009

Рецензенти:

Лазуренко В. М. – заслужений працівник освіти України, д-р іст. наук, професор (*Черкаський державний технологічний університет*);

Мосов С. П. – заслужений діяч науки і техніки України, д-р військ. наук, професор (*Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту*).

Головний редактор:

Чубіна Т. Д. – заслужений працівник освіти України, д-р іст. наук, професор.

Відповідальний редактор:

Кришталь А. О. – канд. пед. наук.

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.
Випуск 23. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, НУЦЗ України 2023. – 300 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол № 9 від 03.04.2023 р.)*

*Дозволяється публікація матеріалів збірника у відкритому доступі
комісією з питань роботи із службовою інформацією в
Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол № 5 від 14.04.2023 р.)*

ШАНОВНІ НАУКОВЦІ!

Сьогодні, усі ми відстоюємо Україну, об'єднані вірою в Правду, і разом із тим – вірою в Перемогу Демократії і Свободи. Кожна миттєвість від 24 лютого 2022 року – боротьба за Вітчизну, за майбутнє, за збереження духу українства, світла і добра. Гідність і свободолобство нашого народу, переусвідомлення життєвих смислів та цінностей, надали колосальний поштовх до самотворення і розвитку особистості, посилили жагу до нових знань, нових технологій, до технологічного зростання й сприйняття інновацій, що уможлиблює скорішу інтеграцію української науки й освіти до Європейського й світового дослідницького простору. Попри війну, ми рухаємось уперед і

трансформуємося! Разом, гуртом, кожен на своєму місці!

Діалог із вітчизняними й зарубіжними партнерами, відкрита дискусія, обмін досвідом, кращими світовими тенденціями відкрили організаторам і учасникам нові перспективи вирішення актуалізованих соціально-гуманітарних проблем суспільства.

Учасники панельних дискусій зазначали, що війна обнулила наші здобутки, досвід, загострила цінності. Перед нами постало безліч викликів, різноманітність яких породжує інноваційність рішень. Саме тому, реалізуючи потенціал кожного, ми зможемо перемогти!

За підсумками роботи конференції учасники здійснили аналітичні узагальнення теоретичних і практичних проблем, піднятих представниками академічного й експертного середовищ, щодо стратегічного організаційного розвитку в питаннях аналізу суспільних процесів як необхідних факторів гармонійного поступу та забезпечення стійкості в умовах війни. Тож до збірника увійшли матеріали доповідей, виголошених на науково-практичній конференції з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє», що представляють результати досліджень широкого кола питань.

Буде корисним для філософів, істориків, соціологів, культурологів, фахівців з інших гуманітарних і соціальних наук, а також для усіх небайдужих до світоглядно-філософських, гуманітарно-методологічних досліджень.

Тримаймо стрій! Разом до Перемоги!

З повагою

*Начальник Черкаського інституту
пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
кандидат технічних наук, професор,
Заслужений працівник цивільного захисту України,
генерал-майор служби цивільного захисту*

Віктор ГВОЗДЬ

У збірнику містяться наукові статті гуманітарного спрямування, присвячені різним актуальним питанням історії України, історії пожежно-рятувальної служби, психології, педагогіки, філософії, культурології, філології, права, економіки, державного управління, а також статті, присвячені нашому сьогоденню – російсько-українській війні (2014–2023 рр.).

Розрахований на науковців, викладачів закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, курсантів, студентів, усіх, хто цікавиться гуманітарними науками.

Слава Україні! Все буде Україна!

Редакційна колегія:

Вороновська Л. Г. – канд. філос. наук, доцент;

Дмитренко М. Й. – д-р філос. наук, професор

Єремєєва Н. Ф. – канд. філол. наук, доцент;

Коваленко-Чукіна І. Г. – канд. іст. наук, доцент;

Косяк С. М. – канд. іст. наук;

Кришталь А. О. – канд. пед. наук;

Кришталь Т. М. – д-р економ. наук, професор;

Левченко І. М. – д-р істор. наук, професор;

Міненко О. В. – канд. філол. наук, доцент;

Ненько Ю. П. – д-р пед. наук, професор;

Стадник І. Ю. – канд. іст. наук, доцент;

Усов Д. В. – д-р філос. наук, професор;

Федоренко Я. А. – д-р іст. наук, доцент;

Telak Oksana – dr hab, prof (Республіка Польща);

Telak Jerzy – dr hab, prof (Республіка Польща).

**Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення.
Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та
зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України.
Політичні науки в Україні та світі.
Філософські пошуки на тлі сучасних проблем.
Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення.
Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та
інформаційної діяльності.
Актуальні проблеми психологічних наук**

**THE SUBJECTIVE SIDE OF ACTIONS AIMED AT A VIOLENT CHANGE OR
OVERTHROW OF THE CONSTITUTIONAL ORDER OR AT SEIZING STATE
POWER AS A LEGAL-PSYCHOLOGICAL ASPECT**

*Bondarenko Stepan Yuriiiovych,
Educational and Research Institute of Information
Security and Strategic Communications
National Academy of the Security Service of Ukraine
Certified expert of "Vseosvita"
Kyiv, Ukraine*

*Vitomski Yuriy Leonidovich, PhD in Psychology,
Associate Professor at the Department of Criminal Law,
Process and Criminalistics,
Kyiv University of Intellectual Property and Law,
National University "Odessa Law Academy"*

The subjective side of the crime reflects the processes in the person's consciousness in relation to the commitment of the crime, and indicate the direction of his/her will and attitude towards socially dangerous act and its consequences. The elements of the subjective part of a crime are: guilt; motive of the crime; target of the crime.

Guilt is the main and obligatory sign of the subjective part of a crime and its absence always means the absence of *corpus delicti* in the actions of a person. According to Article 23 of the CC of Ukraine, guilt is a person's mental attitude to the committed act or omission provided for by this Code and its consequences expressed in the form of intent or negligence [1].

Human mental activity is an inseparable unity of consciousness, will and emotions. A certain form of emotion, which expresses a person's experience in connection with the committed act (feeling of satisfaction or dissatisfaction, anger, fear, excitement), is also characteristic of criminal acts, but emotions are usually not included in the number of signs of the subjective side of specific *corpus delicti*. The explanation is that the role of emotions in the commission of crimes is limited to their influence on the formation of motives or motives for the commission of crimes; the nature of emotions allows more thoroughly clarify the motives of the crime, and thereby the specific content of the intent of the perpetrator.

The subjective side of the crime manifests itself externally in the objective side, i.e. in the specific actions of the perpetrator for which he or she is held criminally liable.

The criminal law literature notes that determining the corpus delicti of a crime usually proceeds from the objective aspect to the subjective one (purpose and motives of the crime, guilt and its forms), and in its turn, without knowing the subjective part, it is impossible to assess correctly the degree of danger of the crime and the offender, and in some cases to establish the object of the crime correctly.

The totality of factual circumstances that are the most important for establishing the subjective side of a crime can be divided as follows (table 1):

<i>circumstances related to the nature of the act:</i>	1) instruments, means and ways used by the person; 2) object of the act (object of application of force); 3) intensity of the acts, their repetition or multiplicity; 4) forces and possibilities of the subject to complete the crime, reasons of non-occurrence of criminal result; 5) behaviour of the person before, during and after the crime; 6) identification of the subject's intention; 7) existence and number of accomplices; 8) existence and nature of acts of preparation for the crime; 9) different forms of identification of intention; 10) nature of the crime.
<i>circumstances describing the crime scene:</i>	1) the place where the crime was committed; 2) the time when the crime was committed; 3) the specific situation where the crime was committed; 4) the nature of the relationship between the accused and the victim; 5) the victim's behaviour before and during the crime; 6) the reason for the crime; 7) the causes and conditions that contributed to the crime.
<i>Circumstances characterising the personality of the accused include:</i>	1) socio-demographic characteristics of the person; 2) moral and psychological properties of the person; 3) behaviour of the subject in different spheres of social life; 4) psychophysical features of the person; 5) presence or absence of special mental states and various mental and somatic anomalies; 6) availability of special knowledge, experience, skills; 7) age features of the person.

Table 1. factual circumstances most relevant to establishing the subjective side of the crime

The subjective side of actions aimed at unlawful change of the constitutional system of Ukraine or unlawful obtaining of state power in Ukraine is characterized by the presence of guilt in the form of direct intent and, in addition, characterized by a special purpose – unlawful change of the constitutional system or unlawful obtaining of state power.

Each form of guilt contains signs (elements, moments) characterizing the desire of an individual and his will, and also allow distinguishing the form of guilt

and their types. To this end, the legislator, when defining the form of guilt, uses two mental elements – intellectual and volitional, associated with the two elements of the objective side of the crime – the act and the consequences.

The intellectual moment – a person's awareness of the socially dangerous nature of his act and anticipation of socially dangerous consequences, if:

- 1) the objective situation gave the subject relevant information;
- 2) the subject did not have any obstacles to the perception and awareness of this information.

At the same time, awareness of the socially dangerous nature of an act means that the subject is aware of its social significance and its harmfulness for the social relations protected by law.

Foreseeing the coming of socially dangerous consequences means being aware of socially dangerous changes in the object of the crime committed by the act.

The volitional moment indicates the practical side of awareness and lies in the regulation of the practical activity of a person, i.e. consciously directing mental and physical efforts to achieve the goal or refraining from active actions.

Legislatively, the volitional moment is defined by indicating:

- 1) desire for socially dangerous consequences;
- 2) conscious assumption of socially dangerous consequences;
- 3) calculation for prevention (non-occurrence) of socially dangerous consequences.

Considering the commission of actions with the purpose of unlawful change of the constitutional system of Ukraine or unlawful acquisition of state power in Ukraine, we mean that a person is aware of the socially dangerous nature of the act, foresees socially dangerous consequences, desires the onset of these consequences.

Awareness and foresight characterize the intellectual moment of this intention, and the desire for socially dangerous consequences is the volitional moment of this intention.

The intention in this element of the crime is characterised by the following features.

The perpetrator: 1) realises that he/she commits actions aimed at unlawful change of the constitutional order of Ukraine or unlawful obtaining of the state power in Ukraine and that it is the unlawfulness of such actions which is aimed at causing damage to a certain part of the foundation of the national security of Ukraine (constitutional security); 2) desires to commit this deed.

Thus, this crime can be committed only with the direct intent, as there is a special purpose – illegal change of the constitutional system of Ukraine or illegal acquisition of state power in Ukraine.

The content of the intent is characterized by the totality of those objective characteristics of the actions committed with the purpose of illegal change of the constitutional system of Ukraine or illegal obtaining of state power in Ukraine, which are reflected in the consciousness of the guilty and are important for the qualification of the committed.

The intellectual aspect of the intent in the actions committed with the purpose of unlawful change of the constitutional system of Ukraine or unlawful obtaining of state power in Ukraine, includes the awareness of the object of the crime, nature of actions, as well as public danger and illegality of such infringement.

The volitional element consists primarily in the desire to change the constitutional order illegally or to acquire illegally the power of the state.

It should be noted, however, that criminal behaviour, like any human volitional behaviour, arises out of certain motives and is directed towards the achievement of a certain goal. There is an intrinsic (organic) link between the motive and the goal. The process of motivation, i.e. the formation of a person's motive, also implies the determination of a certain goal. Motive turns out to be an active force that leads the subject to achieve the goal.

Motive of a crime is the motives determined by needs and interests, which make a person determined to commit a crime and guides him/her in committing the crime.

The purpose of the crime is an idea of a desired result, towards which a person while committing a socially dangerous act strives.

The aim of a crime is a kind of an aim in general. The notion of goal is considered within the framework of philosophy. Goal-setting is a process of formation of a goal as an ideal image of the desirable (goal-forming); its achievement and embodiment as a result of activity (goal realisation).

The individual act of purpose has both explicit and implicit components. Since goal setting is not reducible to one simple goal act but is a process in which the goal, the means and the result are constantly changing places, it can be argued that it is possible in principle to explicate the implicit components of goal setting.

In the process of goal setting, implicit prerequisites and means are made explicit. This applies not only to one side of goal setting – goal realisation (end – means – result), but also to the other side – goal formation (need – motive – interest). In the goal-forming and goal-realising phase, there are always implicit moments, leading to deviations from the original intention, difficulties in achieving the goal, etc.

Consideration of this aspect of goal setting is necessary both in the theoretical understanding of the phenomenon and in its practical implementation.

According to W. Wundt, «a goal is an imagined and desired future event or state, the realisation of which is an intermediate causal term on the way to the goal, which is an anticypical representation of the result of our action».

The Philosophical Dictionary edited by I. T. Frolova points out that a goal is an anticipation in the mind of the result, for the achievement of which an action is directed; as a concrete motive, a goal guides and regulates acts, pervades practice as an inner law to which man subordinates his will.

M. Nadolny considers the concept of «goal» along with the concept of «means»; goal and means are concepts that characterise certain elements of human behaviour and activity; goal is a conscious anticipation of the desired result of activity, which determines the search for means and ways to achieve it; means are objects, ways of action, behaviour, social institutions, with which a certain goal is achieved, a set of activity elements aimed at comprehension, assignment and realisation of the goal [3, p.256].

According to N. Nadolny, there is a subjective and an objective goal. The subjective refers to an abstract-general goal (an ideal) and a specific goal to be realised for the sake of achieving this ideal. The objective goal is understood as either a «goal of being» (divine, providential), or a state in the development of a certain system that has the property of self-regulation (formal goal), set by this or that law (algorithm, rule) [5]. There are also general and partial, near and distant, final and intermediate goals.

On the contrary of the motive characterising only inner motives of a person, the aim always includes an idea about those desirable changes of external environment, which are supposed to occur as a result of committing a crime.

It is impossible to understand the essence of motive and purpose of a crime without clarification of their general psychological essence, activity and behaviour of a person.

The motive of a crime has all the psychological characteristics of human behaviour and activity motive. In its turn, a crime refers to a specific type of conscious human activity, i.e. it is an act of will providing a goal, choice of means, motive and assessment of actions.

In the psychological aspect, the motive is a necessary, inseparable and actually existing component in the structure of any activity of the subject. In this regard, the following fundamental provisions of psychological research deserve attention: the concept of activity is always connected with the concept of motive; activity without motive does not exist; «unmotivated» activity is an activity not devoid of motive, and activity with subjectively and objectively concealed motive.

Since every human activity is performed motivated, i.e. with a certain motive, there is always a motive in crime as a specific type of human activity. There are no motiveless crimes, as there is no motiveless behaviour at all. It should be noted that activity is defined in psychology as a holistic motivated act of behaviour. Consequently, both the activity and behaviour of the subject necessarily finds its expression in the motive.

Although rightly, in our view, it is noted that the concepts of behaviour and activity are correlated as cross-cutting concepts.

However, in its legal sense, crime is understood not as the conduct or activity of the subject, but as his socially dangerous act (action or inaction), as stated in Article 11 of the Criminal Code of Ukraine. Crime as an act is not only one act, but also two acts, their series, system, behaviour of an individual, his activity as a whole, including long-term inactivity, failure to perform proper actions, requirements, duties and even a certain state in the form of desertion, illegal keeping of weapons, being a fugitive, joining a criminal society or belonging to it, etc.

From the psychological point of view, an act is justified as a form of manifestation of the subject's activity, which is determined by its socially significant results, for which the subject himself bears responsibility, even if they go beyond his intentions. So, in fact, we are talking about activity. As a rule, psychologists use precisely the activity approach in the study of motivated human behaviour or an act, including crime.

The Philosophical Encyclopaedic Dictionary under the editorship of L.F. Il'ichev views activity as «a specifically human form of active relation to the surrounding world, the content of which consists of its expedient change and transformation; human activity assumes a certain opposition of the subject and object of activity: a man posits himself as material which should receive a new form and properties, to change from material to product» [8].

Any activity includes a goal, means, result and the process of activity itself, and, consequently, an integral characteristic of activity is its comprehension and if the basis of activity is a consciously formed goal, then the goal itself is outside activity, in the sphere of human motives, ideals and values.

According to S. Krymsky, «activity is a form of activity, which characterizes the ability of a man or his related systems to be the cause of changes in existence (these changes may concern the material and energy status of objects or the informational potential). Activity is characterised by such features as the transformation of the external into the internal, the unity of objectification and the distribution of certain meanings that set the parameters for its implementation. Human activity is characterised by the possibility of choice and, consequently,

decision-making. Activity carries out a permanent transformation of the subjective into the objective and vice versa.

Consequently, taking the above mentioned into consideration, we may state that the activity is a conscious, willful, motivated and goal-oriented behaviour of a human being, it acts as one of the forms of human activity and on this ground is correlated with an act, whereas the notion of an act has more social and legal aspects.

Motive is the driving force of a criminal act, its inner source, hence, crime is only a form of expression and objectification of the motive of the subject. Hence, the motive is an indispensable and integral element of a criminal act, it is present in each of the constituent elements of the act – action or inaction.

Only after establishing the motive, it is possible to investigate the guilt of the subject, to reveal its content, essence, form and degree. After all, it is the motive that prompts and grounds for the crime; it explains the psychological essence of the criminal act and answers the question: why is the crime committed, what is its meaning?

B. V. Luneev identifies six groups of motives: 1) political; 2) self-serving; 3) violent-egoistic; 4) anarchist-individualistic; 5) frivolous-irresponsible; 6) cowardly-small-minded. One criminology textbook identifies four groups of crime motives: a) socio-political; b) socio-economic; c) violent-egoistic and d) frivolous-irresponsible. The legal literature refers to such groups of crime motives: domestic and personal, adaptive and destructive, and even conscious and unconscious [6].

All of the above-mentioned criminological classifications of motives of crime have, in our opinion, the right to exist, however, this does not eliminate the emergence of new ones.

We consider the most successful classification of motives proposed by A. V. Savchenko, who distinguishes six groups of motives of crimes in criminological terms.

The group of motives of crimes related to the most important spheres of society in terms of their content: 1) ideological (related to the outlook of a person); 2) political (related to the position of a person on the policy, both external and internal); 3) religious (related to the affiliation of a person to a particular confession); 4) nationalistic (related to the extreme form of a person's attitude towards other nations and peoples), etc.

According to the time of detection, crimes can be distinguished: 1) motives of continuous detection; 2) motives of prolonged detection; 3) motives of short-term detection. The first motives manifest throughout almost the entire life of a person and are, as a rule, embedded in criminal activity; the second motives manifest throughout many years, however, other motives manifest before or after this period; the third motives manifest during a limited time period (they may even occur when a person commits a single crime).

According to the strength of manifestation (i.e. according to the indicator of strength of urge to commit a crime), motives of a crime can be: 1) strong (which have a particularly strong influence on a person's behaviour); 2) moderate (have average strength of influence); 3) weak (which have an insignificant influence on a person's behaviour).

By degree of permanence (i.e. by being present in all other personality behaviours and persisting in difficult conditions of existence), motives for crime are 1) strongly established; 2) medium established 3) weakly established.

Motives for a crime can be: 1) real or actual (those that actually motivate a person to commit a crime); 2) potential (those that have been formed in a person but did not turn out to be in the commission of a crime).

The latter group includes similar motives of crimes in accordance with their dominance: 1) dominant (main); 2) facultative (additional).

In our opinion, it is necessary to clarify the concept of crime motivation and their interrelation with motive.

It is generally accepted that motivation of human behaviour and activity belongs to the complex concepts of modern psychology.

Most scholars believe that the term "motivation" is used in modern psychology in two main meanings: 1) motivation – as a system of factors that determine human behaviour (this includes needs, motives, goals, intentions, aspirations, etc.); 2) motivation – as a characteristic of the process that stimulates and maintains human behavioural activity at a certain level. Hence, motivation researchers most often choose one of the aforementioned directions. However, in our opinion, it would be inappropriate to dwell only on these definitions of motivation.

Numerous works in psychology provide an opportunity to understand the acuteness of the problem of motivation. There are different definitions of this category. S. L. Rubinstein believes that motivation is determination realized through the psyche, and hence the doctrine of motivation appears as a concretization of the doctrine of determination. Jakobson suggests that motivation should be regarded as the totality of those psychological moments which determine human behaviour as a whole. According to V. I. Kovalev, motivation should be understood as a totality of motives of behaviour and activity.

There has also been no recent trend in the psychological understanding of motivation: it is defined as a process of mental regulation of a particular activity or as a process of motive formation [4]. Motivation is also called "subjective reflection of the objective world, which is carried out on the basis of a bodily (brain) substrate, and is expressed in the formation of an image of this world, a multilateral image, in particular, emotionally determined, active-willed as the basis for an active attitude to the objective world. Thus, motivation includes: determination; a set of psychological moments (motives, motivations or reasons); a system of factors or motives; a process of motive formation or mental regulation of activity, etc.

There are several definitions of the concept of motivation of a crime in the legal literature. According to K. S. Igoshev, motivation is a form of being of moral and legal norms, a way of their realization as regulators of human behaviour, as well as a method of self-management of personality through a system of constant motives, that is, through motives.

C. A. Tararukhin believes that the term "motivation" is used in two meanings: as an internal process of emergence of a motive for a crime as a result of interaction of a person with the environment and as a result of formation of a motive for a crime.

Konovalova argues that motivation of crime is the deliberation of motives.

The considerable number of different definitions of motivation allows us to state that in the legal aspect, as well as in the psychological one, a general concept of motivation has not yet been developed. And yet, scientists are mostly inclined to see motivation as a process of motive formation. In this case, motivation is: the process of motive formation, its correlation with the purpose, means, environment of action, comparison of objective and subjective factors of this process;

determination of character and direction of behaviour by a person, the process of its motive formation; the process of formation and emergence of crime motive, etc.

Understanding crime motivation from this perspective has more advantages compared to other approaches, as it allows:

1) distinguish the concept of crime motivation from other related categories used in the characterisation of crime;

2) trace the social determinism of crime motivation;

3) clarify its own structure and essence;

4) identify the functions, stages and types of crime motivation in the mechanism of crime, etc. The advantage of substantiating crime motivation as a process of motive formation is also determined by the fact that it is a dynamic phenomenon. This means that motivation as a process has its emergence, development, direction and termination. All this happens in a certain situation and at a certain time.

Undoubtedly, the concept of crime motivation is closely related to the concept of crime motive, however, they are not identical and unequal, their correlation between each other should be understood as a whole and a part. In our opinion, we cannot agree with psychologists and jurists who resort to identification of these concepts. For example, V.S. Milman notes that the concepts of motive and motivation in psychological research are usually synonymous and are used to refer to the entire motivational sphere of activity. N.F. Kuznetsova argues that motivation is a complex of motives (less often a single motive), which as an incentive is objectively actualized to achieve certain goals by performing specific actions (inaction), acts as a cause of personal behaviour.

In addition to motive, motivation also includes other components of motivation: needs, values, goals, ideals, emotions, etc. Motivation ensures purposefulness and meaningfulness of actions in the holistic behavioural act of the perpetrator. Motivation has an inciting effect on all parts of the unfolding of criminal behaviour.

As for the motive, it only creates an internal background on which the motivation process as a whole is based and unfolds.

Considering the purpose of actions aimed at unlawful change of the constitutional order of Ukraine or unlawful acquisition of state power in Ukraine, we can conclude that it is an obligatory feature of the subjective side of this crime.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy; Kodeks, Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (data zvernennia: 06.02.2023)

2. Zmishana forma vyny // Yurydychna entsyklopediia : [u 6 t.] / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. K. : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 1998. T. 2 : D. 744 s.

3. Вітомський, Ю., & Бондаренко, С. (2021). ВИНА ЯК ПРОЯВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМАТИКИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. *Перспективи та інновації науки*, (4 (4)).

4. Бондаренко, С. Ю., & Вітомський, Ю. Л. (2021, November). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. In *The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice* (pp. 200-210).

5. Бондаренко, С. Ю. (2021, December). ДИНАМІЗМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ НЕДОСКОНАЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ. In *The XIII*

International Science Conference «Perspectives of development of science and practice», December 14–17, 2021, Prague, Czech Republic. 626 p. (p. 164).

6. БОНДАРЕНКО, Степан Юрьевич. Историко-правовые и социальные аспекты проблемы криминализации узурпации власти в Украине как объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 109 КК Украины. *Innovative technologies in science and practice*, 2021, 6: 118.

7. M. Nadolnyi. Rushiini syly istorii // *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 2002. S. 559. 742 s.*

8. *Psykholohyia. Slovar / Pod red. A. V. Petrovskoho, M. H. Yaroshevskoho. M. : Polytyzdat, 1990. 494 s.*

СТАТУС НАУКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ Й СВОБОДИ

Вороновська Л. Г., канд. філос. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Наука як соціальний інститут пронизана впливом маси факторів, що стосуються різних сфер суспільного життя – політики, промисловості, бізнесу, права тощо. Соціальні чинники впливають на науку: на її матеріально-технічне забезпечення, задаючи правого простору її діяльності, чинячи ідеологічний тиск, адресуючи їй конкретні питання, що підлягають вирішенню, й не тільки. Тому наука працює як би одночасно у двох вимірах: вона, з одного боку, вирішує власні завдання та зберігає чистоту рядів наукової спільноти, з іншого боку, вона відкрита для соціальних впливів та запитів і тому має шукати згоду з іншими сферами суспільного життя.

Розглянемо заломлення деяких важливих чинників життя у функціонуванні соціального інституту науки.

Відносини науки та політики мають дві сторони. *Перша* – це політичне значення науки, чи вплив інституту науки та її досягнень на владні структури. Наукове знання хоч і претендує, на перший погляд, на ідеологічну нейтральність, може використовуватися в різних цілях та різними соціальними групами. Тому сама вихідна постановка завдань та кінцева мета досліджень можуть виявитися політично заангажованими. Дійсна заслуга когнітивної соціології в її сильних версіях, якщо відволіктися від деяких допущених перебільшень, полягає в тому, що вона влучно вказала на цю можливість. Як стверджує Б. Барнс, розгляд систем переконань у абстрактному ракурсі не веде до успіху: соціолог має розглядати їх завжди у зв'язку з їх функціями в практиці. Адже наукове пізнання, навіть найдобріше, завжди підпорядкований якимось пізнавальним інтересом. Необхідно розуміти, що за словами «пізнавальний інтерес» можуть ховатися розбіжні устремління більш конкретного характеру. Розгорнута концепція різних пізнавальних інтересів науки, одним із яких є задум, спрямований на здійснення панування, була викладена в ранній роботі Ю. Хабермаса «Пізнання й інтерес» (1968).

Відзначимо також, що важливу роль у розумінні того, як функціонують механізми влади, починаючи з повсякденних і непомітних форм, та як насправді тісно взаємопов'язані знання та влада, відіграли

роботи французького філософа та історика Мішеля Фуко (1926 – 1984). На значному масиві матеріалів, пов'язаному, зокрема, з історією психіатрії та медичними науками в цілому, М. Фуко показує, як працюють мікроструктури влади, використовуючи саме знання про людину в якості дисциплінарних технологій та репресивних стратегій суспільства по відношенню до низько оцінюваних соціальних груп. При цьому мережа владних відносин, що пронизує виправні заклади, школи, лікарні, підприємства, виявляється тісно пов'язаною з когнітивно-науковими моделями ставлення до своїх об'єктів. Наука привносить щось нове в соціальний порядок. Окрема людина та населення загалом стають керованими об'єктами, які можна спостерігати, класифікувати, вимірювати, статистично аналізувати та усереднювати, підбивати під універсальні норми. Наука, науковість, науковий погляд на людину, універсальне знання виявляються витонченими інструментами володарювання.

Що ж до владних відносин на урядовому рівні, тобто власне політики у найбільш типовому вживанні цього слова, то дійсно зрозуміло, що наука прямо використовується в державних інтересах, стає ефективним інструментом політики. Вона підвищує престиж держави, зміцнює її оборонну та промислову міць, а також надає неоціненні послуги у внутрішніх справах, безпосередньо в галузі управлінських технологій. Сфера застосування науки та загального науково-модернізаційного проекту досить широка. Наука відкрито перебуває на службі у влади, наприклад, у вивченні суспільної думки (особливо в зв'язку із передвиборчими ситуаціями), зборі інформації про ті чи інші параметри суспільного життя та проведення експертиз, розробці проектів реформ та різноманітних соціальних програм, консультування політиків.

Другою стороною є вплив політико-адміністративних структур на стан справ у науці. Прикладні функції соціального інституту науки, звичайно, не залишилися поза увагою політиків. Державна політика у сфері науки стає однією з найважливіших напрямів діяльності урядів розвинених держав. Так, уже в період Другої світової війни в розвинених країнах було створено центральні державні органи для управління наукою. До їх складу входили і вчені, й чиновники виконавчого крила влади. Наприклад, у США в воєнні роки запрацювала Наукова рада національної оборони. Але справжній розквіт адміністративного регулювання науки настав у післявоєнний час, коли у провідних державах була створена маса рад, управлінь, комісій, міністерств. Вони займалися як питаннями загальної науково-технічної модернізації, включаючи завдання впровадження наукових досягнень у практику, так і найбільш стратегічними з державного погляду дослідженнями, такими як ядерна фізика, вивчення космосу, військово-наукові розробки.

Однією з вузлових тем у взаєминах науки і держави стає проблема управління науковою діяльністю. Вона перш за все стосується пошуку адекватних організаційних форм, які б дозволили науці розвиватися найбільш оптимально (не забуваючи, звичайно, і про державні інтереси). Наукою не можна керувати жорсткими командно-адміністративними методами. Вона досить автономна, і головний двигун наукового просування – це делікатний людський фактор, до неодмінних умов функціонування якого слід передусім віднести таланти вченого та свободу його вираження. Це означає, що керувати наукою можна лише в вельми специфічному сенсі – забезпечуючи матеріально-технічні умови для наукових досліджень і

комунікацій, оперативно підтримуючи найбільш перспективні напрямки, створюючи сприятливе соціальне середовище для діяльності вчених (престиж професії вченого, можливості для підвищення кваліфікації, якісної освіти, правову підтримку тощо).

При цьому залишається низка досить серйозних конкретних питань щодо управління наукою. До них відносять такі питання, як проблема критеріїв у виборі того чи іншого пріоритетного напрямку, питання про показники, що дозволяють оцінити ефективність функціонування наукової установи та її подальшу перспективність; кадрові питання, що включають підбір працівників за особистими та професійними якостями, поділ обов'язків, список посад та оплата праці вчених; проблема планування кількості наукових центрів та їх потужностей; завдання оптимального поєднання вільного ініціативного начала вчених та державно-політичних замовлень; питання, що стосуються стимулювання та мотивації наукової праці й багато іншого.

Як відомо, пряме втручання політики в науку з метою заохочення якихось напрямів чи вирішення конкретних проблем, далеко не завжди виявляється вдалим. Але є й успішні стратегії державного сприяння науці. Прикладом досить розумної політики державно-адміністративної сфери щодо підтримки науки можуть бути США. Доказом ефективності такої політики є лідерство в галузі високих технологій, яке Штати зберігають за собою фактично протягом усього повоєнного періоду. Починаючи з 1970-х років США пішли шляхом пошуку нових форм управління наукою. Як відомо, у 1960 – 1970-ті роки спостерігалися певні кризові явища у відносинах науки і суспільства, що супроводжувалися закликами до більш жорсткого соціального контролю за наукою. Однак влада й самі вчені усвідомлювали, що громадський контроль за наукою не повинен перетворюватися на диктат. З іншого боку, суперництво розвинутих країн на світовій арені вимагало неухильного вдосконалення державного управління наукою, турботи про її процвітання та підвищення її ефективності. Новими формами взаємодії адміністрації та науки стали різні організаційні структури, котрі займаються оцінкою нових технологій і аналізом тенденцій, що у складаються в науці та техніці. З допомогою самих учених у уряді стали уважніше розглядатися питання регулювання науки. Наприклад, було створено неформальний інститут консультативної допомоги депутатам у вирішенні питань наукової політики, причому багато вчених, що беруть участь у ньому, зайняли видні пости в структурах влади. Було також налагоджено гнучку систему фінансування, яка використовує як державні, і приватні джерела. Наукові установи, що функціонують у США, за організаційним принципом можна розділити на три типи: це *національні відомства* (федеральні лабораторії, центри тощо), *структури у віданні приватного сектора промисловості* (наукові лабораторії фірм) та *структури у системі освіти* (університетська наука). З 1980-х років уряд США взяв курс на переважаюче фінансування фундаментальних досліджень, скоротивши одночасно інвестиції у прикладні розробки. Підтримка фундаментальної науки проявляється у створенні під егідою державних відомств чудово оснащених лабораторій, у яких зайнято понад 500 тис. вчених та технологів. Дослідження, що проводяться в них, на відміну від університетських та промислових, мають стратегічний характер, плануються як довгострокові, підтримуються як найдорожчі, забезпечуються умовами міждисциплінарних досліджень. У той же час налагоджено тісне взаємовигідне співробітництво

промисловості та університетської науки. Досягнуто поєднання ініціатив, яке у різних структурах походить і від уряду, і від університетів, і від приватного промислового сектора. У структурі економіки США наука і технології зайняли центральне місце.

Такі основні риси американської системи державної підтримки науки. Безумовно, це приклад, багато в чому гідний наслідування.

Як відомо, *економічне значення науки* також величезне. Наука модернізує промисловість, техніку, сільське господарство, управлінські стратегії тощо. Існує розділ економічної науки, який називається економіка науки. Ця дисципліна вивчає вплив науки на господарську діяльність; тут досліджуються економічні ефекти наукових розробок, загальний внесок науки в економічний розвиток, проблеми оптимізації взаємодії науки та економіки.

У чому ж полягає економічна ефективність науки? Науково обґрунтовані технології багаторазово підвищують продуктивність праці, зберігають робочий час, зменшують споживання сировини, зношування техніки, створюють нові економічні можливості. Так, наприклад, скорочення ввезення первинної сировини до економічно розвинених країн, що почалося в 1970 – 1980-х роках, болісно відгукнулося лише на рівні життя в країнах, які відіграють роль сировинних баз Заходу, й було викликано саме стрибком науково-технологічної модернізації.

Особливий стан науки в економічній системі пов'язаний із тим, що наукові результати у відомому сенсі в цілому приносять економіці ефект надприбутку. Давно помічено, що наукові досягнення – це технологічні потужності, які ніколи не зношуються. Наука виробляє продукт, який не застаріває, а виявляється каталізатором наступних новаційних процесів; через це наукові результати завжди сучасні та працюють на майбутнє. Інвестиції в науку багаторазово окупаються тими науковими досягненнями, які впроваджуються у життєдіяльність суспільства. Навіть на тлі безлічі випадків малоефективної, а іноді й збиткової роботи наукових установ, ті наукові результати, які знаходять собі застосування в промисловості та економіці, приносять практичну користь, що набагато перевищує зміст науки в цілому. Зрозуміло, підрахувати прямий економічний ефект наукових досліджень неможливо. Хто, наприклад, обчислить повну економічну корисність від впровадження нових управлінських стратегій чи рекомендацій ергономіки? Хто підрахує, скільки коштує теорема чи хімічна формула? Тому хоча економічне значення науки й визнано (в т. ч. на офіційному урядовому рівні) дуже високим, проте критерії більш точної оцінки виявляються невизначеними.

Це створює можливість суттєвого тиску на науку. З одного боку, саме колосальна економічна ефективність науки є причиною того, що держава та зацікавлені соціальні сфери хіба що спонукають науку до прямого обов'язку безперервно нарощувати технологічну модернізацію. Наука як соціальний інститут має виправдовувати своє існування постійним та безперервним виробництвом новацій; у цьому взагалі з погляду промислово-економічної сфери полягає сенс науки. З іншого боку, невизначеність точного підрахунку економічного ефекту наукових результатів (особливо фундаментальних) дає можливість урядовим і промисловим сферам тримати науку в становищі вічного боржника, який має розплачуватися науковими відкриттями. Проблема взаєморозрахунку науки і господарювання навряд чи може бути однозначно врегульована. Але якби відносини науки та соціально-

господарської сфери мали би повністю ринковий характер, наука цілком могла б назавжди забезпечити собі гідне існування. Вона могла б жити безбідно на відсотки від відкриттів, скажімо, хоча б трьох законів механіки.

Таким чином, ставлення зацікавлених державно-соціальних сфер виявляється дуже схожим на сумнівну маніпуляцію: наука вважається такою, що перебуває на вічному утриманні економічних і урядових структур, у той час як її реальний зміст насправді обходиться значно дешевше за те, що вже зобов'язане суспільство соціальному інституту науки.

Однак цю ситуацію не варто драматизувати. Справа в тому, що наука просто не є частиною економічної системи. Її діяльність не можна звести до економічних ефектів. Вже сам характер інвестування в наукові дослідження, оплата праці науковців, приблизний підрахунок економічної корисності наукових розробок і їхнє ціноутворення показують, що наука має суттєву автономність. Економічна складова її діяльності помітно відрізняється від економічних кругообігів торгівлі, промисловості, сільського господарства. Наука принципово орієнтована на пізнання, на вільний дослідницький пошук, а економічні міркування є для неї лише побічним фактором. Таким чином, хоча соціальний інститут науки і залучений до економічних відносин із іншими суспільними сферами – адже його діяльність має фінансуватися, економічно оцінюватися, він має розплачуватися за інвестиції – але при цьому сам інститут науки не є частиною ринку.

Автономія інституту науки та одночасно його залежність від зовнішніх інвестицій призводять до відомої напруги між наукою та державно-соціальними сферами щодо проблеми фінансування. Це серйозна проблема, яка, у зв'язку із тим, що наука потребує безперервного розширення своїх матеріально-технічних можливостей, постійно виявляється загостреною. Навіть якщо погодитися, що зрештою собівартість наукового дослідження виявляється низькою порівняно з незліченними економічними вигодами від застосування наукових результатів, у поточній господарській політиці завжди актуальним є питання реальних фінансів, які мають бути інвестовані в науку. З погляду реального фінансування наука стає дедалі дорожчим проектом. Так, навіть така досконала дисципліна, як математика, сьогодні є дуже дорогим задоволенням: щоб утримувати й підтримувати серйозну математичну наукову школу, давати їй можливість публікуватися, проводити конференції, потрібні чималі кошти. Причому закриття (або насильницьке скорочення) школи завдасть непоправної шкоди науці, оскільки елітарна наукова школа має культурну цінність та не може бути вирощена будь-якими зовнішніми заходами.

Крім того, труднощі фінансування пов'язані з невизначеністю термінів та обсягу реальної окупності наукових розробок. Адже фундаментальні дослідження, як правило, не можуть бути виражені в точному грошовому еквіваленті в скільки-небудь найближчому майбутньому. Маса пошукових робіт не лише фундаментального, а й прикладного характеру виявляється просто невдалими. Вочевидь, із цим треба миритися, так як певний ризик та можливість помилки входять у саме поняття пошуку. Проте ризик у пізнавальному контексті та ризик у матеріально-економічному сенсі – зовсім різні поняття: державні та економічні сфери розцінюють невдалий результат дослідження (хоча він, можливо, у загальному когнітивному просуванні має дуже позитивне значення) однозначно негативно, причому виражають його у фінансових категоріях. Додамо, що проблема адекватного фінансування ускладнюється також труднощами визнання науковою

спільнотою значення тієї чи іншої наукової роботи, а також труднощами її модифікування в прикладному напрямку та подальшого впровадження.

Таким чином, економічні взаємини науки і державно-соціальних сфер є джерелом постійної і, мабуть, непереборної конфліктності. Продуктивне вирішення поточних проблем у цих взаєминах можливе тільки в результаті відкритого діалогу з установкою на взаєморозуміння науки та структур, що визначають економічну політику.

Наступним важливим чинником у функціонуванні соціального інституту науки, як відомо, є *право*, вплив якого й в інших сферах – дуже суттєвий. Для прикладу назвемо такі аспекти права, як загальний правовий статус наукового працівника, його права та обов'язки, правове регулювання взаємовідносин вченого та керівництва установою, де він працює, юридичні гарантії щодо діяльності вченого та результатів його праці (насамперед такі, як академічна свобода та захист інтелектуальної власності).

Важливо те, що правовим параметрам властивий елемент відомого консерватизму, адже вони не можуть змінюватися щодня. Тому основні орієнтири правового простору задають досить стабільні межі для функціонування тієї чи іншої суспільної сфери на відносно тривалі періоди. Внутрішні установки наукового пізнання, навпаки, більш рухливі, підлягають відкритому та постійному обговоренню та коригуванню в кордонах мережевої раціональності. Зрозуміло, що загальні правові орієнтири та внутрішні потреби наукового просування можуть вступати у різноманітні конфронтації. Так, застарілі закони можуть різко уповільнити та утруднити наукову діяльність. Недостатнє впровадження наукових результатів у практику також може бути викликane саме правовими гальмами. Загальновідомо, що бюрократична система бар'єрів у радянський період існування нашої держави не дозволяла вітчизняній науці гнучко та оперативно створювати та трансформувати науково-дослідні проекти, а також ефективно використати наукові досягнення. І навпаки, вдосконалення правового простору є істотним фактором у підвищенні працездатності та результативності науки. У Японії ще на початку 1960-х років було створено правові умови для кооперації індустріальних фірм з підтримки великих науково-технологічних проектів. Тим самим було створено можливість для державних структур та підприємницьких сфер швидко концентрувати зусилля в перспективних напрямках. Це стало однією з причин швидкого розвитку японської економіки. В США в той же час, навпаки, продовжувало діяти антитрестівське законодавство, що фактично сприяло роз'єднанню національних зусиль. Лише у 1980-ті роки під тиском конкуренції з боку Японії був прийнятий пакет законодавчих актів, що зняли перешкоди для об'єднання фірм, які прагнули підтримувати науково-технічну модернізацію (перш за все Закон про кооперацію, 1984). Крім того, нове законодавство забезпечувало розширення співпраці індустрії з університетською наукою та взагалі заохочувало науково-технічні новації у промисловості. Насамкінець було забезпечено правову підтримку наукової діяльності. Результати швидко проявилися у вигляді колосального розвитку американської науки і технологій кінця 1980 – 1990-х років.

Для функціонування науки надзвичайно важливою сферою є *система освіти*, що формує основу особистості. Загальний стан системи освіти в країні – яскравий показник рівня її соціально-культурного розвитку. Стан справ у науці істотно залежить від стану базової освітньої системи. Світовий досвід переконує, що процеси науково-технічної модернізації спонукають до

необхідності безперервно нарощувати та вдосконалювати систему освіти як формальної, так і неформальної. Можна достовірно стверджувати, що у глобальному суперництві держав завтра незворотно відстане та країна, яка сьогодні програє в освітній сфері.

У взаємодії науки та освітньої сфери для розвитку науки надзвичайно важливою виявляється та обставина, що через освіту здійснюється масова підготовка фахівців, яких так потребує наука, – фахівців, які володіють сучасними знаннями та здатні далі просувати наукове пізнання. Важливо й те, що система освіти формує у суспільстві вихідний інтелектуальний запас, який дозволяє розвивати науку та створює готовність суспільства до засвоєння наукових досягнень. Наука своєю чергою живить систему освіти новими знаннями – як освітніми технологіями, і безпосередньо предметними знаннями, які входять у зміст навчання. Відомо, наприклад, що найкращими педагогами у сфері вищої освіти є, як правило, ті викладачі, які, крім своєї викладацької діяльності, є також продуктивно працюючими вченими та саме тому володіють і свіжими знаннями, і креативними установками.

Сфера освіти є дуже делікатною. Загальновідомі труднощі, пов'язані з проблемою розробок освітніх стратегій та програм. Сьогодні мова однозначно йде про кризу освіти, однією з негативних тенденцій якої є вихолощування у ній гуманітарних, у широкому сенсі слова, чи класичних складових. Не слід думати, що науковий потенціал молоді залежить вирішальною мірою від технічних, звужених науково-центрованих програм. Так, знаменитий фізик Макс фон Лауе наголошує на важливості класичної освіти. В зв'язку з цим хотілося би процитувати наступний уривок: «Я сумніваюся також у тому, чи присвятив би я себе цілком чистій науці, якби не прийшов у тісне зіткнення з грецькою культурою та грецькою мовою, що можливо тільки в класичній гімназії. Якщо залишити осторонь винятки, саме у греків можна навчитися справжній радості чистого пізнання. Щоб залучити молодь до науки, у тому числі до природознавства, ширше, ніж це було в останні десятиліття, я пропоную: відправте дітей у гімназію, і нехай вони там ґрунтовно займаються давніми мовами» [4, 839].

Відзначимо також, що повноцінно підтримуюча науку освітня система має бути орієнтована не тільки на суто виконавчу діяльність, але також культивувати творчість у різних її формах. Їй необхідно виробляти в учнів здатність до самостійного пізнавального пошуку, інтерес до обраної сфери діяльності. Важливими умовами підготовки потенційних учених є ранній відбір талантів та їх підтримка, розкриття креативного потенціалу, забезпечення свободи самореалізації. Яскравим прикладом подібної стратегії, що зарекомендувала себе з якнайкращого боку, є знаменита система традиційних німецьких університетів. Старий німецький університет ХІХ – початку ХХ ст. був місцем, де мешкала висока наука. Так, із вдячністю згадує роки свого наукового становлення у прославленому Геттінгенському університеті найбільший математик Герман Вейль. Виховання талантів та якість знань, характерні для німецьких університетів, забезпечили незвичайну концентрацію наукових досягнень Німеччини, а також бажання навчатися там студентів з усієї Європи.

Як бачимо в функціонуванні соціального інституту науки переломлюються багато факторів суспільного життя. Становище науки у суспільстві є складним. З одного боку, наукова спільнота – відносно автономна соціальна група, потрапити до якої неможливо без

відповідного відбору на підставі освітніх і корпоративно-професійних критеріїв. З іншого – діяльність вчених відкрита для зовнішніх соціальних впливів та соціального контролю.

Наукове співтовариство, здійснюючи свої розробки, постійно відчуває підтримку чи протидію з боку широкого соціального контексту. Адже наукові дослідження в певному сенсі змінюють світ, наука неспроможна побудувати жорсткі кордону, ізолюючи її від зовнішнього оточення. Наприклад, як показує Бруно Латур у своїй роботі «Мікроби: війна і мир» (1984), становлення бактеріологічної програми Луї Пастера мало специфічні соціальні передумови: її успіх спровокував широкий суспільний резонанс, що виходило далеко за межі власне наукової значущості цієї програми й свідчило про неосяжну масу зв'язків, що скріплюють науку та соціум. [3, 232]

Взаємини та взаєморозуміння науки та соціуму складаються неоднозначним чином. Якщо самі вчені вважають своєю головною метою вирішення пізнавальних завдань, що виникають у ході самого наукового пошуку, то суспільство розглядає науку із зовнішнього боку, тобто переважно ті соціальні наслідки та ефекти, які приносить зростання наукового знання. Загострену реакцію суспільства викликають передусім негативні наслідки розвитку науки. Але навіть якщо не брати до уваги крайні випадки суспільного невдоволення наукою (яке може бути викликане тим чи іншим конкретним інцидентом), то вченим, які перебувають у колі пильної уваги громадськості, журналістів, політиків, підприємців, все одно постійно доводиться обґрунтовувати свої претензії, затверджувати проекти, переконувати у необхідності їх фінансування, захищати саму наукову справу як таку.

Звичайно, вченому слід бути відповідальним, визнавати правоту претензій суспільства та розуміти необхідність широкого громадського контролю за науковою діяльністю. Але тепер ми торкнемося зворотного боку цієї проблеми. Загальновідомо, що на різних історичних етапах переважають функції науки можуть бути різними. Так на ранніх етапах становлення науки Нового часу переважав світоглядний контекст наукових ідей взаємовідносин науки і суспільства, тих, що наука теж володіє внутрішньою правотою своїх домагань.

Проблема виправдання та обґрунтування правомірності будь-яких претензій називається проблемою легітимації (від латів. *legitimus* – законний, правомірний). Проблема легітимації науки пов'язана із залежністю вчених від суспільства загалом. Як залежна сторона, наука повинна постійно виправдовуватися перед суспільством і, більше того, шукати прихильність тих соціальних сил, у яких вона зацікавлена. Важливим наслідком соціальної залежності науки є небезпека втрати нею власної внутрішньої свободи. Проявами цієї небезпеки можуть бути спокуси комерціалізації, політизації, бюрократизації, ідеологізації. І в цьому випадку вченим доводиться виправдовуватися перед колегами за своє відхилення від ідеалів наукової спільноти.

Між двома крайнощами – втратою легітимності та втратою внутрішньої свободи – й доводиться балансувати сучасній науці.

Перш ніж говорити про легітимацію науки, слід описати більш загальну ситуацію, яка була відображена у відомій роботі Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну» (1979). Останні десятиліття ХХ в. стала дуже поширеною тема кризи легітимації. Під цим терміном розуміють зниження суспільної довіри до правомірності тих домагань, які висуюються різними соціальними

сферами – політикою, всілякими ідеологіями і громадськими рухами, наукою, освітою, мас-медіа тощо. Це серйозна проблема сучасної культури та соціального життя. Криза легітимації – це масове розчарування. Суспільство взагалі не вірить сьогодні красивим історіям про загальну емансипацію людства, про прогрес, про високі істини й цілі.

Що ж до легітимації науки, то, взагалі кажучи, для виправдання наукової справи можливі різні системи аргументів. Вони змінюються з часом. Так у XIX ст. наука в Америці «продавалася» суспільству за допомогою тих заяв, що вона робить свій внесок у вітальні американські цінності – демократичні, релігійні, утилітарні. У 1870-ті роки ідеологи науки стали домагатися емансипації науки від зовнішніх цінностей та розробляти ідею науки для науки. Пізніше було вироблено досить стандартні аргументи у легітимації наукової справи (зокрема, пропагандисти науки стали спиратися те що, що наука об'єктивна й неупереджена). Це надавало їй привабливі риси та створювало можливість виправдання науки у ширшому соціально-політичному контексті. Наприклад, у 20-30-ті роки XX ст. в США впливове наукове лобі прагнуло переконати уряд і широкі кола громадськості у тому, що «американська демократія є політичний варіант наукового метода».

Але сьогодні ставлення суспільства до науки, звичайно, не залишилося осторонь кризи легітимації, загального процесу розчарування. Проблематичність легітимації науки виявляється у тому, що сенс усієї наукової справи сьогодні не очевидний. Піднесена риторика про неупередженість науки, її самоцінність та її внесок у прогрес людства перестала діяти на суспільство. Навпаки, науці доводиться тепер реагувати на численні звинувачення, які пред'являються їй різними соціальними силами.

У дискусіях на узагальненому рівні обговорення науку звинувачують насамперед у тому, що проблеми, які приносить із собою науково-технічна модернізація (особливо глобальні), ставлять під сумнів навіть ті безумовні досягнення, якими ми завдячуємо науці. При обговоренні більш конкретних тем проблема стоїть, мабуть, ще гостріше. Вона виявляється у небажанні суспільства і влади фінансувати далекосяжні довгострокові й дорогі дослідження, розширювати матеріало-технічну базу науки та збільшувати штат учених, що швидко зростає (які, зрозуміло, вимагають оплати праці та нових робочих місць). Суспільство схильне фінансувати тільки швидкоокупні, короткострокові розробки прикладного характеру, тобто те, що, з погляду високої науки, є дрібницею. У цих умовах науці доводиться постійно доводити, що вона займається суспільно корисною справою і що її претензії у вигляді проектів, що підлягають фінансуванню, дійсно правомірні. Зрозуміло, аргументами першої черги виступають згадані первинні соціальні функції науки – зміцнення національної безпеки, підвищення рівня життя тощо.

Все це означає, що сьогодні наука не може дозволити собі існувати у вигляді привілейованої сфери. Період накопичення дешевих наукових даних давно минув. Вченим при затвердженні проектів сьогодні доводиться узгоджуватися з реальними потребами суспільства, очікуваними соціальними вигодами та матеріальними можливостями. Очевидно, ті проекти, які вимагають значних фінансових витрат, і ті, які дуже невизначені щодо термінів виконання, а також щодо своєї практичної користі, навряд чи сьогодні можуть бути визнані легітимними (наприклад, запуски потужних

технічних комплексів у наддалекі космічні подорожі тощо), і з цим ученим доведеться миритися.

Але наука має й власні внутрішні завдання. Існує непереборна конфронтація між внутрішньою логікою науки та очікуваннями суспільства. Саме тому можемо стверджувати, що наукове пізнання володіє певною мірою самолегітимністю. Наприклад, цікаві та теоретично перспективні наукові проекти легко легітимуються у власному контексті науки. Слід погодитися із Ж.-Ф. Ліотаром, який формулює суть наукової прагматики таким чином: «будь-яке висловлювання потрібно утримувати тільки тоді, коли воно містить відмінність від відомого раніше і піддається аргументації та доказу», а висування наукової ідеї значуще тоді, коли «це дає можливість виробляти нові ідеї», так як наука – система, відкрита для постійного виробництва новацій, «антимодель сталої системи». Однак багато цікавих із наукової точки зору проектів виявляються необґрунтованими у своїх претензіях з погляду зовнішнього оточення науки.

Провідним принципом легітимації наукової діяльності став утилітарний принцип. Ті чи інші сфери життя у вигляді певних соціальних груп хотіли би бачити науку служницею своїх інтересів. Чистий пошук істини заради неї самої в наш час недостатній для легітимації наукових претензій у структурі суспільних переваг. Або, як влучно зауважує Ж.-Ф. Ліотар, «вчених, техніків і апаратуру купують не для того, щоб пізнати істину, але щоб збільшити продуктивність» [1].

Таким чином, зовнішня залежність науки від інших соціальних сфер має своєю зворотною стороною небезпеку втрати внутрішньої свободи вченого. Суть проблеми зводиться до права вченого вибирати і предмет, і засоби дослідження. Це право має бути гарантоване науковому співтовариству. Зрозуміло, на це право накладаються обмеження – передусім етичного і матеріально-фінансового характеру. Тим не менш, максимально досягне в реальних умовах право на свободу вибору має залишатися невід'ємно властивим соціальному інституту науки.

Поняття свободи науки видається самозрозумілим. Але насправді, вивчаючи соціальний інститут науки, ми виявляємо комплекс складних проблем – стратифікованість наукової спільноти, залучення науки до позанаукових інтересів, існування неосяжної маси каналів тиску на науку з боку адміністративних, політичних, ділових та інших кіл. Наскільки реалізовано сьогодні свободу науки? Адже поняття свободи наукових досліджень є дуже широким і багатоплановим. Так, у літературі зазначається, що це поняття передбачає: надання свободи наукових досліджень для всіх членів спільноти вчених (тобто право на вільний вибір напряму досліджень та фінансове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення); зростання чисельності фахівців на основі принципу професіоналізму (вільне формування елітарних структур, відкрите для початківців); свободу публікацій та викладання (тобто виконання професійних обов'язків незалежно від адміністративних регламентацій); самоврядування вузів та академічних установ, максимально захищене від зовнішнього адміністративного тиску.

Вже цей короткий перелік вимог змушує замислитися, чи справді наука є достатньо внутрішньо вільною й захищеною від адміністративно-політичної та іншої кон'юнктури. Соціальний тиск на науку пов'язує її масою зобов'язань, які, взагалі кажучи, не є коректними щодо власних завдань наукового співтовариства як такого.

Вчених зобов'язують служити національним (а не універсальним) інтересам, враховувати урядові рекомендації, вільно вибирати ті проекти, які мають принести достовірну та швидку практичну користь (а не ті, що випливають із внутрішніх законів пізнання), прагнути якнайшвидше запатентувати отримані результати (а не пускатися в роздуми щодо їх наукової обґрунтованості, етичної прийнятності тощо), засекречувати результати своїх розробок із міркувань державної або комерційної таємниці (а не відкрито публікувати їх) і взагалі виконувати різноманітні замовлення (а не ставити теоретичні цілі) тощо.

Проблема зовнішнього тиску на науку сьогодні настільки серйозна, що вчені говорять навіть про необхідність особливих нормативів міжнародного права або кодексу наукової етики та деонтології з детальним викладом того, що є неприйнятним для наукової спільноти. Взагалі, можна сказати, що в цих умовах лише совість вчених є їх єдиним орієнтиром у складних соціально-етичних колізіях.

Соціальна залежність та необхідність внутрішньої свободи – це споконвічна драма науки. Автономія і відповідальність, безкорисливий пошук істини та вимоги практичної віддачі – суть полюса, що створює постійну напругу в самій науці та її відносинах із суспільством. І хоча будь-яких універсальних рецептів рішення немає, поточні проблеми подібного роду потрібно вирішувати, адже від цього залежить як подальший поступ науки, так і загальна ситуація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. К. Богуславська. Ліотар Жан Франсуа // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 407 с.
2. Жан-Франсуа Ліотар // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. – 742 с.
3. Латур Б. Дайте мне лабораторию, и я переверну мир / пер. с англ. П. Куслий // Логос. – 2002. – № 5 – 6 (35) – С. 211 – 242.
4. М. Лауэ. Мой творческий путь в физике // Успехи физических наук. – 1960. – Т. 72. – С. 831 – 840.

ВІДБИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ В МИСТЕЦТВІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

*Горенко Л. М., канд. іст. наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

У культурі Київської Русі змінилося усвідомлення ролі та місця митця. Світоглядні настанови доби певним чином заперечували індивідуальне осягнення всесвіту, що призвело до формування однієї з найсуттєвіших ознак мистецтва Середньовіччя – анонімності. Художник був лише посередником між світом небесним і земним, його рукою керував Бог. Церква зосередила у своїх руках все духовне життя епохи і стала головним замовником мистецтва. Відповідно до християнської ідеології церква

визначала засоби та принципи виразності, чільне місце серед яких посіли символізм та алегоричність.

Панівна парадигма світобачення зумовлювала те, що в цілому анонімне мистецтво Київської Русі диференціювалося на сакральне та світське. Канонічне, регламентоване церквою сакральне мистецтво було спрямоване на втілення релігійних образів, тем і сюжетів у фіксованих формах. Світське мистецтво відповідно до переважно колективного характеру народної творчості тяжіло до усних форм.

З прийняттям християнства та утвердженням християнської парадигми світобачення великої значущості в культурі епохи набула перекладна релігійна література. Одним із перших її зразків було Остромирове Євангеліє, перекладене в Києві. Поширеною перекладною старозавітною книгою на Русі був Псалтир. Він використовувався і як підручник для навчання, і як книга для богослужіння. Популярними були переклади Нового Завіту: «Четвероевангеліє», «Апостоли» [1, 151].

Популярним жанром були житія святих (агіографія) – опис життя духовних і світських осіб, канонізованих церквою. У житіях прославлявся подвиг хрестителів Русі, княгині Ольги та її онука князя Володимира, розповідалося про князів, яких спіткала мученицька смерть за віру (Бориса і Гліба, Михайла Чернігівського та ін.). Поширеними були патерики (збірки життів), зокрема Єгипетський та Синайський, а також християнська гімнографія. Вона була представлена такими різновидами, як канон (прославляння святих, розповідь про євангельські події), кондак (декілька пісень, що розкривали сутність християнських свят, виклад євангельських та житійних мотивів), ікос (розповідь про християнське свято або житіє святого), акафіст (поєднання ікоса та кондака).

Перекладна література світського характеру була репрезентована повістю, історичними і природничо-науковими творами.

У художньому просторі епохи поширеними були повісті, зокрема, перекладена з грецької повість про Іудейську війну Йосифа Флавія. Важливе місце посідали історичні твори, які були представлені перекладами візантійських історичних хронік. У Київській Русі була відома в перекладі «Хроніка» Іоанна Малали – збірка повчальних та цікавих оповідань на історичну тематику [2, 89].

Просякнуті релігійним світорозумінням переклади природознавчої літератури з'явилися на Русі наприкінці ХП – на початку ХІІІ ст. Уявлення про будову Всесвіту черпалися із «Шестидневів» (Василя Великого, Іоанна Екзарха Болгарського) – оповідань про створення світу з розгорнутими коментарями богословського, філософського та природничого характеру. У численних збірках під назвою «Фізіолог» подавалися відомості про звірів, птахів, комах, риб тощо (із зібраних з різних джерел східних переказів, Талмуду, Біблії та інших джерел). Важливою пам'яткою писемної літератури того часу, враховуючи інтенсивність культурних, у тому числі торговельних контактів Київської Русі, була «Християнська топографія» Козьми Індікоплова – збірка відомостей географічного та космологічного характеру, як достовірних, так і таких, що мали на собі відбиток релігійного бачення картини світу [2, 93].

Культура Київської Русі характеризується наявністю власної оригінальної літератури. Ідейна спрямованість визначала особливості такого її різновиду, як філософсько-богословська публіцистика. Перший її зразок – «Слово про Закон і Благодать» Іларіона

(першого митрополита руського походження). Ця урочиста проповідь присвячувалася висвітленню духовної переваги Нового Завіту над Старим Завітом, утвердженню світового значення хрещення Київської Русі та визнанню великої ролі князів Володимира і Ярослава у становленні держави.

Одним із розвинених різновидів оригінальної давньоруської літератури був літопис, перші зразки якого датуються кінцем X ст. Дослідники вважають, що перший руський літопис було укладено 1037-1039 рр. у Софійському соборі в Києві. Другим за часом створення є Новгородський літопис, укладений близько 1050 р. З другої половини XI ст. літописання розвивалося в Києво-Печерському монастирі. 1073 р. чернець Никон уклав перший Київський Печерський літописний звід. На початку XII ст. чернець Нестор на основі давніх літописів X-XI ст. створив «Повість временних літ» – об'єднання місцевих, регіональних хронологічних записів у єдиний загальноруський літопис, у якому відбилася головна ідея руського літописання – єдність і могутність Руської землі, Руської держави на чолі з князівською династією Рюриковичів [5, 29].

Зразком руської епічної літератури є поема «Слово о полку Ігоревім», де поєднано складні і досить суперечливі світоглядні уявлення язичництва та ідейні настанови християнства, широко представлена народна символіка, міфологія, звичаї, відображені патріотичні настрої.

Дидактичний, моралізаторський характер писемної літератури Київської Русі зумовив значущість такого її різновиду, як повчання. Велике значення мала така пам'ятка оригінальної давньоруської літератури, як «Повчання» Володимира Мономаха. Головна ідея твору – турбота про долю Русі, яку розривали князівські усобиці, заклик до єднання слов'янської спільноти.

Найстаріший слов'янський правовий кодекс IX-XI століть – «Руська правда». Цю збірку законів князя Ярослава Мудрого та його наступників було покладено в основу Литовського статуту і законодавства гетьманської доби.

В архітектурі житлових і оборонних споруд слов'яни використовували місцеві матеріали та спиралися на традиції, що сягали давнини. Відповідно до умов лісостепу для будівництва вони використовували дерево та глину, а кам'яні будівлі майже не зводилися. Разом з християнством Київська Русь прийняла основні настанови візантійської кам'яної архітектури, монументального і станкового живопису. Спочатку русичі користувалися послугами грецьких архітекторів і художників, їх досвід швидко опанували руські майстри, які змогли не тільки сприйняти, а й творчо переосмислити візантійську спадщину.

У сакральній архітектурі переважав канонічний для візантійської архітектури хрестово-баневий тип храму. Таку побудову мала закладена при Володимирі Святославичі 989 р. перша на Русі кам'яна храмова споруда – церква Св. Богородиці (Десятинна).

Своєрідною демонстрацією могутності міста, величі князівської влади, багатства князя став Софійський собор (зведений 1037 р., однак останнім часом ця дата є дискусійною). Зведений великим князем Ярославом Мудрим, він був утіленням ідеї духовної і політичної самостійності, а також соборності давньоруської держави. Величний та монументальний Софійський собор мав урочистий внутрішній простір, який був утіленням синтезування мистецтв, зокрема станкового (ікона) та монументального (мозаїка та фреска) живопису.

Довершеними зразками руської храмової архітектури були й Успенський собор Печерського монастиря, П'ятицька церква, Борисоглібський та Єлецький собори, храм Спаса в Чернігові, соборні церкви Видубицького і Михайлівського Златоверхого монастирів, церква Богородиці на Подолі, які закарбували як значущість візантійських традицій, так і намагання руських архітекторів закласти підвалини власної руської архітектурної школи [3, 44].

Сакральні споруди часто прикрашалися різьбленням по каменю. Так, хори Софійського собору, Михайлівський Золотоверхий монастир були прикрашені орнаментальним і тематичним рельєфами. Вишуканим рослинно-геометричним орнаментом, геральдичними зображеннями риб і птахів було оздоблено саркофаг Ярослава Мудрого в Софійському соборі.

Поряд із сакральною архітектурою значного розвитку в Київській Русі набули містобудування та оборонна архітектура.

У культурі Київської Русі поступово сформувався своєрідний тип міста, який складався з трьох частин: «дитинець», у якому розташовувалися князівські та боярські двори; «окольний град», у якому мешкала основна частина населення; «посади» – ремісничі околиці міста [3, 46].

Основні правила забудови міста в Київській Русі відбивали значущість як візантійських, так і власних традицій. Їх фундаментом була «Кормча книга», у якій містилися настанови щодо будь-яких сфер суспільного життя, а також стосовно містобудування.

Оборонні споруди в Київській Русі зводилися артілями так званих «огородників». Це були стіни із засипаних землею зрубів (городень), на яких розташовували забрала (укриття з бійницями). Доробком оборонної архітектури стали Софійські та Золоті ворота в Києві, Єпископські ворота в Переяславі.

Християнська церква позитивно ставилася до образотворчого мистецтва, надаючи йому значення «Біблії для неписьменних». Атрибутивного значення для сакрального православного живопису набув іконопис. Його традиції були запозичені з Візантії та засвоєні завдяки діяльності грецьких і візантійських майстрів, які навчали місцевих живописців. Наприкінці XI ст. склалася київська іконописна школа, у XII ст. виникають художні школи в Галицько-Волинському, Володимиро-Суздальському та інших великих удільних князівствах. Першими відомими руськими іконописцями були ченці Києво-Печерського монастиря Аліпій і Григорій. Зразками давньоруського іконопису є «Ярославська Оранта», «Ангел Злативласи» та «Устюзьке Благовіщення», які збереглися в Успенському соборі Московського Кремля [3, 47].

З Візантії також було запозичене техніку фрескового живопису, творчо урізнобарвлену та інтерпретовану руськими майстрами. Яскравою своєрідністю відзначено фрески Десятинної церкви, сповнені експресією, високою одухотвореністю, що дозволило живопису Русі вперше звернутися до зображення складного і глибокого духовного світу людини. У Софії Київській мозаїки і фрески, створені у 30-40 рр. XI ст. грецькими майстрами та їхніми місцевими учнями, склали тематичні цикли – євангельський, старозавітний та житійний.

Фресками, переважно орнаментального характеру, оздоблювалися й палацові споруди X-XI ст.

Поширеною в мистецтві Київської Русі була книжкова мініатюра. До наших днів збереглися рукописні книги XI-XII ст., переписані та оздоблені

київськими майстрами, – «Остромирове Євангеліє» (1056-1057 рр.) та «Ізборник Святослава» (1073 р.).

Сакральна музика Київської Русі продовжувала традиції Візантії, але, починаючи з XI ст. запроваджувався та поширювався руський, так званий «київський розспів» на основі місцевих співочих традицій. З княжої доби збереглися спеціальні збірки, які містили одноголосні кондаки (короткі церковні пісні, що прославляють Бога, Богородицю чи святих) та інші сакральні піснеспіви. Особливого розвитку на Русі набула музика дзвонів, яка супроводжувала будь-яке християнське свято, збирала людей на віче тощо [4, 160].

Народна пісенна творчість Київської Русі була репрезентована колядками, щедрівками, веснянками, купальськими, обжинковими, весільними, хрестильними піснями, поховальними голосіннями, колисковими піснями та ін.

У Київській Русі розвитку інструментальної музики сприяло значне поширення музичних інструментів: гуслів, дерев'яних труб, рогів, бубнів, сопілок, пищалів та різnorідних смичкових інструментів, дзвіночків, дзвонів, органу тощо.

Найпоширенішим видом мистецтва в Київській Русі було декоративно-прикладне в розмаїтті різновидів (ювелірне, кісткорізьбляне, деревообробне, ткацьке, ливарське та ін.).

Характерною рисою культури Київської Русі була її демократичність, що позначилося на поширенні освіти, зокрема в охопленні нею фактично всіх верств суспільства. Особливою просвітницькою і культурною атмосферою відрізнявся двір Ярослава Мудрого. Просвітницька діяльність князя і членів його родини залишила помітний слід в історії вітчизняної культури. Київська Русь не поступалася в освіченості тогочасним країнам Європи. При дворі київського князя виховувалися і здобували освіту діти багатьох королів європейських держав. Своєю освіченістю славився син Ярослава Мудрого Всеволод, який знав п'ять іноземних мов і був обізнаний у багатьох галузях знань. Саме Всеволод Ярославович був засновником Видубицького монастиря. Інший син Ярослава -Святослав був фундатором Успенського собору Києво-Печерського монастиря і замовником «Ізборників» 1073 і 1076 рр. Відомою постаттю в історії Європи стала Анна Ярославна, яка здобула при дворі освіту і стала дружиною французького короля Генріха. Донька Всеволода Ярославовича-Ганна (Янка) відкрила 1086 р. при Андріївському монастирі школу для дівчаток.

В XI ст. набула розвитку педагогічна думка. Тоді вона ще не набула статусу самостійної галузі знань, однак була важливою в ідеологічних орієнтирах давньоруського суспільства через свою орієнтацію на суспільно корисні цінності. Ідеї патріотизму, єдності руської землі, морального вдосконалення особистості просякали освіту в київських землях [5, 54].

Стрімкий розвиток культури Київської Русі мав основою не тільки прилучення до середньовічного типу культури, а й здатність її до збереження давніх слов'янських духовних здобутків, творчого переосмислення та інтерпретації культурного доробку Візантії та Західної Європи, що стало підґрунтям самотутності давньоруської культури.

Таким чином, культура Київської Русі відзначена такими рисами: опора на християнське світобачення, монотеїзм, теоцентризм, есхатологічність, аскетизм, анонімність, асиміляція християнських і язичницьких поглядів, диглосія, відкритість, збереження усного типу

культури та розвиток писемного типу культури, орієнтація на розвиток освіти як вагомого чинника впровадження християнських настанов.

Мистецтву Київській Русі притаманні: анонімність, канонічність, диференціація на сакральне та світське, символізм, алегоричність, значущість усних, колективних форм художнього творення, особливо в народній творчості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Асеєв Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі [текст] / Ю. Асеєв. – К., 1980. – 213 с. – С. 151.
2. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі [текст] / М. Брайчевський. – К., 1988. – 259 с. – С. 89.
3. Брайчевський М. Ю. Антоній Печерський. Діячі України-Русі [текст] / М. Брайчевський. [текст] // Пам'ятки України – К., 1990. – № 2. – с. 42-49.
4. Толочко П. П. Київська Русь [текст] / П. Толочко – К., 1996. – 360 с. – С. 158-164.
5. Толочко П. П. Літописи Київської Русі [текст] / П. Толочко. – К., 1994. – 85 с. – С. 36.

ПРОБЛЕМА СПІЛКУВАННЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПАРАДИГМІ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Дмитренко М. Й., професор кафедри суспільних наук,
д-р філос. наук, професор
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

В останні століття спілкування як соціальне явище набуває особливої популярності і привертає до себе увагу представників різних галузей гуманітарного знання, що сприяє інтерпретуванню спілкування як соціального явища в його цілісності.

Помітний вплив на розвиток наукового знання про спілкування відіграв соціологічний напрям, що отримав назву символічний інтеракціонізм. Його представники, досліджуючи процес взаємодії індивідів, приділяють увагу не внутрішньому світу індивіда, а його прояву в діях і вчинках. Відповідно до цієї теорії, система комунікацій у міжособистісних відносинах опосередкована системою знаків, інтеракціями. Поведінка людини як продукт комунікаційних зв'язків містить безліч взаємних поступок людей і пристосування їх один до одного. Такими символістичними утвореннями можуть бути стереотипи дій, стандарти й еталони, що виникають на базі норм і вимог будь-якого значення, зокрема й адміністративно-правового, морального, естетичного тощо. Досягнення цілей пов'язане з інтеграцією поступок, які підтримують життєздатність взаємозв'язків між суб'єктами, що є підвалинами соціальної комунікативності.

Набір інтеракцій відіграє вирішальну роль у соціалізації й адаптації. З одного боку, він є засобом, за допомогою якого культурні зразки, а саме цінності, погляди, настанови, пріоритети, трансформуються в поведінку людей, у яких з'являється бажання виявляти свою мотиваційну енергію й додержуватися соціальних вимог. З другого боку, інтеракції забезпечують

стійкі й надійні міжособистісні відносини, які здатні усунути напруження й занепокоєння, пов'язані з набуттям належних прийомів, навичок й інших факторів адаптації та соціалізації.

Великого значення в процесі соціалізації й адаптації представники символічного інтеракціонізму надають соціальному контролю. Механізм соціального контролю є організатором або творцем статусних ролей, які мають подвійне призначення: вони обмежують і спрямовують поведінку людей залежно від цілей і завдань соціальної впорядкованості. Інтерпретуючи це соціальне явище як вид взаємодії, соціологи виходять із безпосередньої приналежності його до інституціональних форм, що визначає систему механізмів, які його регулюють. Яким би не було спілкування за своїми характеристиками (спонтанне, мимовільне або усвідомлено кероване й організоване), воно перебуває в системі регуляторів, якими можуть бути переконання, віра (М. Вебер) або стійкі колективні дії, ритуал, обряд, звичай (Е. Дюркгейм). Це може бути впорядкована система правил і стратегій. До вимог, що регулюють спілкування, належить, насамперед, система примусу, у якій чільне місце займає юридичний закон, що фіксує систему стійких закономірностей у соціальній динаміці відносин. На думку М. Бурдьє, найсильніші правила походять зі звичаю, наприклад, передання спадщини. Саме через систему таких правил економічна необхідність змушує визнати себе. Так відбувається процес відтворення. І юридична формула однозначно фіксує всі значення зазначених відносин. До того ж і моральна, й естетична норми, у свою чергу, транслюють у спілкування цілком певний ступінь примусу [1, с. 101].

Досліджуючи феномен примусовості спілкування, соціологи звертаються до сукупності правил, які визначають хід подій, взаємообумовлених і тривалих. Стратегія, що лежить у їхній основі, містить систему диспозицій або практичне почуття, габітус, який виражає стратегію, що полягає в спілкуванні. Ця стратегія – особливий вид соціальної гри, яка історично зумовлена і яку засвоює індивід з дитячого віку шляхом участі в соціальних діях. Слово «габітус» (від латинського *habitus* – зовнішність, зовнішній вигляд) у його вихідному значенні використовують соціологи (П. Бурдьє, Т. Лукман), щоб позначити соціальних посередників спілкування, які одержують статус інститутів.

У процесі спілкування, стверджує П. Бурдьє, габітус «дозволяє відтворювати нескінченне число практик» [1, с. 108]. Як продукт об'єктивних закономірностей, габітус оригінально впливає на поведінку людей: породжує такі його способи, які припустимі в межах цих закономірностей (санкціоновані), і виключає поведінку, несумісну з об'єктивними умовами, а отже, приречену на несхвальну оцінку.

Людська діяльність виробляє звичні зв'язки, контакти, стереотипи, які дають можливість економити зусилля. Цей соціальний фактор має велике значення для спілкування, оскільки містить знання й досвід. Вони не тяжіють над людиною, а привносять у її життя психологічне полегшення, виступаючи підставою для існування будь-якої інституціоналізації. Щодо інтерпретації сутності спілкування, важливою є думка, що «типізація узвичаєних дій, які формують інститути, завжди розподіляється, їх можуть розуміти всі члени певної соціальної групи, ними інститут типізує як індивідуальних діячів, так і індивідуальні дії» [1, с. 92]. Соціальні інститути є продуктом історії, і саме вони у своїй історичності містять національно-етнографічне, втілене у звичних формах, які реалізують людську діяльність.

Уже самим фактом свого існування інститути контролюють поведінку людей. У свою чергу, інституціоналізація впливає на спілкування двояко: з одного боку, вона пропонує типізовані види поведінки як вихідні для спілкування, з другого – сама інституціональність виникає в надрах спілкування, у якому обов'язково типізуються дії суб'єктів, що беруть участь у спілкуванні. Значення цього процесу надзвичайно велике: по-перше, для кожного індивіда з'являється можливість передбачити можливі дії інших індивідів, які розпочинають спілкування по-друге, постає, так би мовити, задній план відносин, пов'язаний із тривіальною повсякденністю, по-третє, виникають умови для поділу сфери діяльності й появи інновацій, що ініціюють інший, більш високий рівень взаємодії. Цивілізаційний підхід у дослідженні спілкування; характерний для сучасної соціологічної думки, розглядає розвиток суспільства на прикладі багатовікової теорії європейських країн. Зі зміною поведінки людей за допомогою вищого примусу й самоконтролю змінюється вся структура людської експресії. Цивілізаційне зрушення в осмисленні взаємозв'язку людини «зовнішньої» і людини «внутрішньої» відбувається в епоху середньовіччя й (головним чином) епоху Відродження, коли природа стає об'єктом пізнання, що зумовлює усвідомлення людиною самої себе як зовсім самостійної та не залежної від інших людей і речей істоти.

Унаслідок цього розгортається процес формування більш високого щабля самоусвідомлення й самопримусу, посилюється контроль за афектами, що викликає збільшення дистанції у взаємодії людей і зменшення спонтанності їхніх дій. Це двоєдиний процес: особистість автономна, але вона ніколи не досягає у своїй автономності абсолюту. Взаємозалежність, у якій перебувають люди, створює фігурації як певні форми зв'язку, через які люди орієнтуються один на одного й міцно прив'язуються один до одного [3, с. 43].

Цивілізаційне зрушення в поведінці пов'язане з виникненням міст, життєдіяльність яких спричинила зміни в поведінці й спілкуванні людей. Термін «civilito», який увів Е. Роттердамський, почали використовувати, щоб позначити процес удосконалювання поведінки з погляду її зовнішньої комбінаторики, фіксувати ступінь освоєння індивідом передових, прогресивних прийомів взаємодії між людьми, тих, які продиктовані наявним рівнем розвитку економіки, політики, техніки, інших соціальних сфер. «Цивілізація» означає досягнення чого-небудь у ході процесу, безвідносно до уявлень про благо. Досягнення цивілізації можуть не тільки сприяти останньому, але й протистояти йому, як цивілізація протистоїть культурі, що однозначно означає результат діяльності людини лише з позиції її ціннісних пріоритетів.

Що стосується поведінки, спілкування, то цивілізованість характеризує насамперед їхню форму, а культурність – зміст. У першому випадку йдеться про механізм, інструментування взаємодії людей, а в другому – про їх смислову наповненість.

Щодо цивілізованості, культури поведінки й спілкування, сучасна соціологічна думка ґрунтується на твердженні І. Канта про те, що людина культивувалася завдяки мистецтву, моралі й науці, цивілізувалася завдяки витонч_но ті в техніці поведінки й спілкування в значенні будь-якої ввічливості й чемності.

Чемність стає показником цивілізованості поведінки. Вона передбачає спостережливість, щоб помічати особливості дій навколишніх людей, що

сприяє новій формі інтеграції у відносинах між людьми. У становленні цивілізованості як характеристики поведінки з'являється така риса, як делікатність, особливого роду чутливість, що вимагає дотримуватися в спілкуванні гігієнічних правил, а також витончений смак, що взагалі, на думку Н. Еліаса, відіграє неабияку роль у всьому процесі цивілізації [3, с. 180]. У процесі, який називають цивілізаційним, зростає число обмежень, заборон на ті дії, які не відповідають вищезазначеним принципам, а разом із тим зростає і примус, якому піддаються індивіди.

В інтерпретації «гарного суспільства» як якісного стану у взаємодії людей наявні дві тенденції – раціоналізація й психологізація. Кожний елемент соціальної структури, чи то державна установа, чи то біржа, як «гарне суспільство» передбачає обмін інформацією й формування «думки» про цінність кожного його члена. Раціоналізація поведінки й спілкування виявляється в осмисленому й розумному устрої, у передбаченні своїх дій. Вони тим сильніші й ширші за обсягом, що більш функціональна диференціація, а отже, більше й число тих людей, чия доля залежить від результатів дій кожного індивіда.

Психологізація поведінки й спілкування: полягає в появі «порога чутливості», загостренні переживань сорому й страху, пов'язаних із посиленням на макрорівні контролю над афектами, трансформацією зовнішнього примусу в самопримус. Тракткування взаємодії людей як своєрідної «гри» в соціологічній і культурно логічній думці ХХ століття можна вважати вже традицією. У дослідженні спілкування як особливого виду взаємодії такий підхід дає можливість виявити низку специфічних особливостей.

У трактування цивілізованості Н. Еліас включає й самовідчуття індивіда, який протиставляє себе простому спілкуванню, що не піднялось на вищий рівень. Відмінність від нецивілізованого спілкування виявляється в думках про манеру, а також в увазі до людей.

Саме ці уявлення з'являлися й утверджувалися в представників вищого суспільства, зокрема в придворно-аристократичних його прошарках, де поряд зі словом «civilite» уживали слово «politessi», що означає мистецтво витонченої поведінки й спілкування, увічливість [3, с. 104]. Н. Еліас говорить про спільні риси характеру людей, об'єднаних у групи. Усі індивідуальні риси особистості більшою або меншою мірою відбивають ті соціальні структури й інститути, які утворюють ці групи. Складовою частиною такої єдності є ідентичність, що дає відповідь на питання про те, ким є людина як соціальна й індивідуальна самість. Відносини «Я-ідентичність» і «Ми-ідентичність» рухливі й мінливі. Поділ на зовнішній і внутрішній світ людини виникає з виявленням і чітким визначенням життя «приватного» і «публічного».

Дисципліна й контроль, що стабілізують не лише публічне життя, але й суспільство загалом, належать, на думку Н. Еліаса, до тих цінностей, з яких і складається процес цивілізації.

Становлячи систему позаприродних механізмів, які вдосконалюють діяльність людей, культура в семіотичній інтерпретації є системою знаків, символів, що є творцями й охоронцями інформаційного простору, у якому сконцентровано життєвий досвід людей. Через культурне кодування відбувається транслювання моделей і стереотипів поведінки, спілкування й діяльності. Згідно із семіотичним підходом до культури, предмети й результати діяльності людини теж виступають каналами зберігання й передавання смислів, що регулюють поведінку й спілкування людей.

Культуру тлумачать і як сукупність цінностей, що перебувають у складних ієрархічних зв'язках. Серед цінностей культури є ті, які становлять зміст діяльності людей, включаються в їхній світогляд як ідеали.

Загальнозначущі цінності одержали назву універсалій. Вони обумовлені соціальною, психобіологічною природою всього людського роду й визначають загальнолюдське в спілкуванні. Як явища соціального життя, вони пов'язані не лише із цивілізаційними процесами, але й зі станом культури як системи таких розвиткових програм, що характеризують позаприродну життєдіяльність людини і забезпечують вільну самореалізацію особистості через відтворення й зміну соціального життя у всіх його напрямках.

Досліджуючи обумовленість спілкування культурою, бажано спиратися на низку підходів до її інтерпретування. Насамперед, це діяльнісний підхід, відповідно до якого культура є способом людської життєдіяльності й містить систему цілепокладальних механізмів, що стимулюють активність людей у суспільстві, створюють унікальні можливості, духовної й предметної діяльності людей. У межах соціальної діяльності виникає й модифікується спілкування. Воно набуває й різних форм: духовної, духовно-практичної, практичної. За такої інтерпретації культури можна визначити, головним чином, її місце в стані суспільства, поведінки й спілкуванні – те, що персоніфікує єдине, повторюване, однозначне, незалежне від національно-етичного, темпорально-подієвого.

Культурологічний підхід має важливе значення для досліджень проблеми спілкування. У його межах особливе місце займає ігровий підхід, що його розробив нідерландський учений Й. Хейзінга. Тут насамперед бажано спиратися на два його засновки: по-перше, «людська культура виникає й розвивається в грі і як гра» і, по-друге, «наскільки сама культура має ігровий характер» [2, с. 7].

Якщо визнати наявність гри в культурі та властивий їй ігровий характер, то й спілкування як елемент культури набуває статусу предиката культури й може бути витлумачене з погляду приналежності до гри.

У вільній діяльності індивідів відбувається відмежування гри від повсякденного життя, що передбачає існування спілкування заради спілкування в ігровій формі.

Ігровий компонент спілкування визначає присутність у ній системи домінант: частки змагальності, несерйозності, масовості, ступеня напруженості, варіативності, ціннісної спрямованості. Ігрова компонента культури, трансформована в спілкування, наділяє останнє особливими комунікативними прийомами, серед яких неабиякого значення надають декоруванню. Декорування в естетичній формі не лише надає спілкуванню виразності, але й наділяє його компенсаторною функцією, пов'язаною з досягненням безпосереднього задоволення як у раціональному, так і в емоційному змістах.

Ігровий характер культури здатний надати спілкуванню повтору, рефрену, чергування, послідовності, без яких воно не може здійснитися в інструментальному значенні. Культурне спілкування, як і ігрове, містить усі видові позначення гри як дії добровільної, що означає вільне провадження часу людей, яке поширюється всередині встановлених просторових і темпорально-подієвих меж відповідно до встановлених правил. Такий вид взаємодії людей обов'язково супроводжують почуття радості, зусилля, сприйняття його як «іншого буття» порівняно зі звичайним і повсякденним життям [2, с. 41].

Думка Й. Хейзінги про те, що людина, яка грає, – це людина вільна, радісна й така, що творить культуру й саму себе, кидає промінь на різноманіття не лише міжособистісних відносин, але й видів спілкування.

Оголошуючи гру непорушною компонентою культури й людини в її перебуванні в культурі, філософ стверджує про наявність не лише цілепокладального, корисного, але й такого, що виходить за межі утилітарного й необхідного, як, наприклад, спілкування заради спілкування.

Одночасно Й. Хейзінга зазначає, що цивілізаційні процеси шкодять ігровій компоненті культури. Динаміка культурного процесу така, що в ній присутні елементи гри. Саме їх і витісняють елементи нижчого змісту, а саме технократизм, комерціалізм, що призводять до руйнування людини, яка грає, й появи людини, яка діє. Це згубно позначається на стані спілкування, яке з девальвацією феномену гри втрачає спочинок, делікатні й вишукані форми контактів. Досліджуючи вплив автоматизації на стан відносин і спілкування, Т. Імамачі, доктор філософії, професор університету Сейсзі (Токіо), пише, що в добу автоматів починають панувати акудатовані відносини на шкоду відносинам дативним, викликаним чиймсь дарунком. У добу автоматів ми одержуємо бажане без прохань і подяки. Із часом прийде покоління, не знайоме з етикетними формами спілкування, – і це проблема екоетики [6, с. 81].

Діяльнісний підхід до спілкування з'ясував механізм формування свідомості, становлення особистості через аналіз співвідношення внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного у зв'язку з існуванням феномену вільної дії. Вільна дія (як одиниця діяльності), контрольована завдяки поставленим завданням і цілям, підлягає власній предметній логіці. Діяльність передбачає таю характерні ознаки: це завжди діяльність суб'єктів, здійснювана спільно; вона передбачає взаємодію суб'єкта й об'єкта, а тому завжди предметна, змістовна й реальна; діяльність завжди має творчо самостійний характер. Суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самостійності, не лише виявляється й проявляється – він у них твориться й визначається. Важлива якість людини – бути суб'єктом, що означає споконвічно здійснювати практичну діяльність, яка поєднує в собі всі інші види людської активності: пізнання, поведінку, спілкування. У процес діяльності й спілкування навколишня дійсність є для суб'єкта об'єктом а люди, що оточують його, – суб'єктами.

Нині серед фахівців-психологів спостерігаємо розбіжність у думках щодо співвідношення категорій «діяльність» і «спілкування».

Одні дослідники розглядають спілкування як варіант недіяльної реалізації людських відносин, інші вважають, що протиставляти категорії «діяльність» і «спілкування» невиправдано, оскільки спілкування включене в спільну діяльність і, до того ж, за певних умов може ставати діяльністю. На наш погляд, саме друга точка зору правомірна й може бути аргументом на підтвердження того, що ділове спілкування, цілеспрямоване й доцільне, включене в систему соціально-практичної зайнятості, можна розглядати як своєрідну соціальну діяльність, яка сприяє об'єднанню, кооперуванню суб'єктів з метою одержання реального результату.

У сучасній культурі спілкування набуває статусу міфу. Факт спілкування стає міфом у тому розумінні, що його форма втрачає зв'язок зі змістом, що означальне втрачає зв'язок з означуваним. Спілкування дедалі більше й більше наповнюється вторинною мовою – метамовою, яка може відбивати первинні значення й не відбивати їх, її можна читати й не прочитувати; одночасно форма, як і форма взагалі, за зауваженням Р. Барта, не знищує змісту, а лише збіднює його, дистанціює, володіє ним [5, С. 243].

Сьогодні психологія пропонує цілу низку інтерпретацій спілкування

як одного з визначальних факторів соціалізації й адаптації. В арсеналі науки зосереджено підходи, що розглядають проблему спілкування в її теоретико-прикладному вимірі. Спілкування трактують як варіативний і багатограний процес розвитку зв'язків між людьми, що виникають у спільній діяльності.

У межах психологічного (як і культурологічного) напряму дослідження спілкування наявний ігровий підхід. Американський психолог Дж. Мід уважав, що саме гра полегшує входження особистості в систему взаємодії з іншими людьми. До того ж, ігрові стереотипи поведінки впливають на ефективність адаптаційних процесів. У спілкуванні, на думку вченого, людина ніби приміряє ті ролі, які визначилися в її оточенні. Осягнення цих ролей демографічно вибудоване (ролі дітей і ролі дорослих) і залежить від ступеня проникнення в їхній смисл. Гра не однорідна, а становить ступінь, що відповідає ієрархії соціальних процесів: «гра», «колективна гра» і позиція «узагальненого іншого». Участь у такій грі сприяє формуванню в індивіда здатності сприймати іншого, «приміряти» на себе його рольову варіативність, співвідносити свої вчинки й дії з діями та вчинками інших, а також прогнозувати не лише свою поведінку в окремих ситуаціях, але й свої життєві прагнення загалом.

Ігровий підхід до суспільства оригінально подано і в дослідженнях американського психолога Е. Берна, який у спілкуванні розрізняє ігрову й неігрову поведінку. Останню характеризує відкритість, однозначність, щирість. На відміну від неї, ігрову поведінку можна позначити як імітаційне, неправдоподібне спілкування, у якому приховані мотиви, відсутня щирість, а наявна однозначність. Широко використовувані «сурогати», «посередники спілкування».

В ігрових видах спілкування, радше, відбуваються процеси навіювання й маніпулювання, де особливу роль відіграють одиниці спілкування, за яких обмінюються індивіди, що контактують між собою. Це так звані трансакції їх знання і вміння застосовувати в поведінці сприяють досягненню морально-психологічного комфорту. Це, на перший погляд, незначні «соціальні погладжування», здатні усувати комплекси особистості й привносити в її спілкування ефективність і розкутість.

Е. Берн розрізняє найбільш стійкі ігри, класифікуючи їх за сферами (родинні ігри, ігри злочинного світу та ін.), аксіологічною спрямованістю (ігри у взаємодопомогу, у знавця або мудреця тощо). Такого роду ігри настільки глибоко вкорінені у відносини людей, що їх іноді вже сприймають не як гру, а реальне спілкування. Люди грають у них з покоління в покоління, і саме вони характеризують специфіку культури й ментальності народу.

У психологічній системі знань зарекомендував себе прикладний підхід до спілкування, завданням якого є виявити механізми, а точніше інструменти, якими здійснюється спілкування ефективно й справжнє. Прикладом такого підходу до проблеми спілкування можуть бути праці Д. Карнегі, де конкретно сформульовано проблему спілкування («як здобути друзів та ін.») і дано низку цілком доступних рекомендацій. За такого підходу акцент перенесено з внутрішньої сутності процесів спілкування на формотворну, маніпулятивну. Це зумовило увагу до етикетного боку поведінки, актуалізувало роль манер як медіаторів спілкування й правил гарного тону як його стратегію. Особливе значення в спілкуванні надають такту, компетенції. Фахівці апелюють до практичного розуму, почуття міри й пристойності, дають поради, вербально оформлені повчання, що підказують найбільш делікатну лінію поведінку. В останні десятиліття термін «етикет»

посідає важливе місце в літературі, практиці спілкування, особливо навчальній і популярній (Е. Сабат, Дж. Честера, Дж. Ягер).

Психологи звертаються до професійних сфер, адресуючи свої рекомендації фахівцям у галузі менеджменту, паблік рилейшнз, ділового спілкування.

Інтерес становлять інтерпретації спілкування з антропологічної позиції, коли тіло й тілесну активність трактують як візуалізацію не лише внутрішніх, психологічних процесів, але й усього процесу спілкування. Вивчаючи мову у зв'язку з організацією спілкування й керування ним, фахівці визначають ті прийоми й навички, які, поєднуючись, створюють універсальні його форми, зрозумілі представникам різних національностей. До того ж, виявляються моделі поведінки, що втілюють образи, які спираються на колективний досвід людей, архетипи. Особливого звучання у зв'язку із цим набуває гендерна проблематика.

На думку фахівців у галузі кінесики й проксемики, які вивчають мову тіла як прояв невербального спілкування, положення й розміщення тіла в просторі є не що інше, як сигнали, які передають або сприймають. Азбука тіла становить систему, яку можуть опанувати учасники спілкування, щоб прочитати текст, що становить зовнішній вияв поведінки. Вивчення тіла, на думку Дж. Фаста, – це вивчення всіх рухів тіла, від продуманих до несвідомих, від тих, що відбивають характерні особливості національно-етнічного в культурі, до тих, що допомагають перебороти всі культурні бар'єри [4, с. 135-159].

Знання того, що означає розміщення людей у просторі і як воно впливає на спілкування, виокремилася у відносно самостійну галузь – проксемику (з латинської – «близькість»). У своїй роботі Е. Хол довів, що на спілкування як у позитивному, так і в негативному плані може впливати територіальна зона, наявна між людьми під час їх контактів. Учений визначив закономірності, з огляду на які можна уникнути конфліктів, спорів, непорозумінь і досягти взаєморозуміння. Е. Хол стверджує, що дистанція й розміщення людей у просторі, якої бажано дотримуватися, залежать від мети людських контактів. Таких дистанцій, на думку фахівця, принаймні чотири: інтимна, випадково-особистісна, соціально-консультативна й публічна. Вибір дистанції в спілкуванні залежить від психологічних особливостей і від типу взаємин людей. Однак у кожному разі рухи й розміщення тіла в просторі великою мірою впливають на характер спілкування, зокрема свідчать про психофізичний стан учасників, відбивають риси характеру, соціальний статус, відображають ставлення людини до людей, які її оточують, а також є показниками рівня її культури й вихованості [4, с. 271-230].

Нині спілкування як факт соціальної реальності є предметом дослідження низки гуманітарних наук: соціології, культурології, психології, антропології, семіології. Результати цих досліджень становлять той інформаційний потенціал, на основі якого виникає філософський, абстрактно-теоретичний рівень інтерпретації спілкування як унікального явища, невід'ємного від соціальної діяльної й духовно-практичної активності людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурдьє П'єр. Укр. перекл. – Практичний глузд / Пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка. Київ : Український центр духовної культури, 2003. 530 с.

2. Гейзенга Й. Homo Ludens або Людина, що грається/ пер. з нідерл. – К.: Видав. «Основи», 1994. – 250 с.
3. Еліас Н. О. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. – Київ: «Перун», 2003
4. Фаст Дж. Мова тіла. Як зрозуміти іноземця без слів // Хол Е. 432с.
5. Barthes, Roland, *Mythologies*. Paris, Editions du Seuil, 1957
6. *Imamichi T. Moral Crisis and Metatechnical problems*. In: *Eco-ethica et philosophia generalis*. Tokyo, 1992, p. LV-LXVI

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

*Зелінський Р. М.,
член Національної спілки краєзнавців України,
студент ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»*

З розвитком науково-технічних засобів комунікації постає питання застосування їх в сфері державного управління та надання адміністративних послуг. Електронне урядування є методом вдосконалення державно-управлінських відносин, впровадження електронного документообігу.

Тому актуальним є на основі відповідної правової бази прослідкувати хронологію розвитку електронного урядування в Україні, проаналізувати нормативно-правові акти в контексті еволюції вдосконалення електронного урядування.

З цивілізаційним розвитком суспільства та формуванням державних інституцій зазнали еволюції носії фіксованої інформації. Носії інформації, які використовували пергамент, папірус тощо через складність їх виготовлення та примітивність державно-управлінських функцій стародавніх державних утворень, мали обмежений обіг в державних інституціях. Достатньо було одного указу монархічної особи, зафіксованого на такому носії інформації. Виконавцям та підданам такий указ оголошувався на людних місцях глашатаями, іншими придворними особами. До віддалених територій такий розпорядчий документ доводився гінцями також усно або у письмовому вигляді. Кількість документів зростала у сфері дипломатичних зносин та в церковному житті, адже церква виконувала певні державні функції (метричні записи, документи щодо майнових зносин, монастирські хроніки та ін.)

Після винайдення паперових носіїв інформації та вдосконалення державно-управлінських функцій виникає потреба в інтенсивному обігу документів на таких носіях. Застосування друкарства та копіювальної техніки дає змогу ефективно продукувати документи, в тому числі і у сфері державного управління. З формуванням ієрархії державних установ та бюрократичного апарату паперовий документообіг стає основним механізмом реалізації державної влади.

Проте з розвитком постіндустріального суспільства виникає потреба у вдосконаленні діловодства та надання адміністративних послуг громадянам. Сучасні інформаційні технології сприяють розвитку електронного урядування державного управління та багатьох сфер соціально-економічного життя суспільства.

Україна з часу відновлення незалежності постала перед викликом часу – впровадження електронного урядування. Передусім потрібно зауважити, що питання становлення й розвитку електронного урядування в Україні знайшло своє відображення у працях таких українських вчених, як А. Асанова, З. Балабанова, К. Беляков, М. Ватковська, М. Вертузаєв, С. Гнатюк, О. Голубоцький, М. Демкова, Д. Дубов, В. Єганов, О. Ємельяненко, П. Клімушин, І. Коліушко, А. Попов, А. Семенченко, А. Серенюк, В. Хахановський, М. Швець та ін.

Правовою передумовою для впровадження електронного урядування в Україні був Указ Президента України від 13 травня 1993 року № 186/93 «Про державну політику інформатизації України». Глава держави поклав функції міжвідомчого координування у сфері інформатизації на Кібернетичний центр Академії наук України та доручив розробити Концепцію державної політики інформатизації України [18]. У свою чергу Кабінет Міністрів України згідно з прийнятою ним постановою від 31 серпня 1994 року № 605 «Питання інформатизації» утворив міжвідомчу раду з питань інформатизації для реалізації поставлених Президентом завдань [8].

Згодом відповідно до Указу Президента України від 13 березня 1995 року № 206/95 утворено Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України. Основним завданням агентства визначено формування та реалізацію державної політики інформатизації, стратегії розвитку інформатизації усіх сфер суспільного життя [17]. Положення про Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України затверджене Указом Президента України від 27 травня 1995 року № 390/95. У цьому ж Указі Кабінету Міністрів України доручено завершити у 1995 році розробку Національної програми інформатизації [19].

Отже перші кроки з інформатизації українського суспільства визначені розпорядчими документами виконавчої влади у структурі Президент – Кабінет Міністрів. Продовженням цього підготовчого етапу стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Концепцію Національної програми інформатизації».

У Концепції Національної програми інформатизації визначено, що інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [2].

Механізм реалізації прийнятих нормативно-правових актів щодо інформатизації визначив Уряд. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 року № 259-р затверджено Концепцію формування національних електронних інформаційних ресурсів. Згідно з даною Концепцією передбачалося протягом 2003-2006 років вжити заходів щодо підготовки відповідної законодавчої бази, створення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та інших, що забезпечило б прискорення впровадження електронного урядування, підвищення прозорості та відкритості роботи органів державної влади. Отже, напрацювання попередніх років у сфері інформатизації стали передумовою для впровадження електронного урядування. У 2003 році в нормативно-

правових актах України вперше вживається термін «електронне урядування» [14].

Сформовані правові засади побудови інформаційного суспільства та певні практичні напрацювання мали своє продовження в подальшому законодавчому забезпеченні цього процесу. Зокрема, українські парламентарі прийняли Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». У Законі зазначено, що одним з пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ.

Визначено також основні стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку України і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення;

- розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою;

- створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля;

- збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування;

- досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив;

- захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»;

- вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин та ін. [3]

Крім зазначених вище складових стратегії інформаційного розвитку законодавець виділив необхідність державної підтримки нових «електронних» секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо) та використання інформаційних технологій для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами. Тобто спостерігається активний етап переходу від інформатизації суспільства загалом до впровадження основ електронного урядування зокрема.

Конкретні механізми щодо реалізації Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки визначив Уряд. Зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 року № 653- р серед цілої низки практичних кроків чільне місце посідають завдання щодо інформатизації охорони здоров'я, у тому числі розвитку телемедицини; створення єдиної бази даних культурних цінностей, доступної через Інтернет; створення і функціонування Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи правоохоронних органів; впровадження

інформаційно-комунікаційних технологій у видавничу сферу; формування національної інфраструктури геопросторових даних; створення бази даних особових справ державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; створення системи моніторингу та прогнозування стану навколишнього природного середовища; створення інформаційно-аналітичної системи управління лісовим господарством на базі геоінформаційних технологій; інформатизації діяльності органів місцевого самоврядування [13].

У 2011 році до Закону України «Про інформацію» законодавці вносять доповнення, згідно з яким електронне урядування визначено складовою частиною державної інформаційної політики [1]. Згодом починаючи з цього ж 2011 року запроваджується електронний документообіг в системі органів виконавчої влади. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363 – р «Питання впровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади» започатковується надсилання документів Уряду одночасно у паперовій та електронній формі через систему електронної взаємодії органів виконавчої влади, а з 1 квітня 2012 року визначено здійснювати виключно електронний документообіг [10].

Така вимога поширюється і на міністерства, центральні органи виконавчої влади та обласні державні адміністрації. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 року № 670 «Деякі питання електронної взаємодії органів виконавчої влади» Уряд зобов'язує зазначених виконавців до 1 жовтня 2012 року вжити заходів щодо приведення власних систем електронного документообігу у відповідність з вимогами до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади для забезпечення роботи із системою електронної взаємодії органів виконавчої влади [7].

Однак не дивлячись на вжиті заходи єдиної інфраструктури міжвідомчої інформаційної взаємодії державних органів та суб'єктів господарювання із застосуванням інформаційних технологій на той час не було створено. Така проблема констатована в Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 року № 634-р. Крім цього, йдеться далі у Концепції, єдиний веб-портал органів виконавчої влади, який повинен бути основою інтегрованої системи «Електронний Уряд», виконує переважно презентаційну та інформаційну функції. Попередні напрацювання мало вплинули на рівень впровадження інформаційних технологій, державні органи у своїй роботі надавали перевагу паперовому документообігу [9].

У травні 2013 року Уряд схвалює Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, де конкретизуються напрямки інформатизації суспільного життя, вживаються терміни «електронна демократія», «електронна економіка», «електронна комерція», «електронна послуга», «електронна культура», «електронна освіта», «електронна медицина». Серед причин, що уповільнюють розвиток електронного урядування названо недостатню комп'ютерну грамотність державних службовців, осіб місцевого самоврядування та низький рівень інформаційно-технологічної інфраструктури органів місцевого самоврядування [15].

Важливим чинником Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів у липні 2013 року Уряд визначив підключення до системи державних електронних інформаційних ресурсів органів державної

виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та центрів адміністративних послуг і Єдиного державного порталу адміністративних послуг [11]. Практичним кроком з реалізації згаданої Концепції стало створення автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності», затверджене розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 587-р [12].

Електронне урядування є невід'ємною частиною Стратегії реформування державного управління України, схваленою Урядом в червні 2016 року на період до 2021 року. У розділі «Адміністративні процедури, адміністративні послуги та електронне урядування» зазначено, що під електронним урядуванням слід розуміти використання інформаційно-комунікаційних технологій для покращення ефективності системи державного управління, її прозорості та зручності. Стратегією передбачено також, що до кінця 2021 року має бути запроваджено не менше 130 адміністративних послуг на рівні подання заяви, оплати послуги в режимі реального часу, а також на рівні повністю інтегрованої послуги [16].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» утворено Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) шляхом реорганізації Державного агентства електронного урядування [5]. Згідно з Положенням про Мінцифри, затвердженого постановою Уряду від 18 вересня 2019 року № 856, зазначене Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері електронного урядування та електронної демократії та в інших сферах інформатизації суспільства [6]. Міністерство впроваджує електронні послуги у багатьох галузях економіки. Урядовий портал надає можливість скористатися більш ніж 100 електронними послугами. Працює мобільний додаток «Дія», який надає змогу доступу громадянам до всіх електронних послуг за єдиними стандартами. Міністерство цифрової трансформації України ставить цілі до 2024 року перевести 100 % усіх публічних послуг для громадян та бізнесу онлайн, забезпечити 95 % транспортної інфраструктури, населених пунктів та їхні соціальні об'єкти доступом до високошвидкісного Інтернету, навчити 6 млн. громадян цифрових навичок, підвищити частку інформаційних технологій у ВВП країни до 10 % [4].

Отже, розвиток електронного урядування в Україні бере свій початок з перших років незалежності держави. За цей період вдосконалювалась нормативно-правова база цього процесу та технічні засоби інформатизації суспільства. Впровадження електронного урядування насамперед переслідує мету створення умов для досягнення європейських стандартів якості послуг, відкритості й прозорості діяльності влади. На сучасному етапі завдання з реалізації державної політики щодо електронного урядування покладено на Міністерство цифрової трансформації України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

4. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України: <https://thedigital.gov.ua/ministry>

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856 «Питання Міністерства цифрової трансформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 року № 670 «Деякі питання електронної взаємодії органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2012-%D0%BF#Text>

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1994 року № 605 «Питання інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-94-%D0%BF#Text>

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 року № 634-р «Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80#Text>

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363 – р «Питання впровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D1%80#Text>

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 517 – р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів у липні 2013 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2013-%D1%80#Text>

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 587-р «Про схвалення Концепції створення та функціонування автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2013-%D1%80#Text>

13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 року № 653- р «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text>

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 року № 259-р «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-%D1%80#Text>

15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577>

16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474 – р «Деякі питання реформування державного управління України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>

17. Указ Президента України від 13 березня 1995 року № 206/95 «Про утворення Національного агентства з питань інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206/95#Text>

18. Указ Президента України від 13 травня 1993 року № 186/93 «Про державну політику інформатизації України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186/93#Text>

19. Указ Президента України від 27 травня 1995 року № 390/95 «Про заходи щодо забезпечення діяльності Національного агентства з питань інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/95#Text>

ПОЛІТОЛОГІЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

*Коротяєв С. І., канд. іст. наук
СДПРЗ ГУ ДСНС України у м. Київ*

Поняття «політологія» утворилося з двох грецьких слів – *politike* (державні справи) і *logos* (вчення). Політична наука як самостійна сфера знань виникає на рубежі Середньовіччя та Нового часу, коли мислителі почали пояснювати політичні процеси з допомогою «земних», а не релігійно-міфологічних аргументів. Основи наукової політичної теорії закладають Н. Мак'явеллі, Ж. Боден, Т. Гобс, Дж. Лок, Ш. Л. Монтеск'є, Дж. Віко та ін. У цей час спеціальна галузь знань про політику іменується по-різному – політичне мистецтво, політичне вчення тощо.

Політологія як самостійна навчальна дисципліна почала формуватися в другій половині XIX ст. У 1857 р. Ф. Лейбер починає читати цей курс у Колумбійському коледжі, в 1880 р. у цьому ж коледжі створюється перша школа політичної науки, що поклато початок активному формуванню в США системи політологічних навчальних закладів і наукових установ. 1903 р. датується створення Американської асоціації політичних наук.

У 1896 р. італійський політолог і соціолог Г. Моска публікує книгу «Елементи політичної науки», що дає підстави говорити про поширення політичної науки у Європі, починаючи з кінця XIX ст. Процес остаточного становлення політології завершився на Міжнародному колоквиумі з політичних наук (Париж, 1948 р.), який був організований ЮНЕСКО, і де було визначено зміст предмета цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни.

У радянський період розвитку України політичні проблеми розглядалися такими навчальними дисциплінами, як науковий комунізм, історія КПРС, теорія держави і права та ін., проте, їх вивчення мало догматичний, однобокий характер. Політологія як новий навчальний курс з початку 1990-х рр. починає викладатися в усіх вищих навчальних закладах України. При Київському, Одеському, Дніпропетровському, Харківському, Львівському національних університетах, Національному Університеті «Острозька Академія» та інших освітніх закладах здійснюється підготовка спеціалістів, захищаються кандидатські та докторські дисертації, видається чимало наукової та навчальної літератури, спеціальні журнали та збірники.

У визначенні політології є кілька точок зору: її називають метатеорією політики, яка інтегрує усі галузі наукового знання про політику, зокрема,

політичну філософію, політичну соціологію, політичну психологію, політичну географію, демографію та ін.; ототожнюють політологію з політичною соціологією, які, на думку Р. Арона, М. Дюверже, С. Ліпсета, мають однаковий предмет дослідження і використовують однакові підходи при його дослідженні; вважають, що політологія як загальна теорія політики досліджує політику як цілісний об'єкт, а її предметом є специфічні закономірності, притаманні лише цьому особливому виду людської діяльності; трактують політологію як систему закономірностей розвитку та функціонування політичної культури, в межах якої відбувається політична діяльність; іноді політологію визначають як науку про закономірності розвитку та функціонування демократії, її змісту, місця і ролі у політичному житті суспільства; поширеним є сприйняття політології як науки, що вивчає політичну систему як сукупність владних інститутів та політичну владу як основу розвитку і функціонування політичної системи.

Ураховуючи багатозначність основного терміну «політика», яким оперує політологія, і можливості різноманітних способів її характеристик, політологія, на нашу думку, – це наука про політику; про закономірності розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність, форми, методи діяльності суб'єктів політики.

Як навчальна дисципліна, політологія включає у себе такі основні дидактичні одиниці: предмет політології та її методологія; історія світової політичної думки; розвиток політичної думки в Україні; теорія влади і владних відносин; політична система суспільства; політична культура; політичні партії та партійні системи; політичні еліти та лідерство; світовий політичний процес; політичне прогнозування та ін. Усю сукупність проблем, які вивчає політологія, можна згрупувати в такі умовні розділи: вступ у політологію, історія політичних учень, теоретична та практична політологія.

Головне завдання політології як навчальної дисципліни – опрацювання і таке викладення загальнотеоретичного і практичного матеріалу, щоб відповідно до завдань політологічної підготовки спеціалістів будь-якого профілю, у доступній формі дати їм необхідний мінімум наукових політологічних знань.

Об'єктом дослідження політології є сфера політики, політична дійсність, політичне життя особи й суспільства. Політична сфера вивчається й аналізується у поєднанні з особливостями її розвитку, функціонування, зв'язками з економічною та духовною сферами суспільства. Політична сфера є взаємодією в політичному процесі великих і малих соціальних груп, об'єднань громадян, окремих індивідів. Політична сфера включає у себе й соціально-політичні інститути та організації, через які відбувається взаємодія між окремими суб'єктами політики.

Предметом політології є конкретні прояви, процеси, відносини політичної дійсності, які вивчаються політологами. Наприклад, сюди відносять такі феномени, як політика, політична культура, ідеологія, політичні еліти, політичні партії та громадсько-політичні організації, рухи, владні відносини, держава, політична система, політична діяльність, політичне лідерство тощо. Для вітчизняної політології особливо актуальними є проблеми трансформації політичної системи, політичних інститутів та політичних відносин, становлення громадянського суспільства і правової, соціальної держави, здійснення політичних реформ, становлення багатопартійності тощо.

У цілому усю сукупність проблем, які є предметом політології, можна

розділити на такі основні групи: ідейно-теоретичне і соціально-філософське підґрунтя політичних процесів і явищ, яке систематизує ознаки і характеристики політики, політичні парадигми, які відповідають конкретному історичному періоду; політичні системи, політична влада, політичні режими (умови їх розвитку і зміни), держава, політичні партії, суспільні рухи; політичні процеси, політична діяльність, політична участь і політична поведінка, міжнародна та воєнна політика, політична глобалістика тощо.

Політологія взаємодіє з шерегом наук, предметом дослідження яких є окремі аспекти політичної дійсності. Зокрема, це – політична філософія, політична соціологія, політична психологія, теорія міжнародної політики, етнодержавознавство, історія держави і права, політична географія (геополітика) та ін.

Політична філософія вивчає політику як цілісність, її природу, вона розробляє загальні критерії оцінки політики, ідеали та нормативні принципи організації суспільства. Політична філософія акцентує увагу на сутності природи політичного світу (добро – зло, справедливість – несправедливість, збереження – зміни і т. д.).

Політична соціологія є наукою про взаємодію політичного суспільства (держави) з громадянським суспільством, взаємодію політичних і соціальних процесів.

Політична географія (геополітика) вивчає взаємозв'язок політичних процесів із просторовим розташуванням держави. Політична історія вивчає політичні теорії, погляди, інститути, події у їх хронологічній послідовності та взаємозв'язку. Політична психологія досліджує соціально-психологічні складові політичного життя суспільства. Теорія міжнародної політики має предметом свого дослідження зовнішньополітичну діяльність держав, об'єднань громадян, проблеми війни та миру, тероризму, запобігання виникненню міжнародних конфліктів і їх врегулювання тощо.

Методологічна основа політології складається з загальнотеоретичних досліджень політики на рівні філософського обґрунтування її природи, теорій середнього рівня, які спрямовані на дослідження і формування окремих концепцій політичного маркетингу, та конкретних емпіричних досліджень різних елементів політичної ситуації.

До загальнотеоретичних методів відноситься структурно-функціональний, метод конфліктології, метод символічного інтеракціонізму та обміну, метод біхевіоризму. До емпіричних (прикладних) методів відносяться методи вибіркового дослідження, польового дослідження, прихованого спостереження, експерименту.

Політологія як суспільствознавча наука та навчальна дисципліна виконує ряд теоретичних та практичних функцій, серед яких – описова (дескриптивна), прогностична (функція наукового передбачення), інструментальна (технологічна), пояснювальна (інтерпретаційна), ідеологічна (програмова).

Описова функція полягає у пошуку відповідей на запитання: якою насправді є політична дійсність? У чому її природа та специфіка? Хто виступає суб'єктом політики? Прогностична функція полягає у відповіді на запитання: якою буде політична дійсність у майбутньому або коли відбудуться певні події. Результатом цієї функції є поява прогностичних гіпотез.

Інструментальна (технологічна) функція пов'язана з пошуками

відповідей на запитання щодо вибору форм і видів політичної дії з метою досягнення бажаного результату.

Пояснювальна функція дозволяє знайти відповіді на запитання: чому певні факти політичної дійсності існують? Чому ці факти мають саме такі властивості?

Ідеологічна (програмова) функція полягає у розробці стратегії та напрямків розвитку суспільства, його політичних інститутів, політичних процесів тощо.

Серед інших функцій політології – методологічна (охоплює способи, методи і принципи теоретичного дослідження політики і практичної реалізації набутих знань), світоглядна (утверджує цінності, ідеали, норми, які характеризують цивілізовану політичну систему, політичну культуру соціальних суб'єктів, функція політичної соціалізації (забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства і формування певного типу політичної культури). Безумовно, усі зазначені функції тісно пов'язані між собою і взаємодіють із загальними функціями політики, які виступають у цивілізованому суспільстві на перший план.

До основних завдань політології як навчальної дисципліни відноситься: підготовка студента до виконання ролі громадянина; підготовка до участі у суспільно-політичному житті, тобто, політична соціалізація студентської молоді; подолання стереотипних, уявлень про політику, як про виключно арену для боротьби, протистояння, конфлікту та засвоєння громадянами норм цивілізованої політичної поведінки, культури політичного спілкування та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бебик В. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. К., 2000.
2. Брегеда А. Ю. Основи політології: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2000.
3. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія. Навч. посібник. К., 2001.
4. Політологія: навч. посіб. / [М. П. Гетьманчук та ін.]; за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. М. П. Гетьманчука. К. : Знання, 2011.
5. Політологія: підручник / В. Г. Антоненко [та ін.]; за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. К. : Академія, 2010.

ДЕВІАЦІЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ТОЧКИ ЗОРУ НА ЇЇ ПРИЧИНИ

Коротяєва Л. М.

Відділ психологічного забезпечення підрозділів

ОРС ЦЗ Управління забезпечення ОРС ЦЗ ДСНС України

Кришталь А. О., канд. пед. наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

У перекладі з латинської «девіація» означає відхилення. Початковим для розуміння сутності девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальні норми – це засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють дії та вчинки людей, соціальних груп, зміцнюючи стабільність та єдність суспільства. Норми втілюються в юридичних законах,

моралі, етикеті. Вихід за ці норми розцінюється суспільством як девіантна поведінка. У більшості випадків вона підлягає соціальним санкціям – від суспільного осуду до кримінального покарання.

Соціальні відхилення – це не випадкові факти, а процеси, що набули певного поширення в суспільстві. Для того щоб індивідуальні негативні відхилення набули якості соціальних, потрібні такі умови: однакова спрямованість таких відхилень у подібних груп людей в однакових умовах; близькість причин, які викликають ці відхилення; повторюваність, стійкість зазначених явищ.

Слід зауважити, що не завжди просто кваліфікувати той або інший вчинок як девіацію. Справа в тому, що норми, стандарти в суспільстві рухливі, відносні, по-різному сприймаються різними групами.

У будь-якому суспільстві є поведінка, яка відхиляється від суспільних норм. Причому вона буває не тільки зі знаком «-», а й зі знаком «+», як прогресивна, що випереджає цей стан суспільства. В останньому випадку вона виступає як засіб розвитку суспільства (наприклад, дисидентство). Пригадаємо діяльність академіка А. Д. Сахарова, що виходила за межі прийнятих серед респектабельних радянських учених норм поведінки. Тут дуже доречно навести тезу відомого дореволюційного російського юриста П. А. Олександрова. Він говорив, що обличчя державних злочинців часто дуже мінливе. Те, що вчора вважалося державним злочином, сьогодні або завтра стає високошановним подвигом громадської доблесті. Державний злочин нерідко є висловленим вченням передчасного перетворення, проповідь того, що ще недостатньо визріло і для чого ще не наступив час.

Негативні форми відхилень – це соціальна патологія (злочинність, наркоманія тощо). Ці вияви відхилень – дисфункціональні, завдають шкоди суспільству і особистості.

Найбільше девіація виявляється в періоди перетворень суспільних систем, коли руйнуються старі норми, цінності, стереотипи, і люди втрачають орієнтири. Саме через це ця галузь соціології дуже актуальна для сучасного стану нашого суспільства. Вона має встановлювати загальні причини тих або інших видів девіації, щоб допомогти суспільству відновити контроль за поведінкою, запобігти розпаду суспільства, нейтралізувати центробіжні тенденції.

Загальноприйнятої точки зору на причини девіації немає. Є кілька теоретичних підходів у поясненні цього феномена.

Біологічний підхід. Наприкінці XIX ст. італійський лікар Чезаре Ломброзо (1835–1909 рр.) встановив зв'язок між кримінальною поведінкою і специфічними анатомо-фізіологічними ознаками злочинця. На основі антропологічних вимірювань засуджених він дійшов висновку щодо існування «природжених злочинців», які становлять до 40 відсотків загальної кількості засуджених (інші – це випадкові злочинці), їм властиві особливі фізичні риси: сплющений ніс, рідка борідка, низький лоб, великі щелепи, високі вилиці («атавістичні» риси особистості, повернення до більш ранньої стадії еволюції людини). Ця теорія була популярною на початку XX ст., але згодом її витіснили інші теорії (таблиці, складені Ломброзо, не підтвердилися подальшими дослідженнями).

Відомий американський лікар і психолог У. Шелдон встановив зв'язок між будовою тіла і характерними особистими рисами. Ендоморфу (людині помірної повноти з м'яким і дещо округлим тілом) властиві товариськість, уміння жити в злагоді з іншими людьми і потурання своїм бажанням.

Мезоморф (той, чие тіло відрізняється силою і стрункістю) виявляє схильність до неспокою, активний і не дуже чутливий. Ектоморф (відрізняється тонкістю і крихкістю будови тіла) схильний до самоаналізу, наділений підвищеною чутливістю і нервозністю. З цих трьох типів найбільш схильними до девіації вважали мезоморфів.

Останнім часом біологічний підхід виявляється в спробах пояснення девіації аномаліями статевих хромосом девіанта.

Активно розроблявся психологічний напрям у поясненні девіації. Вже в ХІХ ст. зверталася увага на значення таких станів і характеристик особистості, як «розумові дефекти», «дегенеративність», «дебільність», «психопатія». З. Фрейд запропонував гіпотезу, згідно з якою девіація зумовлюється внутрішньою конфліктністю, властивою самій особистості. Він ввів поняття «потенційний злочинець з почуттям провини». Є люди, які хочуть, щоб їх піймали і покарали, оскільки вони відчувають себе винними. Проте навряд чи серед злочинців знайдеться багато таких, які по своїй волі прагнули б потрапити до в'язниці.

Тепер психологи стверджують, що особливості особистості та мотиви її дій впливають на всі види девіації (хоч є і тісний зв'язок з соціальними чинниками). Одним із механізмів формування девіації є аддиктивна модель поведінки (аддикція – згубна пристрасть до чого-небудь). Сутність її в тому, що людина прагне змінити свій психічний стан, приймаючи деякі речовини або фіксуючи увагу на якихось предметах, видах діяльності. Процес вживання таких речовин (алкоголь, наркотики), пристрасть до якогось предмета чи діяльності (азартна гра тощо) супроводжується розвитком інтенсивних емоцій і набуває таких розмірів, що починає керувати життям людини, позбавляє її волі до протистояння аддикції. Така форма поведінки характерна для людей з низькою здатністю переносити психологічні труднощі, таких, котрі важко адаптуються до швидкої зміни обставин. У такий спосіб вони прагнуть просто і швидко досягти психофізичного комфорту. Аддикція для таких людей – універсальний засіб втекти від реального життя. Для самозахисту люди з аддиктивним типом поведінки використовують механізм, який у психології називається «мислення за бажанням»: усупереч логіці причинно-наслідкових зв'язків вони вважають реальним лише те, що відповідає їхньому бажанню. В результаті порушуються міжособові відносини, люди відчужуються від суспільства.

Найбільш різноманітним і поширеним є соціологічний напрям у поясненні девіації.

Велику увагу девіації приділяв класик соціології Е. Дюркгейм (його праця «Самогубство» з'явилась у 1897 р.). Він ввів в соціологію поняття «аномія», яке означає: стан суспільства, за якого для його членів втратили значущість соціальні норми і цінності; старі норми вже не працюють, а нові ще не склалися; як наслідок цього для членів такого суспільства не існує еталонів, стандартів порівняння з іншими людьми, які б дали можливість оцінити своє соціальне становище і вибрати взірці поведінки; індивід не відчуває солідарності з конкретною групою, перебуває у невизначеному стані; невідповідність, розрив між універсальними цілями і очікуваннями (які схвалюються в цьому суспільстві) та соціально прийнятними, «законними» шляхами досягнення їх; внаслідок практичної недосяжності таких цілей для всіх членів суспільства це штовхає багатьох людей на незаконні шляхи їх досягнення.

«Промислове суспільство» (капіталізм), на думку Е. Дюркгейма, заохочує однакові для всіх цінності індивідуального успіху. Проте більшість людей, позбавлених багатства, високого престижу, неминуче виявляються в конфлікті з соціальними нормами або розцінюють своє життя як невдале. Останній аспект розуміння аномії активно розробляв американський соціолог Р. Мертон.

Сучасне українське суспільство, на жаль, є ідеальним прикладом стану аномії. За останнє століття воно переживає вже другу докорінну ломку цінностей та норм. Спочатку вікові підвалини суспільної свідомості, сформовані релігією, були порушені під час перевороту 1917 р. Потім упродовж життя кількох поколінь, склалися нові, соціалістичні цінності. Тепер вони оголошені неправильними. Суспільство знову втратило орієнтири. Заклик до індивідуального успіху в підприємництві та інших сферах суспільного життя для абсолютної більшості громадян України поки що звучить як щось нереальне. Багато людей шукають шляхи реалізації своїх прагнень поза законом. Склався ґрунт, дуже придатний для різноманітних форм девіації.

У соціологічній теорії конфлікту є пояснення, згідно з яким девіація – результат того, що ця поведінка заснована на нормах іншої культури (автор американець А. Коен). Злочинець розглядається як носій певної субкультури, конфліктної по відношенню до домінуючого в цьому суспільстві типу культури. Наприклад, революціонер не вважає свою діяльність злочинною, а для правосуддя вона є саме такою.

Деякі вчені (наприклад, Я. Гилінський) як головне джерело девіації розглядають наявність у суспільстві соціальної нерівності, високий ступінь відмінностей у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп. Особливо це стосується сучасної ситуації, коли доцільний коефіцієнт, що характеризує диференціацію суспільства, дуже високий (10 відсотків найбільш забезпечених в Україні в 10 разів перевищують за своїми доходами 10 відсотків найменш забезпечених, а «середнього класу» практично немає. У Росії цей коефіцієнт становить 13,5; у США – 20; у колишньому СРСР він дорівнював – 6,5). Крім того, як уже зазначалося, колишні соціальні норми і регулятори значною мірою перестали працювати.

Як бачимо, спектр точок зору на цю проблему широкий. Найімовірніше, девіацію зумовлює комплекс соціальних і психологічних чинників, тому жодна окрема теорія не може пояснити ці явища в суспільстві. Ці теорії слід розглядати як такі, що взаємодоповнюють одна одну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К.: МАУП, 2006.
2. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія / Т. З. Гарасимів. ЛДУВС. Л., 2009.
3. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності: соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: навч. посібник. К.: Либідь, 2006.
4. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002.
5. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. К.: Либідь, 2011.

6. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород: Патент, 1998.

ІДЕЙНІ ВИТОКИ «РУССКОГО МИРА»

Косяк С. М., канд. іст. наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Російсько-українська війна, яка розпочалася ще в 2014 році, є результатом реалізації керівництвом російської федерації доктрини «русского мира», яка ґрунтується на симбіозі ідей «збирання ісконно руських земель», теорій «Святої Русі», євразійства та російського націоналізму і покликана переформатувати пострадянський простір агресивними, гібридно-збройними методами.

«Русский мир» – це російська неоімперська геополітична, геокультурна та імперсько-державна ідеологічна доктрина з елементами етнонаціоналізму, розроблена з метою орієнтації російського населення стосовно ідейних основ існування та розвитку російського суспільства.

В «Аналітичній записці НАН України Інституту історії України» (2018) запропоновано широке та вузьке тлумачення «русского мира». У широкому розумінні «русский мир» – це системна технологія, підпорядкована стратегії російської зовнішньої політики, спрямована на реінтеграцію до сфери політичного та економічного домінування росії пострадянського простору; підвищення впливу російської федерації (рф) на суспільно-політичну ситуацію в країнах, де існує російськомовна діаспора; системну дестабілізацію західної цивілізації; демонтаж сучасного світоустрою, створення нових геополітичних союзів на засадах протистояння поширенню лібералізму та демократії (при цьому концепт «русского мира» розглядається як новітня ідеологічна основа цивілізаційних воєн майбутнього). Отже, в найширшому сенсі «русский мир» є ідеологічною основою та інструментом російської геополітичної експансії. У вузькому значенні «русский мир» – це ідеологема, що обґрунтовує унікальність росії, «русской цивилизации» (стосовно неї все частіше застосовується визначення «євразійська»), росіян, з метою мотивувати претензії влади рф на лідерство далеко за межами сучасних кордонів росії [1, 37].

Генеалогія «русского мира» сягає імперсько-месіанської ідеологеми «Москва – третій Рим, а четвертому не бути», яка була сформульована в першій чверті XVI ст. церковним мислителем – старцем псковського Єлізарова монастиря Філофеєм. У його посланнях 1523–1524 років до Великого князя московського Василя III російське православ'я та російська держава (як його хранителька) проголошувалися безпосередніми наступниками Рима і Константинополя – центрів християнської віри і великих християнських держав. Саме московська держава та її історичні наступники проголошувалися останньою твердинею християнської віри, від якої немов залежить доля цілого світу: «Два убо Рима падоша, а третій стоить, а четвертому не быти» [2, 62]. Ця формула стала наріжним каменем ідеології «збирання російських (а пізніше і всіх православних) земель»

навколо москви. Однією з перших жертв цього «збирання» в XVII ст. стала Українська козацька держава.

Ідея Філофея для широкого загалу упродовж подальших XVII–XVIII ст. залишалася маловідомою. Інтерес до неї поживавився в другій половині XIX ст. Тоді історик В. Іконніков запропонував радикально нову інтерпретацію цієї доктрини в контексті розвитку імперської ідеології росії та її месіанства. Це вплинуло на формування теоретичних засад панславізму та слов'янофільства, стало підґрунтям концепції християнського універсалізму В. Соловйова (однією з провідних думок філософа стало твердження про особливе призначення росії в справі зближення й порозуміння Сходу і Заходу та створенні світової органічної єдності) [3, 53].

У 1914 році вийшла книга І. Кирилова, де вперше було здійснено докладний опис генези концепції «Москва – третій Рим» та обґрунтування ідеї російської світової місії. Відтак, доктрина І. Кирилова завершила трансформацію ідеологічного конструкту «третього Рима» від узагальненого пророцтва, висловленого псковським ченцем Філофеєм у XVI ст., до «осьового моменту» російської історії.

Зі слов'янофільством XIX ст. генетично пов'язані інтелектуальні течії XX–XXI ст. – євразійство та неоевразійство. Євразійство зародилося в середовищі російських емігрантів у 1920-х років. Провідна ідея євразійства полягала в проголошенні росії особливим світом, якому відповідає назва «Євразія». Представники євразійства виступали за відмову від європейської інтеграції росії, як і від європейського вектора її розвитку. Альтернативою проголошувалося зближення із центральноазійськими країнами й народами (до кола цих країн іноді включали, крім країн, що входили до складу російської імперії, Туреччину й балканські народи, Іран, Монголію). При цьому підставою зближення називалася не етнічна спорідненість, а спільна «історична доля», пов'язана, крім територіального сусідства, зі схожістю умов та способу життя.

Лідером неоевразійського руху від 1990 року став О. Дугін. Він запропонував власну альтернативну ідеологію, що ґрунтувалася на визнанні росії особливою самодостатньою цивілізацією; необхідність протистояння Заходу; прагнення до пошуку власного унікального шляху розвитку; встановлення ідеократичної форми правління як найоптимальнішої; визнання православ'я невід'ємною частиною російської ментальності; повернення до православних цінностей та способу життя тощо. Неоевразійство сформувалося і розвинулося в умовах розпаду СРСР, на тлі глобалізаційних процесів, намагається репрезентувати себе альтернативою глобалізації, яку тлумачать виключно як політичний та ідеологічний проєкт, ставлячись до нього вкрай негативно, в категоріях «друг» – «ворог»; образ ворога асоціюється з англосаксонськими державами, морськими за своїм розташуванням. Поступово доктрина неоевразійства значно радикалізувалася, обґрунтовувалися експансіоністські стратегії. Один із постулатів, оприлюднений О. Дугіним: «Якщо росія не буде великою, її не буде взагалі, але без росії світова історія немислима. В такому випадку, нехай закінчується світ». Неоевразійці прагнуть до подолання америкоцентризму; вважають за необхідне перетворити росію в могутній центр тяжіння, беззаперечного регіонального лідера [4, 10].

Перші спроби філософсько-програмного забезпечення формування геополітичних поглядів у пострадянській росії пов'язують із 1993 роком, коли під керівництвом Г. Павловського був створений «русский институт» і

його друкований орган «русский журнал». Автором такої ідеї «русского мира» здебільшого називають політтехнолога П. Щедровицького. Основна його гіпотеза про існування соціально-культурної реальності «русского мира» визрівала впродовж 1993-1997 років. Фактом декларування цієї концепції стало оприлюднення в грудні 1997 року «Маніфесту молодого покоління» П. Щедровицького та Є. Островського [2, 64]. Серед основних положень документа: месіанізм (проголошення особливої ролі російського народу); ірраціоналізм (абсолютизація містично-чуттєвих чинників); реваншизм (проголошення курсу на поновлення історичної величі держави). Було сформульовано основний для проєкту «русского мира» постулат: росія як соціокультурна реальність не обмежується кордонами російської федерації, а охоплює весь ареал проживання і етнічних росіян, і тих, хто розмовляє й думає російською мовою. З визнанням проєкту на державному рівні, завдання збереження соціокультурної ідентичності доповнилося експансіоністськими намірами розширення «русского мира».

Від середини 2000-х років концепт «руський мир» поступово перейшов з інтелектуальних кіл до владних кабінетів кремля і став одним із основних векторів у зовнішній політиці росії. До широкого громадсько-політичного дискурсу рф термін «русский мир» упровадив президент рф в. путін. Уперше він оприлюднив цей концепт у вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників (04.11.2006 р.), також, показовим стало створення у 2007 році фонду «русский мир». Таким чином, упродовж перших двох десятиліть XXI ст. доктрина «русского мира» з умоглядної конструкції маргінальних філософських напрямів перетворилася не лише на стратегічний вектор зовнішньої політики російської федерації, а й на широкий інформаційний контекст, тобто, концепт «русского мира» подолав дистанцію від метафори до політичної практики. Все частіше у висловлюваннях ідеологів «русского мира» проголошується прагнення створити окрему, винятково панслов'янську цивілізацію на теренах Євразії посередництвом кількох механізмів, серед яких виділяється територіальний (розширення кордонів) та аксіологічний (нав'язування власної системи цінностей). Водночас важливими компонентами концепції «русского мира» є негативна антизахідна (передусім антиамериканська ідентифікація), твердження про «великий російський народ», частиною якого нібито є український і білоруський народи, а також категоричне заперечення незалежності та державності України. З цією метою російська влада прагнула встановити повний контроль над економічним, політичним, інформаційним, мовним, конфесійним, культурним просторами України.

З початку 2010-х років відбувається поступова прагматизація ідеології «русского мира» та наближення концепції до потреб поточної політичної боротьби. У зв'язку з анонсованим проєктом створення Євразійського Союзу (геополітичний проєкт реставрації імперської гегемонії росії), зростає зацікавленість ідеями російського публіциста-геополітика, ідеолога сучасного євразійства і рашизму О. Дугіна. Наріжними в публічних виступах перших осіб рф та низці офіційних документів стратегічного спрямування залишаються ідеї особливої цивілізаційної місії росії.

У 2014 році було оприлюднено «Декларацію російської ідентичності», за якою «росіянин – це людина, що вважає себе росіянином, не має інших етнічних уподобань, говорить і думає російською мовою, визнає православне християнство основою національної духовної культури, відчуває солідарність із долею російського народу» [5, 37]. Те, що чекає на тих, навіть

російськомовних людей, які не готові визнати цей символ віри, бажають залишатися громадянами власних країн, – ми бачимо сьогодні у Харкові, Маріуполі, Чернігові, Мелітополі, Ірпені та інших українських містах, які зазнають нищення від вандалської російської навали.

Для України надзвичайно відчутним вплив «русского мира» став у 2014 році, коли завдяки методичному насадженню ідеології «русского мира» упродовж кількох років за допомогою ЗМІ стала можливою анексія Криму та окупація частини східних регіонів. Концепція була використана для легітимізації російської агресії, адже проголошувала окремі території України культурно приналежними «русскому миру». Збройна агресія росії на Сході України стала силовою формою реалізації цього ідеологічного концепту на теренах нашої держави. Вона супроводжувалась і супроводжується донині відповідним натиском рф у політичній, економічній, соціальній, гуманітарній, інформаційній, а також релігійній сферах.

Провідним інструментарієм гібридної війни була пропаганда, маніпуляції, підміна понять, терор і залякування, репресії. Російська влада спирається на ідею того, що там, де є російський інтерес, це все «русский мир», а де його немає – нехай буде хаос (бо це теж в інтересах росії).

Отже, анексія у 2014 році Автономної республіки Крим, окупація частин територій Луганської та Донецької областей, а також повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року на територію України та ведення війни демонструє «русский мир» в дії: загарбницький експансіонізм як складник російської політики, застосований століттями, сьогодні зусиллями очільників кремля трансформувався в геноцид українців, демонстрований в російсько-українській війні. Головною метою російської військової агресії проти України є знищення державного та національного самовизначення українців, їхня асиміляція та інтеграція в соціокультурний простір «русского мира», новий імперський проєкт квазі-СРСР. Представники «русского мира» руйнують українські міста, вбивають українців, здійснюють геноцид нашого народу. «Буча, Маріуполь, Миколаїв, Харків, Херсон... На тимчасово окупованих територіях загарбники забороняють вивчення української мови, знищують книжки з української мови, історії України, української літератури тощо. Фактично відбувається знищення та заборона використання, вивчення, застосування української нематеріальної культурної спадщини як в освітньому процесі, так і в побуті. У ході війни все рельєфніше окреслюється виплеканий століттями імперський експансіонізм росії та справжня сутність «русского мира» – українофобія, етноцид, наруга, зневага до українства.

Україна буде незалежну демократичну державу. росія прагне до імперської державності та відповідної геополітичної експансії, ідеологічною основою та інструментом яких є «русский мир». Отже, в дискурсах національної та імперської державності конструюються дві реальності, екзистенційно несумісні між собою, що свідчить про наявність глибинного онтологічного конфлікту. В основі цього онтологічного конфлікту лежить екзистенційне протистояння двох світів, тобто різних за своїм устроєм, організацією, принципами існування моделей реальності. «русский мир» – це ідеологія війни, яка представляє агресію як миротворчість, агресора як жертву, а жертву як агресора. Це ідеологія, яка виправдовує будь-яке насилля духовно-моральною місією росії. Реалізація доктрини «русский мир» в Україні націлена на інтеграцію українських територій у смисловий простір,

в якому українська історія та ідентичність практично повністю відсутні, і тим самим веде до ліквідації української державності. Проект однаково загрозливий для суверенітету й існування всіх країн, які оголошені рф в сфері єдиного простору «русского мира».

Отже, доктрина «русского мира», яка ґрунтується на симбіозі ідей «збирання ісконно руських земель», теорій «Святої Русі», євразійства та російського націоналізму і покликана переформатувати пострадянський простір агресивними, гібридно-збройними методами стала однією з першопричин сучасної російсько-української війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2018. 144 с.
2. Киридон А. Чим є «руський мир». Перелом: війна росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалог з істориками. Київ : Інститут історії України Національної академії наук України, 2022, Кн. 1. С. 61–71.
3. Котигоренко В., Рафальський О. Ідеологічний проект «русского мира» і політичні переваги та уподобання населення українського Донбасу // Наукові записки. 2013. № 5 (67). С. 53–76.
4. Гула Р. В. «Русский мир» – фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу // Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), С. 7–14.
5. Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2018. 227 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТАКТИК ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ТА РІЗНОВИДІВ МАНІПУЛЯТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Кришталь А. О., канд. пед. наук

Титаренко А. А.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

У всі часи окремі представники людства неодноразово вдавалися до різноманітних психологічних впливів і маніпуляції, однак саме у ХХІ столітті з його надпотужними можливостями найбільшого поширення і охоплення набули маніпулятивні стратегії, зокрема – на прикладі інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) та інформаційних воєн. З 2022 року Україна активно бореться з ворогом не лише на полі бою, а й в інфопросторі, що підтверджує необхідність ґрунтовного дослідження проблеми психологічних впливів.

Мета статті – охарактеризувати основні тактики психологічного впливу та різновиди маніпулятивних стратегій.

Поняття «психологічний вплив» трактують як активна цілеспрямована діяльність, метою якої є отримання необхідної інформації або зміна психіки чи поведінки об'єкта (окремої людини чи групи людей). Цілеспрямованість передбачає, що суб'єкт впливу (той, хто впливає) має і усвідомлює певну мету, а його діями керує уявлення про те, яким повинен

статі об'єкт впливу, як повинна змінитись його поведінка. Інакше результат застосування того чи іншого методу стає мало прогнозованим.

Під механізмом психологічного впливу слід розуміти процедуру вибору того чи іншого методу і варіанту поведінки та процес проходження стимулу, що впливає, від суб'єкта до об'єкта і зворотного зв'язку між ними. Його структура складається з таких чинників:

1) особливості особистості – достатня розвиненість пізнавальної, емоційної та вольової сфери; здатність діагностувати індивідуальні особливості та емоційний стан партнера по спілкуванню; знання і вміння вибрати необхідний метод впливу та грамотно його застосовувати;

2) специфіка об'єкта впливу як конкретної соціальної одиниці (підозрюваного, свідка, потерпілого, малої групи) – особливості мотивації, наявність інтелектуально-пізнавальних передумов для здійснення своїх прагнень, емоційно-вольові якості, знання та використання сталих стереотипів поведінки;

3) особливості каналу проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта та реалізації обраного методу – вміння розпізнавати та впливати на психологічні бар'єри («фільтри»), що виникають у процесі психологічного впливу. Найбільш розповсюдженими серед них є мотиваційний (небажання чи незацікавленість у спілкуванні внаслідок упередженості, страху осуду чи помсти з боку певних осіб, небажання розголосу події чи інтимних сторінок життя); інтелектуальний (помилкове сприймання особливостей особистості партнера по спілкуванню; розбіжності в розумінні одних і тих самих обставин через різний рівень освіченості, обізнаності в питанні); емоційний (негативне ставлення до конкретного працівника чи міліції в цілому, недовіра, агресивність); вольовий (небажання чи неможливість подолання своїх поведінкових установок і стереотипів, небажання підкорятись чужій волі чи неможливість відмовитися від вже раніше обіцяного) [1].

Лише після подолання зазначених бар'єрів психологічний вплив стає принципово можливим, а вибір методу в подальшому залежить від позиції особи, що стала об'єктом нашої уваги.

Розрізняють наступні види психологічного впливу.

1. Інформаційно-психологічний вплив (також має назви «інформаційно-пропагандистський», «ідеологічний») – вплив словом, інформацією. Його основною метою є формування у людей певних ідеологічних (соціальних) ідей, поглядів, уявлень, переконань, при цьому він одночасно викликає у них позитивні або негативні емоції, почуття і навіть масові бурхливі реакції.

2. Психогенний вплив є наслідком фізичного впливу на мозок індивіда, у результаті якого спостерігається порушення нормальної нервово-психічної діяльності (наприклад, людина отримує травму головного мозку, в результаті якої втрачає можливість раціонально мислити, пропадає пам'ять тощо; або вона піддається впливу таких факторів, як звук, освітлення, температура тощо, які через певні фізіологічні реакції змінюють його психіку); шокового впливу навколишніх умов або якихось подій (наприклад, картин масових руйнувань, численних жертв тощо) на свідомість людини, у результаті чого вона виявляється не в змозі раціонально діяти, переживає афект або депресію, впадає в паніку.

Що менш підготовлена особа до психотравмуючих впливів навколишньої дійсності та її фізичних впливів, то більш різко виражені її психічні травми, які отримали назву психогенних втрат.

3. Психоаналітичний (психокорекційний) вплив – це вплив на підсвідомість людини терапевтичними засобами, особливо у стані гіпнозу або глибокого сну.

4. Нейролінгвістичний вплив (нейролінгвістичне програмування) – вид психологічного впливу, що змінює мотивацію людей за рахунок внесення в їх свідомість спеціальних лінгвістичних програм. Можна скласти тексти повідомлень у засобах масової інформації таким чином і в такій формі (зміст), що вони викликають певні реакції психіки та поведінки людей.

5. Психотронний (парапсихологічний, екстрасенсорний вплив – це вплив на інших людей, здійснюване шляхом передачі інформації через позапочуттєве (неусвідомлюване) сприйняття.

6. Психотропний вплив – це вплив на психіку людей за допомогою медичних препаратів, хімічних або біологічних речовин.

У якості засобів психологічного впливу використовуються:

1. Вербальна інформація (значення і сенс слова можуть розрізнятися у сприйнятті різних людей і мають різний вплив, що ґрунтується на рівні самооцінки, широті досвіду, інтелектуальних здібностях, особливостях характеру і типу особистості).

2. Невербальна інформація (інтонація, міміка, жести, пози набувають знаковий характер і впливають на настрій, поведінку, ступінь довіри співрозмовника).

3. Залучення людини у спеціально організовану діяльність, оскільки в її рамках вона займає певний статус і тим самим закріплює певний тип поведінки (так, зміна статусу у взаємодії призводить до зміни поведінки. Переживання, пов'язані з реалізацією певної діяльності, здатні змінити людину, її стан і поведінку).

4. Регулювання ступеня та рівня задоволення потреби (якщо людина визнає право за іншою людиною або групою регулювати рівень задоволення своєї потреби, тоді зміни відбудуться, якщо не визнає, то впливу не буде) [2].

Щодо методів психологічного впливу, найбільш поширеними вважаються переконання, навіювання, наслідування. Кожен із них передбачає застосування сукупності засобів і прийомів.

Переконання здійснюється у словесній формі та ґрунтується на логіці, а вплив на відчуття та емоції мають тут другорядне значення. Активними є обидві сторони, тобто процес переконання являє собою явну або приховану дискусію, метою якої є досягнення єдності поглядів. Якщо викладаються декілька варіантів вирішення проблеми, то найбільш ефективний із них слід пропонувати останнім. Процес переконання бажано здійснювати таким чином, щоб людина «сама» дійшла необхідного висновку та сформулювала його як свою особисту думку. У процесі переконання можна використовувати низку акцентних прийомів-аргументів:

– апеляція до традицій – посилення на традицію, яка існує в мікросередовищі, знайому й об'єкту переконання;

– апеляція до більшості, яка базується на ствердженні чогось на основі думки більшості;

– апеляція до авторитетної особи наприклад, «на думку Івана Миколайовича...»;

– апеляція до особи, яку переконують, демонструє повагу до співрозмовника та схиляє його до певної думки: «Ви маєте у цьому питанні великий досвід, як ви оцінюєте такий варіант...»;

– апеляція до власного авторитету менш ефективна, але іноді має гарний ефект: «У мене вже є певний досвід вирішення подібних питань, тому я пропоную...».

Найменша неточність або логічна невідповідність знизять ефект переконання. Процес починається зі сприйняття й оцінки джерела інформації [3]:

1. Слухач порівнює отриману інформацію з наявною у нього, і в результаті створюється уявлення про те, як оратор її підносить, звідки він черпає; якщо людині здається, що оратор говорить неправду, приховує факти, допускає помилки, то довіра до нього різко падає.

2. Створюється загальне уявлення про авторитетність переконуючого, але, якщо оратор припускається логічні помилки, ні офіційний статус, ні авторитет йому не допоможуть.

3. Порівнюються установки оратора і слухача: якщо дистанція між ними велика, то переконання може бути неефективним. У цьому випадку найкращою стратегією переконання є наступна: спочатку суб'єкт переконання повідомляє про елементи схожості з поглядами тих, що переконує, так встановлюється краще розуміння і створюється передумова для переконання. Може бути застосована й інша стратегія, коли спочатку повідомляють про істотне розходження в установках, але тоді той, що переконує повинен впевнено і доказово спростувати чужі погляди (це зробити нелегко).

Таким чином, переконання – це метод впливу, заснований на логічних прийомах, до яких домішуються соціально-психологічний тиск різного роду (вплив авторитетності джерела інформації, групове вплив). Воно більш ефективно, коли переконується група, а не індивід.

На відміну від переконання, при навіюванні активною є одна із сторін, інша – повинна якомога менш критично сприймати те, що говориться. Навіювання є бездоказовим та не аргументованим, тому велике значення тут має особистість особи, що його здійснює (авторитет, престижність). Навіювання здійснюється в категоричній словесній формі, причому велике значення тут має дефіцит часу та психічний стан того, хто є об'єктом впливу: якщо особа збуджена та терміново шукає вихід з важкого становища, вона у цю мить легко піддається навіюванню та готова хапатися за першу-ліпшу пораду. Навіювання має широке застосування в психотерапії, тому у людей іноді існує помилкове уявлення, що ним може займатися лише особа, обдарована особливими якостями. Це не так, оскільки його ефективність найбільшим чином залежить від рівня інтелектуального та емоційно-вольового розвитку [4].

Зараження є масовим способом інтеграції групової діяльності виникає у значного скупчення людей – на стадіонах, у концертних залах, на карнавалах, мітингах тощо. Одним з його ознак є стихійність. Зараження – це психологічний вплив на особистість у процесі спілкування і взаємодії, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Це вплив, заснований на несвідомій схильності людей (особливо у складі групи) до емоційного впливу в умовах безпосереднього контакту.

Психічне зараження здійснюється через передачу емоційного стану від однієї особи до іншого на несвідомому рівні. Свідомість у таких умовах різко звужується, майже зникає критичність до подій, інформації, яка надходить з різних джерел. Психологія пояснює зараження як неусвідомлювану,

мимовільну схильність людини до певних психічних станів. Відбувається зараження через передавання психічного настрою, наділеного великим емоційним зарядом. Воно є одночасно продуктом впливу на інших енергетики психічного стану індивіда чи групи, а також здатністю людини до сприймання, співпереживання цього стану, співучасті.

Ефект залежить від ступеня інтенсивності емоційного стану людини впливає і кількість слухачів. Чим вище емоційний настрій оратора, тим потужніший ефект. Число людей повинно бути достатньо великим, щоб виникало відчуття єдності під впливом емоційного трансу оратора.

Наслідування – найпоширеніша форма поведінки людини в міжособистісній взаємодії. Це спосіб засвоєння традицій суспільства, механізм свідомого або несвідомого відтворення досвіду дій і вчинків іншої людини (суб'єкта психологічного впливу), зокрема його рухів, манер, дій, поведінки і т.д. Це процес орієнтації на певний приклад, взірець, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя. Саме через наслідування здійснюється процес соціалізації особистості, реалізуючись за допомогою навчання і виховання. Особливе значення воно має у розвитку дитини. Тому більшість науково-прикладних досліджень з цієї проблематики здійснюється в дитячій, віковій і педагогічній психології. У дорослої людини наслідування є побічним способом освоєння навколишнього світу, його психологічні механізми складніші, ніж у дитини і підлітка, так як спрацьовує критичність особистості. Наслідування в дорослому віці є елементом навчання певним видам професійної діяльності (спорт, мистецтво) [5].

До умов, сприятливих для здійснення наслідування, зараховують [6]:

- наявність позитивного емоційного ставлення, захоплення або поваги до об'єкта наслідування;
- менша досвідченість людини порівняно з об'єктом наслідування;
- ясність, виразність, привабливість зразка;
- доступність зразка, хоча б частково;
- свідомо спрямованість бажань і волі людини на об'єкт наслідування (хочеться бути таким же).

Наслідування – найважливіший фактор у розвитку особистості дитини, але воно притаманне і дорослим. Молодь наслідує насамперед тому, що є соціально новим, і перевагу часто віддається не тільки соціально значущим, а і зовні динамічним, яскравим зразкам (зразків кіно, моди), хоча вони можуть бути соціально незначущими або навіть негативними за своєю суттю.

Мода – це форма стандартизованої масової поведінки людей, що виникає стихійно під впливом настроїв, смаків, захоплень, які домінують у суспільстві. Мода об'єднує багато суперечливих тенденцій і механізмів соціально-психологічного спілкування: ідентифікацію та негативізм, уніфікацію і персоналізацію, успадкування та протиставлення. До її особливостей відноситься те, що вона проявляється у всіх сферах суспільного життя, економіці, політиці, мистецтві, побуті, спорті і т.д.

У випадку, коли люди зіштовхуються з чимось незрозумілим, але, на їх думку, важливим, вони завжди намагаються знайти відповідну інформацію, в якій було б необхідне роз'яснення. Чутка – це повідомлення, що надходить від однієї або більше осіб, про нічим не підтверджені події. Як правило, вони стосуються важливих для певної соціальної групи чи людини явищ, зачіпають актуальні для них потреби та інтереси. Очікування отримати

задоволення потреби в інформації, є головним мотивом сприймання і відтворення почутого (чутки).

Отже, у найбільш загальному вигляді методами психологічного впливу слід вважати: переконання, навіювання, наслідування. Кожен із них передбачає застосування сукупності засобів і прийомів, доцільність яких визначається певними чинниками.

Зрозуміло, що не може бути якихось загальних рекомендацій та рецептів, який саме метод психологічного впливу потрібно використовувати в даній ситуації або ж які методи найбільш придатні для даної особи.

Що стосується маніпулятивної поведінки, психологи вважають [7], що важливим етапом у розвитку маніпуляції було позначення цим словом фокусників, що працюють без складних пристосувань, руками («фокусник-маніпулятор»). Мистецтво цих артистів, що працюють під девізом «спритність рук і ніякого шахрайства», засноване на властивостях людського сприйняття й уваги – на знанні психології людини. Своїх ефектів фокусник-маніпулятор домагається, використовуючи психологічні стереотипи глядачів, відволікаючи, переміщаючи і концентруючи їх увагу, діючи на уяву – створюючи ілюзії сприйняття.

Саме коли всі ці принципи ввійшли в технологію управління поведінкою людей, виникла метафора маніпуляції в її сучасному сенсі – як програмування думок і устремлень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таке їхнє поведіння, яке потрібно тим, хто володіє засобами маніпуляції.

Можемо виокремити основні ознаки маніпуляції.

1) різновид духовного, психологічного впливу (а не фізичне насильство або погроза насильства), де мішенню дій маніпулятора є психічні структури людської особистості;

2) прихований вплив, факт якого не повинний бути помічений об'єктом маніпуляції; успіх маніпуляції гарантований, коли об'єкт маніпуляції вірить, що все відбувається природно і неминуче;

3) вплив, що вимагає значної майстерності і знань. Зустрічаються, звичайно, талановиті самородки з могутньою інтуїцією, здатні до маніпуляції свідомістю навколишніх за допомогою доморослих засобів. Але розмах їх дій невеликий, обмежується особистим впливом – у родині, у бригаді, у роті або банді. Якщо ж мова йде про суспільну свідомість, то, як правило, залучаються фахівці або хоча б спеціальні знання, почерпнуті з літератури або інструкцій. Оскільки маніпуляція суспільною свідомістю стала технологією, з'явилися професіонали, що володіють цією технологією. Виникла система підготовки кадрів, наукові установи, наукова і науково-популярна література.

4) до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, особливого роду речей; маніпуляція – це частина технології влади, а не вплив на поведінку друга або партнера;

5) будь-яка маніпуляція свідомістю є взаємодією. Жертвою маніпуляції людина може стати лише в тому випадку, якщо вона виступає як її співавтор, співучасник. Тільки якщо людина під впливом отриманих сигналів перебудовує свої погляди, думки, настрої, цілі – і починає діяти за новою програмою – маніпуляція відбулася. А якщо вона засумнівалася, вона жертвою не стає. Маніпуляція – це не насильство, а спокуса.

Найбільш вагома протидія маніпуляції – це виявлення реального змісту в словах і діях людей, що прагнули цей зміст сховати, його інтерпретація та тлумачення.

Слід пам'ятати, що перша (і, ймовірно, головне) умова успішної маніпуляції полягає в тому, що в переважній більшості випадків переважна більшість громадян не бажає витратити ні душевних і розумових сил, ні часу на те, щоб просто засумніватися в повідомленнях. Багато в чому це відбувається тому, що пасивно зануритися в потік інформації набагато легше, ніж критично переробляти кожен сигнал.

Відомо, що передана інформація може втілюватися в різних знакових системах. Мова жестів нараховує до 700 тис. чітко помітних сигналів, у той час як найбільш повні словники англійської мови містять не більш 600 тис. слів.

Пошук прихованого змісту – психологічно важкий процес. Вважається, що люди у своєму підході до інтерпретації поділяються на два основних типи. Одні починають з того, що намагаються в міру можливості відновити логіку автора повідомлення, до пори відстаючи у бік свої власні версії. Якщо вони знаходять у цій логіці вади, і в автора повідомлення «кінці з кінцями не в'яжуться», тоді вони і починають копати. Інші не витрачають часу на те, щоб реконструювати «інтелектуальні інструменти» авторів повідомлення. Вони приймають готовий висновок повідомлення як одну з припустимих версій, але лише одну з декількох можливих, і приступають до вироблення набору своїх версій. Вони «конструюють контексти», приміряючи до них версію «підозрюваного» – автора повідомлення.

Маніпулятивна поведінка – такий спосіб організації відносин, коли один учасник прагне досягти своєї мети за рахунок іншого, причому таким чином, щоб останній не усвідомив, що його поведінка насправді зумовлена (провокована) ініціатором взаємодії. Маніпулювання проявляється у безлічі варіантів, хоча можна виділити найбільш розповсюджені його форми (Е.Берн назвав їх «іграми»):

I клас – ситуації, в яких ініціатор досягає (прагне досягти) своєї мети, вибираючи таку позицію в контакті, що нав'язує працівнику міліції підпорядковане становище, наприклад: «Я заслужена людина», «Що ви собі дозволяєте?», «Спочатку навчіться розмовляти» тощо;

II клас – протилежне співвідношення позицій, що досягається демонстрацією слабкості, підлеглості: «Я слабка жінка», «У мене діти», «А що я міг вдіяти?» тощо;

III клас – психологічне виправдання: «Всі так роблять», «Не для себе стараюсь», «У мене не десять рук» тощо;

IV клас – створення атмосфери удаваної довірчості з наступним переходом до провокації, шантажу, маскуванню мети спілкування показним зрівнюванням позицій: «Всі ми люди...», «Ви, звичайно, розумієте...» тощо.

До основних компонентів маніпуляції масовою свідомістю зараховують: мову слів і мову образів.

Мова як система понять, слів (імен), у яких людина сприймає світ і суспільство, є основним засобом підпорядкування. У культурний багаж сучасної людини увійшло уявлення, начебто підпорядкування починається з пізнання, що є основою переконання. Однак в останні роки все більше вчених схиляється до думки, що проблема глибше, і первісною функцією слова на зорі людства був його суггесторний вплив – навіювання, підпорядкування не через розум, а через почуття.

Відомо, що навіть сучасна, розумна людина відчуває потребу у навіюванні. У моменти життєвих труднощів людина шукає поради в інших, що зовсім не є знавцями у нашій проблемі, відчуваючи потребу у певних словах. За силою сугестійного впливу слово може бути порівнянне з фізіологічними факторами [3].

Сугестивність за допомогою слова – глибинна властивість психіки, що виникла набагато раніше, ніж здатність до аналітичного мислення. Це спостерігається в ході розвитку дитини: дитині не потрібно ніяких обґрунтувань, якщо мама сказала – так і потрібно робити. Коли освічені батьки починають логічно доводити необхідність заборони, вони тільки приводять дитину в замішання і підривають силу свого слова. До того, як дитина починає розуміти мову, вона здатна правильно сприймати «попередники слова» – інтонацію, міміку, взагалі «мову тіла».

Проблемі психології натовпу і впливу на нього присвячено багато праць філософів, істориків, психологів. Вважається, що натовп мислить образами, і викликаний у його уяві образ у свою чергу викликає інші, що не мають ніякого логічного зв'язку з першим. Натовп здатний мислити тільки образами, сприйнятливий тільки до образів. Тільки образи можуть стати двигунами його вчинків. Дуже часто слова, що мають найбільш невизначений зміст, чинять найбільш великий вплив на натовп.

Природа маніпуляції складається в наявності подвійного впливу – поряд із повідомленням, що посилається відкрито, маніпулятор надсилає адресатові «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить у свідомості адресата ті образи, що потрібні маніпуляторові. Цей прихований вплив спирається на «неявне знання», яким володіє адресат, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, що впливають на його почуття, думки і поведінку. Мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоб пустити процес уяви потрібним руслом, але так, щоб людина не помітила прихованого впливу.

Тобто, образи, як і слова, володіють сугестивним значенням і породжують ланцюгову реакцію уяви. ХХ ст. показало немислимі раніше можливості знакових систем як засобу влади. Особливе місце зайняли зорові образи.

Для маніпуляції свідомістю придатні будь-які почуття – якщо вони допомагають хоч на час відключити здоровий глузд. Але починають маніпулятори завжди розгойдувати ті почуття, що вже актуалізовані у суспільній свідомості.

Одним з головних почуттів, що експлуатується в маніпуляції свідомістю, є страх. Для маніпуляції головний інтерес становить саме неадекватний, ілюзорний страх – і способи його створення, особливо в умовах відключення, придушення природного, рятівного страху – досягнення апатії, байдужості, психологічного звикання до реальної небезпеки.

О. Руда [6, 166–172] звертає увагу на застосування маніпулятивних стратегій у засобах масової інформації. Скандал, сенсація, гра на почуттях є наріжним каменем діяльності засобів масової інформації. Завдяки інтернет-журналістиці новини стають оперативнішими, але менш достовірними. Нерідко засоби масової інформації вдаються до таких тактик маніпуляції суспільною свідомістю: інтенсифікація інформування, відбір фактів і проблем для повідомлення, фабрикування й фальсифікація фактів, дозування правди, замовчування «непотрібної» інформації, конструювання

повідомлення з уривків висловлення, недотримання балансу в поданні думок/точок зору, змішування фактів з міркуваннями про них, спекулятивна аргументація, використання статистичних даних, хаотизація, подрібнювання інформації, розбавляння її чутками, фотографіями та рекламою тощо.

Таким чином, психологічний вплив є активною цілеспрямованою діяльністю, спрямованою на отримання необхідної інформації або зміни психіки чи поведінки об'єкта. Структуру психологічного впливу становлять особливості особистості; специфіка об'єкта впливу як конкретної соціальної одиниці; особливості каналу проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта та реалізації обраного методу. Найбільш поширеними методами психологічного впливу є переконання, навіювання, наслідування, кожен з яких передбачає застосування сукупності засобів і прийомів.

Сутність маніпуляції полягає у наявності подвійного впливу – відкрите повідомлення і закодований сигнал, що має активізувати у свідомості адресата потрібні маніпуляторів образи. Цей прихований вплив спирається на підсвідоме адресата, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, що впливають на його почуття, думки і поведінку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Козак С. В. Комунікативні стратегії як засіб маніпулятивного впливу в англійських прес-релізах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2012. № 23. С. 68–70.
2. Деренчук Н. В. Особливості формування маніпулятивної стратегії в українському політичному дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2012. № 38. С. 357–364.
3. Зайцева М. О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі (лінгвістичний аспект). *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2012. № 34. С. 101–104.
4. Кондрук А. Ю. Маніпулятивна стратегія позитиву як одна зі стратегій комуніканта-лицеміра. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. С. 127–132.
5. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові : дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Тернопіль, 2012. 484 с.
6. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. 232 с.
7. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000-2005 рр.): автореф. дис.канд. філол. наук: 10.02.04 / Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ. 2006. 19 с.

РОЛЬ БИТВИ ЗА БЕРЕЖАНИ У ЧОРТКІВСЬКОМУ НАСТУПІ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРИСТИКИ)

Матвеева С. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Протягом свого існування Галицька армія стикалася з багатьма викликами та складностями, проте навіть у найважчих обставинах вона залишалася символом боротьби за незалежність та державну гідність. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю більш детального вивчення

та висвітлення історії українського війська, адже питання національної армії в усіх своїх аспектах набуло нового значення в межах наукової парадигми сьогодення. Вивчення вітчизняної військової історії дозволяє розвивати нові підходи до тих проблем, що виникають у контексті сучасної військової агресії проти України, аналізуючи успіхи та провали минулого.

У запропонованій розвідці на базі архівних джерел досліджено перебіг битви за Бережани, результат якої набув дискусійного характеру у спогадах учасників тих подій. Метою дослідження є аналіз спогадів та думок бійців та командирів Галицької армії щодо планування та перебігу битви за Бережани: чи мав взагалі план Начальної Команди шанси бути повноцінно реалізованим на полі бою та як це вплинуло на всю подальшу польсько-українську війну? Чи можна вважати фінальний результат битви перемогою чи все ж неповне виконання завдання призвело до невдачі всієї Чортківської кампанії? Джерельною базою дослідження є відомості про битву, що містяться у Деннику Начальної Команди Української Галицької Армії, журналі «Український Скиталець» військової еміграції ЗУНР; збірці «Українська Галицька Армія» видавництва Дмитра Микитюка у Вінніпезі; спогади поручника Галицької армії та команданта 1-го Станиславівського куреня Любомира Макарушки, підхорунжого Льва Шанковського, хорунжого УСС та поручник УГА Водолимира Калини, командира Самбірського куреня Михайла Хроновята та генерала Миколи Капустянського.

Чортківський наступ 7-28 червня 1919 року з багатьох причин вважають найбільшим військовим досягненням Галицької армії в польсько-українській війні, незважаючи на те, що сам контрнаступ захлинувся через три тижні під ударами технічно та чисельно переважаючих польських сил. У межах великої Чортківської офензиви відбувалися битви, що й досі не мають повноцінного висвітлення в сучасній українській історіографії. Однією з таких битв є битва за Бережани, яка вважається основною операцією третього етапу великого червневого наступу.

Як згадував поручник УГА Любомир Макарушка, «не лише Начальна Команда, але і команданти більших та менших з'єднань Галицької Армії, здавали собі з цього справу, що центральною бойовою операцією на третьому етапі червневої офензиви буде бій за Бережани» [1, 27]. Під час Чортківської офензиви українці успішно атакували польські позиції та здобули контроль над Чортковом, Тернопілем, Підгайцями, Золочевим, Бродами, Бучачем та іншими містами й селами. Напередодні Бережанської операції Галицька Армія складалася з малочисельних підрозділів, що не могли б вистояти проти переважаючих польських військ, що перебували в обороні. За даними «Денника Начальної Команди Галицької Армії» в Бережанах Польська армія зібрала не менше, ніж 20 батальонів: «Неприятель тримає дальше з около дваццяти свіжими куренями Бережани і робить зрезигновані (ферцвайфельте) проти-удари» [2, 10]. Галицька ж армія починала Бережанську операцію, маючи, порівнюючи з польським військом, значно гірший потенціал. Не говорячи про суттєву різницю в кількості та якості матеріальних ресурсів обох армій, вигідними для оборони від українського війська виявилася велика кількість добре розбудованих укріплень навколо міста, що залишилися ще з часів Першої Світової війни. Сприяли польській армії й природні ландшафти місцевості: гора Лисоня унеможлиблювала взяття Бережан зі сходу, адже подібний фронтальний наступ вимагав значної артилерійської підтримки, якої Галицька армія, зважаючи на дефіцит озброєння, не мала. Складності для українського

війська робила й наявність безпосереднього залізничного сполучення зі Львовом та Ходоровим, що надавало польському війську значну перевагу.

Зважаючи на ці обставини, Начальний вождь та генерал-чотар Мирон Тарнавський відмовився від лобового наступу. НКГА розробила план, згідно з яким бригади Галицької армії повинні були оточити польські сили, що зосереджувалися в Бережанах, після чого знищити їх, заволодівши всіма матеріальними ресурсами. Якщо конкретизувати, то за задумом наступ 7-ої бригади Галицької Армії на Лисоню був би лише відволікаючим маневром для зв'язування сил противника та відвернення уваги від руху з півдня та півночі. У той же час 11-а бригада повинна була перекрити польськими силами, що відступали, відворот на захід до Рогатина. Наступ із півдня через «Дикі Лани» мали здійснювати 3-я та 12-а бригади, з півночі – 6-а Бригада та 1-а Бригада Українських Січових Стрільців. Крім того, лісові узгір'я Бережан, зокрема пагорби Лисоні, були добре знайомі січовим стрільцям, які тримали тут оборону у роки Першої світової війни. 19-го червня – в перший день битви – ця бригада мала зайняти район с. Жуків, північніше від самого міста, що дозволило б замкнути Бережани із заходу, забезпечивши шлях відвороту на Перемишляни через Гиновичі-Лапшин. Як зазначає Лев Шанковський – підхорунжий УГА, що здобував військову освіту в польських та українських старшинських школах, – «від бережанської операції залежав увесь вислід Чортківської офензиви» [3, 166]. За його думкою, якби план НКГА повністю вдався, ворог був би знищений та були б здобуті необхідні запаси, а польські сили вже жодним чином не змогли б протистояти походу Галицької армії на Львів.

Розпочалася операція ранком 19 червня, коли 1-ий Станиславський курінь 3-ої бригади був висланий на південь від Лисоні із завданням захопити станцію Потутори, що стало великою несподіванкою для ворога. Поляки, нашвидкоруч залишаючи станцію, навіть не встигли попередити Бережанський штаб про відхід. Любомир Макарушка згадує випадок, коли українській хорунжий, що володів польською мовою, ще дві години записував розпорядки ворожого штабу в Бережанах: «цей випадок подаю як характеристичний для швидкості, в якій ішла червнева офензива» [4, 69]. Того ж дня Станиславський курінь зустрівся з частиною новоствореної 12-ої бригади, яка йшла з району Саранчук та мала зайняти Рибники по переході Золотої Липи. Вже разом частини 12-ої та 3-ої бригади перейшли Золоту Липу, після чого Станиславський курінь «обсадив Дикі Лани враз зі селом Посуховом та посувався в напрямі на сільце Рай, відбиваючи відносно слабкі протинаступу ворога» [2, 6].

Проте наступного дня – 20-го червня – польська армія отримала підкріплення, що ускладнило ситуацію в районі Диких Ланів. Із допомогою нових сил поляки намагалися відкинути Станиславський курінь на Золоту Липу. Разом із тим було втрачено зв'язок із 12-ою бригадою, що продовжувала рухатися від Диких Ланів вздовж залізничного шляху Потутори-Підвисоке. Практично весь день 20 червня в районі йшов запеклий бій, проте Галицькій армії все ж вдалося переломити ситуацію на свою користь, коли польські наступи стали слабкішими: увечері Станиславський курінь зайняв с. Рай, що розташоване південніше Бережан.

Паралельно з цим 19 червня 1-а бригада Українських січових стрільців почала з Жукова наступ на Гиновичі-Лапшин, що на північному заході. Характер наступу в цьому районі відрізнявся від наступу на Дикі Лани наявністю великої кількості української артилерії, адже вважалося, що саме

тут ворог зосередить найбільші сили. Як згадує Володимир Калина – мемуарист, хорунжий УСС, поручник УГА та учасник бою – «стояло за Бригадою УСС на позиціях біля 15 батарей» із 1-го, 3-го, 6-го, 7-го і 11-го гарматних полків [5, 5]. Було це пов'язано зі стратегічною важливістю території: окрім малої відстані до Бережан здобуття району Гинович-Лапшина відкрило би Галицькій армії прямий відворот на Нараїв-Перемишляни [6]. Незважаючи на те, що польська армія завзято обороняла цю територію, українському війську все ж вдалося пробити обидві лінії оборони за активної підтримки артилерії. Після того, як 1-а бригада січових стрільців 20 червня зайняла Лапшин, польська армія, загороджена з півдня та півночі, покинула Бережани, залишивши частину військового майна. «Три дні і три ночі під Бережанами гриміла канонада, горіли міські околиці. Тільки завдяки героїзму стрільців і старшин вдалося зламати відчайдушний опір поляків» [7, 130].

Після запеклих боїв 21 червня Галицька армія нарешті увійшла до Бережан, проте плану НКГА виконано не було. Шлях до Рогатину залишився не перекритим, що дало змогу полякам відійти та уникнути розгрому, а воєнна здобич виявилася доволі незначною у порівнянні з тією, що очікувалася. Того ж дня командування Галицької армії висловило подяку та признання тим частинам, що брали участь у Бережанській операції, проте разом із тим відзначило, що вже практично оточені польські підрозділи вийшли з Бережан через невиконання наказу 6-ою та 11-ою бригадами [8, 351]. Обставини такого часткового успіху були й залишаються предметом дискусій: незважаючи на виконання кінцевої мети операції (захоплення самого міста), той факт, що 6-а та 11-а бригади не виконали поставлену бойову задачу, часто трактується у мемуаристиці як провал всієї Бережанської операції, адже після визволення міста українська армія не змогла довго контролювати його через постійні наступи польського війська. Хоча поляки були змушені відступати, вже на початку липня вони знову перегрупувалися, перехопили ініціативу та розпочали контрнаступ. Незабаром після визволення Бережан українські війська вже остаточно втратили контроль над містом.

Поширеною є думка, що 11-а Бригада не виконала наказу на час, бо спізнилася й це вплинуло на весь подальший хід кампанії [8]. Проте варто зазначити, що ця бригада під час планування та підготовки Бережанської операції перебувала на відчутній відстані від Підвисокого – місця, що вона мала зайняти для перекриття шляху на Рогатин. Більше того, курені бригади були розсереджені та перебували на різних ділянках фронту через швидку зміну дислокації III-ого Корпусу. Таким чином, по-перше, 11-а бригада не мала достатньо часу для маневру на північ, а по-друге, зустріла під Славятином потужний польський супротив, що ледве не стало причиною її власного відступу, якби вчасно не підійшов на допомогу II-ий Самбірський курінь. Опір зустріла 11-а Бригада й на шляху Бережани-Рогатин під Лопушною вже близько Підвисокого, що не дивно, адже польська армія мала розуміння масштабу втрат у разі повного оточення й усіма силами намагалася його уникнути. Щодо звинувачень на адресу 6-ї бригади, то ще 18 червня вона брала участь у бою за Зборів за 40 кілометрів від Бережан, між якими навіть не було прямих шосейних сполучень, тож пересування відбувалося лише польовими дорогами. Незважаючи на це, 6-а бригада встигла 20 червня зайняти свої позиції та взяти під огневий контроль польські частини, що відходили у напрямку Перемишлян через Нараїв. Проте

польське командування надто швидко зорієнтувалося та прийняло рішення покинути Бережани.

Зважаючи на зазначені обставини, можна говорити не про невиконання бойової задачі окремими бригадами, а про початкову неможливість їх реалізації. Через оперативність наступальних дій у районі Диких Ланів та Гиновичі-Лапшин польське військо вирішило, що ці позиції треба покидати та якомога швидше відходити з Бережан, що зробило неможливим їхнє повне оточення. Такої думки щодо операції дотримується Михайло Хроновят – організатор Самбірського куреня та його командир під час Чортківської офензиви [9, 84]. Любомир Макарушка, який був командантом уже згадуваного вище 1-го Станиславівського куреня, також пише, що «...про деяке недотягнення можна б говорити по адресі самого оперативного штабу Начальної Команди при планування бережанської боєвої акції...» [1, 9] та про те, що Начальна Команда Галицької Армії була свідомо цього, що неvistарчально озброєна наша Армія ледве чи зможе встоятися перед наступом переважаючих і добре виражених ворожих сил» [1, 9]. Послідовники цієї точки зору вважають, що через швидкість українського наступу на Диких Ланах та в районі Гиновичі-Лапшин польське військо зрозуміло невиправданість оборони вже практично втрачених позиції і швидко залишило місто, що не було враховано під час планування операції.

Зустрічається в мемуаристиці й інший погляд на ситуацію. Він полягає в тому, що насправді ж не можна визначити винуватих у провалі вирішальної операції Чортківської офензиви: і 6-а, і 11-я бригади жодним чином не встигли б досягти поставлених їм завдань, зважаючи на наведені вище факти. Немає й вини Начальної Команди, адже все упирається в нестачу людського ресурсу, необхідну кількість якого Галицька армія фізично не мала. Й тут постає найгостріше питання обмеженості військового потенціалу Галицької Армії, що катастрофічно сковувало її дії на фронті та змушувало діяти на межі своїх можливостей. Важко сперечатися з тим фактом, що для виконання всіх поставлених задач, а саме оточення та розгрому польського війська в місті, залучені до операції українські сили не мали необхідної кількості бійців. Тим паче треба зважати на брак зброї, амуніції та інших необхідних елементів забезпечення війська, а також на втомленість армії безперервними боями протягом двох останніх тижнів великого червневого наступу. Відсутність належного забезпечення зброєю та іншими матеріальними ресурсами робила неможливою велику перемогу над чисельно більшою й добре матеріально оснащеною польською армією. Українці не отримували нових підкріплень, у той час як до лав польської армії вже у найближчі дні після битви постала 6-а галлерівська дивізія, а маршал Юзеф Пілсудський особисто приїхав на фронт керувати польською контрофензивою, що не змусила себе довго чекати. Генерал Микола Капустянський у книзі «Похід українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році» зазначає, що в той час, як в української сторони був великий брак амуніції, обмундирування та зброї, за Польщею стояла Антанта, яка постачала їй все необхідне, а врешті перевезла з Франції корпус генерала Галера на український фронт. Також він згадує про те, що українці не мали жодного політичного друга серед нейтральних держав, а сама армія була «молодим організмом, що мав чимало дефектів, які було тяжко виправити від час безупинної війни» [10, 27].

Масив всіх зазначених фактів свідчить про те, наскільки серйозною та важкою ситуація на полі бою для Галицької армії ставала з кожним днем. Враховуючи не тільки не до кінця реалізований план Бережанської операції, а й весь величезний комплекс проблем, що мала українська армія, Чортківська офензива захлинулася. «Спомини про Чортківську Офензиву кінчаються переважно датою 27-го червня. Про день 28-го червня є в літературі звичайно лише згадки, що того дня вранці ворог перейшов до протинаступу та що Галицька Армія була приневолена до відступу» [11, 35]. Останнім днем наступу вважається 28 червня, коли поляки (які мали на той момент приблизно 39 тисяч багнетів, 2000 тисячі шабель, 800 кулеметів та 200 гармат) пробіли фронт під Янчином, що спричинило відхід Галицької армії (яка мала 24 тисячі багнетів, 400 шабель та кулеметів, 150 гармат) за річку Збруч [12, 379]. Влучно ситуацію у своїх спогадах описує Отаман Ген. Булави УГА Яромир Дяків: «По переході через Збруч найшлася УГА в незвичайно труднім положенні на такому вузькому просторі, що могла ледве кілька днів животіти без якої-небудь помочі й піддержки. Великоукраїнським військам, оточеним з усіх боків ворогами, бракло боєздатности: перед ними впівколі большевики, позаду над Збручем старий, відвічний ворог Поляки, а за Дністром на південнім крилі ворожо до Українців настроєні Румуни. Зовсім природно, що в цьому безвиглядному положенні годі було думати про далекосляглі стратегічні пляни; треба було перш усього добути простір, де армія відітхнула б і вдержалась» [13].

Результати проведеного дослідження демонструють, що в мемуаристиці Бережанська битва, з одного боку, згадується як виграна українською стороною, з іншого – як її майбутній провал, а подальша боротьба розцінюється як стратегічний абсурд, що не мав жодних шансів на успіх. Проте ця операція була важливою подією в українській історії: вона продемонструвала силу та потенціал Галицької армії, її здатність до проведення успішних бойових операцій. Сьогодні Чортківська кампанія, а також всі маленькі битви в її межах, є прикладом відваги та національної гідності в боротьбі за свободу та незалежність своєї держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Макарушка Л. Чортківська офензива // Українська Галицька Армія: Матеріали до історії УГА, т. IV. Вінніпег, 1968.
2. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк: Червона Калина, 1974.
3. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. Вінніпег, 1974.
4. Макарушка Л. Фрагменти з Чортківської Офензиви // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. Львів, 1934.
5. Калина В. УСС-и в боях за Бережани // Свобода, ч. 79. Джерзі Ситі і Нью-Йорк, 1954.
6. Калина В. Курінь смерти УСС // Українська бібліотека, ч. 37. Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1936.
7. Литвин М.Р., Науменко К.Е. Історія Галицького Стрілецтва. Львів: Каменярь, 1991.
8. Українська Галицька Армія: Матеріали до історії, т. II. Вінніпег, 1960.
9. Хроновят М. Один курінь УГА // Вісті: Нью-Йорк, ч. 107, 1962.
10. Капустянський М. Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. К.: Темпора, 2004.
11. Макарушка Л. Останній день // Часопис «Новий Час», ч. 44. Львів, 1927.

12. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ, Інститут Центрально-Східної Європи, 1998.

13. Український Скиталець, річник IV, ч. 6 (28). Відень, 15 березня 1923 року.

ПОСТІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ ЯК ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МУЗЕЮ

Новосельський А. М.

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

Національний музей «Чорнобиль»

Музейна сфера сьогодні розглядається як одна з найбільш важливих складових соціокультурного простору. Їй така, що зазнає суттєвих динамічних змін. Нинішній музей – це своєрідний форум, в просторі якого доцільним є осмислення минулого, причому з різних сторін, і обов'язково в тісному взаємозв'язку з теперішнім [1, 8]. Одним з основних каналів музейної комунікації є музейна експозиція. Важливим завданням якої є привернути увагу суспільства, відвідувачів до певної проблеми, події, факту, явища.

Саме експозиція як таке предметно-просторове середовище, яке має форму та виявлення, здійснює комунікативний зв'язок й тим самим «відкриває» музей відвідачу. Сучасне музеєзнавство під музейною експозицією розуміє цілісну предметно-просторову систему, в якій музейні предмети та інші експозиційні матеріали об'єднані концептуальним (науковим і художнім) задумом. Музейна експозиція також система образів, вибудованих у певній послідовності. Кожна експозиція має свій зміст, виражений у її концепції.

Створення сучасної експозиції вимагає новаторського підходу, відмінного від всіх раніше використовуваних і їх критичної переоцінки та переосмислення, експерименту, свободи в засобах вираження. Тому на сучасному етапі в музейну практику входить поняття постійного оновлення експозиції, що потребує осмислення як перспективи розвитку музею.

Перш ніж перейти до розгляду цього питання, варто звернутись до визначення сутності і особливостей експозиції та експозиційної роботи у сучасному музеї. Так як «шестерні» втілення і функціонування експозиції рухаються завдяки злагодженості багатьох «механізмів».

На сучасному етапі для того, щоб створити у виставкових залах естетично повноцінне середовище, використовується ціла система засобів та прийомів. Музейний працівник орієнтується на специфіку тих з них, які є найбільш доречними для обраної жанрової форми. Тип експозиції залежить від методів її побудови. Метод визначає характер інтерпретації експонатів, співвідношення в експозиції змісту і форми, взаємодії наукової та художньої складових проектування. Тематичний метод донині є одним з найпоширеніших при створенні історичних, краєзнавчих та інших експозицій, але лише за умови грамотної побудови [2, 55].

Експозиційна робота є основним інструментом у передачі інформації за допомогою музейних експонатів і, безумовно, одним з відповідальних напрямків музейної діяльності. Дана робота в музеях завжди перебувала в центрі уваги, оскільки вона тісно пов'язана з іншими видами науково-дослідницької діяльності. Основою експозиційної роботи є комплектування

та зберігання музейних колекцій. Експозиційна діяльність – ознайомлення відвідувачів з найцікавішими експонатами музею, розміщеними у певному логічному порядку, побудованому за хронологічним, географічним, предметно-тематичним або іншим критерієм [3, 37; 4, 47; 5, 96]. Це є основною складовою музейної комунікації і підвалини для реалізації культурно-освітньої діяльності музею [4, 47].

Що сьогодні уявляє собою організація експозиції? Це процес підбору та логічної наукової композиції експонатів, що складається з кількох технологічних етапів. Логіка, структура і послідовність, за думкою фахівців [5, 103], наступні.

Перший етап формування музейної експозиції має науково-концептуальний характер. Дирекція та відповідальні експерти музею на цьому етапі генерують ідеї щодо вигляду та змісту майбутньої експозиції, особливостей її компоновання і розміщення. Ідея формується в цілісну концепцію, і вже у руслі концепції триває науковий пошук та здійснюються додаткові експертні дослідження, аналізується власний музейний фонд та ведуться переговори із спорідненими музейними інституціями.

Проектування експозиції відбувається за трьома напрямками: науковим, художнім та технічним. Традиційно розроблення наукового проекту є провідним аспектом в процесі побудови експозиції, що визначає оригінальність, науковість, конкретність і актуальність її тематичної структури. Технічне оформлення експозиції передбачає розробку проектів сучасного експозиційного устаткування та технічних засобів (світло, звукові ефекти тощо). Сучасний рівень розвитку технологічних засобів є важливим чинником сприйняття експозиції, дає змогу вплинути на емоційну сферу відвідувачів.

Другий етап формування експозиції – це розробка тематико-експозиційних планів, найскладніший та найтриваліший у часі. Третій – підбору експонатів – важливий у плані дотримання принципів атракційності й репрезентативності предметів, що обираються з фондосховища для експонування. Четвертий етап – складання пояснювальних текстів (провідні тексти, або експлікації, та етикетаж). П'ятим, завершальним, етапом формування експозиції є її монтаж. Монтажне (технічне) проектування полягає в розробці групою музейних працівників (науковцями, дизайнерами, інженерами) комплексу документації, необхідної для виготовлення і збирання експозиційного устаткування, науково-допоміжних матеріалів, освітлювальної апаратури і технічних засобів.

Етапи також можуть бути визначені, за думкою інших фахівців [3, 38], наступним чином: наукова підготовка експозиції; складання її планів; добір і виготовлення експонатів; підготовка пояснювальних матеріалів; оформлення і монтаж експозиції; відкриття експозиції; фіксація та подальше вдосконалення. Тобто, як бачимо, дещо ширше, зокрема, тут враховано подальше вдосконалення, що теоретично можемо ототожнювати з постійним оновленням.

Ефективність експозиційної роботи ґрунтується, разом з узагальненням колишнього експозиційного досвіду, на використанні сучасних експериментальних методів та інформаційних технологій, таких як комп'ютеризація фондів, створення баз даних, музейних сайтів, посилення інформативності й комунікативності музейної експозиції. Під час експериментів широко застосовують макетування та комп'ютерне моделювання, що дає змогу виявити найоптимальніший варіант

експозиційного рішення. Творче використання різних нових прийомів експозиційної роботи, майстерність художнього оформлення експозиції допомагає без театральності і формалізму з усією наочністю розкрити велику образну силу та неповторність експонатів, їхню взаємодію й цілісність, красу матеріалу, дає можливість глядачеві проникнути в особливості та суть експозиції, глибоко зрозуміти її художні основи та естетичні структурні особливості [6, 16].

Уміння побудувати цікаву експозицію, органічно «вписану» у простір виставкової зали, це складне поєднання науки й естетично-мистецьких канонів. Адже від того, яким буде дизайн майбутньої експозиції, нерідко залежить її популярність серед екскурсантів. Проте в основі побудови музейних експозицій визначальним залишається принцип наукової репрезентативності [5, 106]. Також сьогодення вносить у практику музейної справи низку інноваційних технологій, метою яких є посилення емоційного і пізнавального ефекту від відвідування музею.

У своїй діяльності музеї повинні виступати не тільки енциклопедіями чи то взагалі кімнатами знахідок, а, відповідаючи на запит суспільства, дивувати, розвивати допитливість і креативність відвідувачів. Сьогодні музейний простір приваблює відвідувачів, з одного боку, як джерело отримання нових знань та інформації, з іншого – місце організації дозвілля і культурного відпочинку.

В інформаційному суспільстві актуальною проблемою експозиційної діяльності сучасних музеїв, як вважають представники фахової спільноти [3, 37; 5, 106; 7, 75; 8, 67-68], є прагнення утримати «планку» суспільної зацікавленості, актуальності й популярності музею серед відвідувачів. У сучасних реаліях трансформується сама ідея експозиції як чого непорушного й сталого в часі [5, 107]. Має місце й думка, що сталість експозиції – це смерть музею як популярного публічного закладу [3, 37].

Доволі часто відзначається несучасність, застарілість експозицій окремих музеїв [2, 56]. Серед причин недостатнє державне фінансування, консервативність поглядів музейних працівників, безініціативність, відсутність зацікавлення тощо.

Сучасна музейна практика свідчить, що експозиції все частіше почали змінюватися, і не через безпосередню фізичну зношеність, а через невідповідність запитам сучасного суспільства [2, 56]. Поняття «постійна експозиція» замінюється поняттям «основна експозиція», де головні «незмінні» елементи повинні обов'язково доповнюватися змінними блоками.

Сучасні українські профільні видання в цьому питанні посилаються на закордонний досвід. Хоча й досить стисло. А саме, що провідні західноєвропейські та північноамериканські музеї вирішують зазначену проблему шляхом постійного оновлення експозиції. Кожні три-п'ять років експозиції зазнають докорінних змін, над якими працюють художники та дизайнери цих музеїв [3, 37]. Американські музеї найактивніші в напрямку постійного оновлення своїх експозицій. Тон музейних інновацій задають американські музеї сучасного мистецтва, в яких експозиції зазнають докорінних змін чи не через кожних три-п'ять років (і в той же час залишаються експозиціями, а не вервечкою постійно змінних виставок) [5, 107]. Важливо зазначити, що постійне оновлення експозиції не слід плутати із частковою чи повною зміною теми й предметної суті експозиції та з тимчасовими виставками.

Художники і дизайнери провідних закордонних музеїв перебувають у невпинному творчому пошуку ідей видозміни тла, сюжетно-образної символіки, засобів емоційного відображення й анімації музейних експозицій, доповнення їх новими предметами з відповідною трансформацією логіки побудови всієї композиції та маршрутно-акцентного проведення її екскурсійного огляду [5, 107].

Цілком логічним є те, що окремі вітчизняні музеї як слідкують за сучасними тенденціями, так і мають змогу частково або повністю їх впроваджувати. Наразі існує потреба висвітлення практичних напрацювань стосовно постійного оновлення експозиції, якщо вони мали місце, й узагальнення досвіду.

Стосовно постійного оновлення експозиції також слід звернути увагу на наступний аспект. Основою музейної експозиції є оригінальні пам'ятки матеріальної та духовної культури, тобто музейні предмети. На сучасному етапі розвитку мистецтва музейної експозиції можна виокремити наступні типи предметів: музейний оригінал; експозиційна бутафорія; спеціально створений твір мистецтва; модель або макет; копія або науково-художня реконструкція. При цьому нерідко оригінали замінюються відтворенням музейних предметів та поза музейних об'єктів. Це є копії, репродукції, муляжі, моделі, макети, новороби, голограми тощо. Одна з причин їх експонування є те, що окремі предмети з музейних зібрань не можуть перебувати поза межами фондосховища тривалий час [4, 47]. Вони вимагають особливого режиму зберігання та спеціальних заходів захисту, які неможливо забезпечити в експозиційних залах. Крім того, відтворені предмети можуть експонуватись тоді, коли оригінал недоступний, втрачений. Отже, у певних випадках оновлення експозицій має додаткове практичне підґрунтя.

Таким чином, впровадження постійних змін в основну експозицію передбачає переосмислення деяких музейних практик, зокрема, формування експозиції, експозиційної роботи, а також обумовлює вирішення концептуальних завдань і впровадження інноваційних технологій. Й є цілком закономірною відповіддю на запит сучасного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сапанжа О. Музейные коллекции объединяют – декларация или реальность? Музей. 2014. № 5. С. 8-10.
2. Конюшенко Ю. Шляхи вирішення концептуальних завдань експозиційного мистецтва музею за сучасних умов // 21-і Сумцовські читання: Збірник матер. Всеукр. наук. конф. «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій» 17 квітня 2015 р. Х.: Майдан, 2015. С. 53-57.
3. Белікова М., Зайцева В. Основи музеєзнавства: навч. посіб. Запоріжжя: ЗНТУ, ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2015. 80 с.
4. Гайдай О. Музеєзнавство: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 212 с.
5. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 428 с.
6. Барановська Н. Експозиційна робота у діяльності музею. Historical and cultural studies. 2015. № 1. С. 13-17.
7. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. Краєзнавство. 2013. № 3. С. 75-84.
8. Сошнікова О. Предметно-експозиційний простір як провідна форма музейної комунікації // VI Луцьовські читання: Збірник матер. наук.-практ. семінару

«Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості» 27 березня 2015 р. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2016. С. 60–69.

9. Вайдакер Ф. Загальна музеологія: посіб. Львів: Літопис, 2005. 632 с.

ІНТЕРНЕТ У РАДІО: ЧИ ВСЕ ЩЕ ЗВУЧИТЬ ГОЛОС ДОМІНАНТА?

Оганян І. В., студентка 4-го курсу журналістики

Науковий керівник – Лесюк О. В.

Університет митної справи та фінансів (УМСФ)

Радіо, безсумнівно, є стійким засобом масової інформації. Це твердження можна підтвердити кількома способами, будь-який з яких можна оскаржити, але багато з них демонструють надійність, що надає значну частку довіри такому твердженню. Це його історія як засобу масової інформації понад сто років є незаперечним, оскільки загальноновизнано, що канадський винахідник Реджинальд Фессенден у 1906 році здійснив експериментальну трансляцію аудіо вмісту, що чергується між музикою та мовою.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій змусив український медіапростір трансформуватися досліджень, організаційних розробок або інших науково технологічних досягнень. Така діяльність функціонує під впливом факторів середовища усіх рівнів (зовнішнього та внутрішнього) для задоволення мінливого індивідуального попиту і потреб суспільства в цілому в конкурентоспроможній продукції (товарах, роботах, послугах). Коли радіо вперше з'явилося в мережі, слухачі, практики та науковці погодилися з цим Інтернет дав нові можливості мовникам, визнаючи, що, наприклад:

«Можливості, які Інтернет пропонує мовнику з баченням і передбаченням, величезні. Найефективнішими користувачами цього нового середовища будуть ті, хто підійде до нього з новим спосіб мислення, а не покладатися на чинний спосіб мислення» [Lind & Medoff 1999]

Пишучи роком пізніше, Кріс Прістман зазначив:

«Інтернет пропонує цілий ряд додаткових переваг...» Це час для радіолюбителів і шанувальників, щоб зупинитися.» [2001]

Потім почалася дискусія щодо того, чи онлайн-природа змінила радіо через Інтернет, що він раптом став чимось, що ми більше не могли називати «радіо». Такі вчені, як Девід Блек [2001] і Джо Такчі [2000], стверджували, що радіо на Інтернет мав таке ж право використовувати назву радіо, як і радіо більш традиційними засобами.

Такчі зазначив: «Можна сказати, що радіо має певні характеристики, але є докази припускає, що радіо – це те, про що свідчить історія: воно не має сутності, оскільки воно вже прийняло, і продовжує набувати різних форм»

Девід Генді, також стверджував, хоча економічні фактори можуть перешкоджати цифровому розвитку, посилення інтерактивності було неминучим, і в 2008 р. міжнародна група вчених за проект DRACE зазначив, що: «Є вагомим підстави вважати, що наступний 10 років будуть дуже важливими... для радіо» [Ala-Fossi et al 2008].

Проблема полягає в тому, що дебати часто зосереджуються на слухових аспектах інтернет-радіо, ніж цілісне уявлення про переваги радіо в

Інтернеті. Так само як кіностудії і телемережі розглядають широкі можливості, доступні за межами їхніх ЗМІ [Jenkins et al 2013], тому радіомережі та продюсери повинні враховувати те, що таке Інтернет може запропонувати їх, перебуваючи на пристроях, здатних передавати зображення, а також звук. Це теза, яку повторює Чігнелл, яку він припустив, що коли відео та аудіо мають спільний доступ платформи, такої як комп'ютер або мобільний пристрій, «...відмінності між звичайні категорії радіо, кіно та телебачення починають повністю руйнуватися» 2009”.

Радіо в Інтернеті – вже не просто те, що потрібно слухати. Це стало частиною гіперсередовища, де різноманітні елементи мультимедійного спілкування зустрічаються в інших жанри та контрастні способи звернення об'єднані в інтерактивному та нелінійному наративі. Зараз це частіше продукція для очей, ніж для вух. Однак, звук все ще здається домінуючим елементом новин на національному радіо веб сайти станцій. Проект полягає у виявленні збіжності медіа-елементів та жанрів там, де воно існує, та визначити, наскільки ці елементи взаємопов'язані. На додаток, у розділі буде розглянуто, чи ефективно радіостанції покращують мультимедію та диверсифікацію доступних ресурсів або втрату можливостей. Майже століття радіо складалося лише із звуку, але сьогодні ми запитуємо, чи є це звук як і раніше панує в радіоновинах в Інтернеті. Вчені довго заявляли про єдиний зв'язок що радіо, створене зі своєю аудиторією, завдяки своїм кодам, які є суто аудитором, що радіо інтерпретує Всесвіт із здорової точки зору, представляє світ для вуха, що воно є «акустичною досвід, і що «радіо з нами розмовляє». В посібниках для редагування в Інтернеті звук здається більше схожим на додаткову інформацію, яка супроводжує, ілюструє або доповнює текст. Попри теорії гіпермедіа взаємозв'язку, в на практиці звук приходить не в логіці інтеграції, а замість розділення як, справді, це відбувається з іншими аудіовізуальними компонентами. У мультимедійному контексті радіо (та його журналістський зміст) поглинає та покращує характеристики, що приписуються Інтернет як засіб спілкування та передачі: гіпертекст, мультимедійність та інтерактивність – функції, які взаємопов'язуються або поєднуються для створення нової мови та нового дискурсу. Радіо об'єднує звук з новими ресурсами, стаючи продуктом гіпермедіа.

Тобто гіпермедіа – це результат застосування інтерактивності до мультимедійних систем, які є взаємопов'язані в мережі. Про інтернет ми рідко кажемо у чистому розумінні, про газети, радіо чи телебачення, але замість цього ми концептуалізуємо новий засіб спілкування з розповіддю та власною мовою. Інтернет дозволив можливість поєднання в одному повідомленні тексту, зображень та звуків у динаміці взаємозв'язок та інтеграція різних виразних ресурсів. Тому ми рідко говорити про кожного окремо або розглядати їх окремо. Журналістський продукт на Інтернет є результатом їх спільної артикуляції, а також їх еволюції та експлуатації користувачів через розповсюдження інтерактивних інструментів та функцій, які часто називають Web 2.0.

Радіо більше, ніж будь-який інший засіб, ідентифікує себе та зміцнює новими засобами розповсюдження, спілкування та висловлювання. Саме через ці нові електронні канали, які вона сама трансформує, перестаючи тепер бути виключно слуховим засобом спілкування та висловлювання. Веб сайти радіо намагаються бути більш привабливими, а не наскрізним звучанням, але внаслідок диверсифікації змісту та використовуваних ресурсів, за допомогою дизайну, кольори та зображення, а також

пропонуючи не лише те, що транслюється. Однак, звуковий зміст не часто включає набагато до того, що вже транслювалося. Зокрема, є мало ознак нових звукових оповідань, навіть на зародковому етапі. Прямий ефір або записаний звук є важливим журналістським елементом у дискурсі радіоношин, і найважливіше в ефірі радіо, оскільки ми можемо слухати лише новини по радіо. Ми дозволяємо звуку переносити нас до місця події або стикаємось віч-на-віч в новинах. Однак в Інтернеті існує така форма радіожурналістики, яка складається з більш ніж просто звуку. Якщо взяти за орієнтир поняття журналістики як мапа, з якої можна бачити світ, потенціал для гіпертекстуальної, інтерактивної та мультимедійної навігації Інтернетом, це помножує концепція, незалежно від природи основного носія, який представляє себе в Інтернеті.

У радіо ми концептуалізуємо звукову журналістику, тоді як в Інтернеті ми можемо на неї посилатися журналістика гіпермедіа. Якщо радіо – це вираз через звук, Інтернет-радіо – це звуковий, мультимедійний та інтерактивний вираз одночасно. Це охоплює не лише одну форму висловлювання, а декілька, яка є суттєвою для радіо, тобто звук – і тепер інші, що є властивими новому середовищу чи платформі. Це є радіо сучасності, яке є одночасно мультимедійним та мультиплатформенним, тому що радіо не є:

- острів, як заявив, але це передбачає постійно розвивається;
- екосистема зв'язку наблизив його до поняття;
- трансмедіа, що стосується злиття та перетину медіа-технологій;
- галузі, в яких зміст переплітається через дії аудиторії, тобто, коли вони взаємодіють із розповідями з «безліччю точок входу», що розвиваються залучення наративів, тим самим створюючи «захоплюючий досвід».

Одним з найуспішніших радіожанрів, мабуть, є комедія. Комічні замальовки на радіо майже такі ж старі, як і саме радіо. Відтоді радіо-комедія стала частиною багатьох різних жанрів комедії, від комічного театру до стендап-комедії, з'явилися протягом історії радіо. Більшість використовують той самий підхід, висміюючи ситуації, люди, історичні епізоди та політичні стратегії, одночасно провокуючи думки та збурюючи думки. Взятю як версія звичайного, мирського розуміння нашого суспільного життя (Мередіт 2018), комедійних вистав набагато більше ніж формати розваг. Хоча іноді використовують нереальне, їх основною метою є зобразити реальне життя. Якщо раніше комедійні шоу були, як і всі інші види мистецтва, призначений для певних груп суспільства, таких як більш освічені та заможніші люди, сьогодні формати гумору широко орієнтовані на всі соціальні групи. Значною мірою, завдяки привласненню цього виду дискурсу засобами масової інформації, комедійними п'єсами та гумористичні етюди сьогодні є одними з найбільш споживаних медіапродукцією. Як правило, ці розповіді визначаються як «викликають сміх» характеристика на радіо. Тобто їхня сила виявляється виключно в аудіо, в обох; слова та звукові ефекти.

«Конвергенція така ж стара, як і найдавніші засоби масової інформації, але пов'язуючи культуру від середньовіччя до дев'ятнадцятого століття романтичний роман і, отже, поза двадцять першим століттям» (Gabriele 2016).

ВИСНОВКИ. У цій роботі була зроблена спроба розмістити поняття в більш широкому плані історичний контекст історії медіа та теоретичної еволюції, а також проблематизувати його майже виключний зв'язок із цифровим. Я використовував число історичні приклади, зосереджені на конкретних медіа-платформах для демонстрації процесу конвергенції, які є

доцифровими, але виникають або пов'язані з ними аспекти зміни медіа, які зазвичай пов'язують із цифровими, а саме: еволюція форматів, контенту та моделей використання з наслідками для виробників, установ, ринки та аудиторії

Інтернет не тільки пропонує радіопрограм можливість взаємодіяти з аудиторії, це також дозволяє мовникам пропонувати зображення, відео та графіку. В сучасних ЗМІ, помітний рух до візуалізації радіо програмування; не через старомодну веб-камеру на стіні, а через більше складні та розглянуті процеси живих камер HD, описаних подій та вдосконалених радіо переживання. Хоча це застосування візуального може суперечити. Основними принципами того, що ми знаємо, є радіо, це визнання сучасне радіо прослуховування може здійснюватися через пристрої з екранами – наприклад, цифрові телевізори, підключені радіоприймачі, смартфони і ноутбуки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. {Czarnek, P {2012} 'Współczesne formy rozrywki w polskim radiu komercyjnym', in Gierula, M & Szostok, P (eds), Konwergencja mediów masowych i jej skutki dla współczesnego dziennikarstwa, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego}
2. {Bachura, J 2012 Odsłony wyobraźni. Współczesne słuchowisko radiowe, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.}
3. {Herreros, C 2011 'La radio en el entorno de las multiplataformas de comunicaciones', Rádio-Leituras.}

РІШЕННЯ ПРО ВКЛЮЧЕННЯ ДО СПИСКУ ЮНЕСКО ДОПОМОЖЕ ЗАХИСТИТИ ОДЕСУ

Постернак І. М., канд. техн. наук, доцент

Постернак О. С.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

Постернак С. О., канд. техн. наук, доцент

Приватне підприємство «Композит», м. Одеса.

Культура сприяє активній участі громадськості у розбудові сучасної та демократичної держави. Ефективність культурного розвитку міста залежить від взаємодії та відповідальності органів державного та місцевого самоврядування, громадських організацій та творчих спілок, а також міжнародної співпраці та міжкультурного діалогу. У сучасних умовах культура є засобом вирішення соціальних проблем шляхом забезпечення мешканцям сучасного якісного дозвілля, долучення до справжніх цінностей, створення святкової атмосфери та можливості розкриття творчого потенціалу жителів міста, а також отримання мистецької освіти та якісних культурних послуг [1,2]. Сфера культури м. Одеси протягом останніх років розвивається відповідно до потреб і особливостей територіальної громади міста у напрямі підвищення якості надання культурних послуг, ефективності функціонування закладів культури [3].

Об'єкти архітектурної та містобудівної спадщини – втілення багатовікової історії українського народу, хранителі його духовної та

матеріальної культури і традицій – відіграють важливу соціальну роль; їхній вплив суттєво позначається на соціально-духовній атмосфері сучасного суспільства. Передусім вони є основою історичного й наукового пізнання минувшини, всебічного осмислення життя народу, його історичного минулого, вони сприяють вихованню моральних і патріотичних почуттів громадян, становленню їхньої національної самосвідомості, загалом слугують розвиткові культури, освіти, науки, мистецтва. Пам'ятки архітектури і містобудування, що складають основу національної культурної спадщини й інтегрують у собі майже весь спектр історично-культурних надбань, визначають своєрідність історичних міст, сільських поселень, їхні архітектурно-мистецькі образи. За всієї своєї самобутності національно-культурні надбання України є невіддільною частиною світової культурної спадщини, що зумовлює інтерес до них міжнародної спільноти і численних туристів. Культурна спадщина і пам'ятки архітектури назагал та містобудування зокрема становлять значний соціально-економічний потенціал держави, є основою розвитку туристичної галузі в країні. Але, щоб скористатися цим потенціалом, необхідно передусім забезпечити належну охорону пам'яток. Тож, порушивши соціальні питання охорони об'єктів культурної спадщини, маємо уточнити суть самого поняття «охорона». Відповідно до ст. 1. Закону України «Про охорону культурної спадщини», термін «охорона» трактується як комплекс заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), захисту, збереження, належного утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, реабілітації та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [1,2,4].

Державна політика щодо охорони культурних надбань є загалом спільною для всіх видів об'єктів культурної спадщини, зокрема й пам'яток архітектури та містобудування. Проте певні відмінності в обліку, дослідженнях, реставрації та утриманні цього виду пам'яток знайшли своє відображення у спеціальних державних актах і регламентації охоронних дій. Отже, охорона об'єктів культурної спадщини – це багатопрофільний комплекс різних заходів: адміністративних, юридичних, наукових, просвітницьких, технічних, економічних та інших. Значна частина цих заходів, необхідних для забезпечення повноцінного збереження пам'яток, є компетенцією держави. Зокрема, завданнями державної системи охорони об'єктів культурної спадщини є [4]:

- законодавче та нормативне забезпечення охорони пам'яток;
- державне управління пам'яткоохоронною сферою і контроль за утриманням пам'яток;
- облік, наукова інвентаризація, вивчення й дослідження пам'яток;
- охорона історичного середовища об'єктів культурної спадщини шляхом зонування територій;
- організація науково-методичного нагляду за охороною пам'яток та експертиза пам'яткоохоронної документації;
- створення умов для діяльності науково-дослідних і проектних інституцій, виробничих підприємств пам'яткоохоронної сфери;
- забезпечення широкої популяризації та просвітницької роботи щодо національних культурних надбань і охорони їх у державі;
- організація системної підготовки фахівців пам'яткоохоронної сфери;
- надання фінансової підтримки та створення економічних умов для фінансування пам'яткоохоронних заходів;
- забезпечення нагляду за дотриманням пам'яткоохоронного

законодавства і вжиття правових заходів щодо виконання законів України в пам'яткоохоронній сфері.

У межах пам'яткоохоронної методології з усього комплексу завдань державної охорони найважливіші: аспекти законодавчого та нормативного забезпечення пам'яткоохоронних заходів; система державного управління пам'яткоохоронною сферою; облік і дослідження пам'яткових ресурсів, зокрема пам'яток містобудування та архітектури; охорона історичного середовища тощо.

Нерухома культурна спадщина України є ваговою частиною світового культурного надбання. Її належне збереження та використання є не тільки одним із напрямів державної політики, але й індикатором, за яким оцінюється наша держава на європейському та міжнародному рівні. Велика кількість об'єктів культурної спадщини, розташованих на території України, мають виняткову загальнолюдську цінність. Світова спільнота зацікавлена у збереженні таких об'єктів, активізації заходів з їх вивчення, охорони та популяризації.

У 1972 році Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про захист всесвітньої культурної та природної спадщини, якою визнано, що окремі об'єкти культурної і природної спадщини народів світу мають виняткову загальнолюдську цінність і, будучи складовою частиною всесвітньої спадщини, потребують участі всього світового співтовариства в їхній охороні. З цією метою Конвенцією було запроваджено складання списку об'єктів культурної та природної спадщини виняткової загальнолюдської цінності під назвою «Список всесвітньої спадщини», а також засновано при ЮНЕСКО Міжурядовий комітет з питань захисту культурної і природної спадщини виняткової загальнолюдської цінності під назвою «Комітет всесвітньої спадщини» і його допоміжний орган – Секретаріат (Центр всесвітньої спадщини). Комітетом всесвітньої спадщини було прийнято і, з набуттям досвіду, кілька разів переглянуто й уточнено чинний нині регулятивний документ ЮНЕСКО «Провідні настанови щодо втілення у життя Конвенції про всесвітню спадщину». У цьому документі вписані вимоги, умови, рекомендації та докладні роз'яснення, які стосуються відбору об'єктів, що пропонуються для занесення до Списку всесвітньої спадщини, складу, змісту й оформлення матеріалів досьє щодо таких пропозицій. У 1988 р. Україна ратифікувала зазначену Конвенцію і, як її сторона, набула права робити подання на занесення своїх об'єктів культурної та природної спадщини до Списку всесвітньої спадщини, а також взяла на себе зобов'язання забезпечити захист, зберігання, реабілітацію та належну презентацію занесених до Списку об'єктів, вдаючись до вживання відповідних юридичних, адміністративних, наукових, технічних і фінансових заходів [5].

Культурна спадщина міста Одеси є невід'ємною частиною культурного надбання України та світового культурного надбання. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» місто Одесу включено до Списку історичних населених місць України [6].

Історичний центр міста Одеси зберіг унікальну планувальну структуру зі всесвітньо відомими архітектурними ансамблями та пам'ятниками культурної спадщини місцевого та національного значення і має високу цінність як єдине ціле. Багато будівель історичного центру є унікальними пам'ятками містобудування та архітектури національного і місцевого

значення, які взяті під охорону держави Урядом України і рішеннями Одеського облвиконкому та занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України відповідними наказами Міністерства культури і туризму України. На території міста Одеси розташовано 1354 пам'ятки та об'єкти культурної спадщини, у т. ч. 42 пам'ятки національного значення, з яких 1012 об'єктів розташовано у Центральному історичному ареалі м. Одеси, у тому числі 977 будівель-пам'яток архітектури та містобудування, історії національного та місцевого значення. Оновлений інвентаризаційний перелік пам'яток та об'єктів культурної спадщини міста Одеси, у т.ч. щойно виявлених, сформований у рамках проведеного у 2021 році коригування науково-проектної документації «Історико-архітектурний опорний план. Проект зон охорони. Визначення меж історичних ареалів м. Одеси» [5,6].

Історичний центр Одеси, відповідно до класифікації, встановленої Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, належить до категорії «живих історичних міст», які, за своєю природою, еволюціонували та продовжують еволюціонувати під впливом соціально-економічних та культурних змін, що ускладнює будь-яку оцінку щодо критерію автентичності та робить більш проблематичною будь-яку політику збереження» [5].

Значна кількість об'єктів історичного центру є унікальними пам'ятками історії, містобудування та архітектури, монументального мистецтва національного і місцевого значення, багато з яких є своєрідною візитною карткою міста. Збереження цінної автентичної історичної забудови, особливо у ядрі історичного центру Одеси, де розташована значна кількість пам'ятників та об'єктів культурної спадщини широкого стилістичного діапазону, відіграє важливу роль у підвищенні інвестиційної та туристичної привабливості Одеси, має великий вплив на подальший розвиток міста.

Тривала експлуатація інфраструктури міського господарства та відсутність відповідального підходу в її своєчасному утриманні за попередні десятиріччя призвели до незадовільного стану багатьох історичних будівель у центральній частині міста, що, у свою чергу, спричиняє загрозу втрати цілісності сприйняття історичного середовища у Центральному історичному ареалі міста, а також несе загрозу обрушення елементів фасадів.

Вирішення проблем щодо збереження історичної забудови, утримання, ремонту та реставрації об'єктів є необхідним та постійним завданням, яке тісно пов'язане з вирішенням проблем реформування та розвитку житлово-комунального господарства міста. Необхідно своєчасне проведення поточного ремонту та реставраційних робіт пам'яток архітектури, історії, монументального мистецтва, постійна підтримка їх у належному технічному та естетичному стані.

Слід зазначити, що за останні п'ять років у напрямі збереження історичного надбання Одеси у рамках профільних програм була проведена значна робота, особливо у центральній частині міста, де сформовані основні туристичні маршрути, які проходять центральними вулицями і провулками ядра історичного центру міста.

Подальше проведення заходів зі збереження історичної забудови, продовження ремонтно-реставраційних робіт та капітального ремонту фасадів, покрівель будівель, більшість яких є пам'ятками, може нормалізувати проблему погіршення з кожним роком їх технічного стану. Так, відремонтована, відновлена та приведена у належний стан значна кількість комплексів об'єктів та будівель-пам'яток, у тому числі які

розташовані на Тираспольській площі, у Воронцовському провулку, на вулицях Преображенській та Софіївській. Проведено реставрацію фасадів та покрівель відомих будівель-пам'яток у м. Одесі по вул. Дерibasівській, 4, 10, 12, 19, 31, вул. Катерининській, 9, вул. Гоголя, 5, 7, 9, вул. Рішельєвській, 12, вул. Пушкінській, 2, 4, 8, 16, 78. Завершена об'ємна реставрація найвідоміших пам'яток у м. Одесі – Потьомкінських сходів, Колони «бельведеру» комплексу Воронцовського палацу, Будинку Русова (вул. Садова, 21), проведена реконструкція, капітальний ремонт (у т. ч. елементів благоустрою) бул. Михайла Жванецького.

З метою розробки науково-проектної документації для проведення ремонтно-реставраційних робіт існує необхідність у виготовленні технічних висновків щодо стану об'єктів культурної спадщини. За результатами таких висновків буде визначено технічний стан фасадів, покрівель, конструкцій та архітектурного декору будівель-пам'яток архітектури і містобудування, історії та ступінь важкості руйнівних процесів.

Подальше проведення заходів зі збереження історичної забудови, продовження ремонтно-реставраційних робіт та капітального ремонту фасадів, покрівель будівель, більшість яких є пам'ятками, може нормалізувати проблему погіршення з кожним роком їх технічного стану.

Існує необхідність у подальшому виготовленні та встановленні охоронних дощок на пам'ятках, у т. ч. щойно виявлених, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення відповідно до вимог пам'яткоохоронного законодавства.

Шляхами і засобами розв'язання проблемних питань щодо збереження культурної спадщини, а також розвитку історичного ареалу міста Одеси є:

- поліпшення та вдосконалення організаційних і матеріально-технічних засад сфери охорони культурної спадщини на території міста;
- втілення державної політики у сфері пам'яткоохоронної діяльності;
- раціональне використання пам'яток і об'єктів культурної спадщини;
- здійснення постійного моніторингу стану збереження об'єктів культурної спадщини;
- виконання першочергових ремонтно-реставраційних робіт;
- запобігання актам вандалізму;
- створення умов для поліпшення туристичної привабливості міста;
- залучення громадськості, науково-освітнього співтовариства, міжнародних організацій до процесів управління та контролю у галузі культурної спадщини.

25 січня Парижі за прискороною процедурою історичний центр Одеси був визнаний всесвітньою культурною спадщиною ЮНЕСКО [7...11].

У зв'язку з загрозами, що нависли над містом з початку війни, Комітет всесвітньої спадщини вдався до надзвичайної процедури, передбаченої Оперативним керівництвом з виконання Конвенції про всесвітню спадщину. Вже влітку 2022 року за підтримки Італії та Греції ЮНЕСКО об'єднала міжнародних експертів з українцями для підготовки номінації. Президент України Зеленський офіційно оголосив про подачу заявки у жовтні 2022 року, звернувшись до ЮНЕСКО в онлайн-зверненні. Оціночні органи вивчали номінацію протягом наступних тижнів, що дозволило її розглянути на надзвичайному засіданні Комітету всесвітньої спадщини в Парижі [7].

Комітет всесвітньої спадщини у середу (25 січня) ухвалив рішення про включення історичного центру Одеси до Списку всесвітньої спадщини. Це

рішення визнає визначну універсальну цінність об'єкта та обов'язок всього людства захищати його. Історичний центр Одеси також включений до Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою, що дає йому доступ до посиленої технічної та фінансової міжнародної допомоги, яку Україна може запросити, щоб забезпечити захист об'єкта та, у разі потреби, допомогти у його відновленні [7].

До основного списку внесли вулиці, будівлі та інші об'єкти, які мають ознаки мультикультуралізму. Зокрема, це ансамбль Приморського бульвару, Театральна площа, Дерибасівська, Гоголя. Також в Список внесли Одеський морський торговий порт (рис.1...рис.4) [8].

Рис. 1. – Історичний центр міста-порту Одеси: номінована площа (237,5 га), буферна зона (1067,5 га) [8]

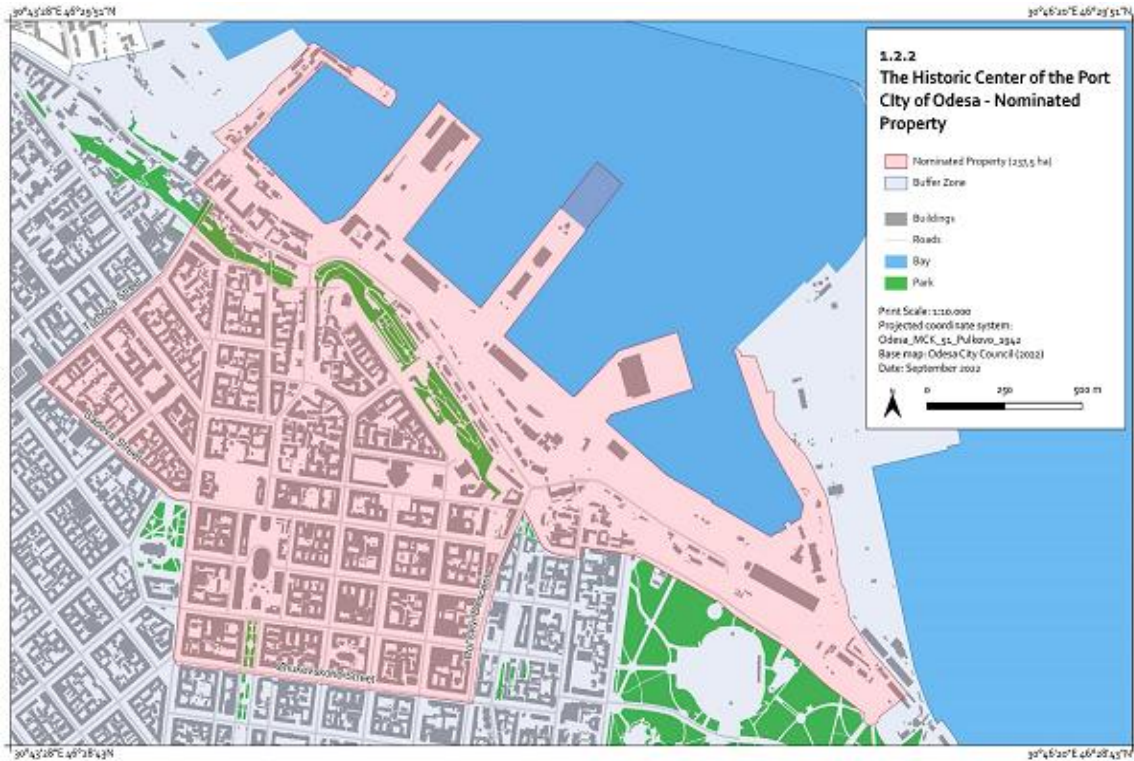

Рис. 2. – Історичний центр міста-порту Одеси, що включений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [8]

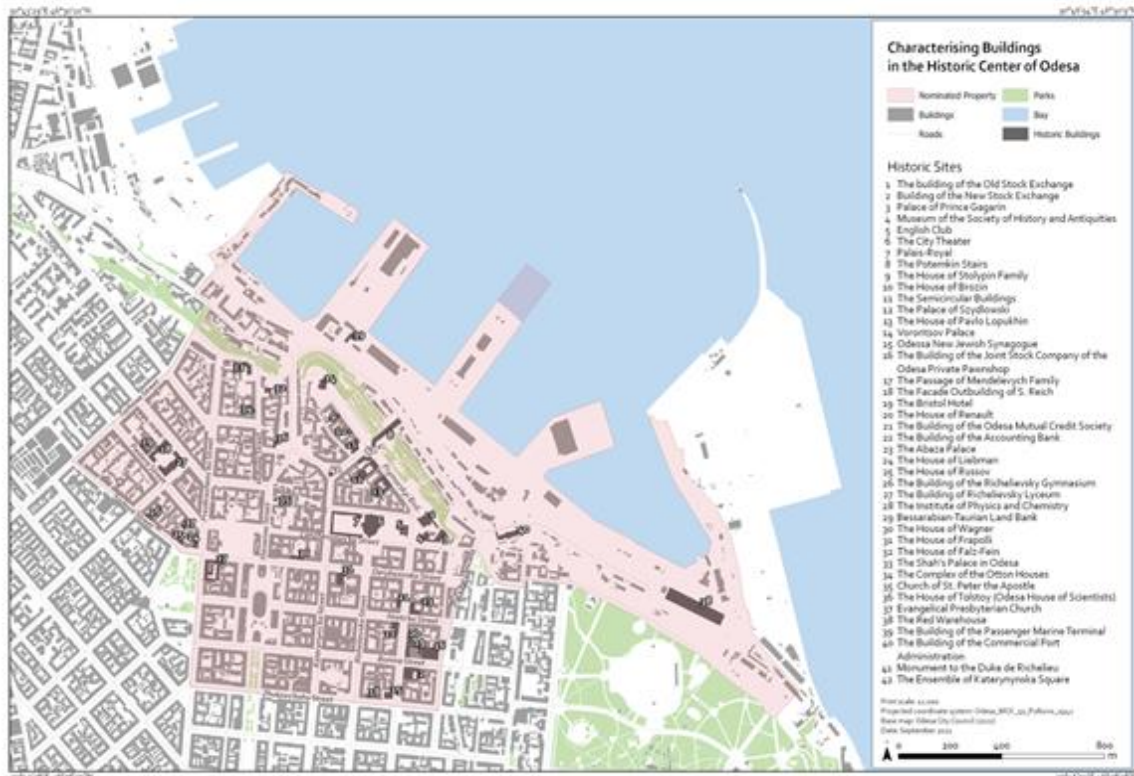

Рис. 3. – Характеристика забудови історичного центру Одеси: історичні місця 1..42 [8]

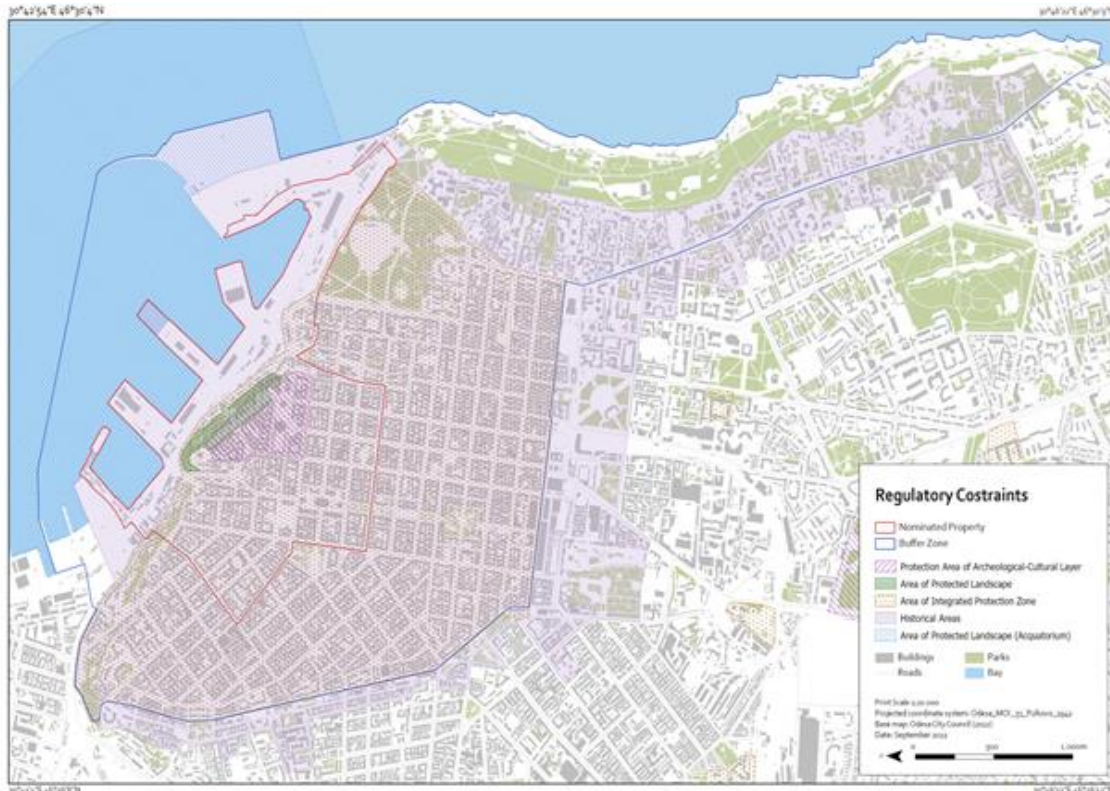

Рис. 4. – Регуляторні обмеження [8]

Включення до основного Списку ЮНЕСКО сприятиме:

- збереженню історичної забудови центральної частини міста, відновленню її автентичного вигляду, збереженню цінних елементів пам'яток та історичного середовища міста;

- поліпшенню якості проживання у місті та підвищенню рівня благоустрою;

- залученню фахівців міжнародних організацій для збереження культурної спадщини;

- проінформованості власників/користувачів об'єктів культурної спадщини щодо вимог чинного законодавства, державних стандартів, норм і правил у сфері охорони культурної спадщини, а також про наукове, естетичне і патріотичне значення пам'яток;

- розвитку туристичного потенціалу м. Одеси, створенню привабливого міського громадського і туристичного простору, формуванню іміджу м. Одеси як найкрасивішого історичного туристичного міста Європи з добре збереженою культурною спадщиною;

- забезпеченню дотримання законодавства у сфері охорони культурної спадщини;

- використанню потенціалу культурної спадщини для сталого розвитку територіальної громади міста.

Україна та місто Одеса отримують певні зобов'язання, серед яких [10,11]:

- заборона на появу дисгармонійних об'єктів в центрі міста;

- підтримання території в належному стані (кошти на це мають виділятися з місцевого або державного бюджету);

- збереження зовнішнього вигляду вулиць максимально наближеним до початку ХХ століття.

Включення до основного Списку ЮНЕСКО – це насамперед збереження нашої історичної спадщини, але також це і поштовх для розвитку туризму, бо місто потрапить до світових туристичних маршрутів, а це, своєю чергою, буде позитивно впливати на економічний показник.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Охорона та збереження пам'яток історії та культури: *навчальний посібник* для студентів закладів вищої освіти / Автор-укладач: Хрящевська Л. М. – Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2019. – 206с. URL: <http://history.mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/%D0%9C-2.pdf> (дата звернення: 12.02.2023).

2. Присяжнюк О. М. Охорона культурної спадщини : *навч. посібник*. Ч. 1. / О. М. Присяжнюк; Державний заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2019. – 226 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/1797/1/%D0%9E%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20-%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%201.03.2019.pdf> (дата зв: 12.02.2023).

3. Міська цільова програма розвитку культури в м. Одесі на 2022 – 2024 роки: рішення Одеської міської ради № 868-VIII від 09.02.2022 р. *Офіційний сайт міста Одеса*. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/190475/> (дата звернення: 14.02.2023).

4. Прибега Леонід. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект: *монографія* / Леонід Прибега. – К.: Інститут культурології НАМ України, 2015. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Prybieha_Leonid/Arkhitekturna_spadschyna_Ukrainy_pamiatkookhoronnyi_aspekt.pdf? (дата звернення: 12.02.2023).

5. Звіряка А.І. Історичний центр портового міста Одеси як об'єкт, що занесений до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. *Збірник наукових праць: Сіверщина в історії України (Розділ. 1. Пам'яткознавство та пам'яткоохоронна справа)*, 2019. Вип. 12. Глухів-Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. С. 80–83. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/180907> (дата звернення: 16.02.2023).

6. Міська цільова програма збереження об'єктів культурної спадщини на території Центрального історичного ареалу міста Одеси на 2022 – 2024 роки: рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради № 43 від 05.04.2022 р. *Офіційний сайт міста Одеса*. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/committee/191374/> (дата звернення: 14.02.2023).

7. Press release. (2023, January 25) *Odesa inscribed on UNESCO's World Heritage List in the face of threats of destruction*. UNESCO. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/odesa-inscribed-unescos-world-heritage-list-face-threats-destruction>

8. Ministry of culture and information policy of Ukraine: Odesa city council. (2022). *Nomination dossier for inscription on the World Heritage List "The historic center of the port city of Odesa": Nomination file*, Retrieved from [https://whc.unesco.org/en/list/1703/documents/file:///C:/Users/Admin/Downloads/1703-2519-Nomination%20Text-en%20\(1\).pdf](https://whc.unesco.org/en/list/1703/documents/file:///C:/Users/Admin/Downloads/1703-2519-Nomination%20Text-en%20(1).pdf)

9. Президент України: Рішення ЮНЕСКО допоможе захищати нашу Одесу. *Веб-сайт omr.gov.ua: Офіційний сайт міста Одеса. (Розділ. Новини)*. 26 січня 2023р. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/231483/> (дата звернен.: 15.02.2023).

10. Олексій Рокко. Історичний центр Одеси включили до списку ЮНЕСКО. *Веб-сайт cor.suspilne.media: Суспільне Мовлення – незалежна медіакомпанія України. (Розділ. Новини)*. 28 січня 2023р. URL: <https://suspilne.media/366484-istoricnij-centr-odesi-vklucili-do-spisku-unesko/> (дата звернення: 15.02.2023).

11. Таїна Федосеєва. Одеса у списку ЮНЕСКО – що це означає для міста? Пояснюємо. *Веб-сайт mayak.org.ua: «Маяк» – онлайн-журнал про культуру, науку... (Новини)*. 28 січня 2023р. URL: <https://mayak.org.ua/news/odesa-u-spySKU-iunesko-shcho-tse-oznachaie-dlia-mista-poiasnuiemo/> (дата звернення: 15.02.2023).

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1953-1964 рр.

*Федоренко Я. А., д-р іст. наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Культура українського села – важлива складова світового культурного простору. На відміну від європеїзованої культури міст, культура села завжди відрізнялася своєю оригінальністю, глибокою національною сутністю, здатністю пронести свої духовні традиції через віки. Протягом усієї історії України від найдавніших часів до сучасності саме селянство виступало головним носієм унікальної самобутньої культури нашого народу, оберегом традиційних та духовних цінностей українства. Кожний період історії культури України характеризувався якимись особливими рисами, які ставали яскравим доказом унікальності та самобутності українського народу. Не виключенням став і період 1953-1964 рр., більш відомий як період хрущовської «відлиги».

Смерть Й. Сталіна та прихід до керма влади М. Хрущова, який зумів стати безперечним лідером держави і партії, перемігши у жорстких партійно-політичних баталіях своїх основних конкурентів – Г. Маленкова, В. Молотова, М. Булганіна, ознаменували собою якісно новий етап розвитку радянського суспільства, більш відомий загалом під літературною назвою «відлига». Політика лібералізації стала його невід’ємною та найбільш визначальною рисою. Починаючи із початку березня 1953 року, було розпочато процес ліквідації репресивного апарату та розгорнуто реабілітаційну політику.

Політика лібералізації стала певним вимушеним кроком з боку М. Хрущова, оскільки продовження політичної лінії Сталіна загрожувало в майбутньому суспільним вибухом. На думку М. Ільницького, це був єдиний спосіб утримати комуністичну систему, її політичну структуру та ідеологію [1, 127].

Лібералізація суспільно-політичного життя позитивно вплинула на економічний і культурно-духовний розвиток українського села. За період «відлиги» було ліквідовано військові трибунали, відділ спецпоселень та особливу нараду МВС – невід’ємні частини репресивного апарату. Під амністію потрапило 6165 керівних працівників сільського господарства, а з 1953-по 1964 рік включно в Україну повернулось близько 100 тисяч осіб, засуджених у попередню сталінську епоху [2, 50].

Безумовно період «відлиги» позитивно вплинув на економічний і духовний розвиток сільської місцевості. Якщо на початку 1950-х років село перебувало у вкрай складному становищі, то вже в середині 1960-х селяни більш впевнено почали дивитись у майбутнє. На відміну від свого попередника, М. Хрущов набагато більше переймався проблемами сільської місцевості. Тільки за перші п’ять років його перебування при владі, в

українському селі було використано вдвоє більше коштів, ніж за попередні роки радянської влади разом узяті [3, 10].

Для того, щоб полегшити життя сільського населення було скорочено грошовий податок та відновлено тверді ставки оподаткування у відповідності із розмірами присадибних господарств. Ці заходи дозволили відродити і зміцнити особисті підсобні господарства, а, отже й дозволили селянам покращити своє матеріальне становище. Поступово і дуже повільно почав зростати сукупний прибуток сільського населення, а у 1964 році вперше було введено систему пенсійного забезпечення для колгоспних селян. Втім хоча навіть на кінець періоду відлиги рівень матеріального забезпечення в українському селі залишався ще доволі низьким. Тому щоб хоч якось вирішити проблему з поліпшенням умов життя непрацездатного сільського населення, на всій території УРСР було організовано 14 тисяч колгоспних кас, що надавали як грошові виплати так і допомогу натуральними продуктами [4, арк.151].

Починаючи з 1950-х років відбулися величезні зрушення в сільському культурно-просвітницькому секторі. Вже із середини 1953-го року будівництво клубних закладів набуло масштабного характеру. Провідні напрямки роботи цих осередків культури ґрунтувались на врахуванні інтересів різних прошарків сільського населення (дітей, молоді, жінок та чоловіків). Звідси і створення дитячих секцій, і організація вечорів відпочинку молоді, і влаштування різноманітних фізкультурних гуртків та товариств.

Окреме місце у культурно-просвітницькій роботі серед контингенту сільських мешканців належало бібліотекам, які на відміну від періоду 1940-х – початку 1950-х років, почали більш стабільно функціонувати. Значно покращилось укомплектування сільських бібліотек різножанровою літературою, що дозволило значно розширити читацьку аудиторію. Крім стаціонарних бібліотек з'явилися також пересувні, які працювали у віддалених селах та під час поживлення сільськогосподарських робіт.

Із середини 1950-х років відбувається починає активно функціонувати й сільська кіномережа. З кожним роком кількість стаціонарних кіноустановок у селах УРСР збільшується, показ фільмів стає одним із найулюбленіших видів дозвілля сільського населення, поповнюючи таким чином бюджет держави на 98 % [5, арк.137]. Шалена популярність кінопоказу у населення сприяла розширенню фільмофонду УРСР, крім вітчизняних кінокартин на екрани почали проникати також і зарубіжні, що зуміли пройти сувору радянську цензуру. Крім художніх фільмів демонструвалися також науково-популярні, документальні та хронікальні картини. У період «відлиги» відбувається поступовий перехід від вузькоплівкової апаратури до широкоекранних установок, що значно покращує якість показу кінофільмів.

Прихід до влади М. Хрущова ознаменував собою низку реформ, одна із яких безперечно торкнулася освіти. Було введено обов'язкове восьмирічне навчання, відповідно до якого змінено навчальні програми та плани. У сільській місцевості почала здійснюватись практика обліку дітей шкільного віку. Значно покращились умови навчання, поліпшилась матеріальна база школи. У деяких сільських школах було укомплектовано навчальні кабінети та майстерні. Шкільні бібліотеки поповнились навчальною літературою.

Поліпшилась і система харчування дітей. У шкільних їдальнях для учнів молодшого шкільного віку безкоштовно надавались сніданки, а старші школярі могли купувати їх із значними знижками. На початку 1960-х років більшість сільських освітніх закладів вже перейшли на однозмінне навчання. У середині 1950-х років з'являється нова форма навчання учнів середніх шкіл – виробниче навчання. У селах цей вид функціонував у вигляді навчальних виробничих бригад, працюючи у яких, сільські школярі отримали можливість разом із атестатом про навчання отримати ще і першу професію.

Значно покращилась робота шкіл сільської молоді та виробничих комбінатів (існували переважно у західних областях УРСР). Насамперед збільшилась їх кількість. Більше молодих людей отримали реальну можливість здобути закінчену середню освіту.

Серед основних недоліків сільської школи періоду «відлиги» виділялась проблема недостатнього фінансування державою сільських закладів освіти (ця місія найчастіше випадала на долю економічно міцних колгоспів). Через це увесь цей час гостро відчувалася проблема недостатньої кількості шкільних приміщень, з обладнаними навчальними класами. Особливо це відчувалося у сільській місцевості на західній частині України, де школи рідко відповідали навіть елементарним санітарним нормам.

Зазначимо, що хрущовська «відлига» внесла свої корективи і у роботу сільської інфраструктури. Так, на початку 1960-х років відчутно розширилась мережа ремонтних майстерень, комбінатів добрих послуг, ательє, перукарень. З'явилися нові приміщення сільських магазинів, замість старих хаток-крамниць. У селах Донецької (Сталінської) області було збудовано навіть двоповерхові універмаги [6, арк. 87]. Недоліками сільської торгівлі періоду «відлиги» безперечно можна назвати хронічні перебої із товарами першої необхідності, слабо налагоджене постачання одягу та взуття, меблів, техніки; наповнення сільських магазинів недоброякісними товарами.

У середині 1950-х-1960-х рр. значно поліпшилась система громадського харчування у сільській місцевості: зросла кількість їдалень, урізноманітнилось меню, покращилась якість приготування страв. У багатьох колгоспних закладах громадського харчування, ціни на сніданки, обіди, вечері було знижено на третину, безкоштовно надавався хліб. У багатьох селах з'явилися власні пекарні, які крім своєї основної роботи – випікання хлібу, виконували ще і ряд додаткових послуг: випікання обрядових короваїв та розвозка хлібобулочних виробів до осель колгоспників.

На вищій щабель піднялось також медичне обслуговування сільського населення. Збільшилась кількість амбулаторій із обладнаними кабінетами, стаціонарів та пологових будинків. Більшу кількість випускників медичних ВНЗ почали направляти на роботу в сільську місцевість. Болючим місцем сільської медицини залишалась нестача транспорту для перевезення важких хворих у районні лікарні та неправильно поставлені діагнози, що дуже часто приводили до летальних випадків.

Чисельні зміни торкнулись також будівництва сільського житла. Тепер свої оселі селяни будували вже з більш сучасних матеріалів: цегли, черепашнику. Використовувався також бетон для фундаменту та бляха або шифер для покриття даху. Структура будинків ускладнилась: тепер вони вже складались із 3-4 кімнат та кухні. Змінилось і розташування господарських

приміщень, залежно від регіону проживання селяни будували коптильні, сушильні для фруктів, тощо.

Розпочалася електрифікація, радіофікація та телефонізація сільської місцевості. Частково було вирішено проблеми із опаленням осель, водопостачанням та каналізацією. Змінився і зовнішній вигляд українських сіл. У центрі виділилась площа, на якій зазвичай розташовувалися магазини, будинок сільської ради, клуб або будинок культури, стадіон, школа тощо. У деяких селах УРСР було закладено цілі паркові зони, на території яких могло відпочивати населення.

Духовна складова життя селян також зазнала змін. Після тимчасового спокою вже з середини 1950-х років влада видає декілька постанов, спрямованих проти церкви, які поклали початок черговим релігійним репресіям. Церкви та молитовні будинки знову потрапили під пильне око чиновників. За найменші порушення законодавства про культури вони закривалися, священики позбавлялися сану, а релігійні громади розпускалися. Крім того, дуже часто культовим спорудам з боку провладний чиновників виносився вирок – знищення, який найчастіше, пояснювався аварійним станом приміщень. Часто їх перетворювали на зерносховища, складські приміщення, музеї, будинки культури, тощо [7, арк. 12]. Складна ситуація з вивезенням культового майна, стала причиною втрати унікальних старовинних культових речей.

На фоні релігійних гонінь відбулося помітне збільшення об'єму агітаційно-пропагандистської роботи [8, 51]. Помітно збільшився відсоток партійних працівників у сільській місцевості, головним завданням яких було своєчасне виявлення серед населення віруючих. Вони прагнули змусити останніх відмовитись від їхніх релігійних переконань. Але, незважаючи на це, у сільській місцевості, релігія продовжувала залишатися однією із найважливіших складових частин духовного життя населення.

Період хрущовської «відлиги» вніс також корективи і у формування нової обрядовості – радянської, що за своїм змістом, виявилась суто штучною і не колоритною, на відміну, від народної. Деякі обряди, звичаї та традиції відійшли в минуле, залишившись стародавніми пережитками, інші змогли пристосуватись до тогочасної системи обрядовості, поєднавши в собі нові риси із традиційними, тими, що йшли із глибини століть. Кожне свято мало свої локальні особливості, притаманні тому регіонові, у якому воно проводилось. Дуже часто нові традиції та обряди погано приживались і через декілька років переставали існувати.

Позитивний вплив періоду відлиги полягав і в створенні можливостей для самореалізації творчої особистості, що змогла сформуватись в умовах сільської місцевості. Саме із середини 1950-х років за відносно більш сприятливих обставин, народні митці змогли вийти за межі вузьких усталених рамок українського села. Цілі села УРСР перетворились на художні студії, у яких працювали і розкривали свої таланти майбутні народні майстри.

Таким чином, ґрунтуючись на вище викладених положеннях, можна зробити висновок, що період хрущовської «відлиги», незважаючи на свій половинчастий характер, став часом глибоких змін у житті українського села. Часом не лише економічного, а й культурного відродження після важких років голоду, репресій, війни, перенапруження всіх фізичних сил в період післявоєнної відбудови народного господарства. Це був також час послаблення всеохоплюючого страху сільського населення перед

перманентними репресіями, послаблення жорсткого ідеологічного контролю, припинення масового терору та посилення уваги радянського керівництва до проблем розвитку сільської місцевості.

Разом з тим потрібно мати на увазі, що всі позитивні зрушення в українському селі проходили на тлі таких однозначно негативних явищ як посилення адміністративного тиску на церкву, пожвавлення пропагандистських антирелігійних кампаній у їх спримітизованому вигляді, неодноразових спроб у той чи в інший спосіб деформувати гуманістичний елемент громадської свідомості. Крім того, відбувалося посилення партійної пропаганди, активно запроваджувалися штучні радянські звичаї та традиції, які виглядали чужорідними на багатому і щедрому ґрунті традиційної національної культури українського села. До цього додавалось ще і гарячково-кампанійське прагнення партійного керівництва негайно, не рахуючись ні з якими історичними закономірностями етнокультурного розвитку, перетворити українських селян на уніфіковану частину кабінетно-бюрократичної вкладки під назвою «радянський народ», що також істотно гальмувало розвиток реальної, але водночас глибоко народної національної культури українського села, яка виходячи із сивої глибини віків, продовжувала невпинно наповнювалась сучасним змістом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільницький М. Коли помер кривавий Торквемада...// Дзвін. – 2002. – №7. – С. 127-140.
2. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні в повоєнні роки : світло і тіні. – К.: Наукова думка, 1995.- 129с.
3. Хрущов М. С. і Україна: Матеріали наукового семінару НАН України. – К.: Інст-т історії України, 1995. – 200с.
4. Дані про каси допомоги непрацевдатним. – Центральний державний архів громадських об'єднань – Ф.1. – оп.31 (частина 2). – Спр.1136. – 198Арк.
5. Довідка про стан кінофікації сільської місцевості Української РСР. – Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО). – Ф.2. – Оп.9. – Спр.3717 (5.11.1956-27.12.1957). – 185Арк.
6. Інформація РАТАУ про сільські універмаги. – ЦДАВО. – Ф.5111. – Оп.1. – Спр. 378 (20.11.1964-30.11.1964). – 131Арк.
7. Інформація про зняття з реєстрації релігійні общини. – Черкаський обласний архів. – Ф.Р-4313. – Оп.2. – Спр.611(4.05.1962). – 361Арк
8. Доповідь по Черкаській області про виконання постанови ЦК КПРС про посилення науково-атеїстичної пропаганди серед населення. – Черкаський обласний архів. – Ф.Р-4190. – Оп.1. – Спр.8 (30.01.1962 – 21.01.1964). – 253Арк.

КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Черненко О. М., канд. мед. наук, доцент

Пархоменко Т. В.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Усвідомлення взаємозалежності людей на планеті вимагає зміни сформованих відносин. Повага прав іншої людини (у тому числі права бути іншим), усвідомлення важливості збереження цієї різноманітності і

можливості жити разом, не завдаючи один одному шкоди, – все це пов'язано з поняттям «толерантність». Суть толерантності полягає у визнанні схожості і одночасно несхожості людей, їх різноманіття. Співіснування з людьми інших переконань, що мають інші традиції і норми, – це толерантність до іншого, іншому, не такому як я сам. Толерантність може допомогти кожному і всім разом почувати себе більш впевнено і стійко в цьому мінливому світі. При цьому, краще розуміючи іншого, людина краще розуміє себе. Толерантність в суспільстві сприяє внутрішній стійкості суспільства і кожної людини, створює умови для саморозкриття і саморозвитку. Толерантність важлива як форма співіснування та існування. Незважаючи на актуальність теми, в соціальній психології до цих пір не було сформовано єдиної думки про те, що ж із себе представляє феномен толерантності [1].

Реформування системи освіти, котре нині відбувається в Україні, висунуло на порядок денний питання подальшої наукової розробки проблеми адаптації шкільної молоді до нових умов навчання. Адже, як свідчить життєва практика та наукові дослідження, далеко не кожен підліток спроможний швидко і без особливих психологічних проблем адаптуватись до нової соціальної ситуації, свого нового статусу, а це, безумовно, позначається не лише на самопочутті підлітка, але й на якості засвоєння ним знань, взаєминах з однолітками, батьками та педагогами, на його поведінці, вчинках та особистісному становленні загалом.

А. Скок виділяє наступні три групи функцій, що реалізуються у спілкуванні: когнітивну (взаємний обмін інформацією і пізнання людьми один одного), афективну (формування міжособистісних взаємовідносин), регулятивну (управління кожним учасником спілкування власною поведінкою і поведінкою інших, організація спільної діяльності).

Також автор розрізняє функції спілкування за критерієм мети: контактна, інформаційна, спонукальна, координаційна, функція розуміння, амотивна, функція встановлення відносин, функція здійснення впливу.

На його думку, «комунікативна толерантність – це психосоціальна характеристика особистості з домінантною спрямованістю свідомості на терпимі, безконфліктну комунікативну поведінку, на особливий, доброзичливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми».

Також він зазначає, що «комунікативна толерантність являє собою професійно важливу якість особистості, яка забезпечує цілісність особистісного і професійного розвитку майбутнього фахівця» [1].

О. Агарков вважає, що «комунікативна толерантність – це стійкий особистісний стан, що визначає особливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми і характеризується наявністю в свідомості суб'єкта успішного, особистісно значущого зразка терпимої комунікативної поведінки і домінантною спрямованістю свідомості на її виконання».

Розглядаючи толерантність як моральний ідеал, в якості основних її характеристик Пітер П. Ніколсон пропонує використовувати:

1. Відхилення. Те, до чого відносяться толерантно, відхиляється від того, про що суб'єкт толерантності думає як про належне, або від того, що він робить як належне.

2. Важливість. Предмет відхилень не тривіальний. Незгода. Толерантний суб'єкт морально не згоден з відхиленням.

3. Влада. Суб'єкт толерантності володіє владою, необхідної для спроби придушити предмет толерантності (або, принаймні, стати проти або завадити йому).

4. Ні – відторгнення. Проте толерантний суб'єкт не застосовує своєї сили, дозволяючи тим самим існувати відхиленню (Ні – відторгнення, а не зазвичай використовуване «Прийняття»).

Так, О. Агарков визначає соціальну адаптацію як стан взаємовідносин особистості і групи, при якому особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої потреби, в повній мірі йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження і вільно висловлює свої творчі здібності. У зв'язку з цим автор виділяє нормальну, девіантну і патологічну види адаптації [2].

Нормальна адаптація призводить до стійкої адаптивності особистості в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін її структури і одночасно без порушення норм тієї соціальної групи, в якій протікає активність особистості.

Девіантна адаптація – це ті процеси соціальної адаптації особистості, які забезпечують задоволення потреб індивіда у даній групі за умови, що очікування інших учасників соціального процесу не виправдовуються такою поведінкою.

Патологічна адаптація – це такий соціально – психічний процес, який повністю або частково здійснюється за допомогою патологічних механізмів і форм поведінки та призводить до утворення патологічних комплексів характеру, що входять до складу невротичних і психотичних синдромів.

Складним є питання про показники соціально – психологічної адаптації. У найбільш загальному вигляді такими показниками є стан психічного здоров'я особи та ступінь біологічного відтворення певної групи. Це означає, що показники адаптації визначають життєдіяльність і виживання як індивіда, так і групи. Також відзначаються показники, пов'язані з переосмисленням ситуації, ефективності вирішення важких ситуацій, у тому числі у навчальній і професійній діяльності.

На результат адаптації впливають різноманітні чинники, які взаємопов'язані між собою та прискорюють чи гальмують процес адаптації. Ці чинники надзвичайно численні, різна їх вагомість та радіус дії. Поряд з об'єктивними чинниками, що визначають загальний напрям адаптації і чинниками, специфічними для конкретного середовища (матеріально-технічна база, наявність житла, побутові умови), є такі, дія яких проявляється крізь функціонування адаптуючого середовища і наявність чи відсутність яких залежить від нього. Ці чинники об'єктивні відносно особистості, але є суб'єктивними відносно середовища адаптації і діють у різних педагогічних колективах по-різному.

Виділяють наступні чинники, що поглиблюють труднощі адаптаційного періоду на індивідуальному рівні, а саме:

– відсутність умінь і навичок саморегуляції, не сформованість умінь здійснювати психічну самореалізацію поведінки і діяльності;

– нездатність усвідомлювати вимоги до рівня інтеграції діяльності, адже нова система міжособистісних стосунків з навколишнім середовищем не може бути засвоєна відразу;

– особистісна схильність фіксуватися на негативних сторонах повсякденного життя: помисливість, зосередженість на своїх моральних, інтелектуальних, вольових недоліках, які ще більше посилюються у світлі нових соціальних вимог;

– розлука із сім'єю, з людьми звичайного кола. Гострота переживань поглиблюється побутовими труднощами, незадовільними матеріальним становищем;

– болісні сумніви у правильному виборі професії внаслідок відсутності необхідних стимулів праці, розходження між раніше сформованою ідеальною моделлю діяльності та її реальним характером, недостатня психологічна підготовленість до педагогічної діяльності, не сформованість професійної позиції;

– незадовільні стосунки з колегами, відсутність поза професійного спілкування, зниження можливостей у встановленні неформальних зв'язків, що посилює переживання, пов'язані з професійними невдачами;

– відсутність спрямованості на конструктивне подолання труднощів [2].

Роль системи освіти у вихованні толерантності серед тих, хто навчається багатогранна.

По-перше, толерантність – це одна з умов ефективної професійної реалізації майбутнього спеціаліста – випускника вузу. Засвоюючи зміст освіти і розвиваючись як особистість, студент (курсант) стикається з необхідністю відстоювати власну точку зору, висловлювати оціночні судження, вступаючи в суперечки, дискусії, діалог з багатьма людьми різними за рівнем і статусом, що передбачає сформованість умінь йти на компроміс, враховувати інтереси оточуючих.

По-друге, в процесі вузівського навчання студент (курсант) набуває навичок як професійного, так і соціального навчання, тобто оволодіває навичками культури толерантності, які прийняті та яких дотримуються представники його майбутньої професії.

По-третє, в процесі різних форм навчальної діяльності, студент (курсант) стикається з різними конфліктними ситуаціями. Випускник вузу на момент його закінчення набуває певного соціального досвіду, досвіду продуктивного вирішення конфліктних ситуацій [3, 4].

Формування культури толерантності здійснюється, перш за все, за рахунок опори на зміст тих дисциплін, які вивчаються. Водночас, цей процес ілюструє протилежність сторін, властивостей, відносин на об'єктах, які вивчаються та явищах, тобто це ілюстрація діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей, а також того типу мислення, який орієнтується не стільки на розчленування «протидіючих» властивостей та відносин, стільки на їх єдність, яка забезпечує їх внутрішню гармонію й т. ін [3].

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології спостерігається, розмаїття теоретичних та прикладних аспектів проблематики соціально-психологічної адаптації, що відображає комплексність досліджуваного явища й викликає труднощі в практичній реалізації теоретичних напрацювань. Описуючи загальний стан проблеми адаптації особистості, варто звернути увагу на положення щодо природи цього явища, які в цілому характеризують усталені уявлення про адаптацію, зокрема, і як про психологічний феномен. Ми можемо розглядати адаптацію одночасно і як процес, – і як результат, а також як щось таке, чим може потенційно володіти індивід чи популяція для існування в змінних умовах (як біологічного, так і соціального середовища). Разом з тим адаптація відрізняється від компенсації: перша полягає в зміні системи, що адаптується, друга – у реалізації додаткових внутрішніх ресурсів. Також має право на існування положення про те, що адаптація – це особлива форма відображення

системами впливу зовнішнього середовища, що полягає в тенденції досягнення динамічної рівноваги. В залежності від напряму психологічної науки явище адаптації трактується по різному. Так, психоаналітичне розуміння адаптації опирається на уявлення З. Фрейда та його послідовників про структуру психічної сфери особистості. У рамках психоаналітичного напрямку адаптація трактується як соціальний феномен і результат, що виражається в гомеостатичній рівновазі особистості з вимогами зовнішнього оточення (середовища). Представниками поведінкового напрямку в психології, явище адаптації визначається як: стан гармонії між індивідом і середовищем (тобто, задовольняються всі потреби індивіда, та всі вимоги середовища), або процес досягнення цього гармонійного стану. Адаптація як процес, згідно з даним тлумаченням, набуває форми зміни середовища й змін в організмі внаслідок застосування дій (реакцій, відповідей), що доречно у даній ситуації. Це зміни суто біологічні, а зміни психіки, пов'язані з власне психічними механізмами адаптації у подібних визначеннях, як правило, не згадуються. Даний феномен часто піддається критиці з боку представників інших напрямків. Зокрема інтеракціоністична концепція Т. Шибутані розрізняє адаптацію (adaptation) і пристосування (adjustment). Кожна особистість характеризується комбінацією прийомів, що дозволяє подолати життєві складності, і ці прийоми можуть розглядатися як форми адаптації. Поняття «пристосування» у даній моделі пояснює те, як організм пристосовується до вимог специфічних ситуацій, а адаптація, в свою чергу, – це більш стабільне вирішення типових проблем та прийомів, що кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань. Таким чином, автором виділяються відмінності між ситуативною та загальною адаптацією до типових проблемних ситуацій. Критерієм розпізнавання типів адаптації в даній моделі є стиль реагування особистості, пов'язаний з типовістю ситуації. Виходячи з цього адаптацію можна розглядати і як процес, – і як результат даного процесу. У період адаптації активно змінюється як сама особистість, так і середовище, внаслідок чого між ними налагоджуються стосунки адаптованості [7]. Варта уваги концепція Г. Сельє, який ввів поняття загального адаптаційного синдрому як сукупності неспецифічних адаптивних реакцій індивіда у відповідь на дії різних стресорів. Конфлікт у його концепції розглядається як наслідок невідповідності потреб особистості обмежувачим вимогам соціального середовища. Конфлікт спричиняє стан особистісної тривоги, і як реакція на тривогу й порушення внутрішнього гомеостазу мобілізуються особисті ресурси, активізуються захисні реакції, які переважно діють на несвідомому рівні. Важливо підкреслити, що ступінь адаптованості особистості при даному підході визначається характером її емоційного самопочуття. Внаслідок цього виділяється два рівні адаптації: адаптованість (відсутність тривоги), та неадапованість (наявність тривоги) [6]. Досить поширений підхід за Е. Еріксоном, який описував процес адаптації за формулою: протиріччя-тривога – захисні реакції індивіда і середовищно-гармонійна рівновага чи конфлікт. Отже конфлікт – тільки один з можливих наслідків взаємодії особистості та середовища. Він виникає, коли недостатньо розвинуті захисні реакції індивіда і «поступки» середовища. Інший можливий наслідок, це співробітництво й гармонія між індивідом та середовищем. Даний підхід значно розширює рамки аналізу феномена адаптації, представленого в попередніх концепціях. Дані теоретичні підходи до вивчення феномену адаптації в психології лягли в основу розробки програми дослідження

соціально-психологічної адаптації особистості до умов і наслідків воєнного конфлікту. Базою дослідження стали жителі прифронтової зони, поблизу «лінії зіткнення» підконтрольної Україні території Донбасу, які перебувають у стані триваючої загрози та переживають наслідки повномасштабної війни. Результати даного дослідження дозволять цільовій групі уникнути негативних явищ, пов'язаних з дезадаптацією шляхом створення у межах дослідження чіткої системи психосоціальної підтримки задля формування у місцевих мешканців, включно з вразливими групами до триваючої загрози та травматичного стресу [5, 7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Скок А. Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології/А. Г. Скок. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка, 2005.
- 2) Агарков О. А. Соціальна адаптація студентів-першокурсників як напрям діяльності соціальної служби вищого навчального закладу О. А. Агарков Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Вип. 3 (19). – 2013. – С. 78-83.
- 3) Основи соціальної психології: [Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. За ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2018. – 495 с.
- 4) Смутьсон М. Л. Психологічні особливості віртуальних навчальних середовищ Смутьсон М. Л. Актуальні проблеми психології : [зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України] за ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смутьсон. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. – Т. 8, вип. 8: Психологічна теорія і технологія навчання. – С. 116 – 126.
- 5) Мельник А. П. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в умовах бойових дій. А.П. Мельник, Ж. «Психологічні перспективи», Випуск 28, Луцьк, 2016, С. 176 – 185.
- 6) Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник Л. Б. Наугольник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 324 с.
- 7) Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2010. – 649 с.

KONFLIKT SPOŁECZNY: POJĘCIE, FUNKCJE, RODZAJE I TYPY

Czubina A. S.

Czerkaska rada miejska

Historia ludzkości to historia konfliktów. Dzięki nim, a przede wszystkim dzięki umiejętnemu ich rozwiązywaniu, ludzkość regulowała swoje wzajemne relacje, zmieniając normy społeczne, wprowadzając nowe stosunki pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi, czy w końcu decydując o równouprawnieniu kolejnych mniejszości. Konflikt, sam w sobie budzący obawy, dobrze i trwale rozwiązany, może przynieść pozytywne i długofalowe skutki społeczne.

Rozwój społeczny to ukierunkowany proces, w wyniku którego następuje ciągły wzrost istotnych dla danego społeczeństwa czy społeczności zmiennych.

Zmiany mogą dotyczyć takich elementów stosunków społecznych, jak: struktury społeczne, preferencje, społeczne kryteria i zasady postępowania, wzorce zachowań i postaw, świadomość społeczeństwa. Rozwój społeczny to także powiększanie zakresu możliwości przez ludzi, kształtowanie ludzkich zdolności oraz tworzenie odpowiednich warunków do pełniejszego ich wykorzystania, to oddziaływanie na fizyczny i intelektualny rozwój człowieka, który zależy od

społecznej infrastruktury, jej dostępności, zamożności społeczeństwa, poziomu rozwoju gospodarczego. Za trzy główne wyznaczniki rozwoju społecznego przyjmuje się:

- poziom życia związany z zaspokojeniem potrzeb ekonomicznych;
- jakość życia związaną z całością potrzeb istotnych dla ludzkich odczuć, stanu satysfakcji społecznej;
- cywilizacyjną godność życia.

Jednym z czynników rozwoju społecznego jest umiejętność rozwiązywania czy rozstrzygania konfliktów społecznych.

Konflikt społeczny (od łacińskiego *conflictus* – zderzenie) – przypadek skrajnego pogłębienia sprzeczności społecznych, który wyraża się w starciu różnych środowisk społecznych – klas, narodów, państw, grup społecznych, itp., spowodowany znaczącą różnicą lub sprzecznością ich interesów, celów, tendencji rozwój.

Rozszerzoną definicję konfliktu poprzez zestawienie jego zasadniczych cech podają R. Makk i R. Snider. Ich zdaniem konflikt zawsze wiąże się z obecnością takich znaków: istnienie co najmniej dwóch stron; niedobór; każda strona dąży do uzyskania korzyści kosztem innej; działania stron powinny zmierzać do osiągnięcia niezgodnych i wzajemnie wykluczających się celów; każda strona aspiruje do władzy.

Więc, konflikt społeczny obejmuje szereg kluczowych elementów: uczestników (podmiotów) konfliktu, przyczyny konfliktu, przedmiot, pewną sytuację konfliktową. Przedmiotami konfliktu mogą być osoby indywidualne, różne grupy społeczne, klasy, narody, państwa. Przedmiotem konfliktu zawsze jest zasób deficytowy. Jak zauważył słynny rosyjski socjolog V.O. Jadow, bowiem we wszystkich konfliktach mówimy o dwóch rzeczach, a nawet o jednej: o zasobach i kontroli nad nimi. Przedmiotem konfliktu jest obiektywnie istniejący lub wyimaginowany problem, który jest przyczyną sporu między aktorami. Przyczyny konfliktu mogą być zarówno obiektywne, jak i subiektywne. Konflikty w społeczeństwie odzwierciedlają i są generowane przez istniejące społeczne sprzeczności. Powstanie konfliktów powoduje się niedoskonałością samych stosunków społecznych: istnieniem nierówności społecznej. W każdym konflikcie zawsze można określić warunki społeczno-psychologiczne.

Znaczenie konfliktu dla społeczeństwa najlepiej ujawnia się poprzez funkcje, jakie pełni on w społeczeństwie. Do głównych należą: alarmowanie, informacja, zróżnicowanie, funkcje dynamiczne.

Jak widać z samego tytułu, funkcja alarmująca "sygnalizuje" o pewnym stanie społeczeństwa. W przypadku konfliktu istnieje pewien problem, który należy rozwiązać. Rosyjski socjolog Yu.G. Zaprudski uważa, że funkcję tę można w pewnym sensie porównać z fizjologiczną rolą bólu w rozwoju ludzkiego ciała. Sam ból nie wskazuje na przyczyny jego wystąpienia i nie można go zdiagnozować, ale istnieje przekonujący powód, aby skonsultować się z lekarzem. Konflikt społeczny wskazuje na potrzebę znalezienia prawdziwych przyczyn i praktycznych zaleceń dotyczących rozwiązania istniejącej sytuacji konfliktowej.

Funkcja informacyjna jest zbliżona do alarmującej. Funkcja informacji jest znacznie szersza niż samo oświadczenie o niekorzyści. Konflikt zawsze jest spowodowany pewnymi obiektywnymi przyczynami: badanie tych przyczyn pomaga lepiej zrozumieć istotę procesów społecznych w społeczeństwie. Ponieważ konflikt zawsze jest skrajnym zaostreniem sprzeczności społecznych, jego szczegółowe badanie pomaga wyjaśnić potrzeby, zainteresowania, aspiracje, powodujące niezadowolenie przeciwnych stron.

Główne znaczenie funkcji różnicującej polega na strukturyzacji społeczeństwa lub grup społecznych. Każdy konflikt przyczynia się do wyraźnego rozgraniczenia walczących stron. Społeczność dzieli się na dwie dobrze zdefiniowane grupy, które wciągają na swoją orbitę i tych, którzy chcieliby pozostać na uboczu. Konflikt społeczny zawsze prowadzi do zmian w strukturach społecznych, przegrupowania sił społecznych.

Konflikty społeczne powstają we wszystkich sferach życia publicznego, mają znaczący wpływ na ich funkcjonowanie i rozwój. Jeśli próbujemy obiektywnie i bezstronnie oceniać konflikt społeczny, musimy przyznać, że nie jest on nigdy całkowicie pozytywny ani skrajnie negatywny. Konflikt jest pozytywnym momentem dla rozwoju społecznego, gdy przyczynia się do postępu społecznego. Jednak każdy konflikt zawsze prowadzi do strat materialnych i moralnych. To jest jego negatywna strona.

Współzależność konfliktów i społeczeństwa zależy nie tylko od osobliwości społeczeństwa, ale także od specyfiki samych konfliktów. Dlatego tak ważna jest klasyfikacja konfliktów, wyodrębnienie ich typowych cech.

Obiektywną trudnością w próbie klasyfikacji konfliktów jest niemożność zidentyfikowania jednego kryterium podziału. Konflikty są tak liczne i różnorodne, że podstawą podziału mogą być różne czynniki.

Tak więc, konflikty społeczne można podzielić na podstawie cech procesu ich zajścia: intensywności i nasilenia występowania, czasu rozwoju, ilości aktorów konfliktu.

Według skali izolowane są mikro, makro i megakonflikty.

Pod względem ostrości: pokojowy i wojenny (wojenne, z kolei: zbrojne, lokalne i regionalne); jawne, ukryte i celowo ukryte konflikty.

W zależności od podmiotów biorących udział w konflikcie konflikty dzielą się na indywidualne (osoba – osoba) i grupowe (osoba – grupa, grupa – grupa).

Pod względem czasu wyróżnia się krótkookresowe, długoterminowe, stałe.

Konflikty społeczne można klasyfikować i pod względem specyfiki sprzeczności, które leżą u podstaw ich powstania i rozwoju, mówi rosyjski socjolog Yu. Zaprudski. Tutaj procedura podziału rodzajów konfliktów pochodzi z samej klasyfikacji sprzeczności społecznych. Socjolog identyfikuje kilka kryteriów podziału sprzeczności: czas sprzeczności (czy sprzeczność jest charakterystyczna dla całej epoki historycznej, czy jej określonych etapów itp.); w stosunku do tego systemu (wewnętrznego lub zewnętrznego); charakter sprzeczności (antagonistyczny, nieantagonistyczny); rola i znaczenie sprzeczności (głównych, nie głównych, głównych i wtórnych); sfera pochodzenia (ekonomiczna, polityczna, ideologiczna).

Jeśli chodzi o motywację, zwykle rozróżnia się dwa rodzaje konfliktów: konflikt interesów, którego podstawą jest kolizja celów i interesów ludzi; "konflikt poznawczy", gdzie przyczyną jest spór o wiedzę lub zrozumienie problemu.

Ponieważ konflikty społeczne występują we wszystkich sferach życia społecznego, polski socjolog J. Sztumski odróżnia typy konfliktów gospodarczych, społecznych, klasowych, ideologicznych, kulturowych i wartościowych (aksjologicznych).

Przy całej różnorodności kryteriów klasyfikacji konfliktów społecznych każda z nich odgrywa istotną rolę w badaniu przyczyn, znaczenia, konsekwencji konfliktów dla funkcjonowania i rozwoju społeczeństwa.

Badanie konfliktów społecznych jest ważnym aspektem prognozowania rozwoju społeczeństwa i utrzymania stabilności społecznej.

Konflikt stanowi naturalną, nierozłączną oraz konieczną część społecznego życia człowieka, a umiejętność radzenia z nimi może być traktowana jako jeden z elementów mających wpływ na rozwój społeczny. Każde społeczeństwo ma różne sposoby zapobiegania, rozstrzygania, czy rozwiązywania sporów. Niektóre z nich są zwyczajowe, tj. nieformalne mediacje, arbitraż poprzez znajomych, sąsiadów, kierownictwo. Są również ustanowione historycznie oraz prawnie określone procedury, tj. sądy, mediacje, arbitraż czy głosowanie.

SPIS LITERATURY

1. Попова І. Соціологія. Пропедевтичний курс. К., 1996.
2. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Вип.1. Львів, 1996.
3. Якуба О. Соціологія. Харків, 1996.
4. Baran K.W., Zbiorowe prawo pracy, Universitas, Kraków 2002.
5. Borkowska S., Negocjacje zbiorowe, PWE, Warszawa 1997.
6. Borkowski I, Dyrda M., Kanarski L., Rokicki B., Wybrane problemy psychologii organizacji. O konfliktach i negocjacjach, Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, Warszawa 2000.
7. Bums T., Roszkowska E., Conflict and conflict resolution. A societal-Institutional approach, praca napisana w ramach programu badawczego Procedural Approaches to Conflict Resolution, University of Bielefeld, ZIF, Germany 2002-2003.
8. Kozielski I, Konflikt teoria gier i psychologia, PWN, Warszawa 1970.
9. Masewicz W., Rokowania oraz spory zbiorowe pracy, Biblioteczka Pracownicza, Warszawa 1993.

UZALEŻNIONE ZACHOWANIE JAKO UCIECZKA OD RZECZYWISTOŚCI

*Czubina T. D., doktor nauk historycznych, profesor
Czerkaski instytut bezpieczeństwa pożarowego
imienia Bohaterów Czornobyla
Narodowego Uniwersytetu Obrony Cywilnej Ukrainy*

Słowo uzależniony wykracza poza jego znaczenie. W potocznym angielskim wyrazie addiction używa się w znaczeniu: nałóg, pasja i odnosi się do praktycznie każdej substancji, zawodu lub interakcji. Teraz mówią, że ludzie "mają uzależnienie" (zależność) – do jedzenia, palenia, hazardu, zakupów, pracy, gier i seksu.

Uzależnienie lub zależność – to ucieczka od rzeczywistości poprzez zmianę jej stanu psychicznego poprzez używanie pewnych substancji, skupianie uwagi na pewnych przedmiotach lub rodzajach aktywności (uzależniające przedmioty lub przedmioty uzależnienia).

Ustalając zależność, określają obecność syndromów zależności i wycofania.

Syndrom uzależnienia charakteryzuje się potrzebą przyjmowania substancji; zmniejszenie kontroli nad przyjęciem substancji (początek, zakończenie, dawka), zwiększeniem całkowitej dawki lub czasem trwania dopuszczenia i nieudanych prób lub chęć zmniejszenia konsumpcji w pewnym okresie.

Jak odróżnić uzależnienie od pewnych form normalnego zachowania regulacyjnego? Istnieje sześć objaw uzależnienia, uniwersalnych dla wszystkich jego form:

- cecha, wartość obiektów uzależnienia;

- zmiany nastroju uzależnionego;
- zwiększenie tolerancji na obiekt zależności;
- objawy odstawienia;
- konflikty z otoczeniem i ze sobą;
- nawroty nieodpartego przyciągania do przedmiotu zależności.

Uzależnione zachowanie powstaje stopniowo. Najpierw powstają wzruszenia intensywnej, ostrej zmiany stanu psychicznego w związku z określonymi działaniami, pewnymi formami zachowania lub stosowaniem niektórych substancji i pojawienie się zrozumienia, że istnieje sposób na zmianę twojego stanu psychicznego, odczuwać wzniosłość, radość, euforię, ekstazę.

Trudne sytuacje życiowe, stany umysłowego dyskomfortu powodują takie zachowanie, powstaje stabilna zależność i ucieczka od rzeczywistości poprzez zmianę ich stanu psychicznego staje się powszechnym rodzajem reakcji na potrzeby prawdziwego życia.

Rozwój intensywnych reakcji emocjonalnych przybiera takie rozmiary, które zaczynają rządzić ludzkim życiem, pozbawia go wolności, podporządkowuje jego zachowanie czynnikowi uzależniającemu. Na ostatnim etapie zachowanie uzależnione staje się integralną częścią osoby, to znaczy, jest inna osoba, która wypiera i niszczy pierwszą. Osoba odczuwa nieodparte pragnienie lub stałą potrzebę substancji, obiektu, działania lub interakcji, wyobraźni i środowisku, które powoduje psycho-fizjologiczny "haj". Pożądanie pojawia się wielokrotnie, jest impulsywne i nie do powstrzymania ze względu na swój charakter.

Z biegiem czasu intensywność przyjemności maleje, zwiększa niewrażliwość na obiekt uzależnienia, bardziej widoczne są zjawiska abstynencji. Na końcowych etapach procesu nie ma dalszej ulgi lub pozbycie się bólu i cierpienia a osoba otrzymuje jedynie szczątkową (zwierzęcą) przyjemność.

Procesowi uzależnienia towarzyszą konflikty intrapersonalne, trwałe poczucie niepokoju. Jednocześnie działają mechanizmy ochronne, które przyczyniają się do zachowania iluzorycznego poczucia komfortu psychicznego. Wzory ochronne są następujące: "Nie potrzebuję ludzi", "Robię to tak, jak lubię" "Jeśli zechcę, to wszystko można zmienić." W rezultacie zależna część osobowości całkowicie determinuje zachowanie osoby.

W osobie z pewnym nałogiem następuje przejście od ponownej oceny własnych cnót do samooskarżenia jako obrony przed reakcją społeczeństwa na uzależnioną praktykę. Relacje z otoczeniem stają się coraz bardziej bolesne, w przypadkach prowokacji, warunkowego lub całkowitego odrzucenia. Nie jest łatwo ustalić, co powstało jako pierwsze: niszczące relacje interpersonalne i niska samoocena czy uzależnienie. W każdym przypadku proces obejmuje i destrukcyjne zmiany w relacjach, i zniekształcenie w postrzeganiu siebie.

Zgodnie z cechami uzależniającego, można rozróżnić:
chemiczne, biologiczne i behawioralne uzależnienia.

Chemiczne uzależnienia związane ze stosowaniem chemikaliów, które zmieniają stan psychiczny. Większość z nich bierze udział w metabolizmie i powoduje zjawisko fizycznego uzależnienia. Uzależnienia te są klasyfikowane zgodnie z substancją chemiczną, do której powstaje przyzwyczajenie, na przykład palenie tytoniu (nikotynizm).

Uzależnienia biologiczne obejmują zależność od jedzenia (objadanie się i głód).

Uzależnienia behawioralne opracowanej ostatecznie klasyfikacji nie mają. Najbardziej rozpowszechnionym w naszym kraju jest klasyfikacja Pana Korolenko:

- gry losowe (hazard);

- uzależnienie emocjonalne;
- seksualne, uzależnienie od miłości, uzależnienie do unikania;
- pracoholizm;
- zakupoholizm (kompulsywne zakupy, kupnoholizm);
- pilne uzależnienie.

Potem lista ta znacznie się rozszerzyła, głównie ze względu na różne uzależnienia **technologiczne** (uzależnienie online, uzależnienie od telefonów komórkowych, urządzeń rozrywkowych, telewizji itp.). Proponuje się następujące kryteria diagnozowania uzależnień behawioralnych:

- impuls dla nieproduktywnej aktywności behawioralnej;
- wzrost stresu spowodowany brakiem zależnej formy zachowania;
- usuwanie napięcia podczas realizacji uzależnienia;
- stałe przyciąganie do uzależniających zachowań i napięcia;
- zmiana zachowania związanego z tą formą uzależnienia;
- dalsze istnienie determinowane jest przez zmiany w sferze emocjonalnej

(np. smutek).

Zgodnie ze specyfiką można rozróżnić:

- ciągłe;
- cykliczne;
- sporadyczne (losowe) lub okresowe uzależnienia.

Ich przebieg zależy od określonych czynników psychodynamicznych i środowiskowych. Jedno uzależnienie może przejść do innej lub może istnieć kilka uzależnień naraz.

W rozwoju uzależnienia ważną rolę pełni **uzależniający prowokator (prowokator uzależnienia)** – jakakolwiek osoba, grupa lub środowisko, które utrzymuje nawyk uzależnienia. Na przykład stale pracujący, niespokojny, niezadowolony ojciec staje się prowokatorem dla dziecka, w którym powstaje pociąganie do narkotyków lub hazardu.

Wiele osób uzależnionych znajduje innych ludzi, których uzależnienie staje się usprawiedliwieniem ich własnych uzależnień. Uzależnieni potrzebują ludzi, którzy albo dają im to, czego im brakuje, albo odzwierciedlają własne wady. Oni przywiązują się do takich osób – krewnych, małżonków, kochanków, rówieśników, a zależna substancja lub zawód stają się katalizatorami tej zależności. Takie grupy są nosicielami odpowiedniej subkultury, nie tylko utrzymują uzależnienie, ale stają się stałym źródłem tworzenia uzależniających prowokatorów.

Uzależnienia mają w zasadzie jedyne źródło – dezaprobatę społeczną, której korzenie tkwią głównie w rodzinach. Rodziny, które charakteryzują się najgłębszymi defektami socjalizacji, celowo lub mimowolnie prowokują swoich członków. Wyróżniają się następujące rodzaje dysfunkcyjnych rodzin:

Pseudo-sześliwa rodzina charakteryzuje się okrutnymi relacjami, bezwarunkową dominacją jednego z rodziców – osoby o wyraźnych despotycznych cechach charakteru, pełnym podporządkowaniem mu innych członków rodziny, stosowanie kary fizycznej.

Rodzina niepełna może być czynnikiem negatywnym, ze względu na brak jednego z rodziców i wpływać na kształtowanie się osobowości dziecka, nastolatka, promować jego desocjalizację.

Rodzina problemowa charakteryzuje się rywalizacją między rodzicami o dominującą pozycję w rodzinie, brak współpracy między członkami rodziny, izolacja między rodzicami i dziećmi.

Amoralna rodzina charakteryzuje się pijaństwem i alkoholizmem, systematycznymi konfliktami napływającymi do skandali i walk, frustrujące zachowanie rodziców i innych członków rodziny.

Rodzina kryminalna – rodzina, której członkowie popełnili zbrodnie. Czasami konieczne jest stwierdzenie, że działalność przestępcza jest głównym rodzajem działalności konkretnej osoby lub rodziny jako całości.

Czynniki społeczne, które zachęcają do uzależnienia powinna zawierać:

- niestabilność społeczeństwa;
- dostępność obiektów uzależnienia;
- brak pozytywnych tradycji społecznych i kulturowych;
- kontrast poziomów życia;
- wysoki poziom migracji itp. (co jest dziś szczególnie charakterystyczne dla ukraińskiego społeczeństwa).

Prowadzi to do rozwoju wysokiego poziomu niepokoju grupowego i masowego; pogwałcenie więzi rodzinnych i innych pozytywnie znaczących grup; neutralny lub obiecujący związek z pewnymi formami uzależnienia w świadomości masowej; brak alternatywnych form zachowań atrakcyjnych dla dzieci i młodzieży.

Grupa rówieśnicza może być ważnym czynnikiem w tworzeniu uzależnienia. Potrzeba akceptacji w określonym środowisku lub ustalenie jego statusu często przyczynia się do nieprzewidywalnego cofnięcia się w procesie uzależnienia. Uzależnienie jest wynikiem próby zdobycia pozycji lidera wśród rówieśników, gdy nastolatek nie jest w stanie uzyskać statusu lidera w inny sposób. Zależne zachowanie w tych przypadkach jest formą pseudo-przywództwa.

Głównym prowokatywnym czynnikiem uzależnienia może być niezdolność nastolatka do określenia norm akceptowalnych społecznie i wdrożenie w zachowaniu typowym dla społeczeństwa płciowo-erotycznej roli i modelu zachowań seksualnych. Nic dziwnego, że dana osoba jest wciągnięta w obelżywą praktykę, aby poradzić sobie ze strachem, poczuciem winy lub lękiem.

Na pierwszym miejscu na liście czynników ryzyka – doświadczanie trwałych porażek w szkole i konfliktów z rodzicami, nauczycielami, rówieśnikami, poczucie samotności, braku sensu życia, braku popytu w przyszłości i osobistej niezdolności do pewnych rodzajów działalności, niedojrzałość identyfikacji osobowości, niska odporność na stres i ograniczone strategie behawioralne. W konsekwencji istnieje potrzeba zmiany stanu świadomości jako środka rozwiązywania konfliktów wewnętrznych.

Do czynników ryzyka zalicza się i urazy psychiczne, uzyskane w różnych okresach życia, zaburzenia psychiczne, niektóre akcentowanie charakteru, reakcje behawioralne grupowania, emancypacji, zainteresowania (hobby) i tworzenie pociągów seksualnych.

Uzależnienie powstaje na różnych etapach życia jednostki przez różne czynniki, które są niedostępne do analizy w czasie, gdy już istnieje. Uzależniający proces ma tendencję do autonomii, samoodtworzenia i przez krótki czas staje się samowystarczalny, więc główne przyczyny często pozostają niezidentyfikowane praktycznie niemożliwe jest znalezienie związku między nimi a procesem uzależnienia.

Najczęstsze do uzależnień **chemicznych są przypisane**: alkoholizm, narkomania, palenie. Dwie pierwsze formy są również zawarte w odbiegających od normy form zachowania.

Nikotynizm lub palenie. Wraz z alkoholem tytoń – jest najbardziej powszechnym sposobem na uzyskanie satysfakcji. Jeden papieros zawiera średnio 0,5 mg nikotyny. Dawka warunkowo-śmiertelna wynosi 60 mg.

Na konsumpcję tytoniu mają wpływ czynniki społeczne: u nastolatków palenie może być manifestacją reakcji protestacyjnych, emancypacji, pragnienia zostania dorosłym, zgodność z subkulturą rówieśników. Dla dorosłych jako wsparcie odrywają przyjemne skojarzenia, ważną rolę odgrywa reklama.

Palacze wyróżniają się pewnym kompleksem cech osobistych: impulsywność zachowania, niski poziom wykształcenia, wysoka częstotliwość rozwodów, a także niepokój, wrogość i predyspozycje do alkoholizmu.

Palenie tytoniu jest jedną z najbardziej szkodliwych i najczęstszych form uzależnienia. Ustalono, że podstawowym wzmocnieniem palenia jest nikotyna – substancja należąca do klasy związków narkotycznych. Nikotyna nie powoduje stanu euforii, który jest nieodłączny od innych substancji narkotycznych, ale uzależnienie fizyczne i psychiczne od niego jest takie samo jak w przypadku innych narkotyków. Dlatego w Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób uzależnienie od tytoniu wraz z alkoholem i narkotykami zalicza się do kategorii "Zaburzenia intelektualne i behawioralne spowodowane używaniem związków psychoaktywnych".

Podczas palenia tytoniu nikotyna penetruje dymem w drogach oddechowych, jest wchłaniany przez błony śluzowe i powoduje stan przyjemnego relaksu. Akcja centralna rozpoczyna się kilka sekund po rozpoczęciu palenia. Nikotyna ma mniej intensywny efekt uspokajający w porównaniu z innymi substancjami psychofarmakologicznymi.

Palacz ma poczucie przyjemności, jest zmniejszony, dlatego częsty jest ten sam rodzaj manipulacji paleniem papierosów, wdychaniem. Następnie palenie powoduje uzależnienie somatyczne, zwiększa się liczba papierosów ...

Podczas zmniejszania zawartości nikotyny w dymie, większość ludzi zmienia swój styl palenia, oddychając więcej, wypala każdy papieros do filtra lub zużywa więcej papierosów, w celu wsparcia pierwotnej dawki nikotyny. Często sprawia, że papierosy o niskiej zawartości nikotyny są bardziej szkodliwe niż użyteczne.

Objawy, które pojawiają się u osób próbujących rzucić palenie, wskazują, że nikotyna powoduje uzależnienie. Tylko jeden z dziesięciu palaczy udaje się powstrzymać się na długi czas. Przyczynami nawrotu są negatywne emocje lub frustracja.

Kształtowanie się stabilnej zależności od tytoniu, zbliżonej do alkoholu i barbituranów, uzależniono jest od wielu czynników. Jest związane z wiekiem, w którym zaczynają palić, doświadczenie, liczba wypalonych papierosów dziennie, z osobliwościami organizmu i charakterystycznymi cechami palacza. Ważną rolę odgrywają warunki psychospołeczne: palący rodzice, nauczyciele i inni dorośli (tendencja do identyfikacji) i zwłaszcza wpływ palenia przyjaciół (solidarność).

Nierozwiązany problem leczenia tej zależności zmusił psychologów do skoncentrowania wysiłków na tworzeniu programów profilaktycznych. Takie programy aktywnie angażują młodzież w strategię przeciwdziałania skutkom rówieśników, dorosłych i mediów.

Uzależnienie od komputera i sieci (siecioholizm). Ostatnie dwie dekady charakteryzowały się powszechnym rozprzestrzenieniem się Internetu zarówno w życiu zawodowym, jak i codziennym życiu dziesiątek milionów ludzi. Jest to tak zwane "uzależnienie od Internetu" lub wirtualnego uzależnienia zawartego w grupie "uzależnień technologicznych".

Istnieją dwie formy uzależnienia od Internetu: uzależnienie od dowolnej określonej funkcji internetowej (sieci społecznościowe, usługi online, aukcje

online, wyprzedaż online, hazard online) i niewyspecjalizowane, uniwersalne, nadmierne korzystanie z Internetu, to znaczy strata czasu w sieci bez wyraźnego celu.

Zakupoholizm (kompulsywne zakupy, kupnoholizm). Ta zależność jest określona przez pewne kryteria, a w celu ustalenia diagnozy wystarczy jednego z nich:

- często powstaje nieodparte, obsesyjne i/lub bezsensowne nagłe pragnienie coś kupić;

- regularne robią się zakupy, często są kupowane niepotrzebne rzeczy lub wyprawy na zakupy trwają znacznie dłużej niż początkowo planowano;

- nagłe pragnienie, aby coś kupić towarzyszy wyrażonym strapieniem, nieodpowiednią stratą pieniędzy, staje się poważną przeszkodą w życiu codziennym, zarówno w dziedzinie zawodowej lub prowadzi do problemów finansowych (np. długu lub bankructwa);

- w czasach pomiędzy zakupami rośnie napięcie, które spada po kolejnym zakupie, jednak kupowanie zwykle wywołuje poczucie winy.

Ogólnie rzecz biorąc, dla tego rodzaju uzależnionych osób charakteryzuje się szeroką gamą negatywnych emocji. Pozytywne emocje do euforii powstają tylko przy wydawaniu pieniędzy. Ten rodzaj uzależnienia często łączy się z zaburzeniami afektywnymi: uzależnienie chemiczne (45,8 procent), w szczególności alkoholizm (20 procent) i u uzależnienie od jedzenia (20,8 procent) i obejmuje 1,1 procent populacji. Zakupoholizm (kompulsywne zakupy, kupnoholizm) zwykle występuje w wieku 30 lat, głównie u kobiet (92 procent z całej grupy), a średni wiek osób uzależnionych jest 39 lat.

Uzależnienie emocjonalne charakteryzuje się nawykiem osoby do pewnego rodzaju relacji. Życiu pomiędzy spotkaniami towarzyszą uporczywe przemyślenia na temat zbliżającego się spotkania. Przedmiotem zależności może być osoba, rodzina lub grupa religijna lub społeczna; jakiś rodzaj esencji lub systemu wierzeń.

Należy zauważyć, że rehabilitacyjne "społeczności terapeutyczne, takie jak anonimowi alkoholicy", "anonimowi uzależnieni", z bezwarunkowym pozytywnym wpływem na jedno lub drugie uzależnienie chemiczne, robią swoich członków uzależnionymi od komunikacji w tej społeczności. Wyjście z grupy z reguły powoduje nawrót uzależnienia chemicznego. To samo dotyczy większości sekt religijnych, ich członkowie mogą wskazać pojawienie się uzależnienia emocjonalnego wraz z uzależnieniem religijnym.

To jest kolejne przypomnienie, że "odzyskiwaniu" od uzależnienia w większości przypadków towarzyszy pojawienie się uzależnienia substytucyjnego w najlepszym przypadku jak najbardziej społecznie akceptowalnym.

Hazard lub zachowanie graczy. Hazard jako redystrybucja wartości materialnych w oparciu o szansę i ryzyko jest wydarzeniem, który zawsze wiąże się ze stratą dla jednej strony i zwycięstwem dla innej i rozwojem drajwu. Łagodzi stres emocjonalny, odwraca uwagę od nieprzyjemnych problemów, gra zaczyna być uważana za przyjemną rozrywkę. Na podstawie tego stopniowo rozwija się uzależnienie.

Komisja do spraw Hazardu (Commission on the Review of the National Policy Toward Gambling) przytacza dane na to, że 61 procent populacji USA wykazuje pewne zachowania hazardowe; 80 procent Amerykanów akceptuje hazard w takiej czy innej formie. W Stanach Zjednoczonych, około 1,5 miliona zapalonych graczy a zwiększanie dostępności hazardu może prowadzić do poważnych problemów społecznych.

Stan psychicznego dyskomfortu, irytacji, lęku rozwija się we względnie krótkich odstępach czasu po kolejnej grze i istnieje chęć ponownego rozpoczęcia gry. Warunki te wynikają z wielu objawów: bólu głowy, zaburzeń snu, lęku, złego nastroju, zaburzenia koncentracji przypomina o stanach abstynencji od narkomanów.

Szybko jest stracona umiejętność oporu przed pokusami decydując raz na zawsze "skończyć", z najmniejszą prowokacją (spotkanie ze starymi przyjaciółmi, rozmowa na temat gry, obecność w pobliżu zakładu hazardowego) hazard wznowiony.

Naukowcy C. Korolenko i T. Donsky odróżnić główne cechy hazardu:

- zwiększenie czasu spędzonego w grze;
- zmiana krągu zainteresowań, ciągłe przemyślenia na temat gry;
- nie można zatrzymać gry zarówno po wielkim zysku, jak i po stałych stratach;
- stopniowy wzrost częstotliwości gier, chęć większego ryzyka;
- okresowo występuje napięcie, któremu towarzyszy "drajwem", chęć znalezienia okazji do gry.

Chociaż bolesna pasja do hazardu jest bardziej powszechna u mężczyzn, u kobiet ten nałóg dostaje cięższe formy. Kobiety zapuszczają się w niebezpieczny entuzjazm trzy razy szybciej i trudniej poddają się psychoterapii. W przeciwieństwie do mężczyzn, kobiety podlegają hazardowi w bardziej dojrzałym wieku, i z innych powodów. Najczęstsze z nich to: osobiste problemy, z których próbują uciec z gry. Najczęściej występuje w wieku od 21 do 55 lat, iw 1-4 procent przypadków pasja staje się taką formą, w której potrzebna jest pomoc psychiatry. Co trzeci patologiczny gracz jest kobieta. Różnice płci między mężczyznami i kobietami polegają również na tym, że hazard u kobiet towarzyszy depresji, a u mężczyzn – alkoholizm. Dla "graczy" typowe trudności w relacjach międzyludzkich, częste rozwody, naruszenia dyscypliny pracy, częste zmiany pracy.

Istnieją również czynniki społeczne, które przyciągają hazard:

- niewłaściwe wychowanie w rodzinie;
- udział w grach rodziców, znajomych;
- pragnienie do gry od dzieciństwa (domino, karty, monopol);
- uzależnienie od rzeczy;
- rewaluacja wartości materialnych;
- stała uwaga na możliwościach finansowych;
- zazdrość do bogatszych krewnych i znajomych;
- przekonanie, że wszystkie problemy można rozwiązać za pomocą pieniędzy.

Jako czynnik ryzyka przynależności do mniejszości narodowej, brak statusu rodzinnego.

Hazard ma cykliczne znaki. Rozróżnia niektóre etapy:

- etap zdobycia;
- etap straty;
- etap frustracji.

Etapu zdobycia właściwe znaki: przypadkowy gra, częste zyski, powrót do gry w wyobraźni, wzrost wielkości stawki, fantazja o grze, bezpodstawny optymizm.

Dla etapu strat się charakteryzują: gra w samotności, wychwalanie zdobyciem, myślenie tylko o grze, odcinki losu, niemożność zatrzymania gry, duże długi tworzone zarówno w sposób legalny, jak i nielegalny, niemożność płacenia

długów, desperackie próby zatrzymania gry, kłamstwo i ukrywanie przed przyjaciółmi problemów, zaniedbanie obowiązków rodzinnych i służbowych i odmowa zwrotu długu, zmiany w cechach osobowości: drażliwość, zmęczenie, nietowarzystwo.

Oznaki rozczarowania to: utrata profesjonalnej i osobistej reputacji, dalszy wzrost w czasie, który spędza się w grze, wzrost stawek, usuwanie z rodziny i przyjaciół, skrucha, nienawiść wobec innych, panika, bezprawne czyny, beznadziejność, myśli i próby samobójcze, zatrzymanie, rozwód, nadużywanie alkoholu, przemoc emocjonalna.

Badacze zwracają szczególną uwagę na błędy myślenia, które tworzą irracjonalne instalacje hazardzisty. Błędy w myśleniu są strategiczne, które określają ogólny pozytywny stosunek do ich uzależnienia, i taktyczne, które uruchamiają i wspierają mechanizm transu.

Strategiczne błędy w myśleniu obejmują następujące wewnętrzne przekonania:

- pieniądze rozwiązują wszystko, łącznie z problemami, emocjami i relacjami z ludźmi;
- niepewność w teraźniejszości i oczekiwania na sukces w rezultacie zysku, idea szansy na rozwiązanie problemów życiowych w udanej grze;
- wymiana fantazji o kontrolowaniu własnych fantazji przeznaczeniem o zysku.

Do taktycznych błędów myślenia należą:

- wiara w zwycięski dzień;
- instalowanie na tym, że nastąpi przerwa w grze;
- przekonanie, że możliwe jest zwrócenie długów tylko za pomocą gry, czyli "odgrywania";
- przekonanie, że będzie można grać tylko na część pieniędzy;
- postrzeganie pieniędzy podczas gry w postaci żetonów lub liczb na wyświetlaczu;
- rozumienie stawek jako transakcji.

Badanie cech hazardu wśród nastoletniej populacji w Anglii i Walii wykazało, że nastolatki grają praktycznie w te same gry co dorośli. Jednak nastolatki preferują automaty do gier, oraz krajowe loterie bilety. Według australijskich badaczy ponad 5 procent nastolatków można przypisać jako problemowi hazardziści.

Wśród poszczególnych praktycznych pracowników Państwowej Służby Ukrainy ds. Sytuacji Nadzwyczajnych istnieje również atrakcja do gier hazardowych. Z reguły taki pracownik nie reklamuje tego pociągu, próbując ukryć to przed dyrektorami i kolegami. I tylko ukierunkowana praca psychologa w praktycznych jednostkach PSSN Ukrainy ujawnia podobne problemy wśród szeregowych i młodszych oficerów sztabu.

Uzależnienie od miłości, uzależnienie seksualne i unikanie.

Istnieją trzy typy wzajemnie powiązanych uzależnień, które obejmują:

- uzależnienie od miłości;
- uzależnienie seksualne;
- uzależnienie do unikania.

Te podkategorie mają ogólne warunki występowania: problemy z poczuciem własnej wartości, niezdolność do kochania siebie, trudności w wytyczaniu funkcjonalnych granic między nimi a innymi. Ponieważ takie osoby nie są w stanie wytyczyć granic swojego ja, wtedy nie mają prawdziwej oceny środowiska. Dla tych osób istnieją problemy z kontrolą: pozwalają się kontrolować

lub próbują kontrolować innych. Charakteryzują się one obsesją zachowań w emocjach, lęku, niepewności, impulsywności, problemach z duchowością, trudnościach w wyrażaniu intymnych uczuć.

Uzależnienie od miłości – uzależnienie od związków z utrwalaniem emocji na innej osobie istnieje w dwóch postaciach: **uzależnienie od miłości** i **uzależnienie do unikania**. Na poziomie świadomości w podejściu do unikania istnieje lęk przed intymnością.

Utrwalanie emocjonalnych doświadczeń u drugiej osoby powoduje w uzależnionego radość i uczucie wyzwolenia, pozbycie się nieprzyjemnych aspektów życia. W uzależnionego do unikania negatywne natężenie emocji wzrasta wraz z poczuciem włączenia kogoś do życia osobistego, z ograniczeniem wolności, strach przed zewnętrzną kontrolą nad czynami i "wchłonięciem" osobowości przez uzależnienie od miłości.

Oba typy uzależnionych ludzi zwykle nie zakochują się w ludzkie bez uzależnień, te inne wydają im się nudne, nieatrakcyjne. Uzależnieni nie wiedzą, jak sobie z nimi radzić.

Oznaki **uzależnienia seksualnego** to okresowa utrata kontroli nad zachowaniami seksualnymi i realizacja takich zachowań seksualnych, pomimo jego negatywnych konsekwencji.

Uzależnienie seksualne jest klasyfikowane jako ukryte. Zgodnie z mechanizmami jego występowania dzieli się na wczesne lub pierwotne, formowane we wczesnym dzieciństwie, i późne formy uzależnienia seksualnego, który zastąpił inne rodzaje zachowań uzależniających, na przykład pracoholizm.

Rozwój tej zależności rozpoczyna się od utworzenia specjalnego systemu – systemu wierzeń i przekonań. Istnieje przekonanie, że seks jest główną, najważniejszą potrzebą. To przekonanie staje się punktem krystalizacji uzależnienia seksualnego, przenika rzeczywistość ludzkiego życia psychicznego, tworzy rodzaj myślenia i przyczynia się do zniekształcenia rzeczywistości, zaprzeczanie faktom rzeczywistym. Uzależnienie seksualne często koegzystuje z różnymi formami narkomanii i może być przyczyną nawrotu uzależnienia chemicznego.

Pracoholizm. Nowoczesny pracoholizm związany jest z właściwościami organizacji, które działają jako środki uzależniające. Dodatkowe czynniki organizacyjne mają na celu zwiększenie roli organizacji w życiu pracowników, zmienić cel personelu i zachęcać do przejawów pracoholizmu, uważają je za społecznie pożądane zjawiska. Tak więc, pracoholizm w tych organizacjach jest postrzegany jako produktywna i pozytywna forma zachowania.

Pierwsza i główna cecha uzależnienia organizacyjnego – starając się obciążyć pracą wolny czas pracownikom, aby osoba nie myślała i nie starała się zrozumieć, co się z nią dzieje. W tym celu wykorzystaj dodatkowe formy działalności, niezwiązane bezpośrednio z procesem produkcyjnym (np. święta, spotkania firmowe, udział w projektach charytatywnych; zaangażowanie w niektóre działania edukacyjne: nauka języków, zajęć komputerowych lub aktywności intelektualnej: racjonalizacja itp.).

Drugim znakiem organizacji zależnej jest tendencja do ograniczania twórczej aktywności pracowników w procesie produkcyjnym. Wynika to ze strachu przed wszystkim, czego nie można całkowicie kontrolować. To, co trudno zmierzyć, jest oceniane jako niepożądane, niepotrzebne, zbyt techniczne. Ignorowanie, upośledzenie kreatywnych pomysłów, intuicja, nowe oryginalne pomysły stwarzają warunki do stagnacji, opóźnienia w rozwoju procesów organizacyjnych.

Trzeci znak takiej organizacji – przeniesienie problemów produkcyjnych na płaszczyznę relacji międzyludzkich oraz wzrost liczby konfliktów interpersonalnych w wyniku tego. W takich warunkach dana osoba postrzega pracę jako ucieczkę od problemów realnego bytu. Jednakże nie obserwuje się zniekształcenia celu działania, osoba łatwo się przekonuje w tym, że pracuje na pieniądze lub na realizację jakiegoś abstrakcyjnego pomysłu.

Uzależnienie od jedzenia – szczególny typ uzależnienia. Jedzenie jest nie sposobem na zaspokojenie potrzeb biologicznych, a środkiem ochrony przed problemami.

Nadmierne zużycie – wskazuje, że jedzenie staje się czynnikiem uzależniającym, a przejadanie się pomaga mu uciec od rzeczywistości. Jest to raczej rozpowszechnione uzależnienie, ponieważ podczas jedzenia istnieje fiksacja na przyjemnych odczuciach smakowych, wydzielają się określone endorfiny. Jest poczucie komfortu, haju i nieprzyjemna psychicznie treść jest przemieszczana w podświadomości. W chwilach irytacji, niezadowolenia, porażki i nudy powstaje potrzeba jedzenia czegoś. Na pewnym etapie wraz z psychologicznymi mechanizmami używania jedzenia jako środek ucieczki nadmiernie aktywowanych mechanizmów fizjologicznych, a osoba je, ponieważ odczuwa potrzebę jedzenia.

Odmowa jedzenia – istnieją dwa warianty: odmowa jedzenia i jadłowstręt psychiczny (anoreksja).

Odmowa jedzenia charakteryzuje się utratą głodu. Anoreksja – choroba związana z utratą apetytu na pokarm, zaburzenia metaboliczne, zmiany hormonalne, krytyczna, zagrażająca życiu utrata masy ciała i zniekształcone formy zachowania.

W przypadku odmowy jedzenia i anoreksji, zaburzenia żywieniowe są nieodłączne na poziomie biologicznym, które mają raczej podobne przejawy i różne pochodzenie; na psychologicznym – zniekształcona idea własnego ciała i zmieniony stosunek do jedzenia.

Mechanizm odmowy jedzenia przy uzależnieniu jest z dwóch powodów. *Pierwsza opcja* jest medyczna, determinuje stosowaniem terapii dietetycznej. Wchodząc w strefę głodu trzeba radzić sobie z apetytem. Po pewnym czasie zmienia się stan: pojawiają się nowe siły, apetyt znika (w pierwszym znaczeniu tego słowa), poprawia się nastrój, zwiększa aktywność ruchową, zmniejsza apetyt. Niektórzy próbują odtworzyć lub utrzymać takie uczucie, ponieważ jest przez nich subiektywnie lubiane. Na tle głodnej euforii traci kontrolę nad ich stanem i osoba nadal głoduje, nawet jeśli głód staje się niebezpieczny.

Inna opcja jest niemiedyczna, powszechne w krajach wysoko żyjących. Głód jest zwykle rejestrowany przez nastoletnie dziewczęta z rodzin zamożnych i szczęśliwych rodzinach. Głód zaczyna się od ograniczonej ilości pożywienia, często w ramach specjalnego schematu. Mechanizmem psychologicznym, który wywołuje głód, jest chęć fizycznego zmieniania się, aby lepiej wyglądać.

Niemiedyczna opcja czasem początkiem jadłowstrętu psychicznego. Ograniczenie jedzenia w tym przypadku jest połączone z używaniem środków przeczyszczających, leków moczopędnych, hamujących apetyt i wymioty. Osoba ciągle postrzega siebie jako zbyt grubego, nawet na ostatnim etapie choroby. Przyczyną poważnych zaburzeń i śmierci jest stan ciągłego głodu, który działa prawie tak samo jak zatrucie narkotyczne. Pod jego wpływem osoba nieadekwatnie ocenia sytuację, nie reaguje na środowisko, odmawia leczenia, się zamyka.

Nie ma jednego uzależnionego typu osobowości. Tendencja do uzależnienia zależy od wspólnego determinowane przez wspólne działanie określonych

czynników etnicznych, rodzinnych, osobistych, grupowych, środowiskowych, konstytucyjnych i genetycznych. Negatywne cechy charakteru uzależnionych (kłamstwo, manipulowanie, skłonność do obwiniania wszystkich innych, niewrażliwość, nieodpowiedzialność, wyolbrzymianie ich cnót itp.) mogą spowodować proces lub być jego produktem.

Uzależnione osoby – są to ludzie o niskiej odporności na stresy psychospołeczne, przystosowanie się do gwałtownych zmian w warunkach życia, próba w tym zakresie znalezienia niedrogiego sposobu na osiągnięcie komfortu psychofizjologicznego. Uzależnienie staje się uniwersalnym sposobem ucieczki od prawdziwego życia.

SPIS LITERATURY

1. Czubina T. Socjologia: adaptacyjny kurs wykładów w ramach programu Erasmus+. / Tetiana Czubina. – Czerkasy: CIBP imienia Bohaterów Czarnobyla NUOCU, 2021. – 120 s.

2. Marlatt G. A., Baer J. S., Donovan D. M., Kivlahan D. R. Addictive Behaviors: Etiology and Treatment. Annual Review of Psychology. 1988. Vol. 39. P. 223–252. URL: <https://goo.su/38fM>.

3. Капталан Н. М. Залежна поведінка особистості як проблема сучасної психології. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/1627/1/102-112.pdf>

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКОВИХ І ПСИХОПАТОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СУЇЦИДУ

Чубіна Т. Д., д-р іст. наук, професор

Кришталь А. О., канд. пед. наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Самогубство є другою в світі за поширеністю причиною смерті у віковій групі від 14 до 29 років, при тому, що на один завершений суїцид підлітка нараховується близько 200 нереалізованих суїцидальних спроб. На жаль, Україна увійшла до групи країн із високим рівнем суїцидальної активності. Труднощі, які систематично переживає особистість, послаблюють її адаптивні можливості, що найчастіше позначається на підлітках – найбільш вразливій соціальній групі.

Мета статті – охарактеризувати вікові і психопатологічні аспекти суїциду.

Поняття «суїцид» у наукових джерелах з психології трактують як навмисне самопошкодження зі смертельним фіналом, це є виключно людський акт, який зустрічається в усіх культурах. Серед підлітків частіше трапляються суїцид-протест і суїцид-заклик, рідше – суїцид-самопокарання і суїцид-відмова.

Протестні форми суїцидальної поведінки мають на меті негативно вплинути на значущих для суїцидента осіб (групи), які вороже, агресивно ставляться до нього. Підліток передбачає, що карою для кривдників будуть каяття, муки совісті, громадські, правові санкції. Цей тип суїцидальної мотивації базується на високій самооцінці її суб'єкта.

Самогубство-заклик покликане активізувати допомогу, втручання з метою радикальної зміни ситуації. Самопокарання є наслідком почуття

провини перед ким-небудь, відмова ж проявляється рідко, насамперед у ситуаціях філософсько-песимістичного ставлення до світу в цілому.

Здебільшого підлітковий суїцид зумовлений віковими психологічними особливостями, серед яких домінують егоцентризм, негативізм, емоційна нестійкість, інфантилізм.

Передумовами до самогубства підлітків виступають:

– невміння підлітка розуміти та проявляти свої почуття, пояснювати свої переживання;

– особливість відчуття свого місця у світі: з одного боку – вже не дитина (переживає дорослі бажання), а з іншого – індивід, який залежить від сім'ї (яка, в свою чергу, стає менш значимою, ніж однолітки);

– нестійкість самооцінки, неадекватне уявлення про власну компетентність;

– максималізм у оцінюванні себе та інших, нездатність прогнозувати наслідки своїх дій [2].

Особистісно-психологічною основою суїцидальності неповнолітніх є депресивні розлади, насамперед імпульсивність, емоційна незрілість і нестійкість.

Імпульсивність дітей-суїцидентів проявляється в нездатності осмислювати, критично зважувати своє суїцидальне рішення, передбачати наслідки свого вчинку, шукати несуйцидальні можливості ефективно захистити себе, свої інтереси. Підліток не може тривалий час обмірковувати прийняття рішення.

Емоційна нестійкість, нестриманість провокує різноманітні конфліктні ситуації.

Емоційна незрілість підлітків як нерозвинене співпереживання, співчуття до страждань інших людей, відсутність самовідданої прихильності, любові, емоційний егоцентризм, а також сугестивність (навіювання) є важливою передумовою суїцидальності. Вона проявляється в тому, що неповнолітній некритично переносить у сферу свого «Я» душевні переживання як реальних суїцидентів, так і героїв художніх творів, які справили на нього сильне «привабливе» враження.

У підлітків виражені здібності до самопереживання та співчуття, при цьому вони часто залежать від думки оточуючих. Ці особливості обумовлюють певні типи суїцидонебезпечних реакцій підліткового періоду:

Реакція деривації спостерігається, як правило, у підлітків молодшого та середнього пубертатного періоду. Характеризується пригніченням емоційної активності, втратою інтересу до захоплень та занять. Підліток усамітнюється, стає мовчазним, залишається наодинці з негативними переживаннями. Основним змістом переживань стає страх покарання за академічну неуспішність чи за порушення дисципліни тощо. Підліток упевнений, що він дійсно винний та чекає публічного покарання. Такі реакції спостерігаються у підлітків з сімей «зовні благополучних», де є двоє батьків, задовольняються матеріально-побутові потреби, відсутні асоціальні прояви тощо. При цьому в сім'ї панують авторитарний стиль виховання, покарання, відсутні емоційні контакти, тобто фактори, що сприяють тривалій депривації дітей та підлітків в умовах сім'ї. Прагнення до самогубства характеризується стійким, вираженим бажанням померти, спосіб вибирається ретельно, все робиться для того, щоб ніхто не завадив спробі. У постсуїцидальному періоді швидко формується критичне ставлення до

самогубства як до способу вирішення конфлікту. Для попередження повторних спроб важливим є емпатійний контакт, довіра до дорослих.

Експлозивна реакція спостерігається у підлітків середнього пубертатного віку. Характеризується афективною напругою, агресивністю, ворожістю не тільки до учасників конфлікту, а й до усіх оточуючих. Проявляється різноманітними порушеннями поведінки. Такі реакції формуються у підлітків, що прагнуть до лідерства. Вони виховуються у сім'ях, де подібні реакції на ситуаційні труднощі традиційні для дорослих членів сім'ї [2]. Конфлікти, сварки із взаємними обвинуваченнями, вживання алкогольних речовин створюють ситуацію напруги, сприяючи формуванню відповідної поведінки і в молодших членів сім'ї. Суїцидальні дії в даному випадку трактуються як прагнення помститися тим, хто ображав, довести свою правоту. Для таких підлітків характерні висловлювання типу: «Навіть ціною свого життя я доведу, що зі мною вчинили несправедливо», «Нехай я помру, але її (наприклад, класного керівника) звільнять з нашого класу». Самогубства в цих випадках здійснюються у стані афекту, у момент найвищого загострення конфліктної ситуації, часто на очах у тих, хто ображав. Суїцидальні дії не плануються завчасно. У постсуїцидальному періоді зберігається відсторонене ставлення до оточуючих, критика до самогубства відразу не формується, особливо якщо підлітку вдалося за допомогою суїцидальної спроби змінити ситуацію на свою користь. Основним завданням реабілітації у таких випадках поряд з соціально-психологічною допомогою є педагогічна корекція.

Реакція самоусунення спостерігається у підлітків середнього пубертатного віку, а також у підлітків старшого пубертатного віку з рисами соціальної та емоційної незрілості. Усі вони часто хворіли в дитинстві, фізично ослаблені, з ознаками соціальної занедбаності. Реакція характеризується прагненням втекти від проблем у побуті та навчанні, витіснити із свідомості думки про конфлікти з оточуючими, звертає на себе увагу крайня емоційна нестійкість підлітків даної групи. Вони легко впадають у відчай при невдачах і занадто радіють найменшому успіху [2]. Ці підлітки несамостійні у прийнятті рішень, часто знаходяться під впливом однолітків, рано починають палити, вживати алкогольні речовини. Такі порушення у поведінці сприяють виникненню конфліктів з оточуючими, ситуацій загрози покарання. Суїцидальні дії є проявом бажання усунути себе з конфлікту, по можливості вийти з нього, при цьому як вихід передбачається не обов'язково смерть, а можливість хвороби. З аутоагресивною метою підлітки вживають небезпечні для життя засоби і не демонструють імітації самогубства. У тих випадках, коли спроба самогубства викликана бажанням померти, це бажання у період реалізації стає нестійким. При спробі самогубства підлітки активно шукають допомоги. Вони самі викликають "швидку", повідомляють про самогубство дорослим, просять їх врятувати. Критичне ставлення до самогубства формується відразу після спроби, супроводжується почуттям провини та сорому за свій вчинок. Допомога суїцидентам даної групи включає соціально-психологічну допомогу у подоланні конфлікту та психотерапевтичній корекції поведінки.

Високий рівень суїциду в Україні та інших країнах світу ставить питання про причини цього явища та способах його попередження. У науковій літературі причини самогубства розглядаються поряд з чинниками суїцидальної поведінки, зокрема нейробіохімічними, соціальними,

філософсько-психологічними. Доцільним, на наш погляд, є розгляд вище зазначених чинників для глибшого аналізу причин суїциду.

У науковій літературі виділяють наступні теорії причин суїциду: біологічна теорія – розглядає генетичний вплив на суїцидальну поведінку; психологічна – розглядає зв'язок самогубства та аутоагресії, негнучкого мислення, зміни системи цінностей тощо; соціальна – звертає увагу на фактор самотності та соціальну інтеграцію, нестачу соціальних відносин, конфлікт людини та суспільства при дослідженні такого явища, як самогубство. Зазначені вище теорії причин суїцидальної поведінки тісно пов'язані між собою. Особливо цей взаємозв'язок помітний при аналізі причин самогубства.

Причини суїцидальної поведінки неповнолітніх полягають у [1]:

- 1) нерозумінні, неприйнятті неповнолітнього «значущими іншими», що викликає переживання образи, самотності, відчуження;
- 2) втраті батьківської любові, нерозділеному коханні;
- 3) смерті, розлученні батьків;
- 4) прикладі суїцидальної поведінки батьків, родичів тощо.

Деякі дослідники визначають соціально-психологічні чинники, які можуть сприяти виникненню суїцидальних проявів у підлітків та юнаків: серйозні проблеми у сім'ї; проблеми у спілкуванні з однолітками; смерть улюбленої або значущої людини; розрив стосунків з коханою людиною; міжособистісні конфлікти або втрата значущих відносин; проблеми з дисципліною або із законом; тиск, здійснюваний групою однолітків, передусім той, що пов'язаний із наслідуванням самопошкоджуючої поведінки інших; тривале перебування у ролі жертви; розчарування успіхами у навчальному закладі або невдачі у навчанні; високі вимоги у навчальному закладі до підсумкових результатів учбової діяльності (іспитів, зовнішнього незалежного оцінювання); погане економічне становище, фінансові проблеми; небажана вагітність, аборт і його наслідки (у дівчат); зараження ВІЛ-інфекцією або хворобами, що передаються статевим шляхом; серйозні тілесні хвороби; надзвичайні зовнішні ситуації і катастрофи.

Якщо конкретизувати негативні сімейні чинники, які впливають на суїцидальність підлітків і юнаків, то до їх числа належать [4]:

- психічні відхилення у батьків, особливо афективні (депресії та інші душевні захворювання);
- зловживання алкоголем, наркоманія або інші види асоціальної поведінки у сім'ї;
- сімейна історія суїцидів або суїцидальних спроб членів сім'ї;
- насилля у сім'ї (особливо фізичне та сексуальне);
- нестача уваги і турботи про дітей у сім'ї, погані стосунки між членами сім'ї і нездатність продуктивного обговорення сімейних проблем;
- часті лайки між батьками, постійне емоційне напруження і високий рівень агресивності у сім'ї;
- розлучення батьків, смерть одного з батьків;
- часті переїзди, зміна місця проживання сім'ї;
- надто низькі або високі очікування з боку батьків щодо дітей;
- зайва авторитарність батьків;
- відсутність у батьків часу і недостатня увага до дітей, нездатність підлітків протистояти дистресу та негативному впливові оточуючої дійсності.

Психологи вважають, що деякі риси особистості підлітка також можуть бути пов'язані із суїцидальною поведінкою, зокрема: нестабільність настрою або його надмірна мінливість; агресивна поведінка, злість; антисоціальна поведінка; схильність до демонстративної поведінки; високий ступінь імпульсивності, схильність до необдуманого ризику; дратівливість; ригідність мислення; погана здатність до подолання проблем і труднощів (у школі, ПТНЗ, ЗВО, серед однолітків); нездатність до реальної оцінки дійсності; тенденція «жити у світі ілюзій та фантазій»; ідеї переоцінки власної особистості, що змінюються переживаннями нікчемності; надмірна пригніченість, особливо при несуттєвих нездужаннях або невдачах; надмірна самовпевненість; почуття приниження або страху, що приховуються за проявами домінування, відторгнення або демонстративної поведінки щодо друзів, однолітків або дорослих; проблеми з визначенням сексуальної орієнтації; складні неоднозначні стосунки з дорослими, включаючи батьків тощо. Мотивами суїцидальної поведінки школяра можуть бути шкільні проблеми; втрата близької, коханої людини; ревнощі, любовні невдачі, сексуальний протест, вагітність; переживання, образи; самотність, відчуженість; неможливість бути зрозумілим, почутим; почуття провини, сорому, невдоволення собою; страх покарання; почуття помсти, протесту, загрози; бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття; уникнення наслідків поганого вчинку або складної життєвої ситуації.

Можна підсумувати, що конфлікти, які провокують формування суїцидальності в дітей, виникають найчастіше у дезінтегрованих (у родині відсутня любов; поширена ворожість), дизгармонійних (позбавлені взаєморозуміння, взаємної толерантності) і корпоративних (утворені за егоїстичними розрахунками і зобов'язаннями) сім'ях. У них діти переживають дефіцит теплоти, доброзичливого спілкування, розуміння, підтримки, турботи; жорстокість, неприязнь, холодність, нехтування, відчуження; інколи – сексуальне насильство; свою непотрібність, обтяжливість для батьків, що зумовлює висновок, ніби батьки мріють їх позбутись, чекають їх смерті; перестановку ролей, коли не батьки емоційно, морально підтримують дітей, а діти змушені підтримувати батьків; авторитарний тиск, спричинений нереально завищеними очікуваннями, вимогами до освіти, поведінки в побуті, досягнень дітей у спорті та ін.

Найчастішими мотивами самогубств у підлітків є невдале кохання, образи оточуючих, особисто-сімейні конфлікти, страх перед кримінальною відповідальністю, покаранням чи ганьбою, складнощі у навчанні.

Психологи вважають, що у підлітковому віці найчастіше йде мова не про спробу самогубства, а лише про використання "суїцидальної техніки" для досягнення іншої (не суїцидальної) мети. А серед інших факторів ризику суїцидальної поведінки виділяє психотравмуючі ситуації, пов'язані з навчанням у школі, розлади характеру чи поведінки, психічні патології. У більшості випадків дитина розглядає самогубство як радикальний спосіб уникнення конфлікту, неприємної ситуації або покарання близьких. Суїцидальний афект у таких ситуаціях виникає раптово і триває недовго. Але афективного стану може вистачити, щоб дитина зробила непоправне, скориставшись першою можливістю – шнурком, висотою, зброєю, отрутою. Самі діти при цьому здебільшого виразно не усвідомлюють, що чинять непоправне. У глибині свідомості їх підтримує уявлення, що, задовольнившись стражданнями тих, кому хотіли їх завдати своєю смертю,

вони встануть, і всі помиряться. Такі суїциди, як правило, чинить емоційно неврівноважена, збудлива, егоцентрична, примхлива, нетерпляча дитина.

У літературі [1; 4-6] виділяють і вікові причини самогубств. Так, серед причин самогубства у підлітків 14-20 років виявилися наступні психотравмуючі ситуації: виховання в неповних сім'ях, випадки сексуального насилля, смерть товаришів та родичів.

У більшості випадків суїцидальні тенденції виникали при наявності у підлітка почуття безнадії, низької самооцінки, конфліктних відносин з батьками та однолітками. Самогубства серед дітей до 14 років частіше пояснюються довготривалими чи постійними сварками та проблемами у сім'ї. Найчастіше змістом самогубств є відсутність любові, ізоляція від членів сім'ї чи смерть когось з родичів чи товаришів. У молодшому пубертатному віці (12-13 років) самогубства частіше скоюють хлопчики. Так як для підлітків суїцидонебезпечними є внутрішньосімейні конфлікти, то вони й «адресують» самогубства найближчим родичам.

Поширеною причиною появи суїцидальної поведінки у дітей є випадки сексуального насилля. Для суїцидентів цієї вікової групи також характерна наявність фізичних чи психічних розладів.

Аналізуючи специфіку суїцидальної поведінки неповнолітніх, необхідно зазначити, що деякі дослідники виділяють наступні фази суїцидальної поведінки [5]:

а) фаза обдумування, що визивається свідомими думками щодо здійснення суїциду. Ці думки згодом можуть вийти з-під контролю і стати імпульсивними. При цьому підліток замикається в собі, втрачає інтерес до справ сім'ї, роздає цінні для нього речі, змінює свої стосунки з оточуючими, стає агресивним. Змінюється зовнішній вигляд, підліток перестає слідкувати за собою, може змінитися його вага (що пов'язане із переїданням або анорексією), через зниження концентрації уваги з підлітком може трапитись нещасний випадок;

б) фаза амбівалентності, яка настає за умов появи додаткових стресових факторів – тоді підліток може вказувати конкретні загрози або наміри щодо суїциду комусь із найближчого оточення, але цей «крик про допомогу» не завжди буває почутим. Однак саме в цей час підлітку ще можна допомогти;

в) якщо ж цього не стане, тоді настає фаза суїцидальної спроби. Вона відбувається дуже швидко, адже для підлітків притаманне швидке проходження цієї фази і перехід до третьої.

Більшість суїцидальних підлітків (до 70 %) обмірковують і здійснюють суїцид впродовж 1-2 тижнів. Але підлітковому віку властива імпульсивність дій, тому іноді тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, не більше 1 години. Звичайно, що це вимагає від оточуючих, особливо від психологів і лікарів, оперативних дій у наданні адекватної допомоги таким підліткам.

Суїцидальна поведінка включає усі прояви суїцидальної активності – думки, наміри, висловлювання, загрози, спроби самогубства, і є ланцюгом аутоагресивних дій людини, свідомо чи навмисно спрямованих на позбавлення себе життя через зіткнення з нестерпними життєвими обставинами. Така поведінка є динамічним процесом і складається з наступних етапів:

1. Етап суїцидальних тенденцій – вони є прямими чи непрямими ознаками, що свідчать про зниження цінності власного життя, про втрату

сенсу життя, про небажання жити; суїцидальні тенденції виявляються у думках, намірах, почуттях або загрозах.

2. Етап суїцидальних дій – він починається, коли відповідні тенденції приходять у дію; під суїцидальною спробою розуміється суїцид, який з незалежних від людини обставин був відвернутий і не привів до летального наслідку; суїцидальні тенденції можуть трансформуватися у завершений суїцид, результатом якого є смерть людини.

3. Етап постсуїцидальної кризи – він продовжується з моменту здійснення суїцидальної спроби до повного зникнення суїцидальних тенденцій.

У психологічній літературі наводяться наступні загальні риси, властиві усім самогубствам:

1. Загальною метою усіх суїцидів виступає пошук рішення, адже суїцид не є випадковою дією – його ніколи не здійснюють без сенсу чи невмотивовано. Він є виходом із утруднень, кризи чи нестерпної ситуації, йому властива своя логіка і доцільність. Щоб зрозуміти причину суїциду, слід дізнатися проблем, для розв'язання яких він був призначений.

2. Загальним завданням усіх суїцидів є припинення свідомості, повне припинення свого потоку свідомості, непереносимого болю – як розв'язання болісних і нагальних проблем. Людині, що зневірилася, приходить в голову думка про можливість припинення свідомості як відповідь або вихід з ситуації за наявності у неї душевного хвилювання, підвищеного рівня тривожності і високого летального потенціалу, які складають три необхідні частини суїцидів.

3. Загальним стимулом при суїциді виступає нестерпний психічний біль. Можна стверджувати, що припинення своєї свідомості – це те, чого прагне суїцидальна людина, а душевний біль – це те, від чого вона намагається втекти, адже ніхто не здійснює суїцид від радості.

4. Загальним стресором при суїциді є незадоволені психологічні потреби, адже суїцид здійснюється передусім саме через нереалізовані або незадоволені потреби. Можна зазначити, що відбувається багато безглузких смертей, але ніколи не буває безглузких і необґрунтованих суїцидів.

5. Загальною суїцидальною емоцією виступає безпорадність, безнадійність – у суїцидальному стані виникає переважно почуття безпорадності-безнадійності. У цьому стані людина начебто констатує: «Я нічого не можу зробити, крім самогубства, і ніхто не може мені допомогти, полегшити біль, який я відчуваю».

6. Загальним внутрішнім ставленням до суїциду є суперечливість, амбівалентність – людина відчуває потребу у здійсненні суїциду і водночас бажає порятунку і втручання інших.

7. Загальним станом психіки є звуження пізнавальної сфери, що відбувається у формі емоційного та інтелектуального «звуження» свідомості з обмеженням можливостей у виборі варіантів поведінки, що зазвичай доступні свідомості даної людини, коли вона не знаходиться у панічному стані.

8. Загальною дією при суїциді стає втеча, що відображає намір людини покинути зону нещастя. Суїцид вважають тому остаточною втечею. Сенс самогубства полягає у радикальній і остаточній зміні обставин, тих чи інших ситуацій життя.

9. Загальним комунікативним актом при суїциді є повідомлення про свій намір. Люди, що мають намір скоїти самогубство, унаслідок

амбівалентного до нього відношення свідомо або несвідомо подають сигнали, скаржаться на безпорадність, шукають можливості порятунку. Загальною комунікативною дією при самогубстві є не ворожнеча, лютя, руйнування і навіть не відхід від інших людей всередину себе, а повідомлення про свої суїцидальні наміри.

10. Загальною закономірністю суїциду виступає відповідність суїцидальної поведінки загальному стилю поведінки впродовж життя. Незважаючи на те, що суїцид є вчинком, який не має аналогів у попередньому житті людини, все ж йому можна знайти відповідність у стилі та характері повсякденної поведінки даної людини. Це і попередні переживання душевного хвилювання, і здатність переносити психічний біль, і наявність тенденцій до обмеженого мислення, і спроби втечі у важких ситуаціях тощо. Необхідно повернутися до попередніх моментів переживання душевного хвилювання, оцінити здатність особи переносити психічний біль, спробувати знайти альтернативи втечі тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мартинюк І. Самогубство // Директор школи України. 2008. № 5. С. 68-72
2. Бугайова Н. М. Психологічні фактори суїцидальної поведінки: Дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ. 1997. 258 с.
3. Максименко С. Д., Коваль І. А., Максименко К. С., Папуча М. В. Медична психологія / За редакцією академіка С. Д. Максименка. – Вінниця: «Нова Книга», 2008.
4. Бугайова Н. М. Особливості розвитку суїцидальної поведінки у періоди вікових криз. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2016. Т. ІХ. № 8. С. 83–95.
5. Каневський В. І. Суїцидологія в соціальній роботі : навчальний посібник. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.
6. Коваленко М. В. Дослідження вікових особливостей феномена перфекціонізму у студентів ВНЗ. Вісник морфології. 2014. № 2. С. 435–439.

**Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика.
Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти.
Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії.
Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення.
Проблеми професійної підготовки фахівців у ЗВО.
Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність**

THE INTEGRATED APPROACH AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN LABOR PROTECTION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

*Olena Bokshyts, Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*

In the present day of the 21st century, we can observe how each of the countries convincingly points to the value of safe work, safety in organizational and technical systems and conditions for preserving the health and working capacity of the worker in the work process. All over the world, labor protection is defined as a key factor in shaping the competitiveness of the state, business and economy.

The orientation of the educational process for the formation of professional competence among future labor protection teachers determines the need for the integration of educational disciplines in relation to the ultimate goals of education of higher education seekers in educational institutions, consistent with the requirements of the competency dimension of the quality of professional education. The implementation of the competency-based approach to the training of graduates of higher education institutions assumes the formation of general cultural and professional competencies in future labor protection teachers as a desired learning outcome. This problem becomes especially relevant in the training of a specialist teacher, because he, as a "synthesizer" of knowledge from various fields of science, cannot be called a specialist if "intersystemic associations" are not formed in his mind, covering different systems of knowledge, forming common concepts, relationships theory, identity of symbols [1].

One of the ways to solve this problem is integration, that is, an organic combination of information from different academic disciplines around one topic. It is integration that is one of the most promising innovations that creates new conditions for the activities of teachers and students of higher education, which has a great impact on the effectiveness of students' perception of educational material.

The literary analysis of the sources shows that the most significant results on the problem of the integrative approach in the educational process and learning as a whole are highlighted in the works of Ukrainian scientists S. Honcharenko, I. Kozlovska (methodological problems of integration), Yu. Zhidetskyi (integration in graduate education), V. Sydorenko, Ya. Sobka (problems of developing integrated courses).

The concept of competence as a term that describes the final result of education in modern domestic pedagogy and in the countries of the European Union began to be used only at the end of the 20th century and is substantiated by such scientists as D. Mertens, A. Shelton, R. Bader and others. In domestic science, the development of professional competence is considered in many scientific

publications. Thus, S. Goncharenko, I. Gushlevska, I. Zimnya, V. Kraevsky, V. Lugovoi, N. Nychkalo, I. Chemeris, and others, investigate the essence and meaning of the concept of "competence".

Dubaseniuk O. and Vozniuk O. came to the conclusion that the competence approach is a generalized manifestation of professionalism, which combines elements of professional and general culture, experience, which is specified in a certain system of knowledge, abilities, skills and readiness for future professional activity.

Fundamental and applied issues of labor protection are highlighted in the works of modern domestic scientists: academicians B. Paton, I. Trachtenberg, Yu. Kundiyev, V. Kordyumov; professors K. Tkachuk, H. Hogitashvili, I. Datsenko and others.

However, there are currently a number of contradictions in the current system of training on occupational health and safety related to the lack of a scientifically based and experimentally tested training system in higher education institutions.

The purpose of the article is to substantiate the effectiveness of the integrated approach in the formation of professional competence of future occupational health and safety teachers in higher education institutions.

The problem of increasing the level of professional competence of the future labor protection specialist, who is able to think freely, logically and actively, model his work process, independently generate and implement new ideas and technologies of education and training, is relevant in modern socio-economic conditions. Because a professionally competent specialist has the opportunity to positively influence the formation of quality abilities in the production process, he will be able to achieve better results in his professional activity and contribute to the realization of his own professional opportunities.

An important link in updating the content of education and harmonizing it with modern needs, integration into the European and global educational spaces is the orientation of educational programs on the acquisition of key competencies, on the creation of effective mechanisms for their introduction and the development of integration processes in professional education, which have recently become increasingly important, as they are aimed at the realization of new educational ideals – the formation of a holistic system of knowledge and skills of the individual, the development of their creative abilities and potential opportunities.

The content of training is improved not only by updating individual disciplines, but also by their set itself, creating integrated courses. The need to develop integrated courses is caused by the need to overcome the disparity of knowledge that students of higher education cannot operate, do not find their application in their professional activities. Scientific approach and comprehensive justification of the implementation of each new integrated course, analysis of its place in the education system and interaction with other educational disciplines (integrated and subject), makes them promising for higher pedagogical education [7].

Integration can solve numerous problems and tasks in the educational system. Of course, the system of integrated education has not yet been sufficiently developed, and therefore it is ambiguously perceived by many teachers. Its full theoretical substantiation and introduction into teaching practice is a matter of the future. But already today it is obvious that integrated education, like no other, lays down new conditions for the activity of teachers and students of higher education, is an active model for the activation of intellectual activity and developing methods

of learning. Integration requires the use of various forms of teaching, which has a great impact on the effectiveness of higher education students' perception of educational material, it becomes for all its participants – teachers, students of higher education and the administration of the institution of higher education cooperation and interaction, which helps to advance together to a common goals.

Integration is considered a necessary didactic tool, with the help of which it is possible to create a holistic picture of the world of knowledge in students of higher education. The idea of integrated training is relevant, because with its successful methodical implementation, it is expected to achieve the goal of forming both key and professional competencies in future labor protection teachers and teachers in general.

The goal of modern education is the upbringing and development of a competent personality.

In his writings, I. Zyazyun includes knowledge of the subject, methods of its teaching, pedagogy and psychology and the level of development of professional self-awareness, individual-typical features and professionally significant qualities [4].

L. Dybkova notes that competence is defined as the quality of the sphere of self-determination and self-regulation – adequate personal assessment, self-confidence, self-control, self-efficacy, continuous education throughout life [3].

In the present day, we can observe the growth of the amount of information, theoretical and practical knowledge and skills necessary for a future teacher of a professional direction (occupational safety). In connection with this, of course, the need for highly qualified specialists is growing. Solving this problem by saturating curricula and programs with new materials in institutions of higher education, without increasing the duration of studies, may lead to a decrease in the qualifications of graduates. Only a fundamental change in teaching technology and the integration of subjects will satisfy the needs of public and private educational institutions that require high-quality training of specialists [6].

Petruk V. believes that in the process of teaching fundamental disciplines, the formation of basic professional competencies of future specialists in technical specialties can be achieved on the basis of updating the content and learning technologies [8].

The idea of integrated training in the training of future teachers of professional education (occupational safety) in institutions of higher education makes it possible to implement a personally oriented approach to training. A student of higher education will be able to choose "core" knowledge from various disciplines with maximum focus on the subjective experience he has developed under the influence of both previous training and wider interaction with the surrounding reality.

Considering the issue of interdisciplinary integration of subjects, we see that its topic is relevant today and has interested many scientists, in particular: Andriychuk A. B., Zolotova S. Y., Padun N. O., Andriyev N. Y., Chapaev N. K., Yafizova, R. A., Shoshtaeva, E. B., and others. It is based on their research that we can establish that interdisciplinary integration has gained relevance in the innovative processes of higher education due to the need to implement an integrated approach to the training of specialists, which ensures the compatibility of scientific knowledge from different systems thanks to the coordination of the content of educational disciplines, their teaching methods, universal logical ways of thinking.

Each of the scientists interprets the meaning of the concept of "interdisciplinary integration" differently. For example: Cheremnykh S. V. and Zolotova S. I., talk about integration as ensuring the integrity of the educational process [1]; Yafizova R. A., investigates interdisciplinary integration in the educational process as a relationship between the content-procedural aspects of the educational disciplines of the invariant and variable components of the state standard with the aim of developing among students of higher education a comprehensive, complex, dialectically interdependent holistic system of knowledge about professional aspects and properties of material of the world and the formation of a competent, modern, mobile technical specialist [1].

Integration involves the fulfillment of the following conditions:

- the research objects must coincide or be quite close;
- the same or similar research methods are used in the academic disciplines that are integrated;
- educational disciplines that are integrated should be based on general patterns, general theoretical concepts;
- methods of activity of higher education seekers, as a result of which they acquire certain abilities and skills, according to professional disciplines, should be adequate [2].

It is during the integrated classes that the following competencies are formed:

- value and meaning (understanding the purpose of the lesson, the importance of studying the topic);
- general cultural (speech culture, sense of patriotism);
- informational (working with a computer, the ability to independently select the necessary material);
- communicative (ability to work in groups, listen, communicate, communicate with people with a different point of view).

Accordingly, researching the problem of competence development among future teachers of professional education (occupational safety), preparing them for work in the economic market, it is possible to determine a number of pedagogical conditions that contribute to the development of their professional skills, among them:

- ✓ professional orientation of the educational process;
- ✓ professional skill and experience of subjects of the educational process;
- ✓ diagnosis of the quality of knowledge of higher education seekers;
- ✓ taking into account the individual characteristics of higher education applicants, which requires studying the personal level of knowledge and skills, an individual and differentiated approach to each higher education applicant.

The professional competence of the future teacher of vocational education (occupational safety) is an integrated personal quality, which includes the possession of professional knowledge and skills, personal qualities and the ability for self-education and creativity, which allow a person to use his potential to perform successful professional activities in future professional activities.

REFERENCES

1. Бокшиц О. М., Каменська І. С. Інтеграція знань як основа формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з охорони праці У ВНЗ
2. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах : монографія. Київ: Вища школа, 1998. 229 с.

3. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2006. 224 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Колективна монографія / За заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
6. Люльчак С. Професійна компетентність майбутніх електромеханіків. Наукові записки. Вип. № 4(І), 2013. С. 301-305.
7. Марущак О. В. Інтегративний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів технологій з безпеки життєдіяльності та основ охорони праці. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : Зб. наук. пр. Вип. 46 / редкол. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 257-261.
8. Петрук В. А. Базові професійні компетенції – сутність поняття. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : Зб.наук.пр. Випуск 17 / Редкол.: І.А.Зязюн та ін. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 66-71.
9. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід Європейських країн. За ред. Єрмакова І.Г. / Кроки до компетентності та інтеграції в суспільстві. Київ: «Контекст», 2000.
10. Шарко В. Д. Технології компетентісно орієнтованого навчання природничих дисциплін (на прикладі фізики) / Технології навчання. Колективна монографія за ред Г. С. Юзбашевої. Херсон: Айлант, 2014. С. 124–130.

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ВАЖЛИВА НАВИЧКА ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

*Бортун К. О., канд. філол. наук,
деканеса факультету психології та соціальних технологій
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»*

Зміни векторів загальної освітньої траєкторії держави сьогодні зумовлені трансформаціями, що відбуваються упродовж останнього часу в українському суспільстві. Оновлення, зміни парадигм і сфер його функціонування формує й нову концепцію освіти. Традиційний підхід до освітнього процесу, який надавав «готові» знання, відійшов на периферію. Актуальним викликом оновлення системи освіти постає сьогодні конкурентоздатна українська молодь для українського та міжнародного ринків праці, яка набуватиме компетентностей, що сприятимуть набуттю нових знань, якими вони послугуватимуться в майбутній діяльності.

Варто наголосити, що інклюзивна освіта набуває на теренах України великих обертів, передбачаючи «включення» до колективу осіб з особливими потребами до соціуму. А соціальна інклюзія, яка є суголосною у своїй дефініції та категорійному апараті, передбачає «включення» певної категорії осіб з особливими потребами до загальноосвітнього процесу.

Водночас дефініція «соціальна інклюзія» є багатовекторною, адже це процес забезпечення рівних можливостей та участі в суспільстві для всіх людей, в тому числі тих, які мають обмеження в різних сферах життя, зокрема здоров'я, розумові здібності, економічний статус тощо. Соціальна

інклюзія є предметом багатшарового вивчення, що зосереджено розробці стратегій для забезпечення її реалізації.

Нами виокремлені такі шари соціальної інлюзії:

1. Соціологічний (передбачає розгляд соціальних процесів, які призводять до виключення людей з різних соціальних груп, розробляють стратегії для забезпечення рівності можливостей для всіх груп).

Варто згадати Анн-Марі Слентер, яка вивчає соціальну інклюзію та виключення у сучасному суспільстві, її найкова візія заснована на аналізі соціальних груп, які мають обмеження щодо власних можливостей. Річард Роуз досліджує соціальну інклюзію та виключення з точки зору соціальних класів та етнічної приналежності. Він зосереджений на розвитку стратегій та програм, які можуть допомогти зменшити соціальні нерівності та забезпечити більшу інклюзію.

2. Економічний (детальний аналіз економіко-фінансових аспектів соціальної інклюзії допомагає отримати доступ до роботи та фінансових ресурсів, які формують політику для забезпечення доступності цих ресурсів для соціального оточення).

Амартія Сен сформулила наукові постулати якої спрямовані на вивчення економічних та соціальних аспектів нерівності та безпеки населення. Її робота зосереджена на розумінні соціальної інклюзії у рідчизі економіки. Праці Сарі Пікетт спрямовані на розробку стратегій і програм, зокрема в рідчизі ринкової ефективності та економіки, які можуть забезпечити більшу інклюзію учасників ринку праці та зменшити економічні нерівності.

3. Психологічний (робота психологічних та емоційних наслідків виключення та недостатньої інклюзії, та розробляють програми для забезпечення психологічної підтримки та допомоги).

Річард Харрісон досліджує взаємозв'язок між соціальним виключенням та психічним здоров'ям людей, зокрема, зосереджений на проблемах депресії та ізолюваності. Енн Марі Уетман вивчає проблеми соціальної інклюзії з точки зору психології та ментального здоров'я. Її робота зосереджена на вивченні взаємозв'язку між соціальними факторами та ментальним здоров'ям людей, зокрема, на проблемах дискримінації та соціальної ізолюваності. Еллен Френд розглядає вектори соціальної інклюзії та дискримінації у розрізі соціальної психології та антропології. Вона зосереджена на вивченні соціальних процесів, що лежать в основі дискримінації та нерівності, та на розвитку підходів та стратегій, які можуть допомогти забезпечити більшу інклюзію.

4. Педагогічний (наукове вивчення та розуміння механізмів створення навчального середовища, яке підтримує інклюзивність та рівність можливостей для всіх здобувачів освіти, генерую сприятливу атмосферу для цього процесу).

Шеффілд Холланд аналізує питання соціальної інклюзії в навчанні та вихованні дітей з інвалідністю та осіб обмеженнями. Вартими уваги дослідника міркування щодо розвитку педагогічних стратегій та підходів, що допоможуть забезпечити більшу інклюзію дітей у навчальному процесі, суголосними є думки Нансі Фрейденберг, яка розробила концепцію «школи для всіх».

5. Правовий (розуміння прав людей, місце особи в правовій системі, основні вектори юридичної системи в розрізі забезпечення соціальної інклюзії).

Марта Нуссбаум вивчає соціальну інклюзію з у розрізі прав людини та соціальної справедливості, активно працює над розробкою концепції «гідного життя» для оточення. Сферою наукових інтересів Йосефа Харкеза є соціальна інклюзія та виключення з позиції права та правової системи, аналіз та вивченні різних правових інструментів, які можуть допомогти забезпечити більшу інклюзію для учасників соціуму.

6. Політичний, міжнародний (формування засад соціальної інклюзії, її політична архітектоніка, зокрема місце на міжнародній арені, національний рівень усвідомлення її статусу).

Кароліна Сквінтус та Ендрю Клеґг зосереджені на розробці і впровадженні програм та стратегій, що допоможуть забезпечити більшу участь громадян у прийнятті рішень та підвищити рівень їхньої соціальної інклюзії. Роберт Салліван прагне оновлення та створення нормативних документів, які можуть зменшити глобальні нерівності та забезпечити більшу інклюзію учасників міжнародного співтовариства.

Також варто наголосити, що важливим є вивчення теоретико-поняттєвого апарату й засадорганізації розгляду цієї дефініції (В. Шнайдер та Н. Лалак), упровадження інклюзії в роботу, її розгалужена проблематика (Д. Величко, О. Дікова-Фаворська, С. Єфімова, А. Колупаєва, І. Кузава, З. Удич). Європейський досвід у своїх працях переймали Г. Давиденко та Т. Перегудова, питання інтергації осіб з особливими освітніми потребами, їхнім оцінюванням опікувалися Н. Гаврилова та Т. Сак тощо.

С. Гребінь наголошує, що поняття «соціальна інклюзія» слід розуміти не лише як «включення» осіб з особливими потребами у загальноосвітній процес, а також і як «включення» всіх без винятку студентів (молодь) до «суспільства дорослих». Це є важливим, на думку дослідниці, бо сучасна молодь потребує уваги дорослих, їхньої менторської допомоги, поради та подекуди опіки. Саме від їхньої допомоги залежить не лише якісний навчальний процес, але й успішна соціалізація здобувачів вищої освіти з особливими потребами під час навчання, але й усвідомлення себе як майбутнього фахівця в подальшому житті [5, с. 12].

Т. Перегудова аналізуючи поняття «соціальна інклюзія» наголошує, що соціальна інклюзія мешканців держави повинна бути забезпечена за допомогою підвищення соціального статусу особи чи за допомогою повернення її до загальноновизначеної соціальної ієрархії. Тобто для соціального залучення науковиця пропонує долати бар'єри опору соціальних груп підвищуючи рівень розвитку культури, рівня освіченості, формування позитивних норм життя, соціального капіталу [6, с. 101].

О. Стрельнікова наголошує, що об'єктом соціальної інклюзії може поставати не лише індивід чи група, але й родина й соціальне оточення, які можуть впливати на прийняття рішень, спілкування, вирішення складних життєвих завдань, нормалізація життєдіяльності та відпочинку особи чи колективу загалом, взаємодію з соціумом, допомагають раціонально вирішити складні ситуації, конфлікти [5, с. 240].

О. Байдарова говорячи про соціальну інклюзію зазначає, що це забезпечення того, щоб всі учасники цього процесу могли брати участь у житті соціуму як рівноправні члени, яких поважають та яка роблять свій внесок у добробут суспільства. Тобто соціальна інклюзія постає як певна протипага процесам соціальної ізоляції. Адже соціально ізольовані особи мають життєвий досвід, обмежений доступ до ресурсів і послуг, до органів влади та участі в прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, тобто не

мають повноважень і можливостей взяти участь у розробці й обговоренні таких рішень [2, с. 11].

Т. Алексеєнко вивчаючи поняття «соціальна інклюзія» наголошує, що це поняття відображає філософію рівності, яка в умовах сучасного суспільства є потрібною для різних соціальних груп, що належать до єдиної спільноти, але різняться ознакою інакшості, не пов'язаної з інвалідністю. У демократичному суспільстві до якого тяжіє і Україна, рівність прав членів суспільства є фундаментальною цінністю [1, с. 80].

Навичка соціальної інклюзії для соціальних працівників – це процес включення різних соціальних груп у життя суспільства та забезпечення рівних можливостей для всіх людей, здатність працювати з людьми з різних соціальних груп та забезпечувати їх доступ до рівних можливостей та ресурсів. Саме тому розуміння терміна «соціальна інклюзія» є надзвичайно важливим етапом, бо соціальні працівники повинні зрозуміти, що означає соціальна інклюзія та які проблеми вона допомагає вирішувати.

Нижче наведено кілька шляхів формування цієї навички:

1. Навчання та підвищення кваліфікації: соціальні працівники повинні пройти навчання та курси підвищення кваліфікації, щоб набути необхідних знань та навичок для роботи з людьми з різних соціальних груп. Це може включати навчання про те, як працювати зі старшими людьми, інвалідами, людьми з обмеженими можливостями та іншими соціальними групами.

2. Розвиток емпатії: соціальні працівники повинні мати здатність співчувати та розуміти проблеми та потреби різних соціальних груп. Це допоможе їм бути більш ефективними в роботі з людьми та забезпечувати їхню інклюзію в суспільство.

3. Запобігання стигмі та дискримінації: соціальні працівники повинні знати про проблеми стигми та дискримінації, що виникають у суспільстві, і бути готовими протидіяти їм. Вони можуть надавати підтримку людям, які стикаються з цими проблемами, та працювати зі спільнотою, щоб забезпечити інклюзію та рівність для всіх.

4. Співпраця зі спільнотою: соціальні працівники повинні співпрацювати зі спільнотою, щоб забезпечити інклюзію та рівність для всіх. Це означає, що соціальні працівники повинні взаємодіяти з представниками різних соціальних груп та слухати їхні потреби та проблеми. Також важливо створювати партнерські відносини з іншими організаціями та установами, що діють у галузі соціальної роботи, для спільної роботи над інклюзивними ініціативами.

5. Підтримка самостійності: соціальні працівники повинні стимулювати та підтримувати самостійність та самодостатність людей з різних соціальних груп. Це може означати надання інформації та ресурсів, які допоможуть людям управлятися зі своїми проблемами самостійно, а також створення умов для розвитку їхніх здібностей та навичок.

6. Створення безбар'єрного середовища: соціальні працівники повинні дбати про те, щоб усі люди мали рівний доступ до сервісів та ресурсів. Це може означати створення безбар'єрних приміщень та послуг, а також розробку інклюзивних програм та послуг, які враховують потреби та особливості різних соціальних груп.

7. Навчання міжкультурної компетентності: соціальні працівники повинні навчитися взаємодіяти з різними культурами та розуміти особливості культурної взаємодії. Для цього можна відвідувати тренінги з міжкультурної освіти та досліджувати культурні особливості різних груп.

8. Вивчення чинного законодавства: соціальні працівники повинні знати законодавство, яке регулює відносини між соціальними групами та державою. Це допоможе забезпечити захист прав та інтересів різних соціальних груп.

9. Робота з громадою: соціальні працівники повинні працювати з громадою та залучати її до проектів та програм з соціальної інклюзії. Це допоможе підтримувати позитивне ставлення до ідеї соціальної інклюзії та забезпечити підтримку та участь громадян відповідних громад у реалізації соціальних ініціатив.

10. Розробка інклюзивних програм та проектів: соціальні працівники повинні розробляти інклюзивні програми та проекти, які забезпечують рівні можливості для всіх людей. Наприклад, це можуть бути проекти з інклюзивної освіти, забезпечення доступу до послуг для людей з інвалідністю тощо.

Отже, формування навички соціальної інклюзії для соціальних працівників передбачає навчання та розвиток різних компетенцій, таких як емпатія, співпраця зі спільнотою, запобігання дискримінації та стигми, підтримка самостійності та створення безбар'єрного середовища. Адже для забезпечення стійкої тенденції людського розвитку в Україні важливого значення набуває окреслення орієнтирів створення елементів соціальної політики, яка має охоплювати принципи соціальної інклюзії оточення.

Продукування системи якісних соціальних стандартів людського розвитку розуміє перегляд основних векторів соціальної політики. Створення нового інструментарію дії, які б виходили за межі апарату соціального захисту населення, з опертям на стійке залучення соціуму до діяльності в архітектоніці соціальної інклюзії за допомогою стимулювання звернення до трудової діяльності.

Отже, соціальна інклюзія на сучасному етапі постає соціальним механізмом, спрямованим на руйнування бар'єрів, певних обмежень, прямує до соціального добробуту, що докорінно змінює наявну в країні соціальну політику. Тобто соціальне включення можна розуміти як омріяну ситуацію, у якій члени соціуму мають достатні потужності для повноцінної участі в усіх іпостасях суспільної діяльності, утвердженню у соціальної рівності оточення.

Загалом, для сформування навички соціальної інклюзії соціальні працівники повинні розуміти значення ідеї соціальної інклюзії, мати міжкультурну компетентність, використовувати сучасні технології та розробляти інклюзивні програми та проекти.

Також важливо мати емпатію та вміти співпрацювати з різними соціальними групами та залучати їх до реалізації проектів та програм з соціальної інклюзії. Для підвищення ефективності роботи в цьому річищі соціальні працівники можуть використовувати різноманітні методики та інструменти, такі як тренінги з міжкультурної комунікації, культурну сенситивність, анкетування тощо.

Також для формування навички соціальної інклюзії важливо бути відкритим до нових ідей та підходів, постійно вдосконалюватися та розвиватися. Наприклад, соціальні працівники можуть відвідувати професійні конференції, семінари, круглі столи та інші заходи, які допоможуть їм поглибити свої знання та отримати нові ідеї та інноваційні підходи до роботи.

Загалом, формування навички соціальної інклюзії є складним та багатоаспектним процесом, який потребує зусиль та постійного розвитку. Проте, завдяки цій навичці соціальні працівники зможуть бути більш успішними у своїй роботі та забезпечити рівність та справедливість для всіх людей в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Т. Ф. Методологічні аспекти соціальної інклюзії й інклюзивної освіти у базових характеристиках недискримінаційного суспільства та соціальної педагогіки. *І Всеукраїнська науково-практична конференція «Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття»*, 25 листопада 2021 р., м. Запоріжжя, Запорізький національний університет. С. 80–81.
2. Байдарова О. О. Концепція соціальної інклюзії сімей з дітьми: проблеми впровадження. Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства, 8-9 листопада 2018 р. Київ: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. редакцією Власової О. І., Дембицької Н. М., Запеки Я. Г. Київ: Віваріо, 2018, С.10–11.
3. Бортун, К. (2022). Засоби формування конфліктологічної компетентності студентів спеціальності 231 «Соціальна робота». *Ввічливість. Humanitas*, 6, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.1>
4. Бортун К. О. Сучасні вектори формування навички «соціальна інклюзія» у соціальних працівників. Інклюзивна освіта та навчання в сучасних умовах трансформацій: психолого-педагогічні основи інклюзивної освіти : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 23 січня – 5 березня 2023. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 21–25.
5. Гребінь С. Соціальна інклюзія: аспект «включення» дітей до суспільства дорослих. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3. С. 10–12.
6. Перегудова Т. В. Соціальна інклюзія як елемент соціальної політики: європейські уроки для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 19. С. 98–102.
7. Стрельникова О. О. Поняття та сутність соціальної інклюзії у соціальній роботі / О. О. Стрельникова, Н. О. Єсіна. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 1. С. 233–241.

КУРС «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ» ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРИ ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ (ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ)

Василенко М. П., канд. пед. наук, доцент

П'янзін С. Д., канд. філос. наук, доцент

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Докорінні зміни, які відбуваються у політичній, соціально-економічній і культурній сферах українського суспільства з необхідністю зумовлюють певні трансформації у традиційній системі освіти. Ці зміни стосуються не тільки набуття «навичок мислення високого рівня» [1], але й перебудови самих відносин між учасниками навчання та спілкування у школі. У цій ситуації актуальним є як пошук нових рішень у галузі підвищення професіоналізму майбутніх учителів, удосконалення методичних засобів, що поєднують фундаментальні теоретичні знання з дисциплін з практичною підготовкою, так і розробка й втілення ефективної системи формування підготовленого до сучасних реалій педагога.

Сучасне життя різноманітне, багатовекторне та непередбачуване, тому сучасний учитель повинен бути готовий, як теоретично, так і практично до нової парадигми у сучасній школі – «дитиноцентризму». Як зазначають дослідники А. А. Колупаєва та О. М. Таранченко, це така система освіти, «в якій домінують інтереси дитини, задоволення її освітніх потреб ... і ... визначає цілі й концепцію інклюзивної освіти, освітньої системи, що реалізує одну з головних демократичних ідей – рівність прав людей на здобуття освіти» [2, 7]. Звісно, це не нова ідея, але її втілення проходило певні кроки, починаючи від повної ізоляції дітей з особливими потребами, через інтеграцію у освітнє середовище дітей з порушеннями психофізичного розвитку і закінчуючи широким розумінням інклюзії, що передбачає позитивне ставлення до багатоманітності учнів, цінування та врахування відмінностей кожного учня. Тобто змінювався сам підхід до освітнього середовища.

Основа будь-якого інклюзивного середовища – це законодавство, яке визначає і підтримує існування такого середовища. Українська держава наполегливо та поступово робить кроки до створення і забезпечення інклюзивної освіти як на законодавчому рівні, так і на рівні її практичної реалізації. Україна ратифікувала у 2009 р. Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, чим відкрила собі шлях до кропіткої роботи над тим, щоб діти з інвалідністю могли реалізувати свої права. Далі цей процес був закріплений у національних документах (Конституція України, Законах «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту»).

Процес створення державою такого освітнього середовища та забезпечення гуманістичного відношення до людей з інвалідністю, звісно, стикається з низкою перешкод, до яких можна віднести і важкість доступу до таких закладів освіти, і низьку поінформованість населення, і недостатню психологічну й теоретичну готовність педагогів, і певні стереотипи та упередженість. Однак, на наш погляд, держава, теоретики й практики досягли за цей невеликий (з 2009 року) проміжок часу значних успіхів. Це стосується:

- законодавчої бази (закони, постанови Кабінету Міністрів, розпорядження, проекти та ін.), яка на державному рівні просуває ідею інклюзивного освітнього середовища;

- активної роботи Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», який сприяє безпосередньому втіленню інклюзивної освітньої моделі в Україні через низку заходів (тренінги для вчителів, батьків, представників громадських організацій; ініціювання проектів, що мають забезпечити рівний доступ до освіти для всіх дітей; залучення батьків до освітнього процесу; поширення важливої й актуальної інформації для батьків та освітян (посібники, програми, відеоматеріали, статті, інформаційні листівки для батьків тощо);

- підготовки та впровадження монографій, навчально-методичних посібників, статей, методичних розробок, путівників для батьків і педагогів та ін. (Л. І. Даниленко, А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, О. М. Таранченко, С. М. Єфімова, І. В. Луценко, Ю. М. Найда, Н. Г. Слободянюк, Л. В. Будяк, Т. В. Сак, В. В. Засенко та ін.) [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9], тренінгів, вебінарів, курсів та онлайн-курсів підвищення кваліфікації для вчителів, які проводяться в містах України та існують на різних інтернет-платформах;

- активної і наполегливої роботи інклюзивно-ресурсних центрів;

– відповідної просвітницької діяльності, яка набирає обертів.

На сьогодні існують програми і навчальні посібники, розроблені спеціально для Інститутів післядипломної освіти («Вступ до інклюзивної освіти» (автори: А. А. Колупаєва, С. М. Єфименко) [10], «Диференційоване викладання в інклюзивному класі» (автори: О. М. Таранченко, Ю. М. Найда) [11].

Звісно, втілення інклюзії в освітній процес ще далеке від ідеального, але темпи, які воно набирає, обнадіюють.

Заклади вищої освіти не повинні стояти осторонь цієї проблеми. Тому введення пропедевтичного курсу «Основи інклюзивної освіти» як базового курсу для всіх педагогічних спеціальностей університетів повинно стати обов'язковим. Слід зазначити, що якщо введення та існування такого курсу є не новим для вчителів, що підвищують свою кваліфікацію на курсах, то для студентів, які навчаються у ЗВО, – це переважно новий курс, який повинен забезпечити зовсім інший погляд на навчання в школі, зокрема, та освіту взагалі.

У цій науковій розвідці ми пропонуємо розглянути ключові моменти, на які, на нашу думку, треба звернути увагу, запроваджуючи такий курс для студентів педагогічних спеціальностей.

Упроваджуючи цей курс для майбутніх учителів, ми не ставили перед собою мету підготувати фахівців, які працюватимуть виключно в інклюзивному класі. Нашою метою було привернути увагу студентів до проблеми інклюзії та її реалізації у сучасній школі, навчити студентів бачити ситуації під кутом зору інклюзії, за можливості вирішувати їх і бути готовими працювати в інклюзивному класі.

Означена мета не виключає надання студентам теоретичних і практичних базових засад інклюзивної освіти. Тому нашими завданнями стало:

– опанування студентами базової термінології та засвоєння ними основних понять і положень в галузі інклюзивної освіти (інклюзія, інклюзивне навчання, інклюзивна школа, діти з особливими освітніми потребами, індивідуальний навчальний план тощо);

– усвідомлення викликів, які існують перед системою освіти у зв'язку з впровадженням інклюзії та визначення можливих шляхів до їх подолання;

– формування психологічної готовності до роботи в інклюзивному класі;

– ознайомлення студентів з міжнародними документами, що забезпечують впровадження інклюзивної освіти та з законодавчо-нормативною базою України (положення про спеціальну школу, положення про індивідуальне навчання, порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, інструктивно-методичні листи МОН України щодо організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах тощо), що були введені державою для впровадження інклюзії і мають забезпечити її реалізацію;

– ознайомлення студентів з прикладами основних робочих документів (протокол оцінки потреби учня в наданні підтримки у закладі освіти, індивідуальний навчальний план тощо) й забезпечення їх прикладами та шаблонами, що в змозі допомогти їм при практичній роботі з різними категоріями учнів;

– формування у студентів здатності використовувати спеціальні професійні знання і вміння та впроваджувати у навчальний процес педагогічні технології, які використовуються при роботі з дітьми з ООП;

– формування у студентів умінь взаємодіяти з батьками осіб з особливими освітніми потребами.

Очікувані результати навчання. Знання і вміння:

– знати міжнародні документи, що забезпечують впровадження інклюзивної освіти;

– знати правові документи, що були введені державою для впровадження інклюзії і мають забезпечити її реалізацію;

– опанування студентами базової термінології та засвоєння ними основних понять і положень інклюзивної освіти;

– знати особливості впровадження інклюзії у європейських країнах;

– знати періоди розвитку інклюзії та етапи її проходження;

– знати особливості створення інклюзивного освітнього середовища та універсального дизайну в сфері освіти та вміння його організувати;

– знати та вміння застосовувати стратегії кооперативного навчання;

– знати стратегії взаємодії з батьками та вміння будувати успішну співпрацю з батьками;

– вміння критично осмислювати основні положення та концепції в області інклюзивної освіти; її сучасний стан та перспективи розвитку;

– знати сучасні практики ефективного управління класом;

– знати стратегії і методи для роботи з агресивною поведінкою;

– володіти знаннями та навичками з підтримки психологічного здоров'я учнів;

– знати особливості диференційованого навчання, його етапи та вміння застосовувати елементи диференційованого викладання на уроці;

– знати і вміння застосовувати практики та технології, що дають змогу диференціювати результати навчання;

– вміння ідентифікувати ознаки булінгу й вміння запобігати йому.

Ми починаємо курс з просвітницького відео. Це може бути будь-яке відео, яке певним чином стосується інклюзії у нашій державі. Головна мета демонстрації – показати, що така проблема існує в суспільстві і вона може і повинна бути вирішена: всі діти повинні бути щасливими. Ми використовуємо відео «Прийняття» (це маленьке відео; менш, ніж на дві хвилини). Фільм дуже проникливий, життєстверджуючий і такий, який вселяє впевненість, що у нас в державі все буде добре. Нам здається, що до цієї теми саме так і треба підходити: з відчуттям, що все вдасться. Обов'язково треба обговорити це відео зі студентами, адже від того, як розставити акценти, буде залежати наступне сприйняття курсу й відношення до проблем інклюзії. Більш того, допоможе іншими очима подивитися на світ, який нас оточує й на людей, яких ми вважали дещо іншими; навчить взаємодіями з такими дітьми, враховувати особливості та поважати їх.

Слід зазначити, що до цього вступного курсу не можна підходити з традиційних позицій: лекції та практичні заняття. На наш погляд, розгляд певних теоретичних питань повинен поєднуватися з візуалізацією та обговоренням. Наприклад, мультфільмів на тему інклюзії; наочності, що в узагальненому вигляді подає теоретичні питання інклюзії; наочності, що включає практичні поради, алгоритми певних дій для вчителя; шаблони, використовуючи які, можна допомогти учням впоратися з гнівом, оцінити

свої комунікативні навички, навчити дякувати, вибачатися тощо. Такий підхід дозволить не тільки засвоїти основні питання курсу, а й озброїти студентів наочністю, яку можна використовувати, працюючи з дітьми.

На кожному занятті передбачено перегляд мультфільму, який тим чи іншим чином привертає увагу до інклюзії, вчить розуміти та взаємодіяти з такими дітьми, спілкуватися, дружити. Перегляд і обговорення мультфільмів не вимагають певної теоретичної підготовки, вони потребують тільки уваги, бажання висловити власну думку, готовність вислухати своїх колег та емпатії. Звісно, перегляд кожного мультфільму вимагає своїх запитань, однак, можна запропонувати такі:

Мультфільм «Поза увагою»: Про кого цей мультфільм? Для якої аудиторії він призначений і чому? Що написано на заборі? Чи звернули ви увагу, що у мультфільмі спеціально підсилено звук? З якою метою це зроблено? Що нового можуть дізнатися діти з мультфільму? (про тих, хто допомагає, про «чарівну паличку»). У чому полягає специфіка таких дітей?

Мультфільм «Каструлька Анатолія»: Про кого цей мультфільм? Для якої аудиторії він призначений і чому? Які риси є в Анатолія? Що таке «каструлька Анатолія»? Як його сприймають оточуючі? Що він робить для того, щоб «достукатися до людей»? Коли змінилося життя Анатолія? Чому змінилося життя Анатолія? Ким тепер став Анатоль? Чи змінився хлопчик?

Мультфільм «Тамара»: Про кого цей мультфільм? Для якої аудиторії він призначений і чому? Яке запитання після перегляду мультфільму Ви б поставили дорослим і дітям? Хто допомагає дівчинці? Чи потрібна їм обом допомога?

Мультфільм «Таємниця Маеля»: Про кого цей мультфільм? Для якої аудиторії він призначений і чому? Як ви вважаєте, чому дівчинка під час знайомства сказала: «Попроси у мого старшого брата»? Які емоції виникли у хлопчика Пако під час першої зустрічі з Маелем? Як реагує сестра Маеля на його вчинки? Як інші люди сприймають Маеля? Як себе поводить мама Маеля? Яка ідея мультфільму?

Мультфільм «Уроки тітоньки Сови»: Чим цей мультфільм відрізняється від інших? Чому Вовчик засмутився? Чи зрозумів Вовчик, чим він образив друзів? Для якого віку школярів призначений мультфільм? Яка ідея мультфільму?

Мультфільм «Про Діму»: Чим цей мультфільм відрізняється від інших? (структура інша; віршована форма; вказаний алгоритм дій; обговорюється серйозна проблема, але так, що вона не сприймається дітьми, як «проблема»). Які стереотипи сприйняття людей з ООП зазначені у мультфільмі? Яка ідея мультфільму? Для якої аудиторії він призначений і чому?

Кожне з запитань має поглиблювати розуміння попереднього, вчити бачити те, на що відразу не звертаєш увагу. Всі ці питання активізують не тільки увагу студентів, але й їх моральні резерви. Звісно, можна підібрати будь-які інші мультфільми на тему інклюзії. Головне – обговорити мультфільм, побачити проблеми, запропонувати свої варіанти їх вирішення, розставити певні акценти і, звісно, викликати емоції.

Лекційний матеріал торкається таких важливих тем, як:

– основи інклюзивної освіти: визначення понять, періодизація, принципи та завдання інклюзивного навчання. Міжнародна політика і законодавча база інклюзивної освіти;

– інклюзивна освіта в Україні: виклики, стереотипи, досягнення;

– інклюзивне освітнє середовище та універсальний дизайн: визначення понять, особливості організації;

– інструменти для створення інклюзивного освітнього середовища в класі (кооперативне навчання, стратегії кооперативного навчання);

– роль батьків у впровадженні інклюзивної освіти. Підтримка учнів з ООП (команда психолого-педагогічного супроводу, індивідуальна програма розвитку (ІПР));

– навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти (курикулум): визначення та складові;

– диференційоване навчання, його особливості, етапи диференційованого навчання, диференціювання результатів навчання.

На практичних заняттях розглядаємо теоретичні питання; документи, які забезпечують інклюзивну освіту на міжнародному рівні та ті, що регламентують роботу української держави. Акцентуємо увагу на рівнях підтримки учнів [12]. Вивчаємо зразок протоколу оцінки потреби учня в наданні підтримки у закладі освіти, індивідуальний навчальний план, зміст його розділів та наповнення на конкретному зразку. Виконуємо практичні завдання, а саме:

– складаємо пам'ятки «Поведінка під час перерви» для школярів різного віку, «Як поводити себе на уроці», «Як протидіяти булінгу» та ін.;

– складаємо анкети для учнів 5-11 класів на тему: «Що я знаю про дітей з особливими освітніми потребами» та батьків учнів на тему: «Мое відношення до спільного навчання з дітьми з особливими освітніми потребами»;

– розглядаємо та пропонуємо свої шляхи вирішення проблем (наприклад: Запропонуйте низку заходів у своєму класі з метою залучення та заохочення дітей та батьків до активної роботи у інклюзивному класі. Запропонуйте систему роботи у школі на тему: «Наша школа – школа для всіх», яка б пропагувала інклюзивне навчання);

– обговорюємо шаблони для роботи з дітьми. Мета яких – навчити учнів вибачатися, дякувати, долати хвилювання, оцінювати свої досягнення, розвивати свої навички співчуття тощо;

– розглядаємо ігри та вправи, які можна пропонувати учням для подолання гніву, зняття емоційної напруги, регуляції психічних функцій та емоційно-вольової сфери;

– обговорюємо шаблони для формуального оцінювання, етапи розвитку взаємодії у процесі співучителювання тощо;

– розглядаємо воркбук «Готуюсь до співучителювання» (структуру, етапи роботи);

– розглядаємо алгоритм дій (наприклад, при плануванні диференційованого навчання), корисні практики, які доречно використовувати в інклюзивних класах; алгоритм діалогу з потерпілою від булінгу дитиною;

– розглядаємо приклади диференційованого навчання;

– обговорюємо стратегії і методи роботи з дітьми, які проявляють агресію.

Таким чином, одна частина матеріалу, що пропонується до розгляду на практичних заняттях для студентів, носить більш оглядовий характер; інша – вимагає самостійної творчої роботи самого студента (ключовими словами тоді стають: *запропонуйте, складіть, висловіть свою думку*).

При підготовці до проведення практичних занять ми використовували наочні матеріали (чек-листи, схеми, шаблони), які були запропоновані слухачам онлайн-курсів з підвищення кваліфікації з теми «Школа для всіх», що проходила на платформі Едера, обсягом 30 годин. Це чудовий матеріал, який можна застосовувати на уроці і який прекрасно підходить для обговорення і використання майбутніми вчителями у своїй практиці при роботі з дітьми з особливими освітніми потребами і не тільки [13].

Отже, ми означили лише ключові питання, на які, на наш погляд, необхідно звернути увагу при організації пропедевтичного курсу «Основи інклюзивної освіти». Важливим є і організація самостійної роботи; і матеріал, який підійде для модульних контрольних робіт; і проектна діяльність, яка вповні може пропонуватися студентам, для реалізації цікавих та корисних проектів на підтримку та просування інклюзивної освіти, створення інклюзивного середовища тощо. Головне – робити кроки для того, щоб інклюзивна освіта стала не тільки мрією, а й частиною життя українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Intel Навчання для майбутнього: посібник. Київ: Вид-во «Нора-прінт», 2006. 206 с.
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навч.-метод. посібник. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навч.-метод. посібник. Київ: «АТОПОЛ», 2010. 96 с.
4. Підтримай себе – підтримай дитину: путівник для батьків дітей з особливими потребами: метод. матеріали / укладач: Наталія Софій. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 34 с.
5. Засенко В. В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами. URL: http://canada-ukraine.org/ukr_Journal_V1.htm. (дата звернення: 01.03.2023).
6. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навч. курс та наук.-метод. посібник. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 168 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
7. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. д. пед. н., проф. Колупаєвої А. А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.
8. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
9. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посібник / за заг. ред. Даниленко Л. І. Київ: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2007. 128 с.
10. Колупаєва А. А., Єфименко С. М. Навчальний курс «Вступ до інклюзивної освіти». URL: http://www.roippo.org.ua/upload/iblock/150/vstup-do-inklyuzyvnyy-osvity_navchal%60nyu-kurs_.pdf. (дата звернення: 03.-3.2023).
11. Таранченко О. М., Найда Ю. М. «Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі»: навч. курс та метод. посібник / за заг. ред. Колупаєвої А. А. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/ieeditions/18/>. (дата звернення: 03.03.2023).
12. Постанова Кабінету міністрів України від 15 вересня 2021 року № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-p#Text>. (дата звернення: 10.12.2022).

13. Школа для всіх. Онлайн-курс про організацію інклюзивного освітнього середовища. URL: <https://www.ed-era.com/courses/>. (дата звернення: 19.09.2021).

ERASMUS+ JAKO NAJWIĘKSZY NOWOCZESNY PROGRAM WYMIAN AKADEMICKICH

Danylczenko N. A.
Szkoła Główna Służby Pożarniczej;

Chubina T. D., doktor nauk historycznych, profesor
Czerkaski instytut bezpieczeństwa pożarowego im. Bohaterów Czornobyla
Narodowego Uniwersytetu obrony cywilnej Ukrainy

Erasmus+ – największy nowoczesny program wymian akademickich, który w 2014 roku wchłonął tak znane programy, jak Erasmus i Erasmus Mundus, Youth in Action, Tempus i inne. Dziś mogą w nim uczestniczyć także ukraińscy studenci, naukowcy i organizacje, których działalność związana jest z edukacją, kulturą i sportem.

Prawie każdy współczesny student lub uczony spotkał się z takimi nazwami, jak: Erasmus i Erasmus Mundus, Tempus, ale znacznie mniej osób wydaje się być w stanie jasno opisać te programy akademickie Unii Europejskiej i wspólne relacje między nimi.

Wszystko zaczęło się pod koniec lat 80. od sporadycznej wymiany nauczycieli i studentów między uniwersytetami w Unii Europejskiej. W 1987 r. Komisja Europejska ustanowiła program Erasmus w celu koordynowania tych wymian. Został nazwany na cześć humanisty Erazma z Rotterdamu, który uważał za konieczne ciągle podróżować i podczas swoich podróży pracował na różnych uniwersytetach w Europie. Ponadto nazwa Erasmus jest akronimem, który oznacza «Schemat działania Wspólnoty Europejskiej na rzecz zwiększenia mobilności studentów uczelni wyższych» (ang. Erasmus – European Community Action Scheme for the Mobility of University Students). W projekcie wzięły udział uczelnie ze wszystkich 28 krajów UE, a także z Islandii, Liechtensteinu, Norwegii i Turcji. Nie spodziewano się udziału studentów i naukowców uczelni z innych krajów.

Dlatego w 2004 roku został zainicjowany i program Erasmus Mundus (łac. mundus – światowy, globalny), przeznaczony dla obywateli krajów, które nie są członkami Unii Europejskiej.

W 2014 roku siedem znanych europejskich programów związanych z edukacją, nauką i sportem połączyło się w nowy program – Erasmus+, który ma obejmować nie tylko sferę akademicką, ale także wszystkie sektory kultury: edukację, szkolenia i politykę młodzieżową, sport. Program zawiera Erasmus, Erasmus Mundus, Tempus, Youth in Action i inne.

W programie Erasmus+ jednym z krajów partnerskich jest Ukraina, i w którym udział mogą wziąć ukraińscy studenci i naukowcy.

Głównym celem programu jest rozwój mobilności młodzieży, promowanie zrównoważonego rozwoju krajów partnerskich w zakresie szkolnictwa wyższego, praca z młodzieżą, kształtowanie wymiaru europejskiego w sporcie (zgodnie z planem prac UE w zakresie sportu) oraz rozpowszechnianie wartości europejskich wcale. Głównym sposobem osiągnięcia tego celu w ramach programu jest

zapewnienie grantów na szeroki zakres działań i działalności w dziedzinie edukacji, szkolenia pracowników, młodzieży i sportu.

Wszystkie projekty programu realizowane są w pięciu obszarach:

KA1 (Key Action 1) – Indywidualna mobilność edukacyjna. W tym kierunku wspierana jest wymiana studentów, nauczycieli i pracowników administracyjnych pomiędzy uczelniami krajów członkowskich programu i krajów partnerskich programu, w szczególności Ukrainy.

KA2 – Projekty współpracy (współpraca na rzecz innowacji i wymiany najlepszych praktyk). Kierunek ten ukształtował się na bazie dawnego niezależnego programu Tempus. Koncentruje się na rozwoju współpracy pomiędzy instytucjami edukacyjnymi i innymi organizacjami z krajów członkowskich programu Erasmus+ oraz innych krajów (sąsiadów UE, krajów kandydujących i potencjalnych kandydatów, Ameryki Łacińskiej, Azji, Afryki, Karaibów i Pacyfiku). Wnioski o projekty w tym zakresie mogą składać instytucje i organizacje edukacyjne z całego świata.

KA3 – Wsparcie reform w sferze szkolnictwa wyższego. Kierunek ukierunkowany jest na modernizację szkolnictwa wyższego, Proces Boloński, rozwój i wdrażanie instrumentów na rzecz przejrzystości kształcenia, promowanie dialogu międzynarodowego w zakresie polityki edukacyjnej.

Program Jeana Monnet jest również jednym z tych, które dołączyły do programu Erasmus+ w 2014 roku. Jego celem jest promowanie rozpowszechniania programów edukacyjnych dotyczących Unii Europejskiej i tematu integracji europejskiej. Granty przyznawane są instytucjom edukacyjnym i innym organizacjom, które opracowują podobne programy nauczania i prowadzą wymiany studenckie w ramach tego przedmiotu.

Również wsparcie projektów związanych z rozwojem sportu i wydarzeń sportowych.

W ramach każdego Key Action Istnieje kilka podobszarów, dla których ustalane są różne warunki uczestnictwa i terminy składania wniosków. W projektach Erasmus+ mogą brać udział:

- uczelnie i inne organizacje edukacyjne z Unii Europejskiej i innych krajów nastawione na wspieranie rozwoju szkolnictwa wyższego;

- studenci, aspiranci, naukowcy i nauczyciele z tych krajów (pośrednio; jako uczestnicy projektów instytucji i organizacji, które otrzymały grant Erasmus+).

Na pierwszy rzut oka warunki programu Erasmus+ mogą wydawać się dość trudne, ale jeśli konsekwentnie poznać się wszystkie instrukcje – nie wszystko jest takie straszne.

Czerkaski Instytut Bezpieczeństwa Pożarowego im. Bohaterów Czarnobyla NUOCU Ukrainy jako partner Szkoły Głównej Służby Pożarniczej RP dołączył się do programu Erasmus+ w 2016 roku. W tym okresie zrealizowano kilka mobilności kursantów, pracowników i wykładowców. W jednej z tych mobilności autor miał okazję prowadzić wykłady w języku polskim dla studentów Szkoły Głównej Służby Pożarniczej RP z dyscypliny „Socjologia”.

Celem mobilności było wzmocnienie współpracy pomiędzy partnerskimi uczelniami wyższymi (a mianowicie Szkołą Główną Służby Pożarniczej RP i Czerkaskim Instytutem Bezpieczeństwa Pożarowego im. Bohaterów Czarnobyla) w celu promowania jakości i innowacyjności w szkolnictwa wyższego; zwiększenie jakości nauczania i uczenia się; rozwój innowacyjnych metod nauczania; podnoszenie umiejętności i kompetencji; integracja różnych form i metod nauczania; wsparcie wymiany i rozpowszechniania nowej wiedzy.

Znaczenie takiej mobilności (w kontekście strategii modernizacji i umiędzynarodowienia zaangażowanych instytucji szkolnictwa wyższego): promowanie wymiany wiedzy i doświadczeń w celu wzajemnego wzbogacania i rozpowszechniania najlepszych praktyk i innowacji; wzmocnienie współpracy i stworzenie platformy wymiany wiedzy; opracowywanie i wykorzystywanie nowych kompleksów dydaktyczno-metodycznych oraz metod nauczania; rozwój i poszerzanie wiedzy, umiejętności i kompetencji.

Wśród oczekiwanych rezultatów: dla *wykładowcy* – kształtowanie postaw wartościowo-motywacyjnych wobec potrzeby samorozwoju zawodowego; wypracowanie indywidualnego stylu nauczania; umiejętność celowego organizowania i realizacji całościowego procesu pedagogicznego opartego na wiedzy teoretycznej i praktycznej; skutecznie stosować metody i narzędzia nauczania w różnych kombinacjach; nawiązać właściwe pedagogicznie relacje ze studentami; posiadać sposób organizowania działań twórczych studentów; podsumować i przemyśleć własne doświadczenia; dla *studentów* – pogłębienie wiedzy; opanować materiały edukacyjne; podnieść poziom szkolenia zawodowego; uświadomienie sobie wpływu zachowań zależnych i dewiacyjnych na kształtowanie wartości moralnych i etycznych strażaka; pogłębić kompetencje instrumentalne (zdolności poznawcze, metodologiczne, technologiczne i językowe), interpersonalne (umiejętności komunikacyjne, interakcje społeczne i współpraca) i systemowe (połączenie rozumienia, otwartości i wiedzy, umiejętność planowania zmian).

SPIS LITERATURY

1. Czubina T. Socjologia: adaptacyjny kurs wykładów w ramach programu Erasmus+. / Tetiana Czubina. – Czerkasy: CIBP imienia Bohaterów Czarnobyla NUOCU, 2021. – 120 s.

THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS AND ABILITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

*Єремєєва Н. Ф., канд. філол. наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

In recent years, there have been significant qualitative changes in the teaching of foreign languages in higher educational institutions of technical direction. Clarification of the purpose of training led to its reorientation to ensure practical, professionally oriented mastery of the subject, which involves the ability of cadets, students and listeners to communicate using a foreign language. In this sense, the concept of practical ownership includes at least three components:

1. Knowledge (memorization) of a certain amount of language material provided in the system. Grammatical and lexical material, at the same time, is limited to the topics defined by the program for oral speech and reading.

2. Skills in handling language material and the ability to perform language activities in educational, mostly simulated or conditional situations.

3. Communicative skills, that is, to combine one's speech actions with various types of non-speech – work or cognitive activities [1, 4-5]. These three components actually represent different objectively existing aspects of speech:

linguistic, psychological and social, which are launched in the process of communication and act as a whole. The issue of assimilation of language material and the formation of skills and abilities is adequately covered in educational and methodological literature. The regularities of skill formation and skill development are studied by general psychology primarily in relation to various types of work and educational activities of a person. They are as follows, for example, the activities of a firefighter, rescuer, driver, scientist, athlete or a doctor. Mastering these types of activities (professions) involves the formation of professional-oriented skills and abilities specific to each of them. It should be noted that language material, that is, the language system is closely related to language skills and abilities, which in turn form certain communicative skills [1, 6-7].

Corresponding regularities are transferred to the process of language acquisition. Thus, the generation of speech, or the construction of sentences and more complex linguistic units, is also based on appropriate language skills and abilities. But at the same time, it should be taken into account that speech, unlike other types of human activity, practically never acts independently as an independent type of activity [1, 8]. After all, a person never speaks for the sake of speaking. The only exception here is the process of learning a foreign language, when cadets and students engage in language activities in order to learn how to generate speech. The natural function of speech is that it is included as a constituent part in the activity of a higher one level, subordinates to it, serves it and is determined by it. People speak with some non-linguistic purpose based on certain life needs. By the way, as indicated by O.O. Leontiev, even the very term "language activity" is incorrect in view of this. In its natural function, speech is rather a means, a tool of work or learning [4, 25-26]. In view of this, it is more expedient to consider it as a sequence of language actions that are part of higher-level activities. This view of the function of speech is of crucial importance for the methodology of teaching foreign languages. If a person who has mastered the skills and ability to drive a car can get behind the wheel and start his activity, then language skills and communication skills are still not enough for him. It is also necessary to be able to include one's speech actions in a certain non-speech activity, to combine and harmonize them with the needs and nature of this activity [1, 9-10].

This is clearly visible in practice, when a person who studied at a higher educational institution, faced with the need for communication, is forced to study additionally, adapt his knowledge, skills and abilities to specific life needs related to professionally oriented needs. Such a situation is often accompanied by a fear of being included in the communication process. In this regard, the understanding of the practical purpose of education is significantly clarified: having formed in cadets and students the skills and ability to build (generate) speech, the teacher must lead them further and also ensure the ability to subordinate their speech to the realization of some extra-speech goal, that is, activities with the help of speech. The foreign language training program of higher educational institutions for cadets and students means that they must be able to clarify their relationship with the interlocutor with its help – to report something important, discuss, argue, prove, demand something, and also use language as a means of learning phenomena and facts, not related to it [1, 11].

The ability to use speech as a tool of activity is an indicator of full mastery of it and indicates that a person has communicative skills. It ensures the speaker's impromptu readiness to communicate in unexpected, unplanned situations and the complete absence of a feeling of confusion and fear before the beginning of the

communication process, which we can often observe. Thus, we can note that communicative ability is a component of language proficiency, which cannot be considered the same as knowledge of language material, or the formation of language skills and abilities. It also follows that this skill should be the subject of separate attention.

Each of the above-mentioned components can be considered as a stage in sequential language acquisition. This seems quite logical, because first the language material is memorized, then skills and abilities are formed on its basis, and finally, the ability to communicate develops. However, as evidenced by the history of teaching methods and practice, each of these components can also become a basic, starting point for building a separate teaching strategy, creating a certain approach to solving practical tasks. At the same time, each of them interprets the ways to achieve the final goal in a slightly different way and uses them in methodical technology, or in its system of exercises and methods of their application. We will consider all three approaches in sequence [1, 11-12].

The first approach to learning a foreign language is based on learning language material. In accordance with this, the teacher must carefully study the phonetic, morphological, lexical, and grammatical elements of the language. It should be noted that it is often necessary to rely on grammatical rules and require cadets and students to memorize professionally oriented vocabulary. In recent years, not individual elements of the language are offered for study, but language samples where phonetic, morphological, lexical and grammatical material appear in unity. In order to enrich the vocabulary the teacher must pay attention to synonyms, antonyms, homonyms, and paronyms. However, the so-called processing of structures under certain conditions can be considered an element of such an approach.

It is usually assumed that having mastered a certain material, the teacher can proceed to the formation of skills and abilities, and therefore to the development of cadets and students' ability to communicate. Thus, theoretically, this is a way of sequentially mastering all three components of mastering a foreign language [2, 328-329].

However, practice makes its own amendments to this seemingly correct scheme, which makes this approach ineffective. Practical experience has proven that the three-stage approach greatly stretches the process of language acquisition. It is because of this that it is not possible to bring cadets and students to the level of communicative mastery due to the lack of time allocated for practical training. At best, the other two components are assimilated inconsistently and superficially. In addition, teachers who choose this path usually spend a very large amount of time on learning the language material. Memorizing basic, professionally-oriented vocabulary from each topic and learning grammatical models and rules for constructing narrative, negative and interrogative sentences in a certain tense form and consolidating this material by performing a large number of oral and written exercises takes a lot of time in practical classes. It should be noted that such training is relatively easy for teachers, as it provides an opportunity to constantly rely on the textbook and use writing. For cadets and students, the opposite is true. Material devoid of a communicative function, isolated from the speech process, is assimilated with great difficulty. The acquired knowledge is of a formal nature. This approach also has other disadvantages. Since it is based on the language system, it can rightly be called a linguistic system. In its worst form, it was widespread during the heyday of the grammar-translation method. However,

we can observe its recurrences in our time, especially among teachers who do not have enough oral communication skills [3, 57-58].

The second approach to learning a foreign language is characterized by the fact that the attention of the teacher and cadets and students immediately focuses on the formation of skills and abilities. The latter is carried out, as a rule, on a situational basis within the limits of professionally oriented language material. With this approach, an attempt is made to imitate real speech, therefore, in addition to the situation, other non-verbal communicative measures are sometimes included here, such as address and modality of speech, intonation, facial expressions, gestures.

For the most part, such efforts are subordinated not to the real need for communication, but to the need to learn certain material and develop the appropriate skills and abilities on its basis. The situation and other non-linguistic means are artificially "adjusted" to the needs of learning the language system, which makes educational speech very poor and unclear in terms of communication. The basis of the methodical technology of this approach to learning foreign languages are exercises for the formation of skills and abilities. Of course, this approach does not eliminate the issue of language material acquisition. But here, its memorization takes place almost simultaneously with the formation of skills and in the process of language activity. In this regard, some teachers-methodologists propose to give speech development exercises an aspect direction and oppose them to system-language exercises [1, 11-12].

Cadets and students do not follow the path of "memorize and act", but act, remember. Practical experience shows that assimilation of the language material in this way facilitates the process of memorization than the method of mechanical study of isolated words and grammatical and morphological rules. At the same time, the process of mastering the language is significantly condensed and shortened, due to which the teacher has more opportunities to bring those who are studying to the level of communicative mastery of the language.

The focus on learning a foreign language in the process of educational activity is dominant in the modern methodology and practice of university education. Of course, this approach also has its drawbacks. The artificiality of conditions and situations leads to the fact that cadets and students learn mainly pseudo communication, the game of speech. They can sometimes speak confidently based on conventional situations, but are helpless in unexpected life situations. This happens when the teacher could not bring his students to the level of full communication, which is not so rare. We can call the above-mentioned approach conditional-communicative. There is also a third approach, which involves learning the language directly in its communicative function, that is, in the process of activities with a non-linguistic purpose. This approach is related to direct access to communication. Practically, this means that the teacher focuses the attention of cadets and students not so much on the acquisition of language means or the development of skills and abilities, but on activities in the process of which language is used [3, 58].

So, for example, in the topic "Fire Tactics" the emphasis is not only on active vocabulary or on the necessary grammatical forms and models, but also on teaching cadets and students how to extinguish fire, what methods to use, involving speaking in a foreign language at the same time. Work with this approach begins with the formation of cadets and students' need for language action. As you know, language arose precisely because people had a need to say something to each other. Realization of some practical needs is also a decisive factor when a

child learns his native language. Motivation in learning a foreign language is formed on the same basis. Such motivation is, by general recognition, a decisive factor in strengthening the process of language acquisition. It is quite clear that with such an approach, which is usually called communicative, the assimilation of language material and the formation of skills and abilities are also carried out. This process takes place in parallel with communicative activity and against its background, while it should be remembered that the assimilation of new things on the basis of previously formed needs is carried out more successfully. The three possible approaches to learning a foreign language described above are generally autonomous and can to some extent characterize the work of one or another teacher [2, 329].

However, in the practice of education, they closely interact. Their elements often overlap, and then the teacher's educational strategy must be evaluated differently, that is, each technique separately.

It should be noted that the originality of the technology of various approaches is largely related to teaching speaking. As for reading and listening, the level of communicativeness of the work is primarily determined here by the content of the texts, which does not always depend on the teacher. In our opinion, the conditional-communicative approach is dominant when teaching a foreign language in higher educational institutions of technical direction. It is quite acceptable and provides an opportunity to form the basics of practical knowledge of a foreign language in cadets and students, as required by the training program. After all, this targeting cannot be categorical, because the conditions in which different teachers work are not the same. It should, however, be emphasized that the presence of different approaches is evidence of the objective development of the methodology, which goes from the ineffective manipulation of language elements to the affirmation of the communicative orientation of the practical lesson. And, actually, on this basis, it is necessary to look for new ways and methods of learning. If the teacher wants to achieve the best possible results, he must focus on the communicative approach as the main one in his work.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вишневський О. І. Довідник учителя іноземної мови. – К. : Вища школа, 2007. – С. 4-12.
2. Жинкін М. І. Механізми мовлення. – К. : Вища школа, 2000. – С. 328-329.
3. Лазарчишин В. К. Основи загальної методики навчання іноземних мов. – К., – С. 57-58.
4. Леонтьев А. А. и др. Основы теории речевой деятельности. – М., 1974

INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN PSYCHOLOGY OF FORMATION OF PROFESSIONAL-TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF THE MODERN STUDENT

*Kamenska I. S., PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*

Modern advances in science largely affect the development of scientific and technical broadcasting and lead to its increasing stylistic differentiation, in particular the development of certain terminological systems, which are an important component of the general lexical system. Scientific terminology plays an

important role in the creation of the state and is an indicator of the development of scientific, socio-economic and cultural progress of the country [1].

The process of forming the professional-terminological competence of the modern student is complex and multifaceted. A promising step in this direction is to use a comprehensive, multidisciplinary approach to ultimately obtain a competent, well-developed creative personality, able to think critically and have a high level of professional vocabulary.

First of all, the modern student should be clearly aware that professional speech is necessary for the future occupational health specialist in order to have a professional dialogue and establish communication with partners, colleagues, students in their professional activity, to be able to work in a team, to think critically, to compose acts, prescriptions, outfits, conduct briefings.

An analysis of the literature on the problem under study shows that the professional and terminological competence of future professionals is the subject of study by many scholars [2, 3, 4].

However, the problem of self-development and self-improvement in the process of forming the professional-terminological competence of future specialists in occupational safety in the interdisciplinary educational and scientific space remains poorly researched and becomes especially relevant today.

The purpose of the research is to determine the peculiarities of formation of professional-terminological competence of the modern student, which contribute to the improvement of self-development and self-improvement in the interdisciplinary educational and scientific space.

Research objectives: 1) to reveal the essence of the concepts of «self-development» and «self-improvement» of the individual; 2) to theoretically substantiate the importance of studying professional terminology in an interdisciplinary educational and scientific space, as a factor of professional self-development and self-improvement of the future specialist in occupational safety; 3) to determine the levels of professional and terminological competence of future occupational health professionals and to empirically identify the students' ability to develop themselves.

To achieve this goal, a set of theoretical and empirical methods was used: theoretical analysis of periodicals, psychological, methodological and scientific-pedagogical literature, in order to determine the essence of the basic concepts, identify the current state of the problem under study and its solutions; study and generalization of pedagogical experience, direct and indirect observations of the educational process, psycholinguistic analysis of professional-terminological competence, analysis of the process of mastering vocabulary by students, formative experiment, generalization of the obtained data and empirical data, student surveys, testing, group discussions, questionnaires; research results were processed by the method of variational statistics and suite of applications Microsoft Office Excel (group median – Me , arithmetic mean – M , standard deviation – σ , difference – d , deviation from mean – $(d - \bar{d})$, mean value of pairs difference – \bar{d}).

In the course of specialty education, the vocabulary of students is constantly updated and enriched. Future specialists are constantly searching for new general scientific, cross-sectoral terms, concepts of occupational safety, use different methods for their assimilation. This in turn arbitrarily drives students to self-development and self-improvement.

The essence of these concepts of «self-development» and «self-improvement» is embedded in the roots of these words: a person develops himself by learning and improving. Self-study and self-development are the most effective ways of self-perfection of the individual in the educational and scientific space while forming his / her professional-terminological competence.

Self-development is a conscious and personality-driven process that results in the improvement of a person's physical, communicative, mental and moral abilities, revealing his or her personality. The most important factor in personality self-development is self-knowledge, on the basis of which a person has the opportunity to self-determine in their activities, to exercise their own self-improvement and to realize their personal capabilities in practice [5].

M. Ridley [6] states that teaching young people in high school is a time of self-improvement.

Personal development planning is a student-led process in which they participate to improve their ability to make informed, clear, fair and honest evaluations of their learning experiences. The learning process should gradually encourage and allow students to take responsibility for planning and evaluating learning opportunities in order to develop strengths and overcome their current weaknesses – the development of critical self-awareness. This should be part of a holistic approach to education throughout the course of higher education [7].

C. Scott [8] notes that modern students are active students, not spectators. They consider themselves participants in the creation of information and new ideas. According to her, teaching in the twenty-first century is based on three pedagogical principles – personalization, participation and productivity. This framework will allow you to explore real-world contexts, implement projects from start to finish, and solve problems when they arise, which are powerful learning strategies.

One of the main tasks of higher education is to form the ability of future specialists to use the acquired theoretical knowledge in the process of professional disciplines in the course of professional activity, with the subsequent opportunity to transform them into professional competences. It is the students' study of professional disciplines and texts of professional direction, with the use of information and communication technologies (personal computers; means for entering and manipulating text and graphic information, devices for converting data from graphic or audio forms of data submission into digital and back; tools and devices manipulation of audiovisual information; modern communication facilities; artificial intelligence systems and the like) – is a resource for enriching the language stock, expanding professional terminological words development of vocational terminology, communication skills and career development of future occupational health professionals.

In addition, enrichment of the vocabulary of the modern student is carried out at the expense of: lectures, laboratory, practical, individual lessons; independent work of students while reading professional texts, modern texts of popular science style, electronic periodicals by profession; development of legal documents; study of professional terminology; elaboration of terminology from non-adapted texts of scientific style; performance of individual and creative tasks; writing of abstracts, reports; consultations (individual or in round tables); conferences.

The teacher forms the professional-terminological competence of students, using different forms and methods of work. It develops their thinking, memory, attention, logic, intuition, creativity, encourages self-development and self-

improvement, so that they can clearly and clearly explain their position and opinion in the sphere of future professional activity.

Future labor inspectors must have professional competence, terminological vocabulary and a culture of communication, be free to navigate the law using the Internet, be able to carry out analysis, successfully apply their knowledge, skills and practice in a professional field.

There are some difficulties in the formation of professional and terminological competence of future occupational health professionals due to the underestimation of the students and the teachers of the urgency of improving the terminological training.

The need to improve the training of future specialists is aimed both at solving individual issues of professional competence formation and at eliminating the contradictions that exist between the new competency paradigm of professional training and the lack of theoretical and methodological foundations of terminological training of higher education students professional competence of future specialists and lack of proficiency in graduates of higher education institutions with terminological knowledge and skills other as a means of cognition and professional communication [9].

Terminology today revisits its traditional provisions on the essence of the term, on the specifics of scientific texts and develops new problems, among which the most important are questions about the professional language –language special purpose (LSP), the structures of knowledge behind the term, about cognitive scientific maps, on professional communication etc. [10].

Language is an anthropocentric phenomenon; it cannot exist without understanding its units in the human mind. Every word (linguistic unit) that exists in a language corresponds to some abstract concept (mental unit) that functions in the mind of a person as a fragment of its cognitive space. Any word has a meaningful and formal (expression plan) organization [11].

O. Tyshko [12] notes that lately researchers in the field of linguistics, psychology and informatics, studying ways of obtaining, processing, storing and using information, offer different lists of cognitive structures that are used for mental representation of knowledge, namely: proposals, schemes, scripts, grids, frames, concepts.

Professional-terminological training of students in the specialty «Occupational Health» provides for acquaintance with the vocabulary of the official-business style, which is divided into four categories (by Zhaivoronok, [13]:

- common (interstitial) vocabulary – labor processes, various actions of the state, names of objects, tools of labor and means of transportation, names of housing, economic objects, names of socio-political concepts, names of qualities and properties, names of numerical and chronological concepts, pronouns and official words, etc. (teacher, engineer, worker, population, migration, machine, flood, house, qualitative, illegal, property, measure, scale, evaluate, strengthen, raise level, etc.);

- terminologized and determinologized vocabulary – linguistic units that are widely used in everyday life, but at the same time are focused on some specific sphere of human activity; scientific and industrial terminology (state, government, social protection, citizens' rights and responsibilities, law, automation, computerization, modernization, scientific and technological (technological) level, reasoning, production efficiency, etc.);

- terminology – specialized terminology (management, safety, risk, working conditions, prescription, standards, state supervision, etc.);

– actually business vocabulary (chancellery) – business terminology, which by origin is predominantly common vocabulary or derived from it (act, reprimand, law, ruling, employment agreement, attestation, punishment, legality, validity, etc.).

The process of becoming professional and terminological competence of future specialists in occupational safety begins with the study of basic disciplines (1 course), then general education (2 year) and professional (professional) disciplines (3-4 course).

At the initial stage of study, during the study of basic and professional disciplines, students are introduced to common vocabulary, then terminologized and determinologized vocabulary, which has a narrower scope of use, gradually becoming familiar with the industry terminology, terms, its distinctive features, its characteristics, and its characteristic words, and the final stage of studying proper business vocabulary and professionalism.

According to the results of the study of professional disciplines, bachelors should be able to solve professional problems in accordance with the requirements of occupational safety and possess the following professional and terminological competences:

- knowledge and understanding of the subject area and professional activity;
- the ability to learn and master modern terms;
- the ability to accurately and appropriately use the terms of employment in the process of performing their duties;
- the ability to draw up acts of targeted inspection, internal regulations, sanitary and hygienic characteristics of working conditions;
- the ability to develop and implement long-term programs to improve safety, occupational health and the working environment;
- the ability to develop comprehensive occupational safety measures for the current year;
- skills for perspective and annual planning of research work on safety;
- skills to properly use the relevant laws;
- the ability to participate in the preparation of work schedules, orders, applications, labor safety instructions, orders, cards, schemes, educational documents, etc., as well as established reporting on approved forms and in a timely manner for both production and educational processes;
- the ability to develop the necessary measures to improve working conditions using professional terminology, etc.

The future occupational health professional should be able to handle the professional tasks of activities related to ensuring the life, health and efficiency of the workforce and have the following basic professional and terminological competences:

- answer, explain, understand explanations, discuss, report in the state language;
- to use laws, regulations, normative-legal acts and normative-technical documents in practical activity while performing professional functions;
- to develop projects of professional training of the specialist on the global and stage levels, guided by the results of the analysis of his professional activity;
- develop requirements for fulfilling the duties of employees;
- to draw up acts of purpose check, internal normative acts, sanitary and hygienic characteristics of working conditions;
- to apply in practice basic legislative and regulatory terminology;

- to develop, implement measures to improve working conditions, using professional terminology;
- develop instructions, conduct training and instruction on occupational safety using professional vocabulary;
- use work-related terms in the course of their duties, acquired skills and grammar to correctly construct sentences and their own dialogue, using professional terminology, etc.

Professional communication between students and teachers is not possible without the study and use of professional terminology (for example: accident, administrative fine, administrative-public multi-stage control, administrative-legal methods, act on industrial accident, active fire safety, analysis of the tree of errors, risk analysis (risk analysis), workplace attestation, occupational safety and health audit, occupational safety audit, auditor, auditor of occupational safety and health management systems and health care, auditing activity on industrial safety and labor protection, auditing organization, inaction, safety, safety of production process, safety of production equipment, safety of working conditions, safety of working conditions, safety of production process, safety of production equipment, safety of industrial products, safe distance, safety of production equipment, difficulty (gravity) of work, load stability of the crane, hoisting machine, performance of work duties, safety requirements (work), safety requirements for human health and life, testing, occupational safety, occupational sanitation, occupational injury, industrial premises, manufacturing environment, manufacturing process, manufacturing risk, industrial injury, production cycle, audit conclusion, expert opinion and others). These and other terms lay the foundation for the future professional work of the labor inspector and form the basis of the student's common vocabulary. Students mastering professional terminology and expanding their vocabulary maximizes the practical and legal value of business broadcasting, making non-standard decisions, displaying creative approaches in future professional activity and developing the personal qualities of a true professional of their business.

Under the conditions of the experiment, the control group students studied traditionally using existing programs, textbooks, and manuals. For the students of the experimental group, we envisaged the most effective ways of implementing the appropriate pedagogical conditions in the occupations of professional disciplines, applied such pedagogical technologies as: structural-logical, integration, professional-business game, training, information-computer, dialog-communication. The students of the experimental group were involved in webinars, web conferences, online meetings. In addition, using the Internet, students prepared reports, articles, newsletters, presentations, abstracts using scientific and professional terminology. Also, business games, discussions, roundtables, test assignments, terminology dictations, etc. were held with the students. Students actively used information and communication technologies when working with terminology dictionaries, directories, normative documents (standards, norms, rules, etc.), they made crosswords, puzzles, schemes, prepared stands on labor protection, developed rules, job descriptions for various production processes, etc.

We used the formula to calculate the volumes of mastering professional terminology [14]:

$$Q = K_1:K 100 \%, \quad (1)$$

Q – the volume of professional terms formed (in %);

K1 – number of correctly specified terms;

K – is the total number of occupational occupational safety terms offered.

According to the results of testing, to determine the amount of terminological knowledge, it was found that 70 % of students in the experimental group had high scores, 30 % – average. The high score indicates a sufficient level of mastery of professional terminology by students, their understanding of the essence of basic concepts and phenomena, the ability of students to substitute basic terms more accessible to understanding concepts, their understanding of the meaning of professional terminology for their future activities and interest. The average indicates that students have a need to repeat those working terms that have not been reproduced, clarify their essence, find new synonymous substitutes, demonstrate professional situations of their use, increase interest in mastering professional terminology. The control group had the following results: 20 % of students had a high score, 70 % had a medium score, and 10 % had a low score (Fig. 1).

Professional terminology is better understood and remembered if several sensory organs are involved. Accordingly, she understood the role in the study of professional terminology of drawings, diagrams, tables, diagrams, problems of a problematic nature, research work, analysis of the regulatory framework for labor protection. It contributes not only to memorization, assimilation, but also to preservation of the learned material in memory, orientates on development of professional skill of the future specialist, forms professional and terminological competence. Students have the need to independently acquire and update their knowledge, encourage them to self-development and self-improvement.

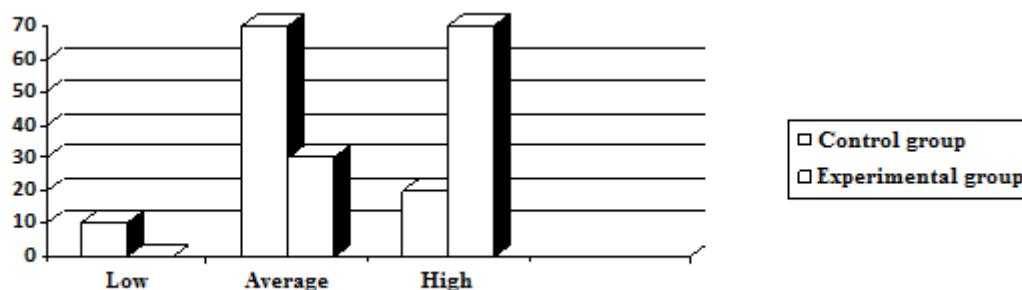

Fig. 1. – Levels of professional and terminological competence of students

We were interviewed in order to identify the future specialist's ability to develop themselves. The same control and experimental group students were involved.

According to the results of the survey (Fig. 2), it was found that the control group (X1) had medium and high self-development indices, within 60,0-78,7 %, and experimental (X2) – only high indices – 80,0-94,7 % ($P < 0,001$) (see Table 1, 2). In the control group, developmental orientation depends on the conditions, and in the experimental group, active personality development is formed.

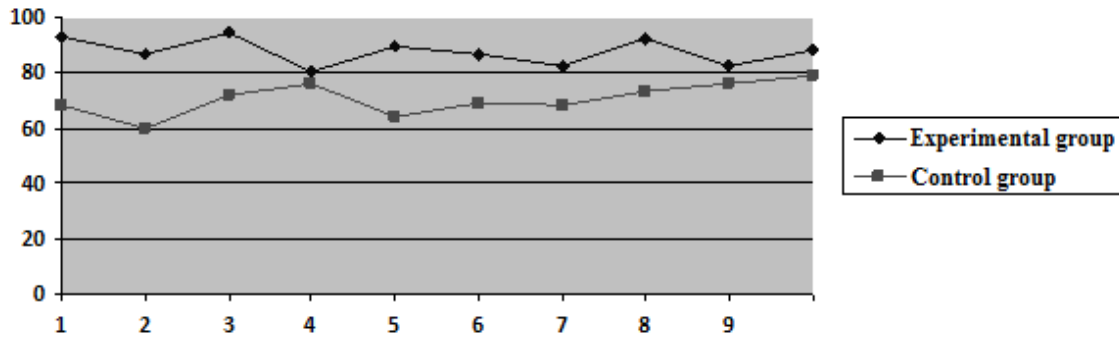

Fig. 2. - Student survey results

The average value of the difference of pairs

$$\bar{d} = \frac{\sum d}{n} = \frac{\sum (x_1 - x_2)}{n}, (2)$$

$$\bar{d} = \frac{128}{10} = 12.8$$

Table 1. Significance of differences in mean related samples of control and experimental groups, (points)

Results of the survey in the control group (X ₁), (n=10)	Results of questioning in the experimental group (X ₂), (n=10)	Difference (d)	Deviation from the average (d - \bar{d})
51	70	19	6,2
45	65	20	7,2
54	71	17	4,2
57	60	3	-9,8
48	67	19	6,2
52	65	13	0,2
51	62	11	-1,8
55	69	14	1,2
57	62	5	-7,5
59	66	7	-5,8
x	x	$\sum d=128$	x

Table 2. Descriptive statistics of student survey results

Me		M		σ	
Groups		Groups		Groups	
Control, (n=10)	Experimental, (n=10)	Control, (n=10)	Experimental, (n=10)	Control, (n=10)	Experimental, (n=10)
53,0	65,5	52,9	65,7	1,4	1,2

The obtained results show that the study of vocational terminology by students in the classes using information technologies and the most effective pedagogical conditions forms a professional, vocational-terminological

competence in the educational recipients, teaches to carry out information-educational and research activities, encourages the development and development.

Conclusion

Self-development and self-improvement of representatives is the only way to judge student statistics by a previous professional, to achieve success and professional-terminological accuracy.

According to the results of the experiment, it was found that using different pedagogical technologies and methods, the students of the experimental group had high and average levels of vocational terminological knowledge.

It was found that in the control group developmental orientation depends on the conditions, and in the experimental group – active personal development is formed.

Thus, the active formation of the professional-terminological competence of the modern student leads him to self-development and self-improvement, contributes to the deepening and systematization of knowledge in the interdisciplinary educational and scientific space.

REFERENCES

1. Симоненко Л. О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. / ред. Л. О. Симоненко. Київ. 2003. Вип. V. С. 18-22.
2. Nicaise M. & Gettinger M. (1995). Fostering reading comprehension in college students, *Reading Psychology*, 16:3, pp. 283-337. <https://doi.org/10.1080/0270271950160302>.
3. Balashov E., Pasichnyk I., & Kalamazh R. (2018). Self-Monitoring and Self-Regulation of University Students in Text Comprehension. *PSYCHOLINGUISTICS*, 24(1): 47-62. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-47-62>.
4. Piacente T., Tittarelli A. (2006). «Comprension produccion de textos en alumnos universitarios: la reformulacion textual». *Orientacion y Sociedad*, 6: 99-126.
5. Kamenska I. (2018). Professional formation of the future teacher in the educational process at the expense of pedagogical practice. *Paradigm of Knowledge*. 5 (31): pp. 5-20, [https://doi.org/10.26886/2520-7474.5\(31\)2018.1](https://doi.org/10.26886/2520-7474.5(31)2018.1).
6. Ridley M. (2012). Student Development (A Personal View). <http://www.orion.on.ca/news-events/blog/student-development-a-personal-view/>
7. Houghton W., Maddocks A. (2005). Engineering Subject Centre Guide: Personal Development Planning for Engineering Students January 2005 / Published by The Higher Education Academy – Engineering Subject Centre. <http://www.heacademy.ac.uk/system/files/personal-development-planning.pdf>.
8. Scott C.L. (2015). THE FUTURES of LEARNING 3: What kind of pedagogies for the 21st century? UNESCO Education Research and Foresight, Paris. [ERF Working Papers Series, No. 15.]. 21. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002431/243126e.pdf>.
9. Вікторова Л. В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2009. 23 с.
10. Стасюк Т. В. Нові тенденції розвитку термінознавства: здобутки міжнародної наукової групи Р. Теммерман. *Термінологічний вісник: збірник наукових праць* / ред. В.Л. Іващенко. Київ. Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2 (1). с. 38-49.
11. Лозова Н. Г. «Когнітема – когнітивний простір», «когнітосема – когнітивно-семасіологічний простір»: диференціація понять. *Термінологічний вісник: збірник наукових праць* / ред. В. Л. Іващенко. Київ. Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2 (1). с. 135-138.

12. Тишко О. В. Когнітивні структури репрезентації знань. *Наукові записки. Серія «Філологічна»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 квітня 2010 р. «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість».* Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 236-241.

13. Жайворонок В. В., Бріцин В. М., Тараненко О. О. Українська мова в професійній діяльності: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2006. 431 с.

14. Власюк І. В. Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення фахових дисциплін: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2015. 272 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТРЕНІНГОВОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кришталь А. О., канд. пед. наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Підготовка майбутніх фахівців цивільного захисту (першого рівня вищої освіти галузі знань 26 «Цивільна безпека» спеціальності 263 «Цивільна безпека») охоплює психолого-педагогічний, соціально-адаптивний, економіко-правовий, практико-орієнтований комплекс заходів, ключовою метою якого є підготовка високо ефективного конкуренто спроможного, всебічно розвиненого, морально стійкого фахівця служби. У сучасних умовах профільних закладів вищої освіти поставлені завдання з підготовки означених фахівців потребують застосування сучасних методів і технологій навчання, зокрема – технології тренінгового навчання.

Мета статті – проаналізувати особливості застосування технології тренінгового навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи (емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження), а також спеціальні методи (метод групування, кореляційний аналіз). Гіпотеза дослідження полягає у тому, що ефективність застосування технології тренінгового навчання у підготовці майбутніх фахівців цивільного захисту підвищиться за дотримання таких педагогічних умов: усвідомлення майбутніми фахівцями з пожежної безпеки переваг і можливостей підготовки із застосуванням тренінгів, зокрема – у процесі формування загальних компетентностей; підготовка викладачів до застосування технології тренінгового навчання шляхом організації курсів-тренінгів для викладачів; спеціальна організація навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців з пожежної безпеки. Проведені анкетування, інтерв'ю, експертні опитування дозволили визначити динаміку рівня оволодіння майбутніми фахівцями загальними компетентностями у процесі підготовки із застосуванням технології тренінгового навчання, а також виявити і усунути недоліки в організації означеного навчання.

Актуальність дослідження щодо застосування технології тренінгового навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту ґрунтуються на новітніх досягненнях психології, соціології, сучасних інформаційних технологій зі урахуванням специфіки професійної підготовки зазначених фахівців.

Результати дослідження. Теоретико-методологічні засади реалізації технології тренінгового навчання висвітлені у працях А. Алексюк, М. Артюшина, Н. Євдокімової, Г. Ковальчук, Л. Козлової, І. Коляди, І. Лівандовської, Н. Ничкало, І. Осадченко, А. Павленко, Ю. Швалб та ін. Поняття «тренінг» трактують як «вправляння, у результаті якого відбувається формування і відпрацювання навичок і умінь ефективної поведінки; форма активного навчання, метою якого, насамперед, є передача і відпрацювання знань, навичок і умінь; метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів розв'язання власних проблем» [1, 26].

У сучасних дослідженнях переважно існує дві позиції розуміння та використання терміну «тренінг»:

- система визначених вправ з їх обов'язковим повторенням, чітким дотриманням послідовності та часу виконання (тренінг мови, пам'яті тощо);
- спеціальний вид заняття у вищій школі (або ж у системі підвищення чи корекції кваліфікації працівників), який складається із ретельно дібраних, взаємодоповнюваних компонентів.

Ю. Гичко розмежовує поняття «тренінг» і «коучинг», де відмінними ознаками тренінгу є активне навчання, наявність теоретичного і практичного компонентів підготовки, володіння педагогом тренерським мистецтвом і демонстрування практичних навичок, надання конкретних рекомендацій щодо конкретної ситуації [2, 12]. При цьому тренінг є відображенням тих поглядів і переконань, яких дотримується тренер.

На думку І. Осадченко [3, 133], тренінг – це форма навчання, спеціальний вид заняття, а його характер, зміст та структура визначають його значення та місце у підготовці майбутніх фахівців. Особливої уваги потребує навчальний тренінг, де сфера навчання визначає професійну проблему як зміст тренінгу, виходячи з певного фахового профілю вищого навчального закладу, змісту дисципліни в цілому та окремих її тем, мети та завдань проведення заняття у підготовці майбутніх фахівців. Тренінг належить до квазіпрофесійних форм організації навчання.

У дослідженні Н. Федоренко [4, 157] зазначено, що спілкування учасників у ході тренінгу охоплює два компонента: зміст і процес. Зміст тренінгу – це тематика, що вивчається у процесі роботи, а власне процес тренінгу – це те, як взаємодіють учасники тренінгу під час навчання, яку атмосферу створюють, які ролі відіграють, як впливають один на одного. Ефективність процесу тренінгу залежить від методів тренінгу. Найчастіше методами тренінгу є дискусія, мозковий штурм, організація презентації учасників, ділова гра, психодрама тощо.

Переміщення тренінгу у технологічну площину з чітко визначеними компонентами технології навчання дозволяє досягати об'єктивно якісніших результатів навчання.

Досить специфічним для визначення є термін «технологія тренінгового навчання», інтерпретацію якого вкрай важко віднайти і який науковці тлумачать також по-різному, зокрема: як спеціально організовану й розгорнуту у часі процедуру навчання, під час якої реалізується уся система взаємозв'язків між цілями, задачами, змістом, ігровими та неігровими інтерактивними методами навчання, а також система зворотного зв'язку і корекції; як здобуття та засвоєння знань, формування і розвиток умінь, навичок, важливих якостей, ціннісних орієнтацій, компетентностей [5]. Зазначимо, що у більшості наукових розвідок під цим поняттям розуміється

сукупність різних видів тренінгів та тренінгових вправ і технік, що є не достатньо точним, адже термін «технологія», щонайменше передбачає наявність змістовної техніки реалізації навчального процесу, а не простої сукупності вправ і технік.

Технологія тренінгового навчання широко застосовується з метою формування різноманітних умінь, навичок і компетентностей. Так, Т. Гура [1, 24–25] доводить ефективність формування емоційного інтелекту засобом технології тренінгового навчання, що виявляється у точності інтерпретації та умінні управляти власним емоційним станом і емоціями інших людей, здатністю використовувати розуміння чужих емоцій в розумовому процесі для досягнення найбільш позитивного результату міжособистісних відносин.

Застосування технології тренінгового навчання з метою формування професійної компетентності полягає у проектуванні результатів діяльності не як алгоритмів стандартних дій, а як здатність до комплексної оцінки сучасних тенденцій та специфіки формування нової парадигми. Окрім того, у рамках тренінгу можуть використовуватися інноваційні технології навчання, які потрібні не лише для професійної діяльності, а і для самоосвіти [6, 176].

С. Нестуля [7, 132] зауважує, що запровадження технології тренінгового навчання у середовище закладу вищої освіти є комплексним забезпеченням процесу підготовки, розроблення, організації та проведення тренінгів, одним із результатів яких є формування лідерської компетентності майбутніх фахівців. Реалізувати досягнення цієї мети можливо за умов створення у закладі вищої освіти команди тренерів, підготовки команди тренерів до тренерської діяльності, розроблення програми тренінгів, розроблення дидактичного забезпечення, організації і проведення навчально-тренінгової діяльності серед майбутніх фахівців.

Безперечним позитивом використання тренінгових технологій в освітньому процесі є те, що завдяки їм уможлиблюється занурення учасників тренінгу в емоційне поле проблеми, тобто включення до єдиного креативного простору. Крім того, тренінгові технології є орієнтованими на узгодженість у вирішенні поставлених завдань всіх учасників освітнього процесу, що сприяє формуванню навичок ефективної поведінки здобувачів.

Відмітимо, що основними принципами тренінгової роботи є добровільність, рівноправність, толерантність, активність, консультативність, конфіденційність.

Важливим вважаємо питання щодо аналізу переваг технології тренінгового навчання у порівнянні з традиційними. Так, зокрема, заняття із використанням тренінгового складника уможливує використання учасниками власного та соціального досвіду, міжособистісну комунікацію, спільне вирішення поставлених завдань, подолання конфліктів, віднаходження спільних точок дотику, пошук компромісів тощо.

Окрім цього, іншого значення набуває позиція викладача (тренера), який має бути не лише аналітиком, коментатором, прогнозистом, і посередником, а має залишатися для учасників незнайомою особистістю, загадкою, фантазією, непохитним і неупередженим. Водночас важливо розуміти, що оптимальним варіантом вибору ролі під час тренінгу є такий, який складається в даній конкретній групі і є найбільш продуктивним для неї. До того ж вибір позиції залежить від етапу розвитку групи, оскільки, чим більше вона просувається в динаміці, тим більш пасивну роль повинен

обирати тренер, адже важливо аби група зробила якомога більше власних відкриттів та сформулювала якомога більше висновків.

На думку І. Федоренко, серед труднощів, що виникають у процесі застосування технології тренінгового навчання є відсутність чітких критеріїв оцінювання результатів командної роботи; певні складнощі в організації навчальної роботи на тренінгах, а також ймовірність виникнення хибного враження несерйозності тренінгу та його результатів у зв'язку з інтенсивним застосуванням інтерактивних методів навчання [3, 159]. Зважаючи на це, застосування технології тренінгового навчання у підготовці майбутніх фахівців цивільного захисту потребує від викладачів профільного закладу вищої освіти професійних знань і досвіду, а також умінь і навичок щодо ефективного впровадження такої технології у навчально-виховний процес. З метою підготовки, професійного розвитку й удосконалення означених умінь доцільною є організація спеціальних курсів-тренінгів для викладачів.

Також досить серйозним викликом для викладача, який використовує тренінгові технології, є активна форма «проживання» ним діяльності та той факт, що він є не основним фігурантом, а лише організатором і відповідальним за підготовку завдань, формулювання питань або теми для обговорення у групах, надання консультацій, контроль часу і порядок виконання поставленої мети. Вказане пояснює чому використання технології тренінгового навчання у сучасному освітньому процесі не є досить поширеним явищем. Виконання таких функцій вимагає від викладача достатнього рівня фахової та методичної підготовки, відповідних компетенцій і тренувань. З огляду на це більшість викладачів надають перевагу традиційним методам і технологіям навчання, які, на нашу думку, уже давно не відповідають сучасним вимогам до якості освітнього процесу.

Науковці наголошують [5], що застосування технології тренінгового навчання є найбільш доцільним у випадку, якщо є необхідність у виробленні та засвоєнні поведінкових навичок, ідей, необхідних для конкретних дій, попрактикувати конкретний вид діяльності. Виходячи із сутності тренінгу як активної форми навчання, спрямованого на вироблення компетенцій, необхідних для виконання конкретних завдань, можна припустити його ефективність у підготовці майбутніх фахівців. Безперечною перевагою використання технології тренінгового навчання є також висока ефективність застосування часу для саморозкриття, самоаналізу та саморозвитку особистості, адже тренінгові заняття позитивно позначаються на формуванні професійно значущих особистісних якостей.

І. Осадченко [8], поділяє «професійні тренінги» на проблемні та навчальні, адже «професійні» – загальне поняття, яке у сфері діяльності визначає як постановку та характер проблеми, так і спосіб навчання з метою формування умінь і навичок усунення професійних проблем.

Найпоширенішими є тренінги, присвячений темі «Професійної комунікації» (частіше називається «комунікативним»). Як зауважує І. Осадченко [8], тренінг партнерського спілкування має на меті створити умови для переходу до інших етапів тренінгу; завдання якого – створити високий рівень відкритості, відвертості, довіри, емоційної свободи, згуртованості і відповідного стану кожного учасника, які дозволили б успішно працювати та просуватися вперед.

Практика застосування технології тренінгового навчання у підготовці майбутніх фахівців цивільного захисту з гуманітарного циклу дисциплін

продемонструвала за результатами проведених анкетувань, інтерв'ю та експертних опитувань зростання рівня низки загальних компетентностей відповідно до тематики проведених тренінгів (тривалість – 8 год): здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (+19,3 %), здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово (+13,7 %), навички міжособистісної взаємодії (+22 %), здатність працювати в команді (+17,8 %), здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області тощо (+24 %).

На нашу думку, активна імплементація тренінгових технологій в освітній процес ЗВО сприяє вдосконаленню процесу професійної освіти майбутніх фахівців і кращому засвоєнню теоретичного матеріалу, особистісному та професійному становленню через розвиток soft skills. Окрім цього варто зазначити, що, як правило, здобувачі вищої освіти позитивно сприймають тренінгові методи, адже процес навчання стає більш цікавим, насиченим різноманітними формами взаємодії та сприяє формуванню професійної готовності до інноваційної діяльності, що є «соціальним феноменом, складним взаємозв'язком загальної професійної культури особистості, її громадських якостей та професійної спрямованості на впровадження нововведень у власну систему роботи. Інноваційна діяльність як один із найбільш ефективних засобів соціально-економічного розвитку, потребує сучасної особистості «яка вирішує все», світорозуміння і розумова діяльність якої базується на новому стандарті мислення, а тому особливої актуальності набуває особистісна активність, яка є продуктом спільної діяльності.

Таким чином, застосування технології тренінгового навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту має значний потенціал у формуванні актуальних нині загальних компетентностей за умов чіткого усвідомлення сутності і переваг підготовки із застосуванням зазначеної технології, відповідної організації навчально-виховного процесу, а також проведення підготовки викладацького складу до застосування технології тренінгового навчання. Перспективним напрямом наукових досліджень з означеної теми є вивчення провідного іноземного досвіду застосування технології тренінгового навчання з метою формування умінь і навичок самоорганізації у майбутніх фахівців цивільного захисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гура Т. Тренінгові технології як засіб розвитку емоційного інтелекту. Теорія і практика управління соціальними системами. №1. Харків : Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2022. С. 17–29.
2. Гичко Ю. В. Тотожність та відмінність понять «тренінг» та «коучинг». Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2020. С. 11–13.
3. Осадченко І. І. Технологія ситуаційного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи : дис. ... доктора пед.наук : 13.00.09. Умань, 2013. 526 с.
4. Федоренко Н. І. Інтерактивне навчання у вищій освіті: ефективне використання тренінгових технологій. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. №1 (26). Київ : КНЕУ, 2015. С. 155–160.
5. Тараненко Г. Г., Поправко О. В. Імплементація тренінгових технологій в освітній процес закладу вищої освіти як умова особистісного та професійного зростання майбутнього фахівця // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 74. 2021. С. 153–158.

6. Стинська В., Карпенко О. Тренінгові технології у практиці підготовки майбутніх викладачів закладу вищої освіти. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». Вип. 12 (44). Дрогобич, 2021. С. 171–177.

7. Нестуля С. І. Провайдинг тренінгових технологій як дидактична умова формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів із менеджменту. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. №60. Т.2. Полтава, 2018. С. 129–133.

8. Осадченко І.І. Сутність та класифікація тренінгів як занять у вищій школі. – URL : <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/.PDF>

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кришталь В. М., канд. техн. наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

З приєднанням України до Європейського освітнього простору і десятирічної програми його розвитку якісно змінилися вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців усіх спеціальностей. «Придатність до працевлаштування», як провідна компетентність на ринку праці, що її виокремлюють європейські фахівці з питань вищої освіти [1, 28], містить низку загальних компетентностей (багатозадачність, навички самоорганізації; креативність, вміння мислити творчо та виконувати комплексні завдання; навички комунікації та самопрезентації; навички застосування інформаційних технологій тощо) та сукупність специфічних якостей та навичок (позитивне ставлення до роботи та життя в цілому; розвинені соціальні навички, вміння працювати в команді; наявність практичного досвіду за спеціальністю; високий рівень успішності у виші тощо).

Мета дослідження – визначити і проаналізувати ключові компетентності майбутнього фахівця служби цивільного захисту.

Проблема формування компетентностей у майбутніх фахівців знаходить своє відображення у працях вітчизняних науковців: Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Зязюна, О. Овчарук, І. Осадченко, О. Пометун, С. Ракова, О. Савченко. Різні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту висвітлено у працях Г. Грибенюка, М. Кришталю, Ю. Ненько, К. Пасинчука, В. Покалюка, М. Фомича та ін.

Компетентність у перекладі з латинської (*competentia*) означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність працівника – це ступінь його кваліфікації, яка дозволяє успішно вирішувати задачі, що стоять перед ним. Одним із актуальних завдань сьогоденної освіти є підвищення її якості, відповідно і мета освіти почала співвідноситись з формуванням ключових (основних, головних) компетентностей, які вона має засвоїти. Поряд із поняттям «компетентність» наразі використовується поняття «компетенція» [2].

Теоретичний аналіз проблеми формування фахової компетентності працівників служби цивільного захисту потребує уточнення категорій «компетентність» та «компетенція». Розглянемо, в чому основний зміст

поглядів провідних науковців на ці два поняття. Згідно з означенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI)) поняття «компетентність» визначається як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому це поняття містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності.

Серед тлумачення поняття «компетенція» зустрічаємо: 1) здатність робити що-небудь добре чи ефективно; 2) відповідність вимогам, що висуваються при влаштуванні на роботу; 3) здатність виконувати особливі трудові функції.

Зважаючи на соціальну значущість і практичну необхідність підготовки майбутніх працівників служби цивільного захисту, урахувавши актуальність та доцільність цієї проблеми в умовах становлення і розвитку національної системи освіти, практичне значення для соціально-економічного розвитку України, недостатню теоретичну розробку зазначеної проблеми, спробуємо розглянути сутність поняття фахової компетентності майбутнього працівника служби цивільного захисту через вивчення проблеми розвитку його особистісних якостей, пов'язавши цей процес з навчально-виховним процесом, оскільки саме він є основним видом їхньої діяльності, є об'єктом життєво важливих спрямувань, основою саморозвитку особистості. Метою навчання у ВНЗ є забезпечення засвоєння певної сукупності навичок, умінь та алгоритмів професійної поведінки. Цей процес засвоєння відбувається під впливом ряду факторів: наукованості, наявності здібностей, мотивації та системи навчання.

Наукованість – це легкість, з якою засвоюються знання, уміння і навички. Сукупність психічних властивостей, які забезпечують навчальну діяльність, є здатністю до навчання. Сукупність психічних, особистісних і соціальних характеристик, які забезпечують навчальну діяльність, формуються у систему навчання. Будь-яка професійна діяльність здійснюється людиною із використанням відповідних здібностей. Здібності – це властивості і якості функціональних психофізіологічних систем, що забезпечують виконання професійної діяльності. Такі здібності прийнято називати професійно важливими якостями. Таким чином, в основі вказаних якостей лежать здібності особистості, що об'єднані у систему [3].

На провідній ролі студентоцентрованого навчання та академічної мобільності було наголошено учасниками Римського Міністерського Комюніке 2020, під час якого сторони Комюніке зобов'язалися створити інклюзивний, інноваційний і взаємопов'язаний Європейський простір вищої освіти до 2030 року. Фахівці різних спеціальностей, зокрема і у сфері цивільного захисту, повсякчас зіштовхуються з необхідністю вирішувати складні завдання, що постають у процесі професійної діяльності. Уміння орієнтуватися у різноманітних питаннях та оперативно приймати рішення – вважаються одними з найактуальніших компетентностей сьогодення. У Галузевому стандарті України за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти в галузі знань 26 – Цивільна безпека [4] зазначені такі фахові компетентності, як уміння визначати небезпеки та можливі джерела їх виникнення; оцінювати технічні показники та визначати стан аварійно-рятувальної техніки; передбачати безпечну роботу газодимозахисної

служби; обґрунтовано обирати оптимальні заходи і засоби, спрямовані на зменшення професійного ризику та захисту людей і довкілля тощо.

Система професійної підготовки фахівця служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) містить процес засвоєння знань і вмінь, якими йому необхідно оволодіти та застосовувати у подальшій практичній діяльності. Зростаючі вимоги до підготовки фахівців вимагають постійного оновлення навчально-виховного процесу. Актуальність проблеми формування професійних знань та вмінь майбутніх фахівців служби цивільного захисту зумовлена тим, що умови роботи ДСНС України вимагають значної кількості професійних якостей, які дозволяють їм приймати ефективні рішення у надзвичайних ситуаціях, наприклад, під час виникнення пожеж, катастроф, стихійних лих, коли йдеться не тільки про оптимальне використання матеріальних і фінансових ресурсів, а, насамперед, про життя людей, зокрема й дітей.

Залучення майбутніх фахівців цивільного захисту до вирішення кількох задач одночасно з чітко визначеним дедлайном у процесі підготовки створює підґрунтя для формування критичного мислення, уміння планувати та дотримуватися встановлених строків. Виконання навчальних проектів передбачає формування проектно-технологічних умінь і навичок, що корелюють з програмними результатами навчання означених фахівців.

Уміння працювати з великими обсягами інформації у процесі опрацювання нормативної бази служби цивільного захисту, аналізувати фактичний матеріал, перевіряти достовірність отриманих даних у процесі виконання дослідницьких навчальних завдань, вміння узагальнювати та робити правильні висновки необхідні майбутнім фахівцям цивільного захисту для розроблення документації з питань професійної діяльності, класифікації речовин та матеріалів відповідно до ступеню їхньої небезпеки.

Що стосується загальних компетентностей, майбутні фахівці цивільного захисту у процесі навчання повинні опанувати уміння вільно спілкуватися державною мовою усно та письмово, демонструвати культуру мислення та навички ведення діалогу на високому рівні, розвивати навички міжособистісної взаємодії, індивідуальної і командної роботи. Застосування технології проектного, тренінгового та інтерактивного навчання сприяє формуванню вищезазначених умінь та навичок [3].

Також важливо вміти бачити перспективу і можливі шляхи розвитку ситуацій. Розвинути критичність мислення допомагає начитаність, допитливість, вміння спостерігати і помічати причинно-наслідкові зв'язки.

Креативність, вміння нестандартно мислити

Уміння знаходити нестандартні рішення цінується багатьма компаніями. Старі рішення у постійно мінливих умовах не працюють, тому оригінальність мислення цінується високо. Також в умовах високої конкуренції в бізнесі важливо вміти не загубитися в сірій масі, бути оригінальним і винахідливим.

З метою забезпечення інноваційності Європейського простору вищої освіти потрібне своєчасне оновлення знань, умінь і навичок. Відтак університети повинні вдосконалювати свої програми таким чином, щоб розвивати в студентів інноваційне та критичне мислення, емоційний інтелект, лідерство, здатності до командної роботи, вирішення проблем, підприємництва.

Взаємопов'язаність повинна бути досягнута за допомогою міжнародної співпраці й академічної мобільності. Пріоритетною метою ЄПВО

є проходження принаймні 20 % здобувачів вищої освіти навчання або стажування за кордоном. У Ком'юніке закріплено зобов'язання держав-учасниць щодо здобуття студентами міжнародних і міжкультурних компетенцій шляхом інтернаціоналізації навчальних планів чи участі в інноваційному міжнародному середовищі в їхніх національних закладах вищої освіти, а також для того, щоб вони могли брати участь в академічній мобільності, у фізичному, цифровому (віртуальному) або змішаному форматах.

Співпраця між закладами вищої освіти має досягатися, зокрема, й за допомогою спільного викладання, досліджень, а також розроблення спільних цифрових рішень, які сприятимуть безпечному, ефективному та прозорому обміну даними (студентськими та інституційними, з повним дотриманням конфіденційності та безпеки).

Важливим положенням Ком'юніке є зобов'язання щодо забезпечення автоматичного визнання академічної кваліфікації та періодів навчання в рамках ЄПВО, щоб студенти, співробітники та випускники мали можливість вільно пересуватися для навчання, викладання й дослідження. Передбачено обов'язок внесення змін у законодавство держав-учасниць, щоб гарантувати автоматичне визнання на системному рівні кваліфікацій, що надаються в країнах ЄПВО. У перспективі реалізація цього положення може надати можливість випускникам, викладачам і науковцям працювати в будь-якій державі ЄПВО без нострифікації дипломів.

Успіх практично будь-якої компанії залежить від згуртованої і ефективно взаємодіючої команди. Тому багато роботодавців звертають увагу на соціальні навички майбутнього співробітника, адаптивність в поведінці, комунікативні здібності, вміння налагодити контакт з різними людьми і підтримувати рівні стосунки, а також залагоджувати розбіжності і конфлікти.

Прагнення до вдосконалення і готовність навчатися є важливою для майбутніх фахівців служби цивільного захисту компетенцією. Як правило, в будь-якій роботі постійно з'являються нові завдання і напрямки, які необхідно освоювати. Чим швидше людина вміє освоювати нові знання, тим вигідніше роботодавцю. Тому компанії цінують тих співробітників, які не перестають вчитися, проходити різні курси і освоювати нові навички, які можуть стати в нагоді в роботі.

Навички самоорганізації є важливими не тільки для фахівця будь-якого рівня. Уміння організувати свою роботу, правильно розподілити час на виконання завдань, проконтролювати питання пов'язані з іншими співробітниками і відділами – все це вимагає навичок самоорганізації.

Як показує практика, кращих результатів досягають саме люди з позитивним настроєм, тому і майбутні роботодавці звертають увагу на світосприйняття кандидатів. Чим більше оптимізму, цілеспрямованості і позитивного ставлення до життя і роботи, тим більше шансів отримати пропозицію від роботодавця.

Результативність співробітників багато в чому залежить від уміння ставити правильні цілі і звичайно ж їх досягати. Практично всі роботодавці високо оцінюють навик постановки цілей, так само як і результативність їх досягнення.

На основі досвіду більш як 100 університетів з 16-ти країн-учасниць Болонського процесу, відібрано 30 загальних компетенцій, що поділяються на три категорії: інструментальні, міжособистісні, системні.

Інструментальні компетенції – такі, що включають когнітивні здібності (здатність розуміти і використовувати ідеї та міркування, методологічні здібності, здатність розуміти і керувати оточенням, організувати робочий час, вибудовувати стратегію навчання, приймати рішення і вирішувати проблеми); технологічні уміння (уміння, пов'язані з використанням техніки, комп'ютерні навички та здібності інформаційного управління); лінгвістичні уміння; комунікативні компетенції.

Зазначені компетенції передуючають:

1. Здатність до аналізу та синтезу.
2. Уміння організувати і планувати.
3. Базові загальні знання.
4. Базові знання з професії.
5. Комунікативні навички з рідної мови.
6. Елементарні комп'ютерні навички.
7. Навички оперування інформацією (здатність отримувати та аналізувати інформацію з різних джерел).
8. Здатність вирішувати проблеми.
9. Здатність приймати рішення.

Комунікативна компетентність забезпечує успішну соціалізацію, адаптацію і самореалізацію особистості в сучасних умовах життя. Дана ключова компетентність означає готовність фахівця досягати мету усної та письмової комунікації: отримувати потрібну інформацію, представляти свою точку зору в публічному виступі й цивілізовано відстоювати її в діалозі, шанобливо враховуючи різноманітність принципів, переконань та цінностей інших людей. Тому такий метод, як «Робота в малих групах», дозволяє створити атмосферу співробітництва, ініціювати взаємодію учнів один з одним і викладачем. Діалогове спілкування виключає домінування однієї думки, передбачає багатосторонній процес обміну інформацією, і найбільше відповідає принципам особистісно-орієнтованого навчання, оскільки кожен робить свій особливий індивідуальний внесок у вирішення поставленого завдання.

Інтерактивні методи «Дебати», «Дискусія» дозволяють майбутнім фахівцям розвивати такі комунікативні навички, як уміння публічно виступати й цивілізовано відстоювати свою точку зору, враховуючи погляди інших. Таким чином, багатофункціональна комунікативна компетентність, необхідна сучасній людині, може досить ефективно формуватися за допомогою різноманітних інтерактивних методів.

Ще однією важливою ключовою компетентністю є готовність до вирішення проблем. Вона передбачає здатність аналізувати нестандартні ситуації, ставити мету, планувати результат своєї діяльності. Інтерактивний метод «Мозковий штурм» ставить майбутнім фахівцям в умови, в яких їм необхідно самостійно формулювати проблему (ситуаційний аналіз), визначати способи її вирішення, пропонувати рекомендації, виробляти поради, що відповідає умовам формування ключової компетентності. Цей метод допомагає навчити майбутніх фахівців вирішувати проблеми, з якими їм доведеться повсякчас стикатися в реальному житті, створює сприятливі умови для використання методів моделювання конкретних ситуацій і ділових ігор.

Міжособистісні компетенції – індивідуальні здібності, пов'язані з умінням виражати почуття і формувати стосунки, з критичним осмисленням і здатністю досамокритики, а також соціальні навички, пов'язані з процесами

соціальної взаємодії і співпраці, умінням працювати в групах, брати соціальні та етичні зобов'язання.

Комплекс міжособистісних навичок включає:

1. Здатність до критики та самокритики.
2. Здатність працювати в команді.
3. Міжособистісні навички.
4. Здатність працювати в міждисциплінарній команді.
5. Здатність співпрацювати з експертами в інших предметних областях.
6. Здатність сприймати різноманітність та міжкультурні відмінності.
7. Здатність працювати в міжнародному контексті.
8. Прихильність до етичних цінностей.

Системні компетенції – поєднання розуміння, відношення та знання, що дозволяють сприймати співвідношення частин цілого одна з одною та оцінювати місце кожного з компонентів у системі, здатність планувати зміни з метою удосконалення системи та конструювати нові системи. Системні компетенції потребують засвоєння інструментальних та базових як підґрунтя.

Системні компетенції охоплюють:

1. Здатність застосовувати знання на практиці.
2. Дослідницькі здібності.
3. Здібність до навчання.
4. Здатність адаптуватися до нових ситуацій.
5. Здатність генерування нових ідей (творчості).
6. Здатність до лідерства.
7. Розуміння культур та звичаїв інших країн.
8. Здатність працювати автономно.
9. Здатність до розробки проектів та керування ними.
10. Здатність до ініціативи і підприємництва.
11. Відповідальність за якість, прагнення до успіху.

Спеціальні компетенції розглядають окремо для першого і другого циклів. До першого ступеня віднесено такі загальні для різних предметних областей компетенції:

1. Здатність демонструвати знання основ та історії дисципліни.
2. Здатність логічно і послідовно викладати засвоєні знання.
3. Здатність чіткого осмислення нової інформації та давати її тлумачення.
4. Уміння демонструвати розуміння загальної структури дисципліни і зв'язок між її розділами.
5. Здатність розуміти і використовувати методи критичного аналізу і розвитку теорій.
6. Здатність правильно використовувати методи і техніку дисципліни;
7. Здатність оцінювати якість досліджень у певній предметній галузі.
8. Здатність розуміти результати спостережень та експериментальних способів перевірки наукових теорій.

Випускники другого рівня повинні опанувати предметну область на більш високому рівні, тобто володіти новітніми методами та технікою (дослідження), знати новітні теорії та їх інтерпретації; критично відстежувати та осмислювати розвиток теорії і практики; оперувати методами незалежного дослідження і вміти пояснювати його результати на більш високому науковому рівні; бути здатним зробити оригінальний внесок

у дисципліну відповідно до канонів певної предметної області, наприклад, у рамках кваліфікаційної роботи; продемонструвати оригінальність і творчий підхід; оволодіти компетенціями на професійному рівні.

К. Пасинчуком виокремлено чинники, які впливають на формування фахової компетентності. Її змістовне наповнення зумовлюється багатьма зовнішніми чинниками: рівнем розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти; процесами, що відбуваються в суспільстві; суспільним замовленням, яке відображає загальний рівень суспільно-економічного розвитку суспільства, людської цивілізації загалом. Ефективність формування фахової компетентності майбутнього працівника служби цивільного захисту залежить також від внутрішніх чинників сформованості: від рівня таких особистісних якостей, як мотивація досягнення успіху, рівня самооцінки особистості [3].

Відчутним є також вплив технологій не тільки на ринок праці, але й на формування soft-skills або «м'яких навичок», яких сьогодні більше потребують роботодавці. Soft-skills – це міжпрофесійні навички, які дозволяють фахівцю адаптуватися до нових умов, змінювати сферу зайнятості, виконувати нестандартні завдання. В той час як hard-skills («тверді навички») – вузькоспеціалізовані, необхідні для виконання типових завдань, діють у межах конкретної професії. До soft-skills найчастіше відносять комунікативні навички, навички працювати в команді, вміння розвиватися тощо.

Таким чином, у результаті проведеного теоретичного дослідження можемо підсумувати, що загальні компетенції поділяються на три категорії: інструментальні, міжособистісні, системні. Ключові компетентності відображають набуті вміння й навички, що сприяють соціальному та професійному становленню особистості майбутнього фахівця. Ефективність формування ключових компетентностей у майбутнього фахівця служби цивільного захисту залежить від рівня забезпечення необхідних педагогічних умов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навчально-методичний посібник. БНАУ, 2017. – Одеса : НУ «ОМА», 2017. – 106 с.
2. Коберник О., Терещук Г. Інноваційні педагогічні технології у трудовому навчанні. Умань: СПД Жовтень, 2008.
3. Пасинчук К. Сутність поняття «фахова компетентність» майбутнього працівника служби цивільного захисту. Збірник наукових праць УДПУ. Частина 2, Умань, 2013. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2013/2013_2_41.pdf
4. Стандарт вищої освіти України за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти в галузі знань 26 – Цивільна безпека, спеціальність 263 – Цивільна безпека. [Чинний від 2018-10-29]. Київ, 2018. 20 с. (Галузевий стандарт вищої освіти України).

MODERN APPROACHES AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF TECH STUDENTS' ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION

*Krichker O. Yu., candidate of historical sciences
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes
of National University of Civil Defense of Ukraine*

Language competence is a broad term that includes linguistic or grammatical competence, discourse competence, sociolinguistic or socio-cultural competence, and what might be called textual competence. It deals with knowledge of the language and the ability to use that knowledge to interpret and produce meaningful texts appropriate to the situation in which they are used. It is best developed in the context of learning activities or tasks where the language is used for real purposes, in other words, in practical applications.

Foreign language communicative competence is the knowledge of the language that provides the possibility for an individual to perform functionally directed speech communication to achieve success in communication in the surroundings of foreign language culture.

Thus, communicative competence is an essential language skill, the ability to adjust language use according to specific contexts and to employ knowledge and strategies for successful communication. In other words, communicative competence should be developed through classroom learning activities that focus on meaningful uses of the language and on language in context. Tasks should be chosen based on the needs, interests, and experiences of students. The vocabulary, grammatical structures, text forms, and social conventions necessary to carry out each task should be taught, practiced, and assessed as students are involved in various aspects of the task via innovative tools.

The in-class teaching and evaluation methods, as well as scientifically obtained and proven ways approaches and innovative technologies applied during the offline classes to form language communicative competence in students of technical higher educational institutions, faced a huge problem in the early 2020-ies. Distance learning, which was initiated initially because of the worldwide epidemy of covid-19 that made everybody stay inside their homes, and could have finished in two years was prolonged in Ukraine since February 24th due to the whole-scale offensive of the russian federation.

Distance learning is an educational process where students receive instruction through online classes, video recordings, video conferencing, or any other audio/visual technology medium. It enables people to receive an education without having to be physically present in a classroom.

Distance education which everyone had to get adjusted and adapted to during the pandemic turned into a must-have for all Ukrainian educational establishments from nurseries to institutes and universities.

Thus, the national educational system is trying to get used to digital technologies in the everyday life of students and teachers because distance learning and education are now, unfortunately, interchangeable terms in Ukraine.

To meet the challenge of distance learning, internet technology is used. It is based on the use of the Internet to provide students with teaching materials for training (Google Classroom, Moodle, Zoom, and others). It is one of the most

advanced and effective technologies in distance education since most of the innovations in the field of storage and processing of materials are focused on the Internet.

One of the problems that English language educators face is the application of modern approaches and innovative technologies targeted at the development of students' communicative competence in the process of distance learning.

Innovative technologies in the educational process are designed to develop the cognitive and creative activity of students, to contribute to the improvement of the quality of education and study time spent by students on reproductive activities. It is evident that the application of modern technologies to form foreign language competence provides significant diversification of the content, methods, and forms of education, a never-ending source of information that can be effectively used during independent students' work, which is an important component of the distance learning process.

The use of innovative technologies when learning a foreign language is especially topical, since ensuring the readiness of higher education students for productive communication with foreign partners is one of the primary tasks. The task of an educator is to form an appropriate level of foreign language proficiency, which includes the development of sufficient communicative knowledge and skills, thanks to which they acquire the opportunity to participate in direct foreign language communication.

The purpose of the research is to focus on and study the characteristics of the application of innovative foreign language learning technologies aimed at the formation of communicative competence in students of higher technical education in the distance learning process.

Ukrainian scientists have considered several aspects of the problem related to the topic of the article. A. Potseluko, A. Artemenko, and T. Shargun devoted their scientific papers to the competence approach. Z. Osada, O. Gural, and O. Matveenko studied the application of innovative technologies in foreign language learning, while V. Kuharenko, A. Nedelyuk, S. Mazurenko, and V. Radkevich researched distance learning methods used in foreign language learning. Their studies are valuable, yet insufficient because they do not fully encompass the problem of using innovative technologies for the formation of communicative competence in English among students of technical higher education institutions using distance learning methods.

The novelty of the research lies in the disclosure of the specifics of the use of information technologies in the work of students during distance learning with the aim of the formation of their English language communicative competence.

The analysis of the research shows that due to the insufficient development of the method of applying information technologies in the practice of forming foreign language communicative competence in the process of distance learning, a number of inconsistencies arise between:

- society's need for modern specialists with a level of foreign language proficiency high enough to allow them to participate in professional intercultural communication vs the lack of a sufficiently effective program for the formation of foreign language communicative competence among students of higher technical education in distance learning conditions;

- the opportunities of information technologies that can be applied to the formation of foreign language communicative competence vs the lack of informational and educational methodological support for this process for foreign language distance learning;

– the opportunities and importance of independent work in the development of students' foreign language communicative competence vs insufficient development of educational information resources focused on the professionalization of learning, and the identification of equivalent language training under distance learning.

These contradictions determined the need to research the methodology of using information technologies in the organization of educational work of students of technical higher education institutions to form communicative competence in English during distance learning.

Communicative competence development takes place in the context of existing trends in professional education development. Analyzing the current condition of this development, V. Radkevich singles out the following trends: digitalization of professional education; technologizing of professional education; standardization of professional education [8].

These trends are interconnected and influence each other, forming, in fact, a certain structure. Within the framework of the research, we are primarily interested in the digitalization of professional education, which, in turn, is associated with the use of new technological tools and information resources in the educational process, in particular multimedia programs.

It should be noted that not every use of the multimedia program can lead to successful learning results. That is why it is necessary to consider innovative educational technologies as carefully as possible, to take into account the internal motivation of students to study. According to A. K. Nedeliuk and S. G. Mazurenko, internal motivation requires awareness, a proactive position, self-confidence, independence from external factors, the desire for mastery, and the desire to be better. Therefore, internal motivation is a necessary condition for productive learning [6, 381].

Thus, at the current stage, students of technical specialties can be offered various innovative technologies to motivate the improvement of their speaking skills and abilities. Among other things, it is proposed to allow them to prepare various presentations or reports on topics of professional interest. At the same time, project work, presentations, or reports can be conducted both in pairs and in groups. Students can also role-play dialogues in English to practice real situations of business communication.

Recording dialogues or videos will provide them with an opportunity to see and hear themselves, and analyze their answers independently which ensures subject-subject relations when students and teachers are equal partners in the educational process where a teacher assists a student to improve speaking [7, 99].

During the educational process, an electronic portfolio can be effectively used as one of the means of learning [5, 113]. An electronic portfolio is a collection of a student's works selected by the student or a teacher to visualize a student's personal progress in learning which allows for individual assessment of a student. It includes audio and video materials as well. The creation of electronic portfolios must also comply with certain rules and requires fulfilling the following tasks [8]:

1. Define the goal of the portfolio aimed at meeting the most important educational needs of students.

2. Determine how the information contained in the student's electronic portfolios will be used.

3. Choose the type of electronic portfolio:

- a portfolio collection that consists of all the student's works with comments and observations from the teacher;

- a portfolio presentation that includes only the best works;
- an evaluation portfolio consisting of systematically selected works with comments and observations from the teacher.

4. Correlate the entries in the portfolio with the activities in the lesson, that is, think about how the activities familiar to students can be used to enrich their portfolios.

5. Introduce portfolio management into a mandatory activity for students, gradually replenishing it during the semester and academic year, and making tasks more complicated.

6. Plan how students' progress will be monitored and evaluated. In this case, a formal assessment is not an effective means of assessment. It's recommended to use checklists, detailed information sections, and teachers' comments.

7. Involve students in the process of working on the design of their own portfolios by certain criteria and recommendations.

8. Use creative ways of monitoring and evaluating the portfolio, for example:

- choose several portfolios every week or month and discuss them with all students;
- give students time to evaluate each other's portfolios or ask them to evaluate their own.

Therefore, we consider that the effective study of English by students of a technical higher educational institution is possible only in case there is an application of a communicative approach and the wide use of modern information technologies and Internet resources [2].

Speaking about the internet resources for learning English using a communicative approach one should mention the following websites which facilitate and make learning more exciting, thus motivating and productive. The most efficient are <https://kahoot.com/> and <https://quizlet.com/> for quizzes; <https://nearpod.com/> for interactive classes; <https://screencast-o-matic.com/>; <https://info.flipgrid.com/> to create a free video recording; <https://wordwall.net/>.

Students must be independent, so it goes without saying that they should be given a chance to independently check their level of knowledge. It helps them to realize what they know and to compare their current level of knowledge with the previous one. Visualized results spur them to continue working to improve their skills and overall knowledge of the subject. The following websites are useful to provide students with a chance to find out more about their preparation level: <https://learnenglish.britishcouncil.org/online-english-level-test>; <https://ihworld.com/learn/ih-english-language-level-test/>; <https://www.cambridgeenglish.org/test-your-english/>.

There's no communication without interacting. There's no conversation without an interlocutor. In a conversation, you don't only speak but you listen as well. Listening skills should be paid special attention to because a sufficient level of comprehension of foreign speech opens up a possibility to communicate with natives, and understand podcasts, movies, or any video clips on social media in the original to be able to discuss them. Students can improve their listening skills and search for scientific information using the website <https://www.learningscientists.org/videos>. It is not necessary to have a high level of English to listen in English. If it goes about movies, one can guess a lot from the context. When listening to a program, one can lower the speed or use subtitles.

Among the effective means of learning business English are, certainly, podcasts containing dialogues and monologues, posted on the topic of business communication situations with texts and vocabulary [3, 9]. Moreover, podcasts are an endless source of up-to-date language that can help students enrich their English with set phrases and words used by their peers. One of the best can be found at <https://learnenglish.britishcouncil.org/> and <https://www.businessenglishpod.com/>.

It goes without saying that the use of information and computer technologies by students of higher technical education in the process of forming communicative competence in the English language during distance learning allows them to acquire and improve their professional competence including the ability to plan, control and regulate work activities, make logical and if necessary, creative solutions. Communicative competence may help them achieve their goals in real life, i.e. it is, in fact, an important resource for success.

Based on practical experience, it can be concluded that in technical institutions of higher education, especially during distance learning of foreign languages, insufficient attention is paid to stimulating the motivation of future specialists as a result of which students are not fully aware of the importance of their foreign language communicative competence for their further professional formation. Educators should do their utmost to help students accomplish communication goals using modern approaches and innovative technologies in the distance learning process so that students were able to use the language correctly and appropriately according to the communicative situation.

To solve this problem, we suggest paying more attention to the use of innovative tools in distance learning which are aimed at strengthening the motivation of students of technical institutions of higher education necessary for the formation of their communicative competence in the English language.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко Т. М. Комунікативна компетентність як основа комунікативно-інтерактивного процесу навчання іноземної мови. *Іншомовна комунікативна компетентність у фаховій діяльності: матеріали Міжуніверситетського науково-практичного семінару* (Харків, 27 листопада 2018 р.). Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. С. 10–14.

2. Білоцерковець А. В. Новітні методи викладання іноземної мови за професійним спрямуванням у ВНЗ. *Дослідження та впровадження в початковий процесуальних моделей викладання іноземної мови за фахом* : зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з питань методики викладання іноземної мови (Одеса, 15 травня 2017 р.). Одеса: Одеський нац. Університет імені І. І. Мечникова, 2017. С. 21–22.

3. Гураль О. І. Інноваційні методи викладання іноземної мови. *Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 12 квітня 2018 р.). Київ: НТУ КПІ, 2018. С. 45–48.

4. Деякі питання організації дистанційного навчання (zareyestrovano в міністерстві юстиції України №941/35224 від 8 вересня 2020 року): наказ Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-94735224-vid-28-veresnya-2020-roku>.

5. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. Харків: Міська друкарня, 2020. 409 с.

6. Неделюк А. К., Мазуренко С. Г. Мотивація навчання учнів як важлива складова педагогічного процесу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 144. С. 380–382.

7. Осада З. О., Матвеєнко О. І. Сучасні методика та технології викладання іноземних мов у технічних ВНЗ. *Англїстика та американїстика: зб. наук. пр. / ред. кол.: А. І. Анісімова (гол. ред.), Т. М. Потніцева (заст. гол. ред.) та ін. Дніпро: ЛІРА, 2015. Вип. 12. С. 95–101.*

8. Радкевич В. О. Сучасні тенденції розвитку професійної освіти. *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Глухів, 14 травня 2020 р.)*. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2020. 282 с.

9. Соколова Л. Ф. Застосування інноваційних підходів у викладанні іноземної мови. *Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 12 квітня 2018 р.)*. Київ: НТУ КПІ, 2018. С.153–155.

MOTIVATION AND MOTIVATING IN A FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM AT A TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

*Krichker O. Yu., candidate of historical sciences
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes
of National University of Civil Defense of Ukraine*

In recent years, there have been many attempts to put into practice various methods of teaching foreign languages. However, each method has its own advantages and disadvantages. Efficiency is observed only if they are used in combination, based on the level of knowledge of the student and the specific situation. Regardless of which teaching method is used by the teacher, its goal is ultimately to stimulate students' motivation to learn the language. Only the student's personal desire to master the language can lead to high results. That is why motivation is the most important aspect of teaching foreign languages and plays a decisive role in the process of learning them. In this article, the author proposes to consider ways to enhance motivation to learn English in students of technical specialties of higher educational institutions.

Basic studies of the nature and methods of formation of motivation lie in the field of interests of pedagogy and psychology since motivation should be considered not only as a condition for the effective acquisition of knowledge but also as an important factor in the development of a specialist's personality. A lot of researchers studied the connection of motivation from different angles and in different spheres. Among them, there are N. Aristova, I. Lobachova., E. Thorndike who studied the process of the formation of cognitive motives at different stages of learning. The issue of enhancing the learning process was raised by A.I. Demin, V.A. Kozakov, V.I. Lozovaya. In recent years, motivation has become the topic of theses by V. Klymchuk, N. Bondarenko, I. Zaitseva, I. Krasnogolova, and other researchers.

At the same time, the ways of influencing the increase in the motivation for studying foreign languages by students of technical universities were not the subject of a separate scientific study of domestic educators, which determines the relevance of the chosen topic. The bulk of the material is concentrated in foreign scientific literature, in particular in the works of M. Downes, I. Lopez Corria, K. Rogers, E. Littlejohn and others. They focused mostly on the ability to stimulate

students to cognitive activities in a foreign language by using communicative and interactive methods.

For most educators and linguists, motivation is one of the key factors influencing the speed and success of the process of teaching foreign languages. A teaching method is a form, and the purpose of using this or that teaching method is to arouse students' interest in the subject. Many aspects can affect the motivation of students, among them it is necessary to mention such as an adequate teaching method, learning success, correct assessment, the relationship between the teacher and students, and communicative focus. It is necessary to look for new ways to enhance motivation in the process of teaching since only by clearly realizing the direction you can reach the necessary goal, i.e. mastering a foreign language.

In terms of the research work, it is needed first to define the concept of motivation and its general interpretation.

Motivation determines a person's behavior, activates actions and perceptions, and directs energy. Intrinsic motivation is the performance of certain actions and deeds that the subject performs out of curiosity, in order to achieve a sense of self-satisfaction and joy, without being prompted by external factors.

However, when it comes to learning a foreign language as a compulsory subject in a technical higher educational institution, it does not certainly concern the personal desire of students. Actually, there goes a turn for the external factors to show off: the need to take an exam at the end of the course, the opportunity to find a better job, etc., that is, forced motivation arises.

Extrinsic motivation (factors that do not come from the self or lie outside behavior) is traditionally seen as something that can undermine intrinsic motivation. However, studies have shown that under certain circumstances, if students are sufficiently self-determined, their personal motivations can be combined with external factors, and this, in turn, will lead to the formation of intrinsic motivation.

The real motivation is the combination of two factors which are the eagerness of the students to learn a foreign language and the pleasure that students experience during the learning process.

It is important that a foreign language educator recognizes the significance of motivation and use its possibilities effectively in practice, during both in-class and independent activities and in distance education. All the classes should promote a favorable attitude towards learning, which, combined with the efforts made by students, constitutes true motivation. A teacher needs to give the initial impetus, and then use the driving forces to keep the students' interests throughout the whole learning process. Without sufficient motivation, even students with good abilities cannot achieve long-term goals. Moreover, even well-designed curricula and experienced teachers will not be able to help. On the other hand, a high degree of motivation can compensate for significant shortcomings in both language ability and learning conditions.

The learning process resembles the process of eating: having no appetite, a person will not eat anything except delicacies. This statement is equally true for the learning process: if a student is forced to study, he will not perceive and assimilate the educational material. He should be teased and tempted, excited to get to know more about the subject, to get engaged in the learning process.

Such a method of teasing into learning can be demonstrated by using appropriate materials at the warm-up and cooldown stages of the lessons. The proverb "a good beginning makes a good end" exemplifies the importance of these

stages of the lesson. Everything in our life is cyclic, so the lesson must also consist of obligatory stages that make it logical. Each stage must be related to and coherent with the next one.

To attract the attention of the students a lesson should be started with a piece of information to get them engaged in the work. It can be a picture, comics, a citation, or a diagram that introduces the subject matter of the lesson simultaneously evoking ideas and a desire to find out more about the topic.

The final stage of the lesson is as important as its beginning. A cooldown is not only time to revise lesson materials, discuss mistakes, and assess and praise the students. It is the stage that can be called “to be continued” because it is time to intrigue the students, to hint at the topic of the next lesson, and to make them look forward to the next lesson.

The conclusion can be made that a gripped student is a highly motivated student.

The ancient Greek thinker Aristotle deduced the famous triad of teaching ethics: *logos* – the quality of presentation, *pathos* – contact with the audience, *ethos* – attitude towards others. It correlates perfectly with modern requirements for the function of a teacher in the educational process (1). A modern teacher is a mediator, not a tough leader, helps students, and encourages them to learn (2). Genuine interest in the feelings and thoughts of students can help create a student-centered approach. The task of the teacher is to build relationships with and between students. The teacher should serve as an example, but at the same time, not rise above the students on an inaccessible pedestal. Among the necessary qualities of a teacher, one should mention:

- ✓ the ability to lead a couple in a lively and interesting way;
- ✓ the ability to treat all students equally;
- ✓ impeccable command of the language of instruction where each command is pre-taught and hence understandable to students;
- ✓ the ability to skillfully organize the learning process and encourage students to work in the target language.

The student must see his teacher as a guideline and respect both the level of his knowledge and education and the personality of the teacher himself. An impeccable reputation and the ability to establish friendly relations with students can surely stimulate their interest in the subject of teaching. Thus, approval from the teacher (3, 31), understanding of the interests of students, teaching style, level of language proficiency and creation of a friendly atmosphere, and discussion of the experiences and thoughts of students – all of the above-mentioned factors emerging as a result of the cooperation of students and their teacher, provide the educator with useful information for organizing and planning future educational activities, meanwhile, also motivating students to self-study the language. According to the researcher N. Nunan, if students are allowed to bring their own knowledge and use their concepts into the learning process, it forms the most significant basis to increase student motivation (4).

It should also be kept in mind that only proper teaching methodology can increase students' motivation. The teacher must remember that the method he uses affects the motivation of students. For example, the communicative method of teaching promotes initiative and creativity as students are immersed in solving interesting learning problems that require the use of speaking, listening, reading, writing, and thinking. Students collaborate and learn from each other. This type of learning activity requires a special organization of the lesson, and careful

preparation on the part of the teacher since the topics should be interesting and call a desire to discuss them.

The use of the communicative teaching method not only increases motivation, which makes learning even easier but also harmonizes interpersonal relationships between the teacher and students. Hence, if the teacher ignores the level of knowledge of students, raises topics that students are not able to discuss due to the lack of the necessary level of knowledge of the language, or does not take into account other factors, the method will tire them and demotivate them to study the subject.

A technical university requires the study of a foreign language in terms of students' future specialties. Yet if a teacher concentrates all the lessons only on professional topics, it may demotivate the students. No matter what their future specialty is, they are people with their routines, their own bucket lists, and dreams. They want to communicate and travel not only on business. It means that educators should also provide them with the skills necessary for living, such as being able to book a ticket, order food in a restaurant ask directions if they got lost in an unknown place or are looking for some places of interest, etc.

Thus, we consider it necessary to outline the materials that can facilitate the learning process, meanwhile increasing their language competence and encouraging them to further learn the language.

To our mind, additional reading materials can make classes more exciting, and, therefore, generate motivation for learning the language. Reading materials may include funny stories, tabloids, newspapers, and magazines. Firstly, funny stories are interesting to read to the end, and students will have to familiarize themselves with new lexical material. Secondly, after reading real hot news, there emerges a desire to discuss it which is a real bonus because being able to communicate and share your thoughts and ideas with an interlocutor is, in fact, the ultimate goal of learning a foreign language. Thus, speaking skills acquired in the lesson will help them be proactive in real life, for instance, to discuss with other people major events, such as the World Cup, or to see the life of their country through the eyes of foreign journalists which is a trigger for them, their motivation to continue learning a foreign language.

To sum up, we consider the main purpose of using practical teaching materials the basis to awaken students' interest in learning foreign languages, and in addition, local, as well as reading international news in the target language which can facilitate learning a foreign language. Guessing the general content of the article, students will be able to understand its meaning without a dictionary, and at the same time, they will be interested in the meaning of unknown words that make it difficult to understand the details. The most important thing in additional reading is not to overdo students: additional reading materials should be selected taking into account the language level of students and be related to their interests.

The next trigger for motivation is success in learning a language. A positive result is the only thing that matters in the process of learning a language. Therefore, the goals and objectives should not be overstated or too simple, it is necessary that as many students as possible see the high rates of their hard work on the language. Danger can lurk from two sides: both too-difficult and super-simple tasks can lead to a loss of motivation among students. Thus, the teacher has a serious responsibility to select assignments and appropriate materials that can lead students to a higher level of knowledge.

Once students feel confident in their ability to succeed, a foreign language teacher can continue to motivate students by moving on to assignments that contain practical communicative goals. It is necessary to create conditions for students to use the language to communicate on topics that are close and interesting to them, to be able to speak out about their own life experiences. Within the framework of this activity, each student is involved, since all people feel the need to exchange experience and information. Such activities provide conditions for active learning since the desire to be interesting is exactly what the student wants (2, 32).

It's impossible to study the notion of motivation without taking into consideration the assessment of students' progress in learning a foreign language. There is a link between a student's motivation to learn and good or bad assessment practice. There is sufficient research to support this assertion. Good assessment practice and systems that emphasize assessment *for* learning engender productive psychological responses from learners to assessment information, responses students act on to increase their learning. When teachers use assessment effectively to support and advance learning, it increases the possibility that students will become the life-long learners that educators work to foster.

To demonstrate the impact of the assessment on the motivation of the learners an example of the writing skills assessment is offered. There exists a popular view in the teaching profession that traditional summative tests can provide some short-term motivation for more confident students. Meanwhile, they can also undermine long-term intrinsic motivation to study by encouraging all to value grades more than new knowledge and skills. Some empirical evidence is emerging on the motivational impact of more learner-centered forms of assessment. The introduction of self-assessment has proved to boost learner motivation. For example, portfolio assessment of writing can promote student motivation and self-regulated learning. Formative feedback can be very useful as well to promote learners' short and long-term motivation to write in a foreign language. Thus, the right choice of assessment influences further interest and engagement of students in the subjects.

It goes without saying that speaking the language is the only correct way to learn the language. During the learning process, students should be encouraged to talk about topics that are exciting to them, not only when the task requires it, but also when they feel motivated (for example, to similar situations from their lives). There are many ways to organize communicative tasks for students in practical classes for learning a foreign language. These tasks, such as pair work, group work, etc., provide an opportunity for communication for each student.

One of the most motivating ways to learn a language is through close collaboration and communication with other students, giving learners the opportunity to practice their communication skills. In turn, one of the quickest ways to demotivate a student is to minimize their participation and involvement.

Students learn best by speaking, listening, making, writing, creating, and solving, i. e. in the active learning mode instead of passive learning. Small-group activities and pair work facilitate these active learning opportunities and boosting self-confidence can also increase their motivation to learn. They also allow all students (even the quietest ones) to express their ideas and working cooperatively can also reduce behavior incidents and build a mutually supportive classroom environment.

The EFL teacher must thus provide the class with a wide range of learning activities –for the group and the individual –which can hold the student's attention,

and stimulate them to interact and communicate in the language. Such a variety of activities will also prevent boredom and cater for the range of interests. Most studies proved that it increases language practice opportunities, improves the quality of student talk, helps to individualize instruction, and it promotes a positive affective climate and motivates learners to learn.

Taking into consideration the above arguments it is recommended that English language teachers make use of group/pair work and other learning activities to promote motivation while forming students' language competence. The most efficient, to our mind, are the following ones:

1. Provide the class with learning activities like games, debates, competitions etc grouping the class in teams.
2. Use role-playing (i.e., drama-like classroom activity) where pairs can interact to discuss current news, some ideas on their specialty, or issued on the topic learnt.
3. Use problem-solving activities that suit their interest.
4. Use some exciting quotes or pictures to get students genuinely engaged.
5. Use learning activities that match students level.
6. Make changes to the classroom activities.
7. Use learning activities that are related to their specialty and interests.

Nowadays, many teaching methods are being introduced and widely used in teaching foreign languages in higher educational institutions. Yet, they should not be used mechanically. When choosing a method, you need to remember that it should increase the degree of motivation of students. Stimulation of motivation plays a crucial role in the teaching of foreign languages. We can say that all modern methods are based on increasing the motivation of students. Since motivation is a vital component in a successful learning process, the ability to encourage students to activity should be considered as the highest skill and indicator of the effectiveness of the teacher.

REFERENCES

1. Lamb, M. (2017) The Motivational Dimension of Language Teaching. *Language Teaching*, 50 (3). pp. 301-346. URL: <https://eprints.whiterose.ac.uk/105502/7/Lamb%20Finals.pdf>
2. Spada, N. (2007). *International Handbook of English Language Teaching*. Volume 15.
3. Downs, M. (2001). A question of motivation. *ELI Teaching: A Journal of Theory and Practice*, 30-35.
4. Nunan, N. (1999). *Second language teaching and learning*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
5. Kost, S. (2003). *Motivation and Foreign Language Teaching – Strategies for Motivation*, Munich, GRIN Verlag. URL: <https://www.grin.com/document/45323>

SOFT SKILLS AWARENESS TO START A TECH CAREER

L. Lahoda, E. Zadorozhniy
Cherkasy State Business College
Scientific supervisor: Ivanova I., PhD, Associate Professor

Problem statement. Soft skills are becoming increasingly crucial in today's workplace, particularly as organizations focus on building cohesive teams and

enhancing productivity. These skills, which include communication, teamwork, problem solving, leadership, and time management, among others, are essential in creating a positive work environment and establishing effective relationships between colleagues and customers. The importance of soft skills has been underscored by research, which shows that individuals who possess strong soft skills are more likely to succeed in their careers and have better job satisfaction. As a result, there has been a growing interest in developing soft skills and their impact on job performance and organizational success.

Having appeared in the IT area, this set of skills has gone far beyond these boundaries. Forty-three per cent of CFOs interviewed by Robert Half Finance & Accounting say they give equal weight to both specialized and nontechnical, or soft skills, when evaluating candidates for either staff-level or upper-level accounting and finance positions. Of those with a preference, technical skills were the favourite ones with three in five CFOs surveyed prioritizing functional expertise over soft skills [1]. Even though some experts seem to be tired of soft skills, the talent market is sure to remain extremely competitive. The reports of the world organizations prove that non-technical skills can improve candidates' employability. The report on 10 Global Talent Acquisition Trends for 2023 by Global Employment Platform says that 2023 will be the year to invest in soft skills. This does not mean you should lower your standards, but hiring criteria should go beyond academics and job experience. Recruiters will likely focus more on problem-solving skills, critical thinking, communication style, and emotional intelligence to find the right candidate for the role [2].

Analysis of the recent publications. Many scientists have been researching soft skills. Both domestic and international scholars and practitioners have made a great contribution to the issue D. Goleman, M. Groh, O. Hlazunova, N. Ivanenko, K. Koval, Ye. Liubchenko, S. Nakhod, T. Peters, O. Povstyn, R. Sternberg, V. Sundararajan, T. Voloshyna, etc. The following are their fields of research or thoughts regarding the topic. N. Ivanenko characterizes soft skills as personal qualities, social competencies, communication abilities, and character traits that are necessary for effective work performance and interpersonal relationships [3]. I. Sakalo investigates the role of soft skills in the development of emotional intelligence among future teachers in Ukraine. Ye. Liubchenko explores the importance of soft skills in the professional development of Ukrainian engineers. R. Boyatzis develops the concept of emotional intelligence and its importance in leadership and interpersonal relationships, including the development of empathy, self-awareness, and social skills [4]. D. Goleman popularizes the concept of emotional intelligence and its role in personal and professional success, including the ability to manage emotions, communicate effectively, and build relationships [5]. R. Sternberg develops the concept of practical intelligence, which includes skills such as problem solving, decision-making, and adapting to new situations, as important predictors of success in the workplace. T. Peters emphasizes the importance of soft skills such as communication, teamwork, and adaptability in his book "In Search of Excellence", which helped to popularize the concept of soft skills in business and management [6].

This article aims to explore the significance of soft skills in the modern IT workplace and highlight the main areas of focus for tech individuals and organizations seeking to develop these essential competencies.

Main body. There is no completely unified definition of soft skills, as different sources may emphasize slightly different aspects or include different skills in their lists. However, from a broad perspective, soft skills are defined as a

set of personal attributes, social skills, and communication abilities that are important for success in a wide range of jobs and industries.

Soft skills refer to a set of personal attributes, social skills, and communication abilities that allow people to interact effectively and harmoniously with others.

Personal attributes refer to individual traits, such as attitude, emotional intelligence, adaptability, and leadership qualities. Social skills encompass the ability to interact and work collaboratively with others, including teamwork, conflict resolution, and networking skills. Communication abilities involve effective verbal and written communication, active listening, and the ability to convey ideas and thoughts clearly.

While these components are interrelated and collectively contribute to soft skills, they are not identical. For example, an individual may possess excellent communication abilities but lack the necessary social skills to work collaboratively with others. Similarly, a person with a positive attitude and strong leadership qualities may struggle with effective communication.

In the professional environment, including the IT industry, soft skills are essential for success. While technical skills are necessary, soft skills play a significant role in helping individuals work well with others, navigate complex situations, and achieve their career goals. Here are some reasons why soft skills are important in the professional environment and IT:

- collaboration: Soft skills such as communication, teamwork, and conflict resolution are essential for effective collaboration. In IT, teamwork is particularly important, as teams often work on complex projects that require multiple skill sets and areas of expertise;

- leadership: Soft skills such as leadership, decision-making, and problem solving are necessary for those who aspire to leadership roles in their organizations. In the IT industry, strong leadership skills are particularly important, as leaders need to be able to inspire their teams, manage projects effectively, and navigate change;

- customer service: In many IT roles, including support and project management, customer service skills are essential. Soft skills such as empathy, active listening and problem solving can help IT professionals effectively communicate with clients, understand their needs, and provide effective solutions;

- adaptability: Soft skills such as flexibility, resilience, and learning agility are essential for success in the rapidly changing world of IT. These skills enable individuals to adapt to new technologies, work with diverse teams, and navigate new challenges;

- career advancement: Soft skills are important for career advancement in IT. While technical skills may be necessary to get started in the industry, soft skills such as communication, leadership, and problem solving are often what differentiates those who advance in their careers.

Therefore, it is important to recognize that soft skills encompass a broad range of personal attributes, social skills, and communication abilities, and the specific areas of focus may differ depending on the context and situation. Soft skills are often contrasted with technical skills, which are related to specific knowledge, tools, and techniques related to a particular profession or discipline. Soft skills are called "soft" because they are less tangible and harder to measure than technical skills.

Soft skills are different from each other and refer to different aspects of interpersonal communication, collaboration, and problem solving. Coaching and

mentoring, while similar, are not the same. Coaching typically refers to a more structured process of helping someone improve their performance or achieve specific goals, while mentoring involves a more informal, ongoing relationship where the mentor offers guidance and advice to the mentee based on their own experience and expertise.

Soft skills are a broad set of skills that involve how a person interacts with others, communicates, and works in a team. Some of the most important soft skills include:

- communication: This involves being able to express oneself clearly and effectively in both written and oral forms;
- collaboration: This involves working effectively with others, being a good team player, and contributing to the success of the team;
- adaptability: This involves being able to adapt to changing circumstances and environments, and being able to learn new things quickly;
- problem solving: This involves being able to analyze a problem, identify potential solutions, and choose the best course of action;
- emotional intelligence: This involves being able to understand and manage one's own emotions, as well as being able to understand the emotions of others;
- time management: This involves being able to prioritize tasks, manage one's time effectively, and meet deadlines;
- leadership: This involves being able to motivate and inspire others, and to lead by example.

In IT, in addition to the above skills, other skills may be especially important, such as:

- technical communication: This involves being able to communicate technical information in a way that is understandable to others who may not have the same technical background;
- problem-solving and critical thinking: This involves being able to analyze complex technical problems and come up with effective solutions;
- creativity: This involves being able to come up with innovative solutions to technical problems and to think outside the box;
- learning agility: This involves being able to quickly learn new technologies and adapt to new environments;
- a good bonus skill could be cultural competence, which involves being able to work effectively with people from diverse cultural backgrounds. In today's globalized world, cultural competence is becoming increasingly important in all fields, including IT.

While IT specialists may be highly skilled in technical areas, they still need to communicate effectively with their colleagues and clients, manage projects, and work collaboratively in a team. Additionally, they need to understand the needs of their clients and be able to explain technical concepts to non-technical individuals. Furthermore, IT specialists often work in fast-paced and rapidly changing environments, which require strong problem-solving and adaptability skills. Therefore, having strong soft skills is essential for IT specialists to succeed in their roles and progress in their careers.

The practical part of our research consists of three stages:

- AI and soft skills;
- job vacancies analysis;
- students and experts survey.

The first step of our research is to explore soft skills in the perspective of AI development. We asked AI service ChatGPT if IT specialists need the same soft skills as other profession representatives. We got the following answer: Yes, IT specialists need the same soft skills as other professions, if not more. Soft skills refer to interpersonal and communication skills that allow individuals to work effectively with others, including teamwork, communication, problem-solving, time management, and leadership. Also, we wanted to know if ChatGPT had soft skills: As an artificial intelligence language model, I do not have soft skills in the traditional sense that humans do. Soft skills refer to a set of personal attributes and interpersonal skills that enable individuals to work effectively with others and navigate complex social situations. However, I have been designed to communicate with humans in a natural and relatable manner, which involves some degree of language and communication skills. Additionally, I have been programmed to understand and respond to the emotions of the people I interact with, which could be seen as a form of empathy. In terms of the best and least developed soft skills, as an AI language model, I don't have a sense of personal development or self-awareness, so I can't make such an assessment. However, I have been trained to provide helpful and informative responses to a wide range of questions, and I am continually learning and improving based on the feedback I receive from users" [7].

The second stage as mentioned above is job vacancies analysis. By analyzing different job vacancy posts for 3 IT careers, namely Quality Assurance Engineer, Project Manager, Frontend Developer and Backend Developer on Indeed Hiring Platform, we have found out the skills that are most called for. Communication is the most required soft skill as it was mentioned in 11 vacancies. Working independently was also explained as self-managing and is the number two priority because 50 % (6) of job posts pointed it out. The skill of ownership was mentioned 5 times. The posts also specified the other soft skills such as [Ability to – added] Problem-solving – 4 times. Analytical, leadership, multitasking, responsibility, interpersonal skills and willingness to learn were mentioned two times. There also were a few examples of rephrasing the same skills, each of them mentioned 2 times:

Attention to detail is also defined as detail-oriented; Adaptability or flexibility; Working on a team may be also mentioned as teamwork, team player; The ability to work in a fast paced, high growth environment and [candidate who – added] works well in fast-paced environment are equal terms; Solution-focused or The habit of bringing what has been started to the end result. It is important to highlight that there were different interpretations of the term communication, such as strong oral and written communication skills and the willingness to use them, ability to express their thoughts in oral and written form clearly and competently, [candidate who – added] can communicate technical items to non-technical team members. [8].

The final stage was a survey. We conducted a survey among students majoring in Computer Engineering and Software Engineering, as well as IT experts. 42 respondents took part in a survey on understanding soft skills. Google Form was used for the survey. We received the following results:

100 % of employed respondents understand the meaning of the term soft skills, but only 77 % know how to use it. All of those students answered that soft skills were useful in their work. Five out of 13 working students defined creativity as the most important skill and 3 respondents answered that it is problem-solving. At the same time, four students answered that creativity is the less important soft

skill. Leadership, time management, problem solving and communication skills are also defined as the less important – each option got 2 votes. Adaptability and problem solving are the most developed among the employed students while leadership and time management are the least developed. All the respondents think that it is possible to improve soft skills. Books, communication and own or colleagues' experience help them to do it.

Unlike the employed students, 14 % of unemployed respondents don't understand the meaning of the term soft skills. Two students cannot use soft skills, 45 % can partially do it and 48 % can use soft skills in their professional life. Leadership and problem solving are defined as the most important soft skills while unemployed respondents chose communication, creativity and leadership as less important soft skills. The most developed skills among unemployed students are communication, adaptability and creativity. Almost 50 % of respondents have trouble with time management and define it as the less developed soft skill. Only one student thinks that soft skills cannot be developed and all the others have the opposite view. Communication, experience and self-education help students develop their soft skills.

As a conclusion of this questionnaire, we can say that creativity and leadership skills are the ones about which students have the most contrasting opinions. Both groups of respondents define problem-solving skills as one of the most important ones. Most of the students define soft skills as those that can be developed. Adaptability is one of the most developed soft skills and time management is one of the less developed ones. Reading, self-development, and communication with colleagues and friends leads to soft skills improvement as well as gaining experience.

Conclusion. In summary, soft skills are a set of interpersonal, social, and communication abilities that enable effective interaction with others in a professional and personal setting. They are called "soft" because they are intangible and harder to measure than technical skills, and include a range of different skills, such as communication, collaboration, leadership, coaching, mentoring, emotional intelligence, and more. In summary, soft skills are critical for success in the professional environment and the IT industry. IT professionals who possess strong soft skills are better able to collaborate, lead, provide excellent customer service, adapt to change, and advance their careers. Soft skills enable individuals to interact effectively with others, and they are essential for success in the professional environment, particularly in the IT industry. They are necessary for effective collaboration, leadership, customer service, adaptability, and career advancement. Different researchers have studied the significance of soft skills in their fields and emphasized the importance of different components. Although soft skills are interrelated, they are not identical, and the specific areas of focus may differ depending on the context and situation. Coaching and mentoring are similar but not the same, with coaching typically being a more structured process of improving performance and mentoring being an informal ongoing relationship.

REFERENCES

1. CFOs Seek Finance Professionals With Mix of Hard and Soft Skills/ URL: <https://www.roberthalf.ca/en/research-and-insights/media-room/cfos-seek-finance-professionals-with-mix-of-hard-and-soft-skills>
2. 10 Global Talent Acquisition Trends for 2023 URL: <https://www.globalization-partners.com/blog/global-talent-acquisition-trends-2023/#gref>

3. Fernandes P. The Soft Skills of Special Education Teachers: Evidence from the Literature URL: https://www.researchgate.net/figure/Included-studies-that-assess-soft-skills_tbl1_350107320
4. Richard Boyatzis URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Boyatzis
5. Daniel Goleman URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Goleman
6. Joseph D., Ang S., Chiang R., Slaughter S. Practical intelligence in IT: assessing soft skills of IT professionals URL: https://www.researchgate.net/publication/220420154_Practical_intelligence_in_IT_assessing_soft_skills_of_IT_professionals
7. Open AI URL: <https://chat.openai.com/chat>
8. Indeed platform URL: [indeed.com](https://www.indeed.com)

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

*Левченко І. М., д-р іст. наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики професійної підготовки
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Управлінська діяльність є специфічним (але приватним) видом практичної діяльності, оскільки управління – діяльність з організації діяльності [1]. Отже, для щоб зрозуміти, що таке управління, необхідно спочатку з'ясувати, що означає «організація».

Розглянемо загальноприйнятий зміст цього поняття. Відповідно до «Філософського енциклопедичного словника», «організація:

- 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлена його будовою;
- 2) сукупність процесів або дій, що ведуть до освіти та вдосконаленню взаємозв'язків між частинами цілого;
- 3) об'єднання людей, які спільно реалізують деяку програму або мету і діють на основі певних процедур і правил» [2], тобто механізмів функціонування (механізм – система, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності).

Відповідно до першого визначення організація – властивість, відповідно до другого – процес (появи цієї властивості), відповідно з третім – об'єкт (організаційна система), який має властивість організації та у якому має місце процес організації.

Функціонування будь-якої організаційної системи забезпечується наявністю механізмів функціонування – правил та процедур, що регламентують взаємодію її учасників. Процедурою називається офіційно встановлений, передбачений правилами спосіб і порядок дій під час здійснення, ведення справ, операцій, угод.

Вужчим є поняття механізму управління – сукупності процедур прийняття управлінських рішень (з цього погляду «механізм управління» та «процедура управління» є синонімами). Механізми функціонування та механізми управління визначають, як поведуться члени організації та як вони приймають рішення. Категорія «організації» є для теорії управління освітніми системами центральним системоутворюючим елементом (у кожній теорії існує свій системоутворюючий елемент) [3], важливим подвійно (або навіть втричі!), оскільки, з одного боку, це поняття задіяно у визначенні управління (управління – процес організації, в результаті якого в

керованій системі проявляється організація як властивість), а з іншого боку, майже будь-яка освітня система (об'єкт управління) є організаційною системою!

Звичайно, при розгляді управління та ефектів організації не можна упускати з уваги основний процес – освітній.

Так, наприклад, у будь-якому закладі освіти є затверджені посадові обов'язки директора, його заступників, педагогів, технічних, працівників та ін; фіксована система оплати праці та її нормативи; затверджені навчальні методики, плани та програми. Діяльність школи регламентується безліччю законів та підзаконних актів. Все це – механізми функціонування.

Механізми управління включає процедури:

- вибору змісту освіти (компонент ОУ у рамках регіонального компонентів освітнього стандарту);
- підбору та розміщення кадрів, підвищення їх кваліфікації;
- розподілу навчального навантаження;
- морального та матеріального заохочення (премій та стимулюючих виплат) та ін.

Наявність в організації певної сукупності «прописаних» механізмів управління привабливо як з погляду керуючого органу (оскільки дозволяє передбачити поведінку керованих суб'єктів), і з погляду керованих суб'єктів, оскільки робить передбачуваним поведінка керуючого органу, що одна із істотних властивостей будь-якої організації як соціального інституту. Наприклад, перехід на використання механізму поступового фінансування знижує для організації управління (далі – ОУ) невизначеність щодо майбутніх бюджетних надходжень, а для органів управління освітою робить прозорими та коректно обґрунтованими фінансові потоки. Інший приклад: наявність в ОУ «Положення про преміювання працівників» є механізмом (у Положенні прописано процедуру визначення того, хто, коли і за що яку премію отримує), який дозволяє керівнику витратити фонд матеріального заохочення та уникнути можливих звинувачень у волюнтаризмі, а членам педагогічного колективу – приймати рішення про індивідуальну доцільність підвищення ефективності своєї діяльності до рівня, необхідного для отримання премії.

Для того, щоб керуючий орган (наприклад, керівник) вибрав ту чи іншу процедуру прийняття рішень (той чи інший механізм управління, тобто залежність своїх дій від дій керованих суб'єктів), він повинен уміти передбачати поведінку підлеглих – їхню реакцію на ті чи інші керуючі дії. Експериментувати у житті, застосовуючи практично різні управляючі впливи і вивчаючи реакцію підлеглих, неефективно і майже ніколи неможливо. Тут на допомогу приходять моделювання – побудова та аналіз моделей [4, с. 33].

За допомогою наявної адекватної моделі можна проаналізувати можливі реакції керованої системи (етап аналізу), а потім вибрати (на етапі синтезу) і використовувати на практиці те керуючий вплив, що призводить до необхідної реакції [5, с. 58].

Тепер, позначивши все необхідне, перейдемо до власного управління. Управління. Наведемо низку поширених визначень даного терміна. Управління – це:

- «елемент, функція організованих систем різної природи: біологічних, соціальних, технічних, що забезпечує збереження їх певної структури, підтримка режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності» [5];

- «напрямок рухом когось/чого-небудь, керівництво діями кого-небудь»;
- «вплив на керовану систему з метою забезпечення її поведінки» [6, с. 9].

Існує і безліч інших визначень, відповідно до яких управління визначається як елемент, функція, вплив, процес, результат, вибір тощо.

Не претендуватимемо на те, щоб дати ще одне визначення, а лише підкреслимо, що якщо управління здійснює суб'єкт 1, то його (Управління) слід розглядати як діяльність. Уявлення про управління як вигляді практичної діяльності (управлінської діяльності) багато ставить на свої місця – пояснює «багатогранність» управління та примиряє між собою різні підходи до визначення цього поняття.

Пояснимо останнє твердження. Якщо управління – це діяльність керуючого органу, то здійснення цієї діяльності є функцією керуючої системи, процес управління відповідає процесу діяльності (управлінської), керуючий вплив – її результату тощо [7].

Число «відбиття» (рівень «рефлексії») – хто чію діяльність організує – можна нарощувати і далі: у багаторівневій системі управління діяльність топ-менеджера можна розглядати як діяльність з організації діяльності його безпосередніх підлеглих, що полягає у організації діяльності їх підлеглих тощо [8, с. 43].

Наприклад, муніципальні органи управління освітою організують діяльність органів освітнього процесу, що знаходяться на відповідній території. При цьому керуючим органом є органи управління освітою (і здійснення цієї діяльності є їхньою основною функцією), а керованими суб'єктами – заклади освіти. Директор ЗПТО організує діяльність педагогічного колективу (керує ним) тощо. В останні роки привертає увагу швидкий розвиток інституту консультантів, консалтингових, аудиторських та інших фірм.

Численна армія консультантів (мова йде, перш за все, про управлінський консалтинг) є спеціалістами з організації управлінської діяльності.

Обговоримо якісно загальну постановку завдання керування деякою системою. Нехай є керуючий орган (керуючий суб'єкт, суб'єкт управління – у термінах теорії управління технічними системами) та керована система (об'єкт управління – у термінах теорії управління технічними системами, або, інакше – керований суб'єкт). Стан керованої системи залежить від зовнішніх впливів, впливів з боку керуючого органу (управління) і, можливо (якщо об'єкт управління активний).

Завдання управляючого органу полягає в тому, щоб здійснити такі керуючі впливи, щоб з урахуванням інформації про зовнішні впливи забезпечити необхідний з його погляду стан керованої системи.

Зазначимо, що так звана вхідно-вихідна структура є типовою для теорії управління, що вивчає завдання управління системами різної природи.

Критерій ефективності функціонування керованої системи залежить від стану керованої системи і, можливо, від керованих впливів. якщо відома залежність стану керованої системи від управління, отримуємо залежність ефективності функціонування керованої системи лише від управляючих впливів. Цей критерій називається критерієм ефективності управління. Отже, завдання управління формально може бути сформульовано наступним чином: знайти допустимі керуючі впливи, що мають максимальну ефективність (таке керування називається оптимальним керуванням).

Для цього потрібно вирішити задачу оптимізації – здійснити вибір оптимального керування (оптимальних керуючих впливів). Наприклад, для такої керованої системи, як недержавний освітній заклад (далі – НОЗ), критерієм ефективності його функціонування може бути набір (кількість прийнятих абітурієнтів). Обмеженнями є проходження атестації (умова продовження діяльності НОЗ) та аудиторний фонд (обмеження на організацію навчального процесу). Управлінням в аналізованому прикладі обирається ректоратом – управляючим органом – набір освітніх програм, реалізованих у цій освітній установі.

Число охочих абітурієнтів вступити до недержавних освітніх закладів, очевидно, залежить від набору освітніх програм (тобто стан керованої системи залежить від управління). Отже, критерієм ефективності управління буде кількість абітурієнтів, які вступили на освітні програми (далі – ОП), обрані керуючим органом для реалізації в ОП. Оптимальним (за інших рівних умов) буде такий набір НОЗ, за якого ОП пройде акредитацію, а прийом буде таким, що наявний аудиторний фонд буде повністю використаний.

Якщо розширити можливості керуючого органу, наприклад припустивши, що аудиторний фонд може бути розширений за рахунок оренди додаткових площ, то завдання зведеться до знаходження набору, що максимізує прийом з урахуванням витрат на оренду.

Ми навели у найзагальнішому вигляді формулювання завдання управління. Для того щоб показати, як це завдання ставиться і вирішується, розглянемо загальну технологію постановки та вирішення завдання управління, що охоплює всі етапи, починаючи з побудови моделі освітнього закладу (ОЗ) та, закінчуючи аналізом ефективності впровадження результатів моделювання на практиці.

Перший етап – побудова моделі – полягає в описі системи та побудові її моделі, у тому числі у вказівці складу, структури та функцій моделі, що моделюється.

Другий етап – аналіз моделі (дослідження поведінки керованої системи при різних керуючих впливах). Розв'язавши завдання аналізу, можна переходити до третього етапу – вирішення, по-перше, пряме завдання управління, тобто завдання синтезу оптимальних керуючих впливів, що полягає в пошуку допустимих управлінь, що мають максимальну ефективність, і, по-друге, зворотного завдання управління – пошуку безлічі допустимих керуючих впливів, що переводять керовану систему заданий стан.

Слід зазначити, що, як правило, саме цей етап вирішення завдання управління викликає найбільші теоретичні труднощі та найбільш трудомісткий з погляду дослідника. У розглянутому вище прикладі вибір набору НОЗ, що максимізує (в рамках обмежень аудиторного фонду) прийом є прямим завданням управління. Зворотним завданням буде знаходження такого набору, у якому прийом виявиться щонайменше заданої величини.

Маючи набір рішень, завдання керування, необхідно перейти до четвертого етапу, тобто досліджувати їхню стійкість. Дослідження стійкості має на увазі рішення, як мінімум, двох завдань. Перше завдання полягає у вивченні залежності оптимальних рішень від параметрів моделі, тобто завдання аналізу стійкості рішень [9]. Друге завдання специфічне для моделювання. Вона полягає у теоретичному дослідженні адекватності моделі реальної системи, що передбачає, зокрема, вивчення ефективності

рішень, оптимальних у моделі, які при їх використанні в реальних системах можуть через помилки моделювання відрізнятися від моделі.

Отже, перераховані чотири етапи полягають у теоретичному вивченні моделі керування в освіті. Для того щоб використовувати результати теоретичного дослідження при керуванні реальною системою, необхідно зробити налаштування моделі, іншими словами, ідентифікувати систему, що моделюється, і провести серію імітаційних експериментів [10] – це відповідно п'ятий та шостий етапи.

Етап імітаційного моделювання необхідний з кількох причин. По-перше, далеко не завжди вдається отримати у явному вигляді аналітичне рішення задачі синтезу оптимального управління та дослідити його залежність від параметрів моделі. При цьому імітаційне моделювання може бути інструментом отримання та оцінки рішень. По-друге, дане моделювання дозволяє перевірити справедливості гіпотез, прийнятих при побудові та аналізі моделі, тобто дає додаткову інформацію про адекватність моделі без проведення експерименту. І, нарешті, по-третє, використання ділових ігор та імітаційних моделей у навчальних цілях дозволяє учасникам системи освоїти та апробувати ті чи інші механізми управління.

Завершальним є сьомий етап – етап впровадження, на якому проводиться навчання співробітників та керівників освітніх закладів (ОЗ), впровадження результатів у реальній системі з подальшою оцінкою ефективності їх практичного використання тощо.

Таким чином, єдиний підхід до структуризації управлінської діяльності в системі освіти, а також уніфікована технологія розв'язання завдань управління мають надати можливість підвищити ефективність та обґрунтованість управлінських рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Короткий термінологічний словник з педагогіки / укл. С. Г. Мельничук. Кіровоград, 2004. 128 с.
2. Локшин В. С. Формування лідерських якостей майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в контексті процесу модернізації вищої освіти / Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб.наук.пр. Луганськ, 2013. Вип. 1 (54). С. 109-120.
3. Луговий В. І. Управління освітою : навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Держ. управління». Київ: Вид-во УАДУ, 1997. 302 с.
4. Мармаза О. І. Культура ділового спілкування як компонент професійної культури майбутнього керівника навчального закладу / Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. № 1 (27). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 333-342.
5. Губа А. В. Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя майбутнього менеджера освіти : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2010. 386 с.
6. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2007. 150 с.
7. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: секрети успішного управління. Харків: Видав. гр. «Основа», 2005. 183 с.
8. Крижко В. В. Теорія та практика менеджменту в освіті. Вид. 2-ге, доопрац. Київ: Освіта України, 2005. 255 с.
9. Горовенко О. А. Формування особистісно-професійного іміджу вчителя засобами самопрезентації. Харків: Вид. група «Основа», 2013.

10. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.03. Київ, 2003. 48 с.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

*Литвин А. Ф., канд. пед. наук, доцент
Університет Григорія Сковороди в Переяславі*

У сучасному світі, зокрема в Україні, професійна підготовка фахівців у закладах вищої освіти (ЗВО) є актуальною проблемою, яка потребує ретельного аналізу та шукає ефективних шляхів подолання.

Якість підготовки випускників ЗВО є результуючою складовою якості вищої освіти. Інші «якості» визначають потенційні можливості освітніх систем, забезпечують необхідний рівень результуючої складової.

Однією з причин проблеми є недостатня увага до практичної складової навчання. За словами багатьох викладачів, сучасна програма навчання не відповідає вимогам ринку праці та не забезпечує необхідні знання та навички для майбутньої професійної діяльності. Недостатня кількість практичних занять, відсутність можливості стажування та практики в реальному середовищі також впливають на недостатню підготовку фахівців.

Іншою причиною є відсутність висококваліфікованих викладачів та недостатня забезпеченість закладів відповідним обладнанням та технікою. Це призводить до того, що студенти не можуть отримати необхідні практичні навички, а також не можуть навчитися користуватися сучасними технологіями та програмним забезпеченням, що є необхідним для їх майбутньої професійної діяльності.

Наслідки недостатньої підготовки фахівців у ЗВО можуть бути досить серйозними. Низька конкурентоспроможність випускників на ринку праці, низький рівень заробітної плати, втрата довіри до вищої освіти та спричинення шкоди економіці країни – це лише деякі з можливих наслідків.

Аналіз наукових праць учених щодо вирішення актуальних питань професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти показав, що даною проблематикою займалися багато дослідників. Зокрема, у працях таких вчених, як О. Андрус, Л. Бражник, С. Заскалети, Т. Калюжної, Н. Мачинської, А. Молдован, Л. Романишиної та ін.

Питаннями професійної підготовки майбутніх фахівців займалися як зарубіжні А. Маслоу, К. Роджерс, так і вітчизняні Г. Абрамова, Л. Бурлачук, О. Бондаренко, М. Боришевський, Н. Зубалій, С. Максименко, Н. Коломінський, В. Моргун, В. Татенко, М. Савчин, Т. Титаренко, В. Панок, Н. Чепелева, Т. Яценко та інші дослідники.

Т. Калюжна стверджує, що професійна підготовка майбутніх учителів повинна мати на меті не тільки засвоєння студентами сучасних знань із загально професійних і фахових дисциплін, виховання високоосвіченої, культурної, гармонійно розвиненої особистості, а й пропагувати ідеї інклюзивної освіти, здоров'язберігаючого та ціложиттєвого навчання, освіти

в інтересах сталого розвитку, компетентнісного підходу, демократії, створення єдиної зони європейської освіти, толерантності [1].

На думку В. Безлюдної, професійна підготовка майбутнього вчителя – це система організаційно-педагогічних заходів, зорієнтована на особистісний розвиток студента, метою й кінцевим результатом якої є формування готовності студентів до виконання майбутньої професійної діяльності [2].

О. Андрусь зазначає, що професійна підготовка студентів – це організаційно-методичний процес формування у студентів їх професійної компетентності, активної життєвої позиції, внутрішньої культури, здатності до продуктивного спілкування з навколишнім світом для професійно-особистісної та соціальної реалізації, навчання та самоосвіти упродовж життя [3].

На думку В. Андрущенка, всі зміни в професійній підготовці студента мають бути пов'язані з «його переорієнтацією на людські, життєві цінності». Основна роль відводиться гуманізації вищої освіти. Учений підкреслює, що центральна магістраль гуманізації проходить саме через професійну підготовку: від природничо-технічних дисциплін до філософії, соціології, правознавства й так до всієї гуманітарної складової системи освіти у вузькому змісті цього поняття. Відповідно до такого підходу до процесу навчання і виховання автор стверджує, що професійна підготовка повинна вмщати в себе три аспекти:

- забезпечення людиноцентризму дисциплін природничо-технічного профілю;
- затвердження концепції гуманітарної освіти;
- впровадження у систему освіти ірраціональної складової людської духовності – усе наукового знання, релігії, міфології, теології тощо [4, с. 34].

Для подолання проблеми необхідно вжити низку заходів. Перш за все, важливо змінити підхід до навчання в ЗВО, забезпечивши більш практично орієнтовану програму, яка б відповідала потребам ринку праці. Також необхідно забезпечити можливість стажування та практики в реальному середовищі, що дозволить студентам отримати необхідні практичні навички.

Крім того, для підвищення якості професійної підготовки необхідно залучати висококваліфікованих викладачів та підтримувати їх професійний розвиток. Важливо також забезпечити необхідне обладнання та техніку в ЗВО, що дозволить студентам навчитися користуватися сучасними технологіями та програмним забезпеченням.

До інших можливих заходів можна віднести розширення міжнародного співробітництва, що дозволить студентам отримати більш широкий круг знань та навичок, а також підвищить їх конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці. Важливо також проводити регулярні оцінки якості навчання та забезпечити моніторинг випускників, що дозволить вчасно виявляти проблеми та швидко реагувати на них.

Проблема професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти потребує серйозної уваги та ретельного аналізу.

Важливо забезпечити підтримку студентам з різних соціальних груп та забезпечити їм рівні можливості отримати якісну професійну підготовку. Для цього можна розглянути можливість надання стипендій та інших форм фінансової підтримки студентам, а також розробити спеціальні програми для студентів з обмеженими можливостями та з інших менш захищених соціальних груп.

Важливо також забезпечити взаємодію між ЗВО та роботодавцями з метою визначення потреб ринку праці та розробки програм підготовки, що відповідають цим потребам. Така взаємодія дозволить забезпечити більшу інтеграцію випускників в робоче середовище та забезпечити їх ефективну працездатність.

Подолання проблем професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу та взаємодії різних стейкхолдерів. Тільки за умови спільних зусиль ЗВО, роботодавців та держави можна досягти якісних змін у професійній підготовці фахівців та забезпечити відповідність їхніх навичок та знань потребам ринку праці.

Крім зазначених вище заходів, важливим є також розвиток інноваційних методів навчання, таких як використання інформаційно-комунікаційних технологій та онлайн-курсів. Це дає змогу забезпечити доступність та ефективність навчання для студентів з різних регіонів та країн, зокрема для тих, хто не має можливості навчатися на повний день.

Також важливим є підвищення ролі науково-дослідницької роботи у процесі навчання. Інтеграція науково-дослідницької роботи у навчальний процес дозволяє студентам здобувати додаткові знання та практичні навички, а також стимулює розвиток наукових досліджень в університетах та сприяє залученню фінансових ресурсів для проведення досліджень.

Окрім цього, важливим елементом вирішення проблем професійної підготовки є зміцнення міжнародного співробітництва між ЗВО. Обмін досвідом та знаннями між університетами з різних країн дозволяє забезпечити взаємне навчання та підвищення якості освіти.

Узагалі, подолання проблем професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти вимагає від ЗВО та держави серйозних зусиль. Важливо визнати, що підготовка кваліфікованих фахівців є ключовим елементом розвитку суспільства, тому необхідно забезпечити належну увагу цьому питанню.

Справді, тільки застосування комплексного підходу до проблеми професійної підготовки може забезпечити якісну освіту та розвиток людського капіталу. Оскільки освіта є ключовим фактором розвитку суспільства, необхідно прагнути до постійного підвищення її якості.

Однією зі складових успішної професійної підготовки є забезпечення студентам можливості практичного застосування набутих знань та вмій. Важливо організувати стажування та практику в умовах реального виробництва, що дозволить студентам отримати практичні навички та досвід роботи відповідно до своєї спеціальності.

До інших способів покращення якості професійної підготовки можна віднести залучення висококваліфікованих викладачів з практичним досвідом роботи відповідно до своєї спеціальності. Також необхідно підтримувати професійний розвиток викладачів та забезпечувати їм можливість пройти курси підвищення кваліфікації та стажування в сучасних умовах.

Окрім цього, необхідно змінити підхід до навчання, залучаючи студентів до активної пізнавальної діяльності, стимулювати їхню творчу активність та розвивати навички самостійної роботи.

Держава повинна забезпечувати належний фінансування закладів вищої освіти, створювати умови для підвищення кваліфікації викладачів та налагоджувати механізми контролю якості навчання. Роботодавці повинні

бути активно залучені до процесу професійної підготовки фахівців, надавати можливість стажування та практики, а також вказувати на конкретні компетенції, які необхідні їхнім майбутнім працівникам.

Самі студенти також повинні брати активну участь у своїй професійній підготовці, бути свідомими своїх можливостей та вибирати напрямок навчання, що відповідає їхнім інтересам та майбутнім кар'єрним планам.

Усі ці стейкхолдери повинні працювати разом, щоб забезпечити високу якість професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Тільки тоді зможемо забезпечити якісну освіту та розвиток людського капіталу, що є ключовим фактором для економічного розвитку країни.

Тому важливо, щоб у цьому процесі брали участь як представники вищих навчальних закладів, так і відповідні галузеві організації та підприємства. Залучення експертів та фахівців із сфери освіти, науки та промисловості також може бути корисним для ефективного розв'язання проблеми.

Крім того, необхідно забезпечувати постійну оцінку та контроль якості професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Це допоможе вчасно виявляти недоліки та недосягнення, та внести необхідні корективи для поліпшення якості підготовки майбутніх фахівців.

Загалом, якість професійної підготовки фахівців є ключовим чинником, що визначає рівень розвитку суспільства та його економіки. Тому вирішення проблем в цій сфері є важливим завданням для кожної країни. Необхідно вживати всіх можливих заходів для того, щоб забезпечити якісну професійну підготовку фахівців у закладах вищої освіти та збільшити їхню конкурентоспроможність на ринку праці.

Важливо забезпечити фінансування закладів вищої освіти, яке повинно бути достатнім для забезпечення необхідної інфраструктури, матеріально-технічної бази та інших потреб. Крім того, необхідно підтримувати науково-дослідну роботу та інноваційні проекти, що дозволить розвивати нові технології та знання.

Узагалі, для забезпечення якості професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти необхідно не лише змінити підхід до навчання, але й забезпечити всі необхідні умови для розвитку та підтримки професійного зростання викладачів та студентів. Тільки таким чином можна забезпечити якісну освіту та розвиток людського капіталу, який є ключовим фактором розвитку будь-якої держави.

Необхідно забезпечити постійний моніторинг та оцінку якості професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Це дозволить вчасно виявляти недоліки та проблеми, що виникають, та приймати ефективні заходи щодо їх вирішення.

Надалі, важливо також враховувати змінюючіться потреби ринку праці та відповідно адаптувати програми навчання. Наприклад, з урахуванням тенденції автоматизації та розвитку інформаційних технологій, можна зробити акцент на навчанні цифрових навичок та програмування.

У будь-якій галузі діяльності затребуваним є ініціативний, креативний фахівець, котрий вміє використовувати новітні інформаційні технології для вирішення професійних завдань. Його становлення, очевидно, має починатися у ЗВО й пов'язуватися з інноваційними формами, технологіями, методами, засобами навчання. Посприяти у цьому покликане студентоцентроване навчання. За Р. Едвардсом [5, с. 125], це – таке навчання,

у центрі якого студент, на задоволення потреб якого і спрямовується навчання, надаючи змогу вивчати те, що йому потрібно, у такий спосіб, який підходить саме йому. Це дозволяє скоротити зайві витрати людського та освітнього ресурсу, оскільки студенту не потрібно вивчати те, що він уже знає, вміє робити, або, що його не цікавить.

Це навчання має перевагу у тому, що воно не прямує до догматичного досягнення стандартного результату, а замість цього враховує потреби та можливості студентів, надає мотивацію та стимулює їх, активно залучаючи до процесу навчання і спонукаючи до саморефлексії.

Зараз велику важливість має правильно організована самостійна робота студента, визначення його індивідуальної освітньої траєкторії та реалізація індивідуального навчання, що ґрунтується на значному досвіді, накопиченому зарубіжною практикою.

Взагалі, питання професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти є надзвичайно важливим та потребує постійної уваги та підтримки від держави, роботодавців та академічної спільноти. Тільки таким чином можна забезпечити якісну освіту, яка відповідає вимогам сучасного ринку праці, та забезпечити розвиток людського капіталу, що є важливим фактором економічного зростання та розвитку країни в цілому.

Також важливим елементом успішної професійної підготовки є розвиток міжособистісної компетентності. Сьогодні більшість роботодавців віддають перевагу не тільки фахівцям з високим рівнем професійних знань, але й людям, які вміють ефективно працювати у команді, вести переговори та вирішувати конфліктні ситуації.

У зв'язку з цим, для розвитку міжособистісної компетентності необхідно включати в навчальні програми дисципліни з психології, етики, комунікації, лідерства та інших соціальних наук. Також, корисно проводити тренінги та семінари з розвитку м'яких навичок та комунікативної компетентності.

У підсумку, проблеми професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти потребують вирішення на різних рівнях – від зміни підходів до навчання та організації практичної підготовки, до підтримки викладачів та забезпечення їх професійного розвитку. Тільки в цілому, ці заходи дозволять забезпечити якісну професійну підготовку фахівців та зробити внесок у розвиток людського капіталу.

Отже, з досвіду розвитку системи вищої освіти, можна зробити висновок, що підготовка фахівців має бути спрямована на розвиток інноваційної економіки, яка вимагає висококваліфікованих фахівців зі свіжими знаннями та вміннями.

Забезпечення якості професійної підготовки фахівців в закладах вищої освіти вимагає комплексного підходу та взаємодії всіх стейкхолдерів. Необхідно забезпечити належний рівень підготовки викладачів, дотримуватися новітніх технологій та методик навчання, залучати студентів до практичної діяльності та забезпечувати їх можливість стажування в підприємствах та організаціях.

Особливу увагу слід приділити формуванню в студентів ключових компетентностей, які необхідні для успішної кар'єри в сучасному світі. Це, зокрема, цифрові компетентності, комунікативні вміння, лідерські якості та ін.

Нарешті, слід підкреслити, що успішна підготовка фахівців у закладах вищої освіти є однією з ключових умов розвитку економіки країни. Тому

важливо приділяти цій проблемі належну увагу та забезпечувати належний рівень професійної підготовки фахівців, які зможуть успішно вирішувати складні завдання в умовах сучасного світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калюжна Т. Г. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. 2013. №4. С. 32–37.
2. Безлюдна В. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов у системі вищої освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. №4. С. 178–185.
3. Андрусь О. Сучасні аспекти професійної підготовки студентів у технічних університетах. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2011. №4(2). С. 283–294.
4. Андрущенко В. П., Бондар В. І. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. Миколаїв, 2010. Вип. 1.28. С. 12–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2010_1.0 (дата звернення 19.03.2023)
5. Edwards R. Meeting individual learner needs: power, subject, subjection / In C. Paechter, M. Preedy, D. Scott, J. Soler (Eds.). Knowledge, Power and Learning. London: SAGE, 2001. P. 123–145.

РОЛЬ SOFT SKILLS У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

*Маруш І. В., викладач кафедри фундаментальних дисциплін
Черкаська медична академія*

Система сучасної освіти в Україні покликана забезпечити підготовку фахівця, який буде конкурентоспроможним серед своїх колег, матиме ґрунтовні знання та сформовані фахові компетентності. Для цього в системі підготовки майбутніх фахівців визначають «жорсткі навички» – hard skills та «м'які навички» – soft skills. Жорсткі навички – це сукупність професійних знань та умінь, які необхідні для виконання професійних задач. Їх можна оцінити, їх формування прямо залежить від засвоєння здобувачем освіти фундаментальних та спеціальних дисциплін, це професійні вміння, навички та знання. Відповідно, вони залежать від сфери майбутньої діяльності студента [1]. М'які навички об'єднують ряд психологічних характеристик, властивостей та вмінь, які досить важко оцінити, і вони носять суб'єктивний характер.

Як відомо, рівень успіху фахівця вже давно перестав залежати тільки від того, наскільки добре він виконує свої безпосередні обов'язки. Щоб бути компетентним фахівцем, треба розвивати Soft Skills, так звані «м'які навички». Власне, soft skills – це особисті характеристики, завдяки яким людина може успішно взаємодіяти в команді під час розв'язання будь-яких робочих питань.

До зазначених характеристик належать наступні вміння:

- активно слухати (здатність уважно слухати, ставлячи допоміжні запитання, що дозволяють опоненту ширше розкрити думку та зрозуміліше пояснити свою позицію);

- вміння вести перемовини;
- невербальні елементи комунікації (вміння не тільки висловлювати думку розумно та стисло, але й застосовувати жести, міміку, поставу на підтвердження слів, що робить спілкування більш виразним);
- вміння переконувати;
- вміння презентувати та виступати публічно;
- storytelling (вміння розповідати);
- письмові навички (наприклад, вміння грамотно оформляти документацію) [1].

Окремо слід згадати вміння критично мислити, а саме: аналізувати ситуацію, що склалася, робити корисні висновки та змінювати поведінку відповідно до середовища; важливою характеристикою сучасного працівника вважається емпатія, здатність відчувати, розуміти та аналізувати почуття та емоції інших людей. Не на останньому місці емоційний інтелект, позитивне світосприйняття, бажання дізнатися нове, вміння розв'язувати проблеми творчо і нестандартно та прагнення до саморозвитку.

Розвиток навичок Soft skills є необхідним для розвитку особистості лікаря, адже саме вміння уважно слухати і чути свого пацієнта, вміння переконати у необхідності призначення необхідного плану заходів для діагностики та лікування, вміння працювати у команді, доводити власну думку до персоналу та рідних пацієнта забезпечують формування лідерських якостей майбутнього спеціаліста. Проте процес їх формування є достатньо кропітким і потребує значних зусиль зі сторони усіх учасників освітнього процесу.

Для того, щоб взаємодія учасників лікувального процесу була більш ефективною, його учасники мають уважно слухати один одного, майбутній лікар має навчитися ставити слушні питання, які мають на меті уточнення певної інформації для встановлення діагнозу. При здійсненні такої комунікації лікар і пацієнт аналізують питання, яке необхідне вирішити, та здійснюють спільний пошук рішення. Здатність почути співрозмовника тут відіграє ключову роль, так як часто серед значної кількості інформації лікар може не відрізнити клінічно значущої. Дуже важливою професійною навичкою лікаря є його вміння слухати, адже це дає змогу зрозуміти і запам'ятати важливу для подальшого лікування інформацію, а також з'ясувати основні психологічні особливості особистості пацієнта. Звісно, існує багато факторів, які заважають ефективному слуханню, - це і складність уважно сприймати всі усні повідомлення пацієнта на тлі велетенського обсягу щоденної інформації, і занурення у власні проблеми та турботи, які часто відволікають від концентрування на проблемах пацієнта.

Та найістотнішими є фізіологічні причини – кожна людина думає значно швидше, ніж говорить, тому часто у лікаря виникає бажання прискорити темп висловлювань пацієнта, змусити його упускати деталі, які, на думку лікаря, не є важливими. Для підвищення ефективності слухання лікареві потрібно удосконалювати навички концентрації уваги, емоційного самоконтролю, роботи з інформацією. За необхідності засвоєння великого обсягу інформаційних повідомлень одним із способів концентрації уваги є вміння точно визначити, яка саме інформація необхідна у даній конкретній ситуації, для даного пацієнта. Ефективне застосування різних стилів слухання сприяє збереженню і розвитку міжособистісних взаємин лікаря і пацієнта.

Вміння вести розмову, чітко формулювати та обґрунтовувати свою думку вчить майбутнього лікаря розпізнавати й реагувати на вербальні та невербальні знаки пацієнтів, отримувати від них інформацію необхідну для створення плану обстеження та лікування, передавати пацієнтам достовірну і необхідну медичну інформацію; володіти культурою конструктивного діалогу. Відтак мовлення майбутніх медиків повинно бути правильним, точним, логічним, виразним, лаконічним і доречним. Усе вищезазначене може бути реалізовано лише за умови наполегливої, правильно спрямованої роботи студентів і викладачів. Відповідно завдання викладача полягає в тому, щоб познайомити студентів зі специфікою професійного діалогу; структурою бесіди з пацієнтом; можливою реакцією пацієнтів, нагадати основні правила спілкувального етикету (як вербального, так і невербального, акцентуючи увагу на важливості обох із них, навчити правильно вести бесіду з пацієнтом, систематизуючи раніше засвоєний та опановуючи новий мовний матеріал [2]

Комунікація – це процес двобічного обміну інформацією, який призводить до взаєморозуміння [3]. Для того, щоб переконатися в успішності комунікації, слід отримувати інформацію про те, як пацієнт зрозумів лікаря, як сприймає його, як ставиться до своєї хвороби та запропонованих лікарем методів лікування. Для ефективної комунікації характерні: досягнення взаєморозуміння, усвідомлення ситуації та предмету спілкування (досягнення більшої визначеності в розумінні сприяє розв'язанню проблем пацієнта, забезпечує досягнення мети – одужання пацієнта – з оптимальним витрачанням ресурсів). Причинами поганої комунікації лікаря з пацієнтом найчастіше виступають:

Стереотипи – спрощені думки стосовно людини або ситуації, в результаті немає об'єктивного аналізу і розуміння людини, ситуації, проблеми. Стереотипи наявні як у пацієнтів, так і в лікарів. Найбільш поширеними стереотипами пацієнтів є сприймання лікаря як ворога, який намагається порушити цілісність особистості пацієнта та втручається у його особисте життя; сприймання лікаря як об'єкта, що зобов'язаний надавати допомогу, не висловлюючи власних думок та емоцій; сприймання лікаря як бездушної істоти, націленої лише на отримання власної вигоди і т. д. [3] Зрозуміло, що жоден із стереотипів не можуть сприяти ефективній комунікації, необхідній для успішного лікування.

Упереджене ставлення – схильність нехтувати усім, що суперечить власним поглядам, все незвичайне, нове. Люди завжди вірять у те, у що хочуть вірити, і рідко усвідомлюють, що інша людина так само має підстави і право трактувати події та судження. Таке упередження з боку пацієнтів зазвичай виявляється у небажанні погодитися з діагнозом лікаря та методами лікування, якщо вони переконані у правильності іншого діагнозу чи доцільності інших методів лікування. У цьому випадку лікар повинен за допомогою раціонального переконання, залучаючи думку визнаних авторитетів та своїх колег, переконати пацієнта у хибності його розуміння хвороби.

Відсутність уваги та інтересу до співрозмовника. Часто у спілкуванні лікаря з пацієнтом інтерес виникає лише тоді, коли відбувається усвідомлення значення отриманої інформації, тобто за допомогою цієї інформації можна отримати бажаний або запобігти небажаному результату. У лікарів відсутність інтересу часто буває пов'язаною з синдромом хронічної втоми, великим навантаженням, рутинністю роботи. У цьому випадку лікар

не виявляє зацікавленості до висловлювань пацієнта аж до моменту отримання несподіваної, неочікуваної або парадоксальної інформації, яка може кардинально змінити діагноз пацієнта чи істотно вплинути на його лікування. Завдання лікаря полягає у вмінні донести необхідну інформацію для підтримання здоров'я або його покращення як до самого пацієнта, так і до його близьких.

Нехтування фактами, тобто звичка робити висновки за відсутності достатнього підтвердження інформації. Успішні лікарі ніколи не роблять категоричних висновків щодо діагнозу пацієнта, не маючи на це достатніх підстав, а під час лікування проводять необхідні додаткові методи дослідження, які дають підстави підтвердити або спростувати діагноз. Встановлення діагнозу пацієнта «з першого погляду» зазвичай свідчить про недостатню фаховість лікаря і часто спостерігається у молодих лікарів. Виняток становить незначна кількість нозологій, у клінічній картині яких наявні патогномонічні симптоми (наприклад, сколіоз). Однак фаховий лікар завжди проводить додаткові дослідження, які б підтвердили правильність його діагнозу і допомогли виявити причини формування хвороби [3].

Невербальні елементи комунікації допомагають встановленню ефективної комунікації у всіх учасників лікувального процесу. Коли говорять про невербальну комунікацію, найчастіше мають на увазі зовнішність та її оформлення, міміку, пози, жести людини, невербальні аспекти її мовлення, поведінку у просторі; запахи тощо. Однак слід пам'ятати, що усі невербальні повідомлення взаємодіють, часом доповнюючи одне одного, а часом – суперечачи. Тому лікареві слід не лише уважно спостерігати за невербальними повідомленнями своїх пацієнтів, інтерпретувати їх та порівнювати із вербальними, а й намагатися контролювати власні, щоб вони не вступали у протиріччя з мовленнєвими повідомленнями та не трактувалися хибно пацієнтами [3].

До невербальних засобів спілкування, які найчастіше зустрічаються у практиці лікаря, належать кінестичні – прояви людських почуттів та емоцій через міміку – рухи м'язів обличчя, жести – рухи окремих частин тіла, пантоміма – моторика всього тіла: пози, постава, хода тощо. Найбільш інформативною, зрозумілою і легкою у процесі спілкування є міміка – рухи м'язів обличчя, що відображають внутрішній емоційний стан, який надає понад 70 % інформації. Спілкуючись із пацієнтами, лікарі повинні пам'ятати, що лоб, брови, рот, очі, ніс, підборіддя – ці частини обличчя виражають основні людські емоції: страждання, гнів, радість, здивування, страх, відразу, щастя, зацікавлення, смуток тощо. Важливо зазначити, що основне пізнавальне навантаження у ситуації розпізнавання справжніх почуттів людини несуть брови та губи [3]. Науково доведено, що лівий бік обличчя значно частіше виказує емоції людини, ніж правий; це пояснюється тим, що права півкуля, яка контролює емоційне життя людини, відповідає за лівий бік обличчя. Позитивні емоції відбиваються майже однаково на обох половинах обличчя, а негативні – яскравіше виражені на лівому. Жести при спілкуванні несуть багато інформації, у мові жестів є слова та речення.

У лікарській діяльності особливо важливі жести – ілюстратори – це жестиповідомлення: вказівники (вказівним пальцем пацієнт вказує місце, де він відчуває біль); піктографи, тобто образні картини зображення (отакого розміру і такої форми), часто виступають як важливе діагностичне доповнення; кінетографи – рухи тілом краще за слово описують ті вимушені рухи, як повинен робити пацієнт, щоб зменшити свої страждання; а також

жести-біти (жести-відмашки) та ідеографи – своєрідні рухи руками, що сполучають уявні предмети/Спілкування включає значну кількість жестів-регуляторів, що виражають ставлення до почутого, це може бути: посмішка, кивок, скерування погляду, цілеспрямовані рухи руками, які дають змогу підтвердити свою зацікавленість у почутому і реагування на нього[3].

Ось чому для лікаря важливо навчитися розуміти жести. Загальновідомі жести оцінювання (почухування підборіддя, випростування вказівного пальця вздовж щоки; вставання і ходіння), які можуть підказати лікареві, що пацієнт не переконаний у правильності висновків лікаря; жести впевненості – з'єднання пальців у склепіння піраміди; розгойдування на стільці, які зазвичай роблять пацієнти, впевнені у власній думці, які прийшли отримати медичну допомогу, вже маючи власний діагноз та план лікування: жести невпевненості та знервованості (переплетені пальці рук, пощипування долоні, постукування пальцями по столу), які вказують на тривожність пацієнта, невпевненість щодо стану їхнього здоров'я та щодо фаховості лікаря; жести самоконтролю (руки за спиною, одна стискає іншу, людина сидить на стільці, міцно вчепившись руками в бильця) свідчать про тривожність пацієнта, яку він намагається приховати від лікаря, страх смерті, страх лікування тощо.

Вміння презентувати свої знання та виступати публічно має найбільшу цінність для комунікації лікарів між собою, наприклад, під час проведення консилиуму, коли лікар має доволі чітко та конкретно висловити свою думку щодо встановленого діагнозу або додаткових методів обстеження, які він вважає необхідними для проведення у конкретного пацієнта, незважаючи на підтримку або відсутність підтримки своїх колег. Тут майбутній лікар постає в особі сторітелера, а це значить, що він виконує роль спікера, майстерно володіє майстерністю розповіді, вміє імпровізувати, та «тримати аудиторію» (так встановлюється вербальний та невербальний контакт з колегами).

Отже, сьогодні soft skills як сукупність особистісних характеристик успішного фахівця є пріоритетом сучасних компаній і в команді без них не обійтися. Такі навички, як вміння слухати, комунікувати, співпереживати, спільно знаходити нестандартні рішення, чітко презентувати та висловлювати думки, формують особистість конкурентоспроможного лікаря та активного члена команди, спроможного надавати якісні послуги. Також soft skills визначають рівень відповідальності особи, її дисциплінованість, ввічливість, порядність та здатність адаптуватися до динамічних змін у соціальній сфері. Ці особистісні якості допомагають активно та якісно виконувати свою роботу, а також успішно побудувати власну кар'єру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Іванова Л. В., Скорнякова О. В. «Soft skills »як важлива складова конкурентоспроможності фахівця інформаційних технологій/ Young Scientist № 12 (64), 2018//<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/12/22.pdf>
2. Гриценко О. В. Формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок. Ведення діалогу-розпитування «лікар-хворий» на заняттях з української мови як іноземної./Викладання мов у вищих закладах освіти /file:///C:/Users/HP/Downloads/15685-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-30970-1-10-20200504%20(1).pdf/
3. Рогач І. М., Шніцер Р. І., Качала Л. О., Погоріляк Л. Ю. Етика спілкування як складова частина менеджменту в охороні здоров'я/Навчально-методичний

посібник для лікарів-інтернів та лікарів-курсантів./Ужгородський національний університет, факультет післядипломної освіти/
<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/2687>.

PERSONAL QUALITIES AND PROFESSIONAL REQUIREMENTS OF THE MODERN MANAGER

*Minenko O. V., candidate of philological sciences, associate professor
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes
of the National University of Civil Defense of Ukraine*

Any teaching team has certain social, professional, demographic, interpersonal structures, and it is headed by a manager. The new generation of managers must be able to creatively solve the tasks set by the market conditions of activity. It makes the necessity to have one's own "face", to be remembered by people, and therefore to have one's own attractive image. The study of the image is connected with the search for ways to increase the efficiency of the new manager's activities, with the optimization of professional communication and relationships with people.

The success of this or that innovation in the organization depends both on the activities of subordinates and on the personality of the head of this organization. Due to his social role, the manager stands at the center of the organization, the people around him focus on him. This peculiarity of the role of the leader naturally leads to the need to study the psychological factors of the formation of the image (image) of the leader. The relevance of the topic also stems from the need to work out strategies for training new management personnel, from the desire of psychologists to reveal the inner meaning of such a complex social-psychological concept, which is the concept of image.

The democratic transformations carried out in our country led to the abandonment of command-administrative management methods. They were replaced by methods based on persuasion and other means of socio-psychological influence. Among these means, the image of the organization, manager, and civil servant occupies an important place. In connection with the increase in the role of economic subjects, the scale of decisions made by subjects of management, the expansion of the space of intercultural communications, the importance of intersubjective interaction, its role and social value in various spheres of social reality is increasing: management, pedagogy, advertising, marketing, psychology. Being one of the powerful means of social influence, the image simultaneously performs the function of self-expression, the self-manifestation of the subject reflected in it, as well as the functions of self-knowledge, self-development, and self-improvement that are closely related to it [1].

The main hypothesis of the study is that the image of the head of an educational institution – a successful head – reflects professionally significant features of his personality, activity, communication, behavior and appearance, and is positive if a number of basic socio-psychological conditions are met.

The figure of the leader became the object of intensive research by psychologists as early as the 20th century. – the period of the revolution in management, which expanded its scope beyond the economy and industrial enterprises; contributed to the improvement, updating of management methods

and technologies, etc. It placed new demands on managers and their management activities. The need to pose the problem of the psychology of the manager's personality today is caused by a number of reasons:

1. The need to use a systemic approach to the psychology of the leader's personality development, which consists in studying the researched phenomenon as a whole system, as a set of individual components, the interaction of which makes it possible to reveal new qualities and new states, and their consideration and use ensures the effective functioning of the entire system. For the theoretical and empirical research of the process of development of the leader's personality, the principles of the system approach, such as integrity, hierarchy, structurality, interrelationship of the system with the environment, etc., are of important methodological importance.

2. The need to analyze the development of individual components of the managerial core of the manager's personality, his life dispositions, inherited motivations, affective, axiological, cognitive and praxeological potentials; ways of realizing the manager's psychophysiological readiness for managerial activity; mechanisms of the transition of internal motivations to external ones and vice versa; internal regulators of managerial activity and its stylistic characteristics.

3. The need to analyze the manager's ability to assimilate social, moral, and professional experience; transformation of an abstract possibility into a real possession of social, moral, professional status, functions and personal qualities; an active selective attitude to the norms, values of the environment, interaction with the environment.

4. According to the results of the survey of employees of employment centers of Ukraine, among them there is a very high percentage of manifestations of neuroticism – one of the parameters of a person, which reflects the picture of emotional reactivity in the range of the personal property "emotional stability – instability". As you know, psychological neuroticism manifests itself in the inability to control emotions, impulsivity, impatience, capriciousness, avoidance of reality and responsibility, weakening of mental activity. Empirical research shows that the level of neuroticism among employment center workers (excluding management) is 72.4 %, while among the unemployed it is only 37.6 %. One of the reasons for this state of affairs is the psychological tension between the management staff of the employment centers and ordinary employees, which arises in connection with the egocentric style of management [3].

The psychological reserves of management improvement are very large. But how to start them, how to include them in work, how to make their use an element in management work?

The most important thing for the improvement of management that management psychology can offer is detailed information on the effect of objective laws of functioning and development of the psyche, which allows to understand the peculiarities and motives of people's behavior and to positively influence them.

The psychological portrait of a manager is a set of qualities that enable him to establish and maintain good business and psychological contact with subordinate employees, lower and higher managers, as well as with public organizations.

With the help of psychological qualities, the manager is able to create a favorable psychological climate and mood in the team in the company. The main socio-psychological qualities include:

- collectivism;
- communication;

- manifestation of initiative;
- self-control;
- empathy [2].

The feeling of collectivism is based on a deep understanding of the collective nature of society and its production. Such a feeling as a socio-psychological category is an organic property of the individual. If the manager does not have this property, it will not help him to develop other positive social and psychological qualities.

Sociability is the manager's ability to quickly enter into business and psychological contact with other persons, which gives him the opportunity to quickly solve issues that require personal participation. This also includes the ability to convey information reliably and easily.

The leader must be able to create the right relationships with subordinates, taking the right tone of communication. Subordinates should feel themselves not just as blind executors of the will of the manager, but as co-participants in the overall process.

Here, the art of the manager consists in the ability to be senior among equals, for which he, first of all, must use methods of explanation, persuasion and only in extreme cases, authoritative methods [4].

Initiative is a very multifaceted concept. It represents the proposal of new ideas in the field of improving labor production and management, as well as the process of improving the living conditions of subordinates, methods of educational work, etc.

The initiative should be timely and feasible in reality, it focuses on finding and using the best methods of implementing state plans and programs.

Self-control is a very important quality of a manager in his relations with the surrounding people. This quality can help him successfully resolve conflicts, the occurrence of which is almost impossible to avoid. A manager who does not know how to keep himself in his hands never inspires a sense of trust in subordinates.

The inevitable value of the quality of self-control is represented by prudence, the ability to convince people, finding a fair solution in the interests of the case and restoring a disturbed normal psychological climate in the team [5].

Another important quality necessary for a leader is represented by a sense of empathy. It consists in sympathy, empathy, the ability to put yourself in another person's place. Today, no one can live without such a sense of empathy, especially a manager.

The entire set of socio-psychological qualities that a modern leader must meet is a benchmark. Subordinates begin to imitate him consciously or unconsciously.

In the process of management, managers perform several specific functions:

- organize and plan the activities and work of the team, as well as their own work;
- assign tasks and instruct subordinates, monitor them;
- check and evaluate work results;
- get acquainted with all the latest news in the world of business, technology and equipment, put forward and consider new ideas and proposals;
- solve issues that go beyond the competence of subordinates;
- get acquainted with the current correspondence;

- answer calls and receive visitors, conduct negotiations, hold meetings and provide representation;
- fill out reporting forms;
- increase their qualifications and provide conditions for subordinates to improve them [2].

In performing his daily duties, the manager communicates with various categories of people. First of all, these are partners, who can sometimes be very unpleasant, make ridiculous demands and even threaten. Despite all this, you need to address them correctly, without showing irritation.

Another category of persons with whom the manager often has to communicate is other managers and managers of various ranks. In conversations with them, you need to express yourself clearly and unambiguously, sticking only to the facts or your own reasoning, briefly expressing your thoughts.

If you pose any problem, it is best to immediately offer a solution so that the boss does not have to deal with it from beginning to end. And finally, the manager continuously communicates with colleagues who represent the heads of other departments. He is not able to exert a direct influence on them, so the ability to negotiate, bargain and possess the gift of persuasion is especially necessary here.

In the process of communication, the manager must play three main roles: the role of coordinator, the role of informer, and the role of a decision maker.

The role of the coordinator is to connect one group of people with another and facilitate dialogue between them. The role of the informant ensures the reception, transmission and processing of various information.

This role can also be played by the controller, who monitors the work of subordinates and compares it with the set goals. The same role can be taken by the Disseminator of Ideas, who is aware of all the changes that affect the work of the staff [3].

He informs them about this by explaining the company's policy. This is also a representative who explains the role and nature of problems to other departments (partners). A decision-making role is played by an entrepreneur or manager who looks for new ways to achieve goals and takes full responsibility for risk. It is also typical for a manager responsible for the distribution of company resources. Finally, it can be performed by a representative of the company negotiating with partners.

Thus, to some extent, the manager must be a subtle psychologist, since the correctly chosen leadership style, a favorable working environment, and the culture of managerial work contribute to increasing the quality and efficiency of work, and have a significant impact on the results of the team. The manager's behavior, his ability to manage subordinates, a healthy psychological climate in the team contribute to the growth of work productivity, the development of the creative initiative of employees and, as a result, give high indicators of the company's activity. Practice shows that managers who have achieved good relations with employees based on mutual trust and respect, achieve better results in work, greater return from the staff. The activity of the manager consists in productive work, characteristic of the conditions of combining high-tech production with a high level of specialization of employees, which ensures the connection and unity of the entire production process [4].

As a conclusion, we can say that a modern leader is, first of all, a comprehensively developed individual who possesses the necessary knowledge and qualifications to fulfill the duties assigned to him. Secondly, it is a member of the team, which contributes to its successful functioning and development and

adheres to the values adopted in it. Thirdly, this is a person who possesses certain moral qualities, is able to create communications and maintain a normal relationship with colleagues. Fourthly, this is a specialist who strives to develop his abilities; an employee who is devoted to the organization and is ready to protect its interests, a performer of certain work, who does it well and in a timely manner. The manager is a member of the organization, capable of taking his proper place in it and ready to take responsibility and the corresponding duties, who supports the routine and adheres to the accepted norms of behavior.

REFERENCES

1. Бодров В. А. Психология професійної придатності. Учбова допомога для вузів / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЕ, 2001. – 511 з.
3. Колесников А. Н. Психология ділового досягнення успіху / А. Н. Колесников, Ія. Алехина, Е. А. Алехина, М. І. Горбачев. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 304 з.
4. Лигинчук Г. Г. Основи менеджменту. Учбовий курс / Г. Г. Лигинчук. – М.: МЕИМП, 2008. – 547 з.
5. Основи управління спеціальною освітою: Навчань. Допомога / під ред Д. С. Шилова. – М.: Академія, 2001. – 336 з.
- Бачинська Ю. П. Особисті чинники успішної діяльності конкурентоспроможного менеджера / Ю. П. Бачинська // Вісник КІБІТ. – 2008. – № 2. – С. 72–74.
2. Єфімчук Н. І. Культура етикету керівника, наука спілкування / Н. І. Єфімчук // Вісник. – 2009. – С. 59–60.
3. Пузирьова П. В. Базові підходи до формування принципів і методів управління персоналом підприємства / П. В. Пузирьова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 6. – С. 158–162.
4. Степаненко Н. В. Особливості становлення професійно значущих якостей майбутніх менеджерів / Н. В. Степаненко // Вісник КІБІТ. – 2008. – № 2 – С. 12–14.
5. Ушенко Н. В. Науково-теоретичні засади якості трудового життя персоналу підприємства / Н. В. Ушенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 4. – С. 219–225.

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

*Міненко О. В., канд. філол. наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Сьогодні нагальною справою національного відродження України є піднесення культури мови суспільства, озброєння знанням стилістичних багатств мови особливо молоді, яка здобуває гуманітарну вищу освіту і яка використовуватиме слово як знаряддя праці, носій інформації та засіб духовного впливу й у такий спосіб сприятиме піднесенню культури і духовності народу. Володіння державною мовою є життєвою потребою кожної людини, оскільки на території держави гарантом людського взаєморозуміння слугує саме державна мова.

Образ фахівця крізь призму знання державної мови передбачає обов'язкове володіння культурою мови, яка охоплює певну систему норм: лексичних, орфоепічних, орфографічних, стилістичних, граматичних. Мовнокультурна освіченість спеціаліста, його вміння спілкуватися згідно з

сучасними національними нормами, коректно дискутувати, гарантують за даними науковців і практиків, майже у 87 % успіх у професійноділових стосунках.

Метою статті є дослідити основні причини виникнення труднощів у професійному спілкуванні та знайти шляхи подолання комунікативних бар'єрів.

Культура мовлення має велике національне й соціальне значення: вона забезпечує толерантне спілкування людей, облагороджує їхні стосунки, сприяє підвищенню загальної культури як окремої людини, так і суспільства в цілому. Тому кожний з нас повинен дбати про свою мовну культуру й вимагати цього від інших [1, 10].

Формування вмінь іншомовного ділового спілкування є невід'ємним компонентом професійної підготовки майбутніх фахівців будь-якого профілю. Незаперечним є факт, що сучасний успішний фахівець обов'язково повинен володіти вміннями ділової комунікації (проведення ділових бесід, переговорів, зустрічей, дискусій, телефонних розмов, ведення ділової кореспонденції тощо). Сьогодні у професійній підготовці фахівців у вітчизняних ЗВО існують певні суперечності: між соціальним замовленням суспільства на фахівців різних галузей, які володіють уміннями іншомовного ділового спілкування, і недостатнім рівнем їх іншомовної підготовки; необхідністю системної підготовки фахівців до професійного спілкування та відсутністю відповідної міжпредметної координації. Все вищезгадане зумовило підготовку методичних рекомендацій з формування вмінь іншомовного спілкування сучасних фахівців [2, 5].

Справжній професіоналізм у будь-якій діяльності пов'язаний з інтенсивною та стійкою мотиваційно-емоційною спрямованістю людини на досягнення значних результатів діяльності, що неможливо здійснити без високої професійної компетентності, яка передбачає наявність у людини відповідних знань, умінь і навичок. Безперечно, кожна професія вимагає конкретних знань, спеціальних умінь, проте для багатьох професій надзвичайно важливим є уміння спілкуватися, взаємодіяти з іншими людьми, що в значній мірі визначає високий професіоналізм, професійну компетентність. До таких професій, зокрема, відносяться професії вчителя, психолога, соціального працівника, менеджера. Сьогоднішній фахівець – професіонал повинен володіти загальними і спеціальними знаннями й уміннями використовувати їх у практичній професійній діяльності, а також уміннями ділового спілкування, в тому числі й іншомовного [3, 66].

Комунікативний аспект культури мовлення передбачає дотримання комунікативних ознак мовлення. У навчальних посібниках і підручниках, присвячених проблемі формування культури мовлення, виокремлено від 4 до 14 якостей мовлення. Їх сучасні класифікації відрізняються, але здебільшого виділяють змістовність, чистоту, точність, ясність, логічність, послідовність, багатство (різноманітність), доречність, образність. На нашу думку, працюючи над формуванням культури мовлення старшокласників, необхідно передусім зосередити їхню увагу на тому, що мовлення може бути досконалим лише за умови комплексного дотримання всіх цих ознак, які складно відділити одну від одної, наприклад, точність від ясності, логічність від послідовності, виразність від образності. Так, точність, тобто вміння чітко й зрозуміло мислити, використовувати слова відповідно до їх мовного значення, знати предмет мовлення, тісно пов'язана з багатством або різноманітністю мовлення, оскільки найголовнішим засобом точності

нашого мовлення є лексичне багатство української мови, бо має значні можливості для вибору мовних засобів [4, 121].

Діловий стиль української мови сформувався пізно, тому в основному він спирався на давні зразки й на те, що було створене в цьому плані в інших народів. Тому не випадково в діловому стилі сьогодні так багато запозичень. Вибір іноземних мов зумовлено тим, що саме англійською та російською мовами в Україну надходить основний потік науково-технічної інформації.

Комунікативні девіації – недосягнення адресантом комунікативної мети, відсутність взаєморозуміння та згоди між учасниками спілкування. Причини комунікативних бар'єрів і труднощів виникають під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Розповсюдженою причиною комунікативних девіацій є мовні засоби: неправильно використані слова, неточності, недоречності, описки, обмовки, мовні помилки, що порушують лексичні, граматичні та інші норми, перекручені синтаксичні конструкції, неповні речення, що вживають адресанти в незрозумілій для адресатів ситуації, тощо.

До комунікативних девіацій належать:

1. Тавтологічність – смислове дублювання частини або цілого висловлювання. Наприклад: захисний імунітет, найбільш оптимальний, словниковий багаж слів.

2. Невмотивоване вживання слова в контексті. Наприклад: *Це питання розкрито вірно*. Прислівник «вірно» в українській мові вживається у значенні «бути відданим». Вищенаведений контекст вимагає вживання слова «правильно». Отже, правильно побудовано речення: *Це питання розкрито правильно*.

3. Труднощі узгодження іменника з числівником. Наприклад: трьом десятим відсотків (замість відсотка – після дробових числівників іменник стоїть лише в родовому відмінку однини).

4. Паронімія – розрізнення значень слів для введення їх до контексту. Наприклад: російське слово «личный» перекладається українською мовою як «особовий» і «особистий».

Іншомовні слова вимагають до себе критичного ставлення. Їх необхідно вживати у разі потреби, коли немає відповідного еквівалента в українській мові, або вони дістали міжнародне визнання. До міжнародних належать терміни фінансові, бухгалтерського обліку, поштово-телеграфних зв'язків (бланк, штраф, бандероль, віза, гриф, маркетинг, менеджер, фінанси, бюджет, авізо, дебет).

Щоб правильно застосовувати іншомовні слова, треба дотримуватись таких правил:

- не вживати у тексті іншомовні слова, якщо є відповідники в українській мові: екстраординарний – особливий, координувати – погоджувати, лімітувати – обмежувати, пріоритет – першість, репродукувати – відтворювати, апелювати – звертатися, аргумент – підстава, доказ, домінувати – переважати, симптом – ознака, шеф – керівник;

- запозичене слово слід вживати правильно, відповідно до його значення (ефективність режиму економії залежить від того, наскільки лімітуються фінансові витрати). У цьому реченні половина слів запозичені, а слово лімітуються вжите ще й неточно, оскільки ліміт – це гранична норма, то лімітуються не витрати, а кошти;

- не вживати в одному тексті власне українське слово та його іншомовний відповідник (координувати – погоджувати, екстраординарний –

особливий, фіксувати – записувати, лімітувати – обмежувати, прерогатива – перевага, симптом – ознака).

При виборі запозиченого чи власномовного слова слід звертати увагу на відтінки у його значенні (сервіс – обслуговування: сервіс – це будь-яке обслуговування, а обслуговування – тільки побутових потреб населення).

Отже, і добір, і вживання іншомовного слова в професійному тексті диктуються кількома обставинами й мають вирішуватися кожного разу з урахуванням конкретного тексту [5].

Вирішальну роль у діловій комунікації відіграють навички невербального спілкування та володіння риторикою. Як свідчать результати констатувального етапу експерименту, у більшості студентів недосконалі навички невербального спілкування та низький рівень володіння риторикою. З метою подолання існуючого недоліку ми запропонували роботу з аудіо- та відеотекстами творчого спрямування. Потрібно зазначити, що реалізація технології аудіовізуального навчання забезпечила розвиток зацікавленості та уяви студентів, уміння слухати та чути; критичне усвідомлення побаченого та почутого; подолання бар'єрів та стереотипів нерозуміння та недовіри до інших народів і націй. Таким чином, студент опановує мистецтво спілкування: уміння правильно висловлювати думку, переконувати, відстоювати свою позицію. Оволодіння країнознавчими знаннями сприяє підвищенню інтелектуального рівня студентів, створює ґрунтовну основу для діалогу культур.

Вирішальну роль у формуванні КПС відіграв демократичний стиль спілкування зі студентами. Наші зусилля були спрямовані на активізацію, мотивацію, розкриття та використання можливостей кожного студента та подолання відчуття страху, невпевненості в собі. Особливу увагу було приділено навчально-виховній діяльності в спільних ігрових формах, груповій роботі. Результати експериментальної роботи свідчать про підвищення культурного рівня студентів, створення сприятливої атмосфери спілкування на заняттях, виникнення у майбутніх фахівців потреби у самовираженні та більш глибокому дослідженні проблем, пов'язаних з професійною діяльністю.

Результати дослідження свідчать про активну співпрацю у групах викладач – студент, студент – студент, обмін навчальною інформацією, удосконалення професійно-комунікативних умінь та автоматизацію навичок, створення сприятливих умов для креативного розвитку кожного учасника навчально-виховного процесу. При застосуванні діалогічного та ситуативного мовлення була акцентована увага на «внутрішній» стороні висловлювань студентів.

Потрібно зазначити, що використання інформаційних технологій (служб Інтернету) є важливою умовою формування КПС студента – майбутнього міжнародного менеджера та маркетолога. Важливим є те, що студенти отримують доступ до автентичної інформації, мають змогу відвідування веб-сайтів, спілкуватися безпосередньо з носіями мови. Результатом експериментальної роботи є:

- переписка-співпраця зі студентами інших країн та спільнот;
- проведення міжкультурних групових проектів;
- участь в обговоренні проблеми, обмін досвідом (опосередковано – за допомогою клавіатури; неопосередковано – за допомогою мікрофону);
- удосконалення навичок письма, говоріння, читання та аудіювання;

- розвиток особистості майбутнього фахівця економічного профілю;
- «включення» студента в процес комунікативної взаємодії;
- розвиток умінь та навичок ділового спілкування;
- здійснення обміну інформацією;
- доступ та використання інтерактивних серверів;
- використання програм з «живим» спілкуванням.

Отже, використання Інтернету сприяє формуванню умінь і навичок професійного спілкування. Результати експериментальної роботи свідчать про сформовані навички у висловленні думки та рекомендацій, розробок бізнес-планів і проведення презентацій.

Ефективним у навчанні є використання рольових, ділових, ситуаційних та дослідницьких ігор, ігрового проектування, результат яких полягав у:

- сформованих навичках щодо оцінки власної поведінки та поведінки інших;
- здійсненні прогнозу результатів діяльності;
- спрямуванні подальшого перспективного професійного розвитку;
- розвитку особистісно-професійної мотивації;
- формуванні навичок розуміння один одного;
- успішній імітації діяльності міжнародного менеджера та маркетолога;
- розвитку професійно значимих для майбутнього фахівця навичок. У процесі експериментальної роботи враховано формування особистісних рис та управлінських якостей майбутнього фахівця. Для успішного здійснення професійної діяльності ми акцентували увагу на креативності, прагненні до перемоги, емоційній рівновазі, відповідальності, надійності, незалежності, комунікабельності [6].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Царьова І. В. Грицай І.О. Ц 20 Культура професійного мовлення юриста : навчальний посібник / І. В. Царьова, І. О. Грицай.– К.: «Хай"Тек Прес», 2017. – 140 с.
2. Козубовська І. В., Канюк О. Л., Бабинець М. М. Формування вмінь іншомовного ділового спілкування у процесі професійної підготовки фахівців (навчально-методичне видання). ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород 2021. – 37 с.
3. Ковтун В. В. Професійна підготовка менеджерів як проблема вітчизняної педагогіки. Теоретичні питання культури освіти та виховання. К.: КНЛУ, НМАУ, 2006. Вип. 31. С. 65–68.
4. Пентиліук М. І. Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб. / М. І. Пентиліук, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко – К. : Центр учбової літератури, 2011.– 224 с.
5. Сайфуліна О. С. Подолання комунікативних девіацій як засіб підвищення культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням)/ Збірник наукових праць ДонНАБА № 4. Том 2 – 2017.
6. Бичок А. В. Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців міжнародного бізнесу і менеджменту/ 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти Дисертація, 2010.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ

Попович А. П., канд. біол. наук, доцент

Алієва О. Г., канд. біол. наук, доцент

Запорізький державний медичний університет

Вступ. Одним із найважливіших критеріїв розвитку людського суспільства є рівень освіти. Якісна освіта забезпечує формування необхідних компетентностей, які студент повинен засвоїти під час навчання. На основі соціологічного опитування більше половини студентів твердо переконані, що вибір професії та навчання – це єдиний шанс отримати хорошу роботу[1]. Тому, одним із стратегічних завдань вищої медичної освіти в Україні є впровадження інноваційних педагогічних технологій, які мають в основі розробку нового змісту, методів і засобів навчання. [2, 3, 4, 5].

Основна частина. В своїй роботі ми намагалися визначитися з основними методами сучасних технологій, щоб забезпечити достатній рівень знань предмету «Медична Біологія». Дослідження проводили з використанням аналітичного методу різних форм та методів навчання на базі програмного продукту Microsoft 365 (класичні програми: Teams, Word, Excel, PowerPoint, Outlook, OneDrive). Використовували метод опитування, до якого були залучені студенти (105 студентів) першого курсу медичного університету. Для організації освітнього процесу з використанням MS Teams на платформі edX та платформи «Labster», була проведена робота по створенню відеоматеріалу, тестових завдань у MS Forms, адаптації навчальних методик до дистанційного формату.

Навчальна дисципліна «Медична Біологія» є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми «Медицина» при підготовці фахівців вищої освіти таких як: фармацевт-провізор, лікар-сімейної медицини, стоматолог. Інноваційні методи здобуття освіти дуже різноманітні. На кафедрах медико-біологічного профілю найчастіше використовують інтерактивні методи дистанційного навчання, які включають як синхронні інструменти – відео-конференції, віртуальна дошка та обговорення у віртуальних класах, а також асинхронні інструменти: онлайн-форуми та спілкування у чатах. Це дозволяє студентам та викладачам спілкуватися та співпрацювати в режимі реального часу або асинхронно якщо вони не знаходяться в одному місці [6, 7]. Якість та ефективність дистанційного навчального курсу визначається, не тільки його змістовним наповненням, але й тим, як збудовано його супровід. На заняттях по предмету «Медична Біологія» засвоєння вивчаємого матеріалу було ефективним, якщо метод його подачі повністю розкривав тему заняття. Ми намагалися вдало підібрати наочність, урізноманітнити види діяльності та форми роботи на занятті, спрямувати навчальну діяльність у практичне русло, та поєднати методи навчання так, щоб засвоєння навчального матеріалу було цікавим, усвідомленим, активним. Так, тему «Успадкування груп крові» вивчали використовуючи метод «Віртуальна дошка» – спільної цифрової дошки Microsoft Whiteboard, що дозволяє студентам та викладачам разом писати та малювати в режимі реального часу. Для вивчення розділу «Медична паразитологія», створювали завдання (10 завдань) за допомогою інноваційної навчальної платформи віртуальних лабораторій та інтерактивної науки Labster, відстежувати успішність учнів. Віртуальна

платформа Labster дозволяє студентам брати участь у практичних інтерактивних симуляціях, щоб вивчати та практикувати наукові концепції у захоплюючій формі.

Інтегровані методи навчання включають особливі принципи побудови занять. Їх незвичайний формат значно підвищує задіяність та уважність учнів. Вивчення теми «Структура та функції органів клітини» проводили, використовуючи відеоролики, 3D технологію. 3D –технологія є дуже зручним додатковим інструментом для пояснення нових тем студентам. 3D-моделі високої якості зображення, охоплюють всі структурні компоненти клітини, дає змогу продемонструвати здобувачам освіти основні їх функції. Особливий інтерес викликають можливості, які відкриває 3D-технологія у площині вивчення багатьох процесів, що проходять у клітині -поділу, синтезу специфічних для кожної клітини білків, руху хімічних сполук через мембрани клітин, тощо.

Метод «моделювання конкретних ситуацій» є сильним мотивуючим фактором, оскільки дозволяє обговорювати проблеми, пов'язані з майбутньою спеціальністю. Наприклад, студентам запропонували розібратися у наступній ситуації, з якою вони можуть зіткнутися в реальному житті. «Дитячий садок улітку виїхав на дачу. Над вікнами спальних кімнат було багато гнізд птахів. Через деякий час діти почали скаржитися на свербіж. Під час огляду на тілі дітлахів виявили великі яскраво-червоні плями, а на білизні – краплі крові. Які комахи покусали дітей?» Даний метод забезпечує реалізацію застосування отриманих студентами на заняттях знань на практиці.

При вивченні деяких тем предмету був застосовано метод «проблемних ситуацій». Пропонуючи проблемне завдання, ми враховували реальний рівень знань студентів. Проблемне завдання, що ставилося перед студентами (наприклад, «в м. Запоріжжя приїхав хворий на тропічну малярію, чи представляє він для інших епідеміологічну небезпеку?»), відповідало їх інтелектуальним можливостям, а саме – бути досить складним, але водночас його можливо розв'язати завдяки тим навичкам мислення, які сформовано у студентів. Так, щоб вирішити цю проблему, треба мати теоретичні знання по таким питанням, як: спосіб зараження, хто є збудником захворювання і як воно передається. В реальних умовах може бути не все відомо про пацієнта та його хворобу, а відсутність достатньої інформації не дає змоги правильно діагностувати захворювання, та потребує провести додаткові обстеження. Для розвитку логічних прийомів мислення у майбутніх лікарів використовувати проблемні завдання з недостатніми даними. Наприклад, «До інфекційного відділення надійшов хворий з гострим розладом кишечника. Які аналізи треба зробити та за якими морфологічними ознаками можна ідентифікувати збудника захворювання?»

Ефективним інтерактивним методом колективного обговорення, пошуку рішень проблеми, є метод «мозкового штурму», який спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість в умовах обмеженого часу. Метод є важливим для розвитку таких якостей лікаря, як уміння пояснити свою думку, бути переконливим, здатності адекватно оцінювати різні варіанти розв'язання проблеми.

Перед викладачами стоїть задача не тільки підготувати фахівців медичної галузі але й сформувані та розвинути професійно важливі якості майбутнього медика. Проблема визначення професійних якостей майбутніх

лікарів є актуальною й важливою для підготовки майбутніх фахівців. Комунікативні якості посідають вагоме місце в сукупності професійно значущих особливостей лікарської професії [8]. Від комунікації лікаря та пацієнта буде залежати ретельність виконання пацієнтом призначень, а отже і результат лікування. Найважливішими серед комунікативних якостей майбутніх лікарів є гнучкість спілкування, емпатійність, рефлексивність. Формування комунікативної культури сприяє особистісному розвитку студента-медика та є важливою складовою набуття професійних навичок, формування клінічного мислення, самоконтролю тощо [9, 10]. Це спонукає викладачів вишів, акцентувати увагу на їх формуванні у процесі професійної підготовки, зокрема під час вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, і вимагає застосування різних комунікаційних методик. Тому більшість методів, які застосовуються у викладанні предмету “Медична біологія”, обов’язково включають елементи спілкування зі студентами, хоча не наживо, а через екран комп’ютера. Наприклад використання методу «заняття-навчальна конференція».. Для цього студенти отримують завдання за темою заняття, творчо опрацьовують їх та готують доповіді і презентації, використовуючи матеріал не тільки з підручника, а з наукових публікацій, монографій. При вивченні багатьох тем з «Медичної Біології», найчастіше використовуємо «метод дискусії», який забезпечує активну діяльність студента та сприяє розвитку його пізнавального мислення. Дискусійна форма проведення заняття потребує пошуку причинно-наслідкових зв’язків, формування яких, створює базу для встановлення правильного діагнозу, що є основним у роботі медика. Якщо оголошується проблема, яку треба розв’язати, усі студенти беруть участь у її обговоренні шляхом колективного обмірковування – методом «мозкового штурму». Наводимо приклад інтерактивного тесту, який потребує детального обговорення в групі, сприяє формуванню клінічного мислення студента. «У жінки народилося двоє немовлят. У однієї дитини встановлений попередній діагноз: синдром ‘котячого крику’, який характеризується недорозвиненням м’язів гортані та ‘нявкаючим тембром голосу. Друга дитина здорова. Як це можна пояснити та які аналізи додатково треба зробити, щоб визначитися з діагнозом?» Щоб розібратися з цією проблемою, треба обговорити декілька суттєвих питань, як: близнюковий метод дослідження генетики людини, мутації та їх типи, хромосомні хвороби та їх успадкування.

Використання інтернет-технологій у навчанні додають до роботи студента дослідницького аспекту. Адаптація дистанційне навчання потребує зосередженості, сконцентрованості та прагнення до самоосвіти, з досить високим самоконтролем. За даними дослідження О. Васюк та Т. Скумін 62 % респондентів переконані в тому, що дистанційна технологія навчання у вищій освіті як в Україні, так і за кордоном, набуває важливого значення при організації самостійної роботи студентів. [11, 12]. В той же час ніякі навчальні стратегії не можуть забезпечити ефективність навчання без врахування ряд факторів навколишнього середовища, людського фактора. Стрессова ситуація, відсутність нормального інтернету, постійні повітряні тривоги, окупація, можливі переїзди до інших міст та країн, несприятливий психологічний клімат, знаходження в бомбосховищах, зміна внутрішнього розпорядку не дуже спонукає студентів до навчання. Сучасні технології та методи будуть доцільними, якщо врахувати психофізіологічний стан студентів та ступень їх мотивації. Проблема вмотивованості навчання завжди була дуже

актуальною та досліджувалася багатьма фахівцями [13, 14, 15]. Перед викладачем постає задача: не втратити зв'язок із своїми студентами та створити сприятливі умови для того, щоб студенти не втрачали мотивацію до навчання взагалі, особливо під час воєнної агресії РФ проти України. Вплив нашого психологічного та емоційного стану є значним на мотивацію та енергію до навчання й викладання. Мотивація є рушійним фактором при самоорганізації, яка визначається в дистанційному навчання, як основна складова...навчання. Вченими доведено, що студент добре засвоює те, що виступає як предмет і як мета його діяльності [16, 17]. Студенти, як правило, стають більш зацікавленими в навчанні, коли стикаються з розв'язуванням завданням, яке не є надто легким і коли вони бачать цінність і корисність того, що вони вивчають. Авторами було здійснено опитування, за допомогою Google form, яке проводилося серед студентів 1-го курсу медичного факультету, де взяло участь 105 студентів. Методом анкетування виявили, що впливає на мотивацію навчання студентів. Більшість студентів (76 % від всіх опитуваних) відмітили емоційний стан. Навчання, зосередження на якійсь справі, активна робота викладачів, залучення до спільної роботи дають їм змогу відволікатись від війни та вселяють надію на світле майбутнє. Контактні взаємодії охоплюють не тільки навчальний процес, але й індивідуальні заняття, консультації, безпосередні спостереження за спілкуванням студентів у групах, тощо. Саме розвиток та активне залучення в дистанційному навчанні до спілкування в реальному часі – через створення чатів, активних класів, зустрічей за допомогою камер, мотивує студента, адже поринає його в реальне навчання, мотивує до роботи та активної співпраці. Розуміння мотивації і поведінки студентів в такі критичні моменти життя, дає можливість викладачу адекватно планувати семінари, лекції, практично-лабораторні комплекси, спрямовані на досягнення бажаних результатів

Висновок. Таким чином, дистанційна освіта, як один із методів сучасних технологій, в певній мірі сприяє підготовки професіональних фахівців. Разом з цим формування соціально значущих компетентностей потребує використання інших методик, вибір та застосування яких буде залежати від дисципліни, яка вивчається та компетентності викладача.

Враховуючи специфіку роботи лікаря, важливе значення також має формування та розвиток комунікативних якостей, підґрунтя яких закладаються при навчанні в університеті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Підковко, Х. В. Інноваційні технології навчання в контексті компетентнісного підходу в освіті / Х. В. Підковко // Медична освіта. – 2016. – № 1. – С. 41-43..
2. Волкова, Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник / Н. П. Волкова. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. – 360 с
3. Бульвінська, О. А., «Сучасні тенденції безперервного професійного розвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти», Неперервна професійна освіта: теорія і практика, № (1-2), С. 22–30, 2018, doi: [https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018\(1-2\)2230](https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018(1-2)2230)
4. Кайдалова, Л. Г. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Розділ одинадцятий, 2008., С.192., DOI 10.36074/rodmrfssn.ed-2.11

5. Козак, Л. В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі / Л. В. Козак // Освітньо-логічний дискурс. – 2014. – № 1 (5). – С. 95–107.

6. Зідрашко, Г. А., Сирцов, В. К., Алієва, О. Г., Громоковська, Т. С., Таврог, М. Л., Попко, С. С., Макеева, Л. В., Попазова, О. О. Досвід впровадження дистанційного навчання на кафедрі гістології, цитології та ембріології в умовах карантину. Теорія та практика сучасної морфології: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю С.34-35., 4-6 листопада, 2020, С.34-35 Дніпро: ДДМУ.

7. Сирцов, В. К., Макеева, Л. В., Алієва, О. Г., Попазова, О. О., Зідрашко, Г. А., & Потоцька О. І. Авторська технологія «Організація змішаного та дистанційного навчання вітчизняних та іноземних студентів медиків у курсі гістології, цитології та ембріології». Досвід впровадження змішаної форми навчання у ЗДМУ, траєкторія розвитку та місце в системі вищої медичної освіти: матеріали навчально-методичної відеоконференції Центральної методичної ради, 26 травня, 2021. С. 19-20 Запоріжжя : ЗДМУ.

8. Бруннер, Р. К. Мова лікаря та мова пацієнта. Медичні науки, 2018.,54 (2), С.16-25. Вилучено з <https://mspsss.org.ua/index.php/journal/article/download/152/128>.

9. Федік, В. І. (уклад.) Психологічні аспекти медичної праці: навч. посібник. Київ: П «Вид,дім«Персонал» 2017. Вилучено з https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psihol_aspekti_med_praci.pdf.

10. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія / М. М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 420с.

11. Васюк О. Н., Скумін Т. А. Теоретико-методичні аспекти організації дистанційної освіти. Вісник Книжкової палати. Вип. 2. 2011.-С 18-25

12. Іваненко Ю. К. Дистанційне навчання як засіб розвитку самоорганізації студентів. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». Вип.49. 2020.- С. 25-29,

13. Прибилова В. А. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. Проблеми сучасної освіти. Вип. 4. 2017.С.27–36.

14. Посоленик Л. Я., Видонюк О. Ю. Використання інтерактивних методів викладання та розвиток дистанційної освіти лікарів у тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського Моз України в умовах карантину. Медична освіта, (4),2021 С.80–84. <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.4.11666>

15. Heckhausen J., Wrosh K., Schultz R. A motivational theory of life development. Psychological review. 2010.-230р.

16. Лахмотова Ю. А., Шкраб'юк В. В., Цапко А. М. Мотивація до дистанційного навчання студентів вищих закладів освіти... 198 -200. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 55, том 2, 2022 С.32-48

17. Дербенюва А. Г. Усе про мотивацію. Основа. Харків. 2012.-240с.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ З РІЗНОВІКОВОЮ ГРУПОЮ УЧНІВ В УМОВАХ НУШ

*Столяренко О. Б., канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»*

Анотація. У статті проаналізовано наукові підходи до вивчення проблеми міжособистісних взаємин дітей у різновіковій групі. Досліджено вплив педагога на формування різновікових взаємин у молодшому шкільному віці. Встановлено, що рівень різновікових взаємин молодших

школярів залежить від усвідомлення педагогами даної проблеми та ставлення вчителів до молодших і старших за віком учнів.

Ключові слова: міжособистісні взаємини; різновікові взаємини; когнітивний, мотиваційний, поведінковий компоненти різновікових взаємин.

Постановка проблеми. Сучасна освітня система в Україні зазнає відчутних змін, спрямованих на розбудову громадянського суспільства і насамперед зорієнтована на формування громадянина як носія гуманістичних моральних цінностей та ідеалів, як особи, здатної однаково успішно порозумітися з різними поколіннями оточуючих людей, що є необхідною умовою консолідації цивілізованого суспільства. У наш час шкільна система виховання потребує створення у навчальному закладі цілісного гуманітарного простору для поєднання окремих учнів школи у великий шкільний колектив, пов'язаний дружніми різновіковими взаєминами. Як вказує Т. Мостова [1], організація колективу початкової ланки освіти має враховувати існування міжособистісних взаємин такого роду і формувати у молодших школярів необхідні мотиви, знання, уміння та навички шляхом здійснення психологічно обґрунтованого педагогічного керівництва різновіковими взаєминами учнів.

У практиці шкільного навчання і виховання ситуації взаємодії учнів різного віку виникають досить часто: різновікові класи у малокомплектних сільських школах, шкільні творчі гуртки, групи продовженого дня, які комплектуються із учнів різних класів, табори літнього відпочинку. Різновікова група об'єднує дітей, які відрізняються за своїми фізичними та розумовими можливостями, інтересами, знаннями, уміннями. Зрозуміло, що й взаємини між такими різними дітьми будуть мати свою специфіку і суттєво відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників. Слід зазначити, що ці відмінності не завжди враховуються як вчителями, так і учнями, безпосередніми учасниками різновікового спілкування. Тому перед психологічною наукою стоїть задача розкрити сутність розвитку особистості у складній системі соціального середовища, як цілісного й самодетермінованого організму, в якому спілкуються і взаємодіють суб'єкти різного віку.

Аналіз останніх досліджень. Різновікові взаємини дітей досліджено у психологічних (О. Вовчик-Блакитна, І. Дьоміна, В. Котирло, В. Кузьменко, Ю. Приходько, Т. Сенько, Г. Смольникова) і педагогічних (А. Давидчук, М. Мінкіна) працях переважно на прикладі дошкільного та підліткового віку. У педагогічному аспекті вивчались особливості спілкування і діяльності дітей у навчально-виховних комплексах «школа – дошкільний навчальний заклад» (С. Гаврилюк, Н. Манжелій, І. Печенко) та у малокомплектних школах (Н. Присяжнюк, О. Савченко, Г. Суворова, Б. Тевлін, Г. Тришневська).

Досягнення педагогічної практики переконливо засвідчили, що різновікові взаємини за умови відповідного педагогічного керівництва можуть спричиняти глибокий позитивний вплив на психічний та особистісний розвиток дітей. Система Белл-Ланкастера, Дальтон-планівські школи, Йена-план-школи, різновікові загони у школі А. Макаренка, сучасні сільські малокомплектні школи, колективи дитячих та юнацьких організацій, дитячих оздоровчих таборів переконливо засвідчили, що різновікові взаємини позитивно впливають на розвиток дітей, а також дають можливість для освітньо-культурного становлення

всіх суб'єктів навчання, для гуманізації взаємин учнів різних класів школи та згуртування шкільного колективу.

Слід зазначити, що різновікові взаємини, які виникають у молодших школярів одного класу, залишилися поза увагою дослідників незважаючи на те, що такого роду взаємини стали фактом сучасної початкової школи, куди вступають діти не лише у 6, а іноді й у 7 років, тобто з різницею в один-два роки, що зумовлює досить відчутну психологічну дистанцію між ними в умовах характерного для молодших школярів інтенсивного психічного та особистісного розвитку.

Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження впливу педагога на рівень різновікових взаємин молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У характеристиці взаємин дітей молодшого шкільного віку важливе місце посідають погляди вчених на особливості психологічної структури їх міжособистісних стосунків. Як стверджують вітчизняні психологи [2; 3; 9] у молодшому шкільному віці відбувається розподіл системи соціальних взаємин на три відносно самостійні сегменти: дитина – вчитель, дитина – батьки, дитина – однолітки. Усі вчені однакові у тому, що система дитина – вчитель стає центром життя молодшого школяра, від неї залежить засвоєння моральних понять та вироблення відповідних навичок. Згадані автори не виокремлюють систему взаємин молодшого школяра з дітьми різного віку, що становить помітну прогалину у комплексі досліджень міжособистісних взаємин учнів початкової школи, тому що взаємини молодшого школяра з дітьми різного віку виступають необхідною складовою загальної системи його зв'язків з оточуючими.

У дослідженнях класиків вітчизняної психології найбільш повно висвітлено особливості взаємин дитини з дорослими (І. Бех, Л. Божович, Г. Костюк). Взаємини з дорослими з перших днів життя дитини не лише є джерелом її психічного розвитку а й зумовлюють її розвиток протягом усього періоду дитинства, вважають вчені.

Потреба дитини у взаєминах з дорослим є предметом досліджень також і сучасних учених, результати яких підтверджують концептуальні погляди попередників. Р. Павелків [2] доводить, що у становленні особистості дитини визначальною є система спілкування її з дорослими. Результати досліджень І. Печенко [3] свідчать, що колектив одноліток не може компенсувати дефіцит спілкування дитини з дорослим.

На думку С. Максименко [4], оцінки дорослих є визначальною умовою появи у дитини первинних морально-етичних уявлень. Дослідження вченими особливостей формування у дитини моральних якостей, самоповаги, впевненості в собі, адекватної самооцінки вказують на суттєве значення у цьому процесі оцінки дорослого.

Значущість оцінок дорослих для молодших школярів зумовлює особливу їх вразливість до впливів референтних осіб – батьків та вчителів. Молодші школярі шукають заохочення, схвалення дорослих в усіх своїх справах. Дитина обмежує власну поведінку, стримує небажані потяги заради отримання схвалення дорослих, стверджує І. Бушай [5].

Відсутність потреби молодшого школяра в оцінках дорослого, розглядається Л. Дзюбко [6] як проблема особистісного розвитку, що породжує ряд негативних ситуацій у навчальній діяльності та взаєминах із учителем.

Важливою для дитини є емоційна складова оцінок дорослого. Тобто, важливе значення для дитини мають не лише оцінки, які виставляє вчитель, а також характер інтонації якими супроводжується його схвалення чи осуд. Дитина потребує не лише професійних, а й особистісних, щирих ставлень до неї вчителя. На думку Л. Москаленко [7], потреба молодшого школяра у взаєминах із дорослим більш чи менш успішно реалізується залежно від характеру спілкування дитини з учителем. Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення вчителя до його успішності, дисциплінованості, старанності.

Г. Тришневська [8] доводить, що одностороннє сприймання позиції вчителя, нерозуміння дітьми його особливої соціальної ролі можуть стати серйозною перешкодою для навчання молодшого школяра. Аналізуючи проблему, вчена наводить як приклад цікавий факт: діти, які мають труднощі у взаєминах з учителем, відрізняються низьким рівнем успішності.

Психологами встановлено, що міжособистісні взаємини у колективі молодших школярів значною мірою залежать від ставлення вчителя до кожного учня. Зокрема, Н. Бібік [9] підкреслює, що у висловлюваннях педагога дитина відчуває його позицію і відповідно оцінює події, взаємини людей, своїх однокласників і себе самого.

В. Ю. Киричок [10] зазначає, що молодший школяр оцінює себе і товаришів, виходячи із суджень учителя. Вчена вважає, що особливості міжособистісної взаємодії вчителя з класом безпосередньо впливають на характер взаємин учнів. Оцінюючи знання, вчитель одночасно оцінює і особистість учня, його можливості, місце серед однокласників. Вчена встановила, що лише 10 % другокласників орієнтуються на власні судження, а 89 % покладаються на судження вчителя. Результати досліджень доводять, що взаємини першокласників головним чином визначаються вчителем під час організації навчальної діяльності дітей. Оцінка вчителем успіхів і помилок учнів сприймається однокласниками як головна характеристика особистісних якостей товариша.

Отже, результати теоретичних досліджень виявили, що детермінуючою умовою формування міжособистісних взаємин молодших школярів є характер та інтенсивність спілкування і взаємодії дитини з референтними дорослими, передусім, з учителем.

З метою виявлення ролі вчителя у розвитку різновікових взаємин молодших школярів було використано низку різноманітних психолого-педагогічних методів дослідження: спостереження, аналіз документів, анкетування, тестування, опитування респондентів. Визначення рівня усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин учнів проводилось за допомогою анкети «Чи є Ваш клас різновіковою групою?» та опитувальника «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів». Ставлення педагогів до старших і молодших учнів у класі ми виявили, використовуючи методику «Психологічні особливості учнів різного віку».

Аналіз результатів анкетування (див. табл. 1) виявив, що 61,5 % досліджуваних педагогів мають низький рівень усвідомлення проблеми різновікових взаємин учнів, вони сприймають усіх учнів свого класу як одноліток, не вбачаючи проблеми у незначній, на їх думку, різниці у віці дітей.

27,0 % вчителів із середнім рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин учнів, помічають суттєву різницю у віці учнів, які навчаються в одному класі, скаржаться на труднощі у вихованні і навчанні

учнів, молодших за віком, але не роблять спроб для налагодження ситуації, вважаючи, що з часом, у старших класах, різниця у віці дітей буде не так помітна.

Педагоги із високим рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин (11,5 % досліджуваних), розуміючи серйозність ситуації і базуючись на прикладах із власного досвіду роботи, вважають необхідним диференціювати підхід до виховання й навчання старших і молодших дітей, які лише формально є однолітками.

Слід звернути увагу і на такий факт: згідно думки 82,0 % вчителів, учням не бажано знати про різницю у віці однокласників. Педагоги вважають, що це може призвести до приниження старшими учнями молодших за віком. Фактично це є свідченням їх відмови від спеціальної роботи, спрямованої на формування взаємин старших і молодших учнів одного класу.

Як видно з таблиці 1, якщо класними керівниками молодших школярів є педагог з високим рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин, то більшість учнів (84,6 % досліджуваних) мають високий рівень різновікових взаємин. У педагогів із середнім рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин більшість вихованців мають середній рівень різновікових взаємин (55,1 % досліджуваних). Найбільшу кількість досліджуваних молодших школярів із низьким рівнем різновікових взаємин (63,8 %) виявлено у класах, де педагоги мають низький рівень усвідомлення даної проблеми.

Таблиця 1

Вплив усвідомлення проблеми різновікових взаємин педагогами на рівень різновікових взаємин молодших школярів (у %)

Рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин	Розподіл молодших школярів за рівнями різновікових взаємин		
	Високий	Середній	Низький
Високий	84,6	15,4	-
Середній	21,1	55,1	23,8
Низький	5,7	30,5	63,8

Отримані дані свідчать про те, що більшість учителів початкових класів не сприймають свій клас як групу, де навчаються діти різного віку і, хоча й помічають відмінності в особистісному розвитку старших і молодших дітей, у практиці педагогічної діяльності їх не враховують.

Для виявлення особливостей розуміння вчителями явища різновікових взаємин учнів як об'єкту виховання, ми використали опитувальник для вчителів «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів».

Передусім, ми вважали за необхідне визначити, що очікують педагоги від формування різновікових взаємин учнів, які саме якості вони передбачають виховати завдяки розвитку таких взаємин. Нами було виявлено, що у процесі визначення цілей різновікової взаємодії педагоги були налаштовані на розвиток моральних якостей вихованців; формування і зміцнення шкільного учнівського колективу; розвиток самостійності, відповідальності та ініціативи; формування в учнів інтересу до професії педагога; поліпшення дисципліни, підвищення культури поведінки,

стосунків між учнями; розвиток якостей майбутнього сім'янина; підвищення ефективності контролю за позаурочною діяльністю.

Слід зауважити, що більшість опитуваних погоджуються з думкою, що педагог, який працює з різновіковою групою, повинен володіти особливими якостями. Найбільш значущими вказано якості, що виявляють себе під час діяльності: організованість і відповідальність. На другій позиції представлено такі вольові якості, як витримка та зібраність. А такі моральні якості, як чуйність і доброзичливість займають нижчі рангові позиції. Очевидно, що більшість педагогів виявляють схильність до авторитарного стилю спілкування з вихованцями, хоча самі цього й не визнають. Такий висновок ми зробили, аналізуючи відповіді опитуваних на наступне питання, де більшість педагогів надали перевагу демократичному стилю спілкування з учнями і значна меншість – авторитарному.

Серед особистісних якостей педагога, які здатні ускладнити його взаємини з різновіковою групою, вчителі зазначили: нерішучість, метушливість, неорганізованість. Підсумовуючи сказане, і зауваживши, що моральні якості не були віднесені педагогами до переліку основних, необхідних у їх діяльності, доходимо висновку, що в сучасному вихованні та розвитку особистості загалом утворюється дефіцит доброти та гуманності.

Наступне питання дало нам змогу виявити рівень усвідомлення педагогами відмінностей у розвитку психічних процесів молодших школярів різного віку. Проаналізувавши одержані результати, ми зауважили наступне: основний контингент опитаних вчителів першочергово виокремлює особливості фізичного розвитку молодших школярів, такі як ріст, вага, фізична сила, здатність витримувати фізичні навантаження. Більшість педагогів звертають увагу також і на розвиток психологічних особливостей своїх вихованців: помічають позитивні зміни у пізнавальних процесах; розвиток вольових якостей; вважають, що змінюється характер; прослідковують зміни в емоційній сфері; вказують на розвиток компонентів самосвідомості. Слід зазначити, що оцінюючи зміни у розвитку характеру та емоційної сфери учнів усі опитувані педагоги зазначали лише їх негативні варіанти, вважаючи, що у школярів до четвертого класу розвиваються такі риси як вередливість, упертість, імпульсивність, забіякуватість та інші форми емоційної неврівноваженості. Жодного разу не акцентувалась увага на характерних для цього віку можливостях морального вдосконалення дітей.

Важливим завданням нашого дослідження було визначити, які основні труднощі передбачають вчителі під час організації різновікових взаємин. Проаналізувавши відповіді, ми виявили, що однією з причин, що може ускладнити організацію різновікової взаємодії, вчителі вважають власну професійну неготовність до виконання такого завдання, відсутність психолого-педагогічної літератури, звідки можна отримати відповідні знання, брак часу, відсутність відповідного приміщення, особисте небажання учнів. За оцінками опитаних педагогів менш вагомими виявились наступні причини: ситуативні, особистісні переживання і проблеми учнів, різні інтереси учнів та недостатній досвід різновікового спілкування у сучасних сім'ях. Наші спостереження за діяльністю педагогів дають змогу поповнити наведений перелік: невміння вчителя долати стереотипи та недостатньо варіативна стратегія навчально-виховного процесу загалом.

Аналізуючи дані дослідження особливостей сприймання і ставлення педагогів до молодших і старших учнів класу, ми виявили: якщо середній

арифметичний бал, виставлений педагогами під час оцінки інтелекту дітей старшої підгрупи становив 4, 6 балів, то молодшої вікової підгрупи лише 3,8 балів. Середній арифметичний бал оцінки здібностей дітей старшої вікової підгрупи становив 4,8 балів, молодшої вікової підгрупи – 3,2 бали.

Дані результати переконливо свідчать про те, що у своїй діяльності вчителі орієнтуються на старших за віком учнів, тому що з ними легше працювати і досягати успіху. Досягнення ж молодших за віком учнів на фоні успіхів старших менш помітні вчителю, він рідше заохочує їх, емоційний фон їх стосунків більш холодний та формальний. Таке ставлення вчителя до молодших дітей стає зразком, який прагнуть наслідувати інші діти.

Виходячи з того, що впливи педагогів є провідним фактором різновікових взаємин молодших школярів, виникає необхідність у просвітницькій і корекційно-розвивальній роботі з педагогами. При цьому потрібно говорити і про когнітивну, практичну та емоційну готовність не лише маленьких учнів, але, в першу чергу, педагогів до формування різновікової взаємодії дітей.

З метою подолання труднощів у організації різновікових взаємин молодших школярів, педагогам ще під час їх навчання у вузі потрібно надати відповідну інформацію та психологічні рекомендації, у яких би розкривалась необхідність оволодіння знаннями, вміннями і навичками роботи у різновіковій групі. Просвітницька робота повинна бути спрямована на усвідомлення вчителями початкової ланки освіти необхідності оволодіння психолого-педагогічними знаннями, які допоможуть сформуванню позитивні стосунки у різновіковому колективі учнів. На нашу думку, психологічна просвіта педагогічних працівників дасть можливість визначити умови створення в школі сприятливого психологічного клімату і попередити можливі ускладнення у розвитку різновікової взаємодії.

Висновки. Виявлено, що рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин молодших школярів є вагомим фактором, який впливає на рівень різновікових взаємин учнів. Усвідомлення педагогом проблеми різновікових взаємин, ставлення до молодших і старших за віком учнів, стиль його спілкування з дітьми різного віку стають моделлю поведінки його учнів. При цьому ситуація різновікових взаємин створює сприятливі умови для відтворення і засвоєння того типу ставлення до молодших, яке демонструє педагог.

Для розвитку соціально значущих різновікових взаємин, у ході яких формуються цінні якості особистості, необхідна просвітницька робота з педагогами для вироблення позиції, за якою різновікові взаємини молодших школярів розглядаються як важлива умова різнобічного розвитку особистості учнів та розвивальна робота безпосередньо з учнями молодшого шкільного віку.

Перспективна розробка проблеми різновікових взаємин може відбуватись у таких напрямках: диференціація психологічних особливостей різновікових взаємин молодших школярів у залежності від статі партнера; вплив на рівень різновікових взаємин учнів особистісних якостей учителя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мостова, Т. Д. (2021). Особливості психологічної готовності учителів початкових класів до професійної діяльності в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 14(59), 72–79. doi:10.31392/NPU-nc.series12.2021.14(59).08

2. Павелків, Р. В. (2019). Онтогенетичні аспекти морального становлення особистості. *Особистість у контексті морального та професійного зростання*. (Монографія). Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова (Ред.). (с. 6–22). Київ : Центр учбової літератури.
3. Печенко, І. П. (2004). Різновікова взаємодія вихованців комплексу «школа – дошкільний навчальний заклад» як чинник соціалізації. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 9, 193–197. Київ : Науковий світ.
4. Максименко, С. Д., Максименко, К. С., & Главник, О. П. (2003). *Адаптація дитини до школи*. Київ : Мікрос – СВС.
5. Бушай, І. М. (2012). Психологічні особливості консультування дітей молодшого шкільного віку. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 28–35. Режим доступу:http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6217/Forum_Issue_10.pdf;jsessionid=2319582D6EВAC1691717F72155007365?sequence=1
6. Дзюбко, Л. В., & Шатирко, Л. О. (2019). Запобігання деструктивним формам взаємодії суб'єктів освітнього простору, як умова збереження та зміцнення психічного здоров'я особистості в онтогенезі. *Матеріалів IV всеукраїнської науково-практичної конференції. «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (м. Львів, 18 жовтня 2019 року)*.(с. 82–84). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ.
7. Москаленко, Л. С. (2015). Психологічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Psychology*, 4(10), 31–40.
8. Тришневська, Г. Б., Олійник, Н. Ю. (2003). Особливості формування особистості молодшого школяра у різновіковому колективі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 5, 169–173.
9. *Нова українська школа: poradnik для вчителя* (2017). Бібік, Н. М. (Ред.) Київ : Видавничий дім «Плеяди».
10. Киричок, В. А. (2014). Теоретичні основи виховання моральної самосвідомості молодших школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 8(1), 316–324. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18%281%29_37

**Секція 3. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління.
Економічні науки: теоретичні та практичні аспекти.
Актуальні питання правових наук.
Міжнародні відносини та інтеграційні процеси**

**ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Білека А. А., канд. юрид. наук, доцент

Митник Ю. А., здобувачка вищої освіти за спеціальністю 081 Право

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Постановка проблеми. Другий рік у нашій країні триває війна, через яку гинуть і люди, і навколишнє середовище. Забруднюється повітря, водні ресурси, ґрунти, знищуються ліси. Питання ядерної загрози стало одним із головних у інформаційному просторі. Шкода, яка завдається зараз, буде мати наслідки для нас ще довготривалий час. Для України екологічні проблеми сьогодення постають, як ніколи, гостро та актуально, адже окрім великої кількості небезпечних виробництв, знищення та неефективного використання природних об'єктів, суттєвої трансформації ландшафтів ще величезну шкоду для екологічної безпеки України становить війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час інститут екологічної безпеки є предметом дослідження і всебічного розгляду провідних учених – як економістів, так і юристів. У своїх теоретичних розвідках ми спиралися на наукові роботи В. І. Андрейцева, В. Л. Мунтяна, О. М. Бандурки, Н. Р. Малишевої, В. І. Семчика, Ю. С. Шемчученка, Н. І. Титової, О. О. Погрібного, В. В. Янчука, А. Г. Бобкової, М. В. Шульги, А. П. Гетьмана, В. В. Костицького, Г. І. Балюк, Т. В. Грушкевич та інших. Нас, передусім, цікавить аналіз стану національного екологічного законодавства та проблеми його практичного застосування в контексті забезпечення екологічної безпеки держави в умовах воєнного стану та післявоєнний період.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретико-правових положень публічно-правового забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану та післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. В останні роки в наше життя міцно ввійшло таке поняття як екологічна безпека. Його можна охарактеризувати як процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів не тільки окремої людини, але й усього суспільства в цілому, а також держави й природи від загроз, створюваних антропогенним або природнім впливом на навколишнє середовище [1].

Як зазначено у статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» [2, ст. 50].

Категорія «екологічна безпека» з'явилась в українському законодавстві з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [3].

Відповідно до Конституції України від 28.06.1996 р. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3); «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» (ст. 16); «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» (ст. 50) [4].

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII висвітлює існуючі проблеми та сучасний стан довкілля в Україні; мету, засади, принципи та інструменти, стратегічні цілі та завдання державної екологічної політики. Досягнення цілей державної екологічної політики здійснюватиметься двома етапами:

– до 2025 року передбачається стабілізація екологічної ситуації шляхом закріплення змін у системі державного управління, які відбулися шляхом реформування системи державного екологічного управління, імплементації європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення систем екологічного обліку та контролю, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень в економіці, впровадження механізмів стимулювання підприємств до енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства, інформатизація сфери охорони навколишнього природного середовища та природокористування усіх рівнів;

– до 2030 року передбачається досягнення істотних зрушень щодо покращення стану навколишнього природного середовища шляхом збалансованості між соціально-економічними потребами та завданнями у сфері збереження навколишнього природного середовища, забезпечення розвитку екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськістю, сталого низьковуглецевого розвитку, який стане додатковим стимулом соціально-економічного розвитку України [5].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII (поточна редакція – 01.01.2021 р.) регламентує раціональне використання природних ресурсів, збереження безпечно для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, забезпечує екологічну безпеку життєдіяльності зараз та майбутніх поколінь, захист життя та здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [2].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» № 2059-VIII (поточна редакція від 01.12.2020 р.) встановлює правові та організаційні засади

оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів; упроваджує зобов'язання, передбачені Угодою про асоціацію з ЄС, зокрема Директиву 2011/92 про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на довкілля, а також відповідні дотичні положення Директиви № 2003/4 про доступ до екологічної інформації [6].

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-XII (поточна редакція – 05.08.2021 р.) спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, забезпечення екологічної безпеки та сприятливих умов життєдіяльності і запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. У ньому визначені правові і організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря, для цього встановлено: норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела; технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин або їх суміші, які визначаються у місці їх виходу з устаткування; гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі для людей та об'єктів навколишнього середовища; нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел [7]. Також визначено технічні, технологічні та організаційно-економічні заходи щодо охорони атмосферного повітря, порядок здійснення державного контролю у галузі охорони атмосферного повітря та відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря [7].

Законом України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV (поточна редакція – 27.05.2021 р.) регламентовано систему правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення й підвищення родючості ґрунтів, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення та відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони земель [8].

Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР (поточна редакція від 24.07.2021 р.), а також Закони України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» від 22.03.2001 р. № 2333-III, «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» від 10.01.2002 р. № 2918-III (поточна редакція від 16.10.2020 р.), інші закони України, а також укази Президента та нормативні документи Кабінету Міністрів України регламентують: систему правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання вод; правила і норми щодо їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання; відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони вод [9].

Закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР (поточна редакція – 01.01.2021 р.) [10], «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30.06.1995 р. № 255/95-

ВР (поточна редакція – від 07.06.2020 р.) [11], «Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» від 12.07.1996 р. № 334/96-ВР [12] встановлюють пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища; визначають права й обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулюють діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання; встановлюють правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії; спрямовані на забезпечення захисту людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу радіоактивних відходів на сучасному етапі та в майбутньому.

Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14.01.1998 р. № 15/98-ВР (поточна редакція – 20.09.2019 р.) спрямований на забезпечення захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, спричиненого практичною діяльністю, а також у випадках радіаційних аварій, шляхом виконання запобіжних та рятувальних заходів і відшкодування шкоди [13].

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 р. № 1908-III (поточна редакція – 28.12.2015 р.) регламентує: правове регулювання відносин, що виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації; визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів; встановлення порядку залучення юридичних та фізичних осіб до участі у надзвичайних заходах на території зони та відшкодування вартості виконаних ними робіт; визначення порядку відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок виникнення надзвичайних екологічних ситуацій або проведення робіт з ліквідації їх наслідків [14].

Отже, можна дійти висновку, що екологічна безпека – це рівень захищеності людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що зумовлені антропогенними чи природними чинниками. Закони та нормативно-правові акти, які впроваджуються державою, забезпечують цей рівень захищеності.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [15].

Із зазначено видно, що в концепції національної безпеки України важливе місце серед основних напрямків реалізації її інтересів, що здійснюються у різних сферах: політичній, економічній, соціальній, духовній, інформаційній, військовій належить екологічній. Екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що гарантує захищеність життєво

важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники. До того ж, екологічна складова кожного із зазначених видів безпеки може стати тим інтегратором, що об'єднає їх у систему національної безпеки, допоможе знайти їх оптимальне співвідношення в цій системі. Більше того, сьогодні вже не викликає сумніву, що будь-який аспект національної безпеки, будь-то економічний, технологічний чи оборонний втрачає свій сенс у разі непридатності довкілля для життя і діяльності людини. Ось чому екологічну безпеку слід розглядати не як одну із складових національної безпеки суспільства, а як інтегратор, який здатний, з одного боку, консолідувати суспільство, а з іншого – забезпечити його прогресивний поступ [16].

Одним з головних принципів внутрішньої та зовнішньої політики України є забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, раціонального використання природних ресурсів та захисту навколишнього природного середовища від надмірного забруднення. Екологічна політика спрямована на розв'язання існуючих екологічних проблем та їх попередження, які можуть призвести до негативних екологічних, соціальних та економічних наслідків. Основними екологічними проблемами українського сьогодення є: забруднення атмосферного повітря, проблеми використання водних ресурсів, зміни клімату, деградація та забруднення ґрунтів, утворення та зберігання відходів, надмірна експлуатація надр, збереження біорізноманіття та ландшафтів [16].

Технічний прогрес породив цілий комплекс факторів, які торкаються практично всіх сторін людської діяльності, у тому числі і здоров'я. Не дивлячись на спроби з боку держави регулювати вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище проблеми екологічної безпеки продовжують рости. Це пов'язано як з перехідним економічним періодом, у якому перебуває наша країна, так і зі слабкою поінформованістю й досить низьким рівнем знань населення в цій області [1].

Дедалі більше людей відчувають наслідки зміни клімату та зростання техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. Збільшуються кількість та масштаби надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Виснажується екосфера, зростає споживання невідновлюваних ресурсів. Руйнуються екосистеми і біоценози. Посилюється негативний вплив біологічних факторів на населення, зростає ймовірність виникнення загроз біологічного походження. Високою є загроза виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб [17].

Погіршуються середовище життєдіяльності, якість повітря, питної води, продуктів харчування, що впливає на життя та здоров'я людей [17].

Триває нераціональне використання природних ресурсів, деградація лісів, водних басейнів, сільськогосподарських угідь. Неefективною є система поводження з побутовими і промисловими відходами. Можливості адаптації економіки, систем життєзабезпечення та цивільного захисту до зміни клімату є недостатніми. Зберігається негативний вплив триваючих бойових дій на територіях окремих районів Донецької і Луганської областей та наслідків Чорнобильської катастрофи на екологію і здоров'я людей [17].

Негативні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту, надмірна концентрація промисловості у певних регіонах, нераціональне природокористування, демографічна

криза – навіть і це, далеко не повний перелік негативних чинників, створили реальну загрозу національній безпеці України в екологічній сфері [1].

Загалом загальний стан екологічної безпеки в Україні є досить складним. Існує широке різноманіття чинників (як природного, так і антропогенного характеру), які спричиняють у подальшому ускладнення її стану у просторово-часовому аспекті. Це значною мірою впливає на стан довкілля та призводить до погіршення умов життєдіяльності людей [1].

Екологічні загрози національній безпеці пов'язані зі значним антропогенним порушенням та техногенною перевантаженістю території України, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи; неефективним використанням природних ресурсів, широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих та недосконалих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності. Зважаючи на системний характер екологічних проблем, їх кореляцію з політичними, воєнними, економічними, технологічними та соціальними факторами, стратегія екологічної безпеки вбачається як одна з фундаментальних складових національної безпеки, національних цінностей й інтересів, де національні цінності – це матеріальні і духовні об'єкти, ставлення до яких набуло визначального значення для самоусвідомлення та існування народу України. Це основа мотивації, саморозвитку народу України [16].

В Україні екологічна безпека в умовах воєнного стану носить глобальну проблему цивілізації, загалом, через можливість гуманітарної катастрофи внаслідок бойових дій і незабраних тіл окупантів із нашої території. Окрім цього існує загроза хімічної, біологічної, ядерної катастроф, унаслідок використання зброї масового знищення для мирного населення України. Це принесе загрозу всьому людству, а не тільки нашій державі [18].

Щодня експерти Оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України до єдиного реєстру вносять події, що виникли у результаті воєнних дій та спричинили або можуть спричинити забруднення атмосферного повітря, водних та земельних ресурсів небезпечними речовинами [18]. Наразі кількість екозлочинів сягає 275 випадків. Найбільше їх зафіксовано на території Київської (44), Одеської (26), Дніпропетровської (24), Запорізької (20), Вінницької (13) та Чернівецької (13) областей. До основних категорій належать: ядерна та енергетична безпека, пошкодження промислових об'єктів, вплив на морську екосистему, відходи тваринництва та інші види військових дій, які катастрофічно впливають на навколишнє середовище [19].

Серед найнебезпечніших фактів зафіксовано пожежі на нафтохранилищах, підірвані резервуари з хімічними речовинами, такими як аміак та селітра, пошкоджені газопроводи та знищені водні судна в акваторії Чорного моря [18].

Бойові дії на території Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Донецької, Луганської, Київської областей вже сьогодні мають серйозні екологічні наслідки. Це хімічне та радіаційне забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунтів, підтоплення і виведення з ладу значних площ сільськогосподарських угідь, втрата лісових масивів, завдано шкоди об'єктам природно-заповідного

фонду, порушено баланс екосистем (мал. 2). Довкілля і надалі залишається непомітною жертвою війни [20].

Джерелом підвищеної небезпеки для довкілля є руйнування об'єктів металургійної та хімічної промисловості, яке призводить до вибухів складів та сховищ токсичних або сильнодіючих отруйних речовин та їх потрапляння у навколишнє середовище. Наслідки руйнувань під час бойових дій таких промислових гігантів, як Азовсталь, Авдіївський коксохімічний завод, Лисичанський нафтопереробний завод, Сумихімпром та інших виробництв становлять серйозну небезпеку для довкілля [20].

Відомості про захоплення росіянами Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій 14 березня сколихнули світ. Окупанти підірвали частину боєприпасів на майданчику захопленої ЗАЕС – найбільшого ядерного об'єкту в Європі та третьої атомної електростанції у світі за своєю потужністю. ЗАЕС нині перебуває під контролем української влади, проте ситуація на ЗАЕС, яка перебуває під контролем окупантів, продовжує залишатися загрозливою для світової радіаційної безпеки [20].

Увагу екологів нині привертає хімічне забруднення ґрунтів, що потребують розмінування, рекультивациі та відновлення. За інформацією Організації об'єднання націй Україна належить до числа країн з найбільшою мінною проблемою, що потребує негайного реагування. Важливо, що вплив вибухів на довкілля не залежить від мети їх використання. Шкода для навколишнього середовища під час знешкодження нерозірваних боєприпасів ніяк не менша, ніж під час реальних бойових дій [20].

Вибухи та згорання боєприпасів призводять до численних лісових пожеж, що спричиняють втрату лісових масивів та лісозахисних насаджень у регіонах. Так, у результаті цілеспрямованих ворожих обстрілів реактивною артилерією у березні 2022 р. у західній частині Чорнобильської зони загальна площа території, пройденої вогнем, становила понад 7600 га (УПГ, 2022). За більш ніж півроку повномасштабної війни постраждало 3 млн га українських лісів. Майже 200 тис. км² лісових площ потенційно потребують очищення через мінування та забруднення вибухонебезпечними залишками (WWF, 2022). У лісах переміщується важка військова техніка, локалізуються військові підрозділи та ведуться бойові дії. Це призводить до їх масштабного забруднення боєприпасами та замінування [20].

Війна становить загрозу для об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Від початку повномасштабного вторгнення 44 % площ усіх заповідників та національних парків України знаходяться на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій (УПГ, 2022). Вздовж державного кордону і Азово-Чорноморського узбережжя знаходяться найцінніші заповідні території – Асканія-Нова, Чорноморський біосферний заповідник, що є об'єктами охорони ЮНЕСКО, та десятки інших унікальних заповідників і національних парків. Зараз ці території поступово звільняються, інші – все ще під окупацією, тому вести природоохоронну діяльність там практично неможливо. Значна частина об'єктів ПЗФ, які десятиліттями перебували під охороною держави, на жаль, нині не мають жодних гарантій збереження [20].

Можна зробити висновок, що бойові дії на території України, які спричинила РФ, завдають масштабних змін, які вщерть негативно впливають на природне середовище не тільки нашої держави, але і Європи.

Нещодавно Руслан Стрілець, Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України, повідомив, що міністерство активно долучилося до

створення плану післявоєнного відновлення України [21]. Міністр зазначає, що робота над планом ґрунтується на принципі відкритого діалогу влади з суспільством. Залученість усіх стейкхолдерів дає можливість розглядати питання комплексно, враховувати різні інтереси та позиції для формування спільного бачення «зеленого» відновлення України [21].

Зокрема, розділ «Екологічна безпека» Плану відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди включатиме такі пріоритетні напрямки: реформування державного управління у природоохоронній галузі; кліматична політика: запобігання та адаптація до змін клімату; екологічна безпека та ефективне управління відходами; збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених можливостей; збереження природних екосистем і біологічного різноманіття. Відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів [21].

З метою комплексного на системного формування пріоритетних напрямків відновлення країни, ПАЕУ надає пропозиції за окремими напрямками, зокрема: ефективне державне управління, метою якого є ефективна система державного управління у галузі, розмежування функцій, наявність ефективних інструментів та екологічний контроль; моніторинг довкілля, доступ громадськості до інформації та участь у прийнятті рішень; кліматична політика: запобігання та адаптація до зміни клімату; вирішення проблеми низької адаптаційної спроможності та стійкості соціальних, економічних та екологічних систем до зміни клімату; управління відходами; промислове забруднення: зменшення та попередження забруднення атмосферного повітря, води, земель тощо [21].

Висновки. Екологічна безпека є фундаментальною складовою національної безпеки, адже будь-який її інший компонент, будь-то економічний, технологічний чи оборонний втрачає свій сенс у разі непридатності довкілля для життя і діяльності людини.

У Конституції України визнано найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, закріплено обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримки екологічної рівноваги. Саме це вимагає постійного вдосконалення нормативно-правового регулювання екологічної безпеки.

Глибинні соціально-економічні перетворення в Україні потребують розуміння того, що збереження природних багатств України стає вкрай важливою проблемою, від вирішення якої залежить доля теперішніх та майбутніх поколінь. Тому закономірно постає питання про необхідність розроблення принципово нового ставлення держави до проблем забезпечення екологічної безпеки. Окрім негативних наслідків аварії на ЧАЕС, неефективного використання природних ресурсів, катастрофічного забруднення повітря, води та ґрунту, надмірної концентрації промисловості у певних регіонах, нераціональне природокористування, демографічна криза та інших екопроблем навколишнє природне середовище нашої держави щодня потерпає від воєнних злочин проти довкілля з боку росії, які щодня фіксують експерти Оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України.

Аналіз національного екологічного законодавства свідчить, що вирішенню проблеми правового забезпечення екологічної безпеки людини та довкілля, як складової національної безпеки, в Україні присвячена низка нормативно-правових актів, які визначають вимоги щодо екологічної безпеки для різних видів діяльності. Втім, з прикрістю слід констатувати, що

ці нормативно-правові акти, різні за юридичною силою та призначенням, є численними і неузгодженими, що свідчить про відсутність єдиної системи ефективного управління природними ресурсами, оскільки для цього не створені надійні правові та економічні підстави охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

На нашу думку, існуючі у правовому регулюванні екологічної безпеки проблеми можна вирішити завдяки прийняттю спеціального нормативно-правового акту – Закону України «Про екологічну безпеку у воєнний і післявоєнний періоди», який має закріпити сталу систему скоординованих процедурних норм, що регламентуватимуть порядок забезпечення екологічної безпеки держави у воєнний і післявоєнний періоди.

На рівні цього законодавчого акту варто передбачити комплекс заходів, що сприятимуть забезпеченню екологічної безпеки, зокрема, щодо відновлення та розвитку природоохоронних територій та об'єктів; процедури реформування державного управління у природоохоронній галузі; питання запобігання та процес адаптації до змін клімату; питання ефективного управління відходами, а також збалансованого використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених можливостей і максимального збереження природних екосистем та біологічного різноманіття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Забезпечення екологічної безпеки України URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147455445.pdf>.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 27.12.2022).
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#n50>.
4. Конституція України : станом на 1 серп. 2021 р. / Верховна Рада України. Київ : Алерта, 2021. 80 с.
5. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : затв. Законом України від 28 лют. 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 27.12.2022).
6. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 27.12.2022).
7. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> (дата звернення: 27.12.2022).
8. Про охорону земель : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 27.12.2022).
9. Водний кодекс України від 06 черв. 1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 27.12.2022).
10. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08 лют. 1995 р. № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр> (дата звернення: 27.12.2022).
11. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30 черв. 1995 р. № 255/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255/95-вр> (дата звернення: 27.12.2022).
12. Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду : Закон України від 12 лип. 1996 р. № 334/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334/96-вр> (дата звернення: 27.12.2022).

13. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання : Закон України від 14 січ. 1998 р. № 15/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-вр> (дата звернення: 27.12.2022).

14. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 лип. 2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14> (дата звернення: 27.12.2022).

15. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 27.12.2022).

16. Хилько М. І. Екологічна безпека України. К.: Вища школа, 2017. 267 с.

17. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.

18. Власюк Н. М. Окремі аспекти екологічної безпеки України в умовах воєнного стану. Правова політика України: історія та сучасність : збірник матеріалів III Всеукраїнського науково-практичного семінару. Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. С. 10 – 13.

19. Статистика воєнних екозлочинів. Система SaveEcoBot : веб-сайт. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes> (дата звернення: 10.01.2023).

20. Потіха О. Б. Російсько-українська війна: наслідки для довкілля. Трансформація бізнесу для сталого майбутнього: дослідження, діджиталізація та інновації : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2022. С. 172 – 174.

21. Розділ «Екологічна безпека» Плану відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди. ECOBUSINESS GROUP : веб-сайт. URL: <https://ecolog-ua.com/news/rozdil-ekologichna-bezpeka-planu-vidnovlennya-ukrayiny-u-voynnyu-i-pislyavoyennyy-periody-chy> (дата звернення: 10.01.2023).

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ: ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ

Клименко Ю. В.,

Науковий керівник – Козинець І. І., канд. пед. наук, доцент;

доцент кафедри філософії і педагогіки

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,

м. Дніпро, Україна

Першочерговою метою системи освіти в Україні є організація необхідних умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, забезпечення високої якості освіти, конкурентоспроможність на ринку праці. Підготовка майбутніх фахівців у будь-якій галузі повинна втілюватися на новій концептуальній основі у межах компетентнісного підходу.

Такі ключові категорії компетентнісного підходу, як поняття «компетенції» та «компетентність» всебічно досліджуються багатьма науковцями, проте до цього часу не мають однозначного змісту і визначення. Немала кількість вчених поділяє думку щодо розуміння компетентності як результату набуття компетенцій.

У своєму дослідженні О. М. Марущак робить висновок, що «досить часто ці два терміни ототожнюють, уживають як синоніми. Однак це не

тотожні поняття, а різнорівневі, взаємопов'язані і взаємозалежні між собою. Адже кожне з них має своє значення» [1, с. 97].

Група науковців з Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України тлумачить поняття «компетентність» так: «компетентність – це результат набуття людиною компетенцій, які дають їй змогу якісно виконувати трудові функції, успішно засвоювати знання, взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, швидко адаптуватися до змін у професійній діяльності, набувати соціальної самостійності» [2].

У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетенція» трактується як: 1) добра обізнаність із чим-небудь; поінформованість, авторитетність; повноправний, повновладний, тямущий; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи [3].

Науковець Н. С. Побірченко зазначає, що «компетенція – це чітко окреслені знання, які повинна мати особа, коло питань, у яких вона має бути обізнана і які необхідні для успішної практичної діяльності відповідно до загально визначених норм, законів, правил» [4].

Вивченню питання компетентності та компетенції присвятили свої роботи І. Гушлевська [5], Н. Волкова [6], Ж. Делор [7], Н. Г. Сидорчук [8], М. В. Коновалова [9] та інші. Здебільшого дослідники трактують поняття «компетентності» через суб'єктивні якості.

Ознайомившись з дослідженнями науковців ми можемо виділити такі характеристики феномену «компетенції»:

- знання, навички і досвід про методи та засоби організації і управління діяльністю для здобуття поставленої мети (мова йдеться про знання, що керують іншими знаннями);

- це поле, або предметна галузь, в якій індивід добре освічений і в якій він виявляє готовність до виконання діяльності;

- своєрідний інформаційний ресурс індивіда;

- знаннєвий компонент, тобто загальна теорія, насамперед, процедурних і ціннісно-сміслових знань, що включає співдіючі компоненти. В разі виникнення реальних життєво важливих проблем, з якими стикається носій компетенції, тобто в діяльності, вони активізуються і збагачуються;

- деякі внутрішні, потенційно психологічні новостворення, які потім реалізуються в діяльності;

- інтерактивна риса якості підготовки особистості, категорія результату освіти.

Факторів формування компетенцій дуже багато, наприклад:

1. Фактори зовнішнього відносно працівника середовища:

- виховання в сім'ї;

- соціальне середовище;

- інноваційна система освіти;

- організаційні форми праці;

- умови праці;

- мотиваційні програми та системи винагород за оволодіння компетенціями;

- нормативно-правове, матеріально-технічне забезпечення.

2. Особисті фактори:

- мотиви, цінності, орієнтації;

- темперамент та характер;

- фізичні, психофізіологічні та психічні властивості;

- обсяг знань;

- професійні навички, уміння;
- досвід в певній сфері.

Розглянемо підходи до означення поняття «компетентність». Поняття «компетентність» тлумачиться як здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виявляється через знання, вміння, розуміння, цінності та інші особисті якості.

І. Д. Бех трактує «компетентність» як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження у певній галузі [10, с.28].

Визначення «компетенції» та «компетентності» О.В. Кучай дає визначення так: «сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), що задаються до певного кола предметів і процесів та необхідних для якісної, продуктивної діяльності щодо них [11, с. 44].

У глосарії освітнього європейського проекту «Тьюнінг» відображено акцент на поєднання різних складників компетентності: компетентності є «динамічним поєднанням когнітивних та метакогнітивних умінь та навичок, знань і розуміння, міжособистісних, розумових та практичних умінь і навичок, а також етичних цінностей» [12].

Експерти програми «DeseCo» зазначають: «До внутрішньої структури компетентності входять знання, пізнавальні і практичні уміння і навички, ставлення, емоції, цінності та етичні норми, мотивація» [13, с. 296].

А. В. Хуторський виводить трирівневу ієрархію компетентностей: ключові, загально предметні, предметні та розділяє два поняття. Під поняттям «компетенції» автор розуміє «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів. Компетентність він визначає як володіння людиною відповідною компетенцією, що включає особистісне ставлення нею предмету діяльності» [14].

Поняття «компетентність» можна назвати «центральною, вузловим», оскільки воно об'єднує в собі декілька функцій, а саме: по-перше когнітивну і діяльну складову; по-друге, в понятті закладено розтлумачення змісту освіти, сформованого «від результату»; по-третє, ключова компетентність містить низку однорідних чи близьких умінь, знань, що належать до широких сфер діяльності і є інтегративною за природою.

Компетентність підсилює пізнавальну діяльність та являється умовою розвитку і набуття зрілої форми думок, цінностей, мотивів, спрямування особистості, яка бажає самоствердитися у власній діяльності, проявити свої здібності, реалізувати творчий потенціал, набути авторитету у самого себе та в суспільстві. Проявляється це в інтересі і засвоєнні індивідом накопичених людством знань, розширенні особистістю освіченості.

Набір вирішальних компетентностей визначається соціумом. Для різних країн він є різним і залежить від ціннісних орієнтацій, світогляду окремого співтовариства.

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя:

– грамотність (Literacy competence). Розвиток грамотності є фундаментом для подальшого навчання та лінгвістичної взаємодії. Вміння шукати та використовувати різні типи джерел інформації, формулювати та

висловлювати свої усні та письмові аргументи переконливо, відповідно до контексту, дає можливість адаптувати своє спілкування до вимог ситуації;

– мовна компетентність (Languages competence). Це здатність ефективно використовувати різні мови для спілкування. Позитивне ставлення до мовної компетентності – це цінування культурної різноманітності, інтерес до різних мов і міжкультурного спілкування;

– математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering). Це вміння застосовувати логіко-математичне мислення для вирішення проблем у повсякденному житті. Вона передбачає вміння математично обґрунтовувати, розуміти математичні докази, спілкуватися математичною мовою та використовувати відповідні засоби, зокрема статистичні дані та графіки;

– цифрова компетентність (Digital competence). Відповідальне використання та взаємодія з цифровими технологіями для навчання, професійної діяльності (роботи) та участі у житті суспільства;

– особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence). Усвідомлення внутрішніх станів, ефективне управління часом та інформацією, конструктивна праця з іншими людьми. Включає здатність справлятися з невизначеністю та складністю, учитися вчитися, підтримувати фізичне та емоційне благополуччя, співпереживати і конструктивно вирішувати конфлікти. Соціально важливим є вміння конструктивно спілкуватися в різних середовищах, співпрацювати в командах та вести переговори. Воно передбачає толерантність, висловлення своєї та розуміння точок зору інших людей, а також здатність формувати і підтримувати упевненість і співчуття;

– громадянська компетентність (Civic competence). Це хист до відповідальності як громадянина та приймання повною мірою участі у соціальному житті; бажання брати участь у демократичному ухваленні рішень на всіх рівнях, підтримання соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей та брати на себе відповідальність за навколишнє середовище;

– підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence). Підприємництво означає вміння планувати й управляти проектами, що мають культурну, соціальну або комерційну цінність. Підприємницькі навички засновані на креативності, що включає уяву, стратегічне мислення, вирішення проблем, а також критичний аналіз творчих процесів та інновацій;

– компетентність культурної обізнаності та самовираження (Cultural awareness and expression competence). Це розуміння і повага до того, як ідеї і сенси у різних культурах творчо виражаються і передаються через різні галузі мистецтва і форми культури [15].

Як відомо, *компетенція* – це певна норма, досягнення якої може засвідчувати про здійсненність будь-якого завдання, а *компетентність* – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми.

О. В. Овчарук акцентує увагу на тому, що це «мінливі комбінації, майстерність мобілізуватися і використовувати внутрішні ресурси (знання, навички, погляди) та зовнішні (бази даних, друзі, інформаційні ресурси і т. д) для ефективного вирішення конкретних проблем в реальних життєвих ситуаціях» [16, с. 112].

Як зазначає І. Г. Єрмаков, «непохитним моментом компетентності вищого рівня є те, що він прямо залежить від рівня навчальних набутоків, теоретичного надбання, які повинні трансформуватися у систему компетентностей суб'єкта» [17, с. 640].

Український педагог Н. Мойсеюк вважає, що «компетентність – якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [18, с. 656].

Інший аспект компетентності розкриває Н. Бабік, вважаючи, що «компетентність представляє освітні результати, які досягаються не лише засобами змісту освіти, але й соціальної взаємодії; як у міжособистісному, так і інституційному культурному контексті» [19, с. 46].

О. В. Овчарук пропонує під компетентністю людини розуміти «спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання» [20, с. 2].

Компетентність, як визначено в значній частині джерел, – це «інтегрована якість (властивість) особистості», «здатність», «продуктивно-здійснювальна діяльність»; причому усі запропоновані елементи не суперечать одне одному, а є взаємодоповнюючими.

Загальним у наведених інтерпретаціях понять «компетенції» та «компетентності» є їх змістова база: *знання*, які повинна мати особа; *коло питань*, в яких особа повинна бути обізнана; *досвід*, необхідний для успішного виконання дій; та відображено когнітивні (знання) та регулятивні (повноваження) сторони даного поняття.

Зважаючи на стрімкі зміни, кореляційні з науковим прогресом і новими формами економічної і соціальної діяльності, саме придбання компетентностей, на думку науковців, дає людині шанс орієнтуватися в умовах сучасного суспільства, інформаційному просторі, подальшому здобутті освіти.

Зазначений огляд розуміння поняття «компетенції» та «компетентність» визначає основні складники: володіння людиною відповідних знань, умінь та навичок; обізнаність, авторитетність; особистісні цінності; здатність особистості успішно здійснювати діяльність; продуктивно-діяльнісна направленість.

Отже, компетентність стосується особистості, визначає її хист до якісного виконання роботи; має елемент готовності до виконання дій в незвичайній ситуації; зумовлена особистісною характеристикою, впливом внутрішніх чинників (досвіду, цінностей). Необхідно зауважити, що важливим фактором пов'язаним з поняттям компетенції та компетентності є персональна відповідальність. Ця особистісна риса притаманна будь-якій нормальній людині. Кожен із нас має усвідомлення того, що ми особисто відповідаємо за себе, свою кар'єру, свої доходи та своє майбутнє, та що ми самі персонально повинні про це потурбуватися удосконалюючи рівень своїх компетенцій [21].

Таким чином, аналіз понять «компетенція» і «компетентність» дає підстави зробити такі висновки:

– компетенція – задана вимога щодо знань та досвіду діяльності у певній сфері;

– компетентність – це цільна якість людини, яка, базуючись на знаннях, уміннях, навичках, особистих рисах та досвіді відображає готовність, прагнення, можливість та здатність вирішувати проблеми та розв'язувати завдання реальної практичної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. Креативна педагогіка, 2016. Вип.11. С. 97–108.
2. Сисоєва С. Різниця понять. Чи постраждає зміст закону? Національна академія педагогічних наук України: офіційний сайт. URL: <https://naps.gov.ua>
3. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1. Київ: АКОНІТ, 2006. 926 с.
4. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: http://advancedscience.org/2011/2/2011_01_02_083.pdf.
5. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці /Шлях освіти, 2004 (№ 3). С. 22–24
6. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 616 с.
7. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство UNESCO, 1996. 31 с.
8. Сидорчук Н. Г. Порівняльний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» як складних психолого-педагогічних феноменів. Проблеми освіти: збірник наукових праць. Вінниця-Київ, 2015. С. 78–81.
9. Коновалова М. В., Дмитренко К. А., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності. Вид-во Основа, 2019. 6 с.
10. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. Педагогіка і психологія: вісник АПН України, 2009 (№ 2). С. 27–33.
11. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. Рідна школа. 2009(№ 11). С. 44–48.
12. Бахрушин В. Компетентності і результати навчання у нових стандартах вищої освіти. Портал громадських експертів. URL: <https://education-ua.org>
13. Овчарук О. В. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. Київ: «К.І.С.», 2003. 296 с.
14. Маркович А. Компетентність як сутність сучасного навчання. Інституційний депозитарій. URL: <https://elartu.edu.ua>
15. Освіта на основі життєвих навичок. Ключові компетентності для навчання протягом життя. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>
16. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
17. Єрмаков І. Г. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: наук.–метод. посіб. Запоріжжя: Центріон, 2005. 640 с.
18. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник 5-е видання. Київ, 2007. 656 с.
19. Бабік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 45–50.
20. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. «Директор школи. Україна». 2005 (№3–4). 2 с.
21. Власова А. Компетентність та відповідальність. URL: <https://www.management.com.ua/notes/competence-responsibility.html>

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС, ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Котляр Д. О.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Європейська інтеграція України є великим цивілізаційним процесом. Вона розпочалася у 2014 році з підписання Угоди про асоціацію і завершиться тоді, коли буде підписана наступна ключова угода – про вступ нашої країни до Європейського Союзу. Процес інтеграції України до ЄС є безперервним. Зміни, що розпочиналися в 2014 році, приносять свої плоди сьогодні. Так само і робота Уряду сьогодні стане основою майбутніх трансформацій.

Ще ніколи євроінтеграція не об'єднувала дії влади так, як сьогодні. Попри виклики пандемії, військову агресію проти України, стартував і триває процес, який назвали Євроінтеграцією 2.0. Його завдання – перейти від реалізації наявних політик Європейського Союзу до участі України у їх формуванні. Забезпечити фізичне та світоглядне «зшивання України з ЄС» ще до того, як наша інтеграція отримає політичне втілення.

Розглянемо основні результати виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) в довоєнний період та виклики, які постали перед нами із початком російського вторгнення.

Досягнення довоєнного періоду.

Європейський Союз став ключовим торговельним партнером України. Із початку дії зони вільної торгівлі питома вага торгівлі товарами та послугами з ЄС складає більше 40 % від загального обсягу торгівлі України. Після безвізу, який відкрив вільний рух осіб, ПВЗВТ з ЄС привідкрила також доступ до європейського ринку, причому велика частина нашого експорту до ЄС – це товари і послуги, які виробляють вітчизняні малі та середні підприємства. Це той результат Угоди, який на рівні з «безвізовим режимом» могли відчувати більшість українських експортерів, які не боялись виходити на ринки держав-членів ЄС. Так, якщо у 2013 році український експорт до ЄС складав 13,4 млрд євро, то у 2019 році він сягнув 19,1 млрд євро. У 2020 році ж, на жаль, через коронавірус експорт скоротився до 16,5 млрд євро. Подальше скорочення логічно пов'язане із військовою агресією проти нашої держави. Водночас, досягнуті результати – прямі наслідки реалізації Угоди про асоціацію [2].

Разом з тим, основним результатом виконання Угоди все ж були внутрішні зміни, підвищення якості життя і безпеки для українців. Цьому сприяло, зокрема, впровадження європейських стандартів у сфері виробництві харчових продуктів, санітарних та фітосанітарних норм, забезпечення безпеки транспорту, встановлення екологічних вимог та проведення інших реформ, які переносять фундаментальні цілі Угоди на секторальний та операційний рівні та наближають рівень життя українців до європейського. Ми рухаємося до такого стану, коли для українців, з точки зору безпечності продуктів у супермаркеті, вже не буде різниці, чи

купувати їх в Одесі чи у Вроцлаві – вимоги до безпечності для здоров'я людини мають бути однакові [3].

Варто зазначити, що не всі євроінтеграційні реформи мають миттєвий ефект. Деякі з них потребують відповідних інституційних змін, як у структурі виконавчої влади, так і у принципах ведення бізнесу. Велика частина цих структурних реформ протягом декількох років перебувала на «лавці запасних» і отримала друге дихання завдяки співпраці Уряду та Верховної Ради. Однак найважливішим є те, що ці реформи мають високий рівень сталості та в прямому сенсі «зшивають» Україну з ЄС.

У 2020 році завершено розпочату в 2014 році реформу децентралізації, яка сприяла збільшенню економічних, соціальних, інвестиційних можливостей регіонів. В Україні створено майже 900 ЦНАПів, що надають зручні державні послуги нашим громадянам.

Проведено реформу сфери державних закупівель шляхом імплементації європейських правил у цій сфері. Відтепер держзакупівлі відбуваються лише через електронну систему ProZorro, мінімізуючи людський фактор і можливість корупції. Мало хто вже пам'ятає ці страшні вислови: «тендерний комітет», «публікація в офіційному віснику». Сьогодні держзакупівлі – це не лише прозорий інструмент, але й реформа, яка є одним із найпотужніших запобіжників корупції та дає змогу щороку заощаджувати мільярди гривень. Завдяки запровадженню цієї системи держава зекономила сотні мільярдів гривень [4].

Відбулись критично важливі зміни на митниці: спрощуються митні формальності для підприємств із високим рівнем довіри, створено підстави для взаємного визнання статусу авторизованих економічних операторів. У березні 2021 року розпочався етап національного застосування електронної транзитної системи (NCTS), яка є основою європейської системи спільного транзиту.

За останні роки відбувалась активна співпраця над інтеграцією України в енергетичний ринок ЄС. 1 жовтня 2015 року набув чинності Закон України «Про ринок природного газу», який спрямований на впровадження правил внутрішнього ринку природного газу ЄС. Реформовано вертикально інтегровані компанії. На сьогодні Україна повністю синхронізована з Європою в режимі роботи газового ринку шляхом переходу на добове балансування.

11 червня 2017 року набув чинності Закон України «Про ринок електричної енергії». Запущені основні сегменти нового ринку, в тому числі ринок двосторонніх угод, ринок на добу наперед, внутрішньодобовий ринок, балансуючий ринок та ринок допоміжних послуг. А у квітні 2021 року Парламент проголосував за ухвалення закону про сертифікацію оператора системи передачі НЕК «Укренерго», що створює передумови для синхронізації об'єднаної енергетичної системи України з об'єднанням енергетичних систем держав-членів ЄС (ENTSO-E) [5].

Ухвалення деяких рішень щодо структурних законопроектів потребувало відповідної політичної волі та сміливості, оскільки євроінтеграційні реформи часто передбачали заміну радянських традицій соціально-економічного життя європейськими нормами, що орієнтуються на ринкові правила. Тому до 2019 року 9 Верховна Рада тримала ці проекти Законів у безкінечній «залі очікувань». Прикладом може

слугувати виконання угоди у сфері транспорту, яку врешті вдалося розблокувати завдяки ухваленню Закону України «Про внутрішній водний транспорт».

Загалом від початку 2020 року і до сьогодні ВРУ ухвалила низку законів, спрямованих на поглиблення інтеграції України у європейський правовий та економічний простір. Більшість із них – не дрібні технічні, а фундаментальні системні зміни правил гри в цілих секторах. Це – найкращий інструмент демонополізації і запуску висококонкурентних ринків.

Сьогодні процес імплементації Угоди координується із залученням усіх гілок влади: президентської, законодавчої та виконавчої. Для цього у 2020 році створена Комісія з питань координації виконання Угоди про асоціацію під головування Прем'єр-міністра України. Комісія вже показала свою ефективність як важливий майданчик, що дає змогу на політичному рівні узгоджувати багато деталей. Зокрема, в рамках роботи Комісії сформовано карту пріоритетних євроінтеграційних законопроектів, яка є дорожньою картою роботи Уряду та Парламенту на євроінтеграційному напрямі.

Окремо слід зазначити наступне. Угода про асоціацію має всього 6 цілей, що перераховані в її статті 1. Вони фундаментальні, спрямовані на максимальне використання можливостей політичної та економічної інтеграції. Цілі деталізовані в завданнях, що визначені окремими главами та подекуди статтями Угоди.

Важливо, щоб оцінка досягнення цілей Угоди враховувала прогрес обох сторін Угоди, оскільки зобов'язання взяла на себе не тільки Україна, але й Європейський Союз, в тому числі щодо лібералізації взаємного доступу до ринків.

За роки євроінтеграції ми отримали багато взаємної вигоди від торгівлі. Однак крім прогресу, були помічені декілька проблемних питань, яким потрібна об'єктивна оцінка і варіанти вирішення, що будуть прийнятними та вигідними для обох сторін. Оцінка досягнення цілей покаже галузі, де ЄС та Україна можуть перейти до наступного рівня інтеграції, і допоможе ширше розкрити потенціал політичної співпраці та подальшої лібералізації торгівлі[1].

Період збройної агресії російської федерації.

Актуальним наразі є унікальний досвід євроінтеграції України в умовах війни. Захищаючи східний фланг ЄС і НАТО від збройної російської інтервенції, потерпаючи від колосальних людських і фінансово-економічних втрат, країна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, продовжує проєвропейські реформи в різних сферах, поглиблює секторальне співробітництво з Брюсселем, виконує на практиці положення Угоди про асоціацію і рекомендації Єврокомісії.

Нинішня фаза євроінтеграції обумовлена комплексом різновекторних факторів, викликів і загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, серед яких можна виокремити турбулентність і непередбачуваність світових політико-економічних процесів, зростаючу конфронтацію між світовими центрами впливу, накопичення кризових явищ на теренах ЄС, внутрішні українські проблеми тощо. Але, очевидно, що ці фактори тією чи іншою мірою обумовлені та інспіровані агресією кремля, яка становить найбільшу загрозу для України, її європейського майбутнього.

Війна, розв'язана росією проти України, має ряд складових і різноспрямованих наслідків. З одного боку, російська збройна інтервенція де-факто прискорила євроінтеграційні процеси в Україні, сприяла проєвропейському об'єднанню нації. Війна призвела до масової «вестернізації» українського суспільства і вкоренила ідею безальтернативності та незворотності руху до ЄС.

Ці тенденції можна проілюструвати результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова. По-перше, стабільною є висхідна динаміка громадської підтримки вступу України до ЄС. Якщо в березні 2021р. 59 % громадян вважали, що Україні потрібно вступати до ЄС, то в жовтні 2022р. таку думку поділяють уже 79 %. 2. Це інтегральний показник, який ілюструє масштаб проєвропейських настроїв в українському суспільстві. По-друге, у 2022 р. у громадській свідомості почали помітно домінувати процеси проєвропейської самоідентифікації. Якщо попередніми роками серед громадян переважали сумніви щодо своєї європейської ідентичності, то в жовтні 2022р. вже 63 % відзначили, що відчують себе європейцями, відчують свою належність до культури і традицій європейського співтовариства [6].

Водночас зміцнилася солідарність Києва і Брюсселя у протистоянні країні-агресору. Рішення щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС є свідченням консолідації країн-членів Євросоюзу на українському напрямі, відповіддю об'єднаної Європи на неоімперську загарбницьку політику росії. Це рішення мало політикобезпековий характер, оскільки Україна захищає ЄС від континентальної експансії кремля, і фактично від української армії нині залежить політичний лад і майбутнє Євросоюзу. У цьому головна значимість української євроінтеграції для ЄС і головна відмінність від інших претендентів на вступ – Молдови, Грузії, балканських країн. На жаль, слід констатувати, що російська експансія мала і негативний вплив на європейську інтеграцію України. Наша країна зазнала величезних людських та фінансовоекономічних втрат. Війна, розв'язана путінським режимом, є однією з найсмертоносніших в Європі з часів Другої світової війни.

Оцінюючи вплив фактора російської агресії на зміст і темпи української євроінтеграції, слід звернути увагу на наступні обставини.

По-перше, українська сторона має зосереджувати величезний політико-дипломатичний, фінансово-економічний, кадровий потенціал на протистоянні російській широкомасштабній інтервенції на різних напрямках. Київ змушений утримати та забезпечувати потужний військовий контингент на російсько-українському фронті і постійно збільшувати фінансування воєнних потреб. Нині майже половина бюджетних витрат спрямовані в оборонний сектор. У бюджеті-2023 заплановано 43 % воєнних витрат. Ці людські і фінансові ресурси могли б бути ефективно задіяні на євроінтеграційному напрямі [7].

По-друге, війна уповільнила темпи реформ у рамках реалізації Угоди про асоціацію Україна-ЄС, тією чи іншою мірою ускладнила процес імплементації пакета рекомендацій ЄК. Зокрема, виконання окремих напрямів Угоди про асоціацію нині критично ускладнене і має здійснюватися у мирний період.

По-третє, попри ряд важливих ініціатив Брюсселя щодо відкриття доступу українських виробників до внутрішнього європейського ринку, війна знизилася інтерес і активність європейських бізнес-партнерів до

розвитку контактів з воюючою країною зі складною внутрішньою ситуацією, яка містить ризики і небезпеки для перспективних інвестицій і ведення бізнесу. Водночас і європейський бізнес перебуває у складній ситуації через російську енергетичну блокаду, притік біженців і ряд інших внутрішніх проблем.

По-четверте, війна перетворила Україну на довгострокового реципієнта міжнародної донорської допомоги. За оцінками експертів, іноземні фінансові надходження покривають приблизно третину витрат бюджету України. Така тенденція зберігатиметься і наступного року. Прем'єр-міністр України Д.Шмигаль, презентуючи бюджет на 2023р., зазначив, що «видатки бюджету вдвічі більші за доходи... Дефіцит у \$38 млрд. розраховуємо переважно закрити завдяки підтримці наших міжнародних партнерів. Зокрема Євросоюзу, США та МВФ» [8].

В умовах тривалої «війни на виснаження», з огляду на обмежені внутрішні ресурси, європейська інтеграція, вимушено забезпечується у скороченому масштабі. Водночас політичні рішення і дії української влади, увага суспільства і загалом громадсько-політичний дискурс нині зосереджені на темі війни. Європейська інтеграція, реалізація Угоди про асоціацію, секторальне співробітництво з ЄС розглядаються переважно в контексті воєнної, фінансово-економічної підтримки України, спільного опору країна-агресору та повоєнного відновлення.

Важливою особливістю нинішнього етапу євроінтеграції є нова якість відносин Україна-ЄС, що обумовлено набуттям Україною кандидатського статусу, безпрецедентною інтенсивністю контактів на високому та вищому рівнях, високим рівнем довіри, лібералізацією торгово-економічних відносин, спільним протистоянням російській експансії. Саме політико-дипломатична підтримка, військово-технічна, фінансово-економічна, гуманітарна допомога країн ЄС є критично важливими для України в умовах війни.

Але, попри всі труднощі, якщо одним словом підсумувати результати європейської інтеграції, то цим словом буде «незворотність». Європейська інтеграція стала тією призмою, крізь яку ми дивимося на кожен законопроект і кожен ухвалений акт. Десь ми рухаємося швидше, ніж очікували, десь – повільніше, ніж хотіли би, але невпинно йдемо до набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Євроінтеграція 2.0. Ольга Стефанішина про те, чому Угоду про асоціацію з ЄС потрібно оновити. Євроінтеграційний портал, 20.10.2020р., URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/yevrointegraciya-20-olga-stefanishyna-pro-te-chomu-ugodu-pro-asociaciyu-z-yes-potribno>.
2. Показники торговельно-економічного співробітництва Україна-ЄС. Представництво України при Європейському Союзі, 15.04.2021 р., URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgoveln-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgoveln-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ukrayina-yes>.
3. Впровадження європейських стандартів до українських харчових продуктів. Держпродспоживслужба, 07.12.2022р., URL: <https://dpss.gov.ua/news/derzhprodspozhivsluzhba-vprovadzhennya-yevropejskih-standartiv-do-ukrayinskih-harchovih-produktiv>.
4. Реформа адміністративних послуг і децентралізація створили історію успіху України з наближення послуг до людей. Децентралізація, 15.03.2023р., URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15449>.

5. Україна та ЄС обговорили подальші кроки в інтеграції енергетичних ринків. Урядовий портал, 26.01.2023 р., URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-ies-obhovoryly-podalshi-kroky-v-intehratsii-enerhetychnykh-rynkiv>.

6. Україна-ЄС: шлях до політичної асоціації. Центр Разумкова, 2021р., с.106, URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_association.pdf.

7. Бюджет-23: армія, дороги і марафон. – LB.ua, 5 листопада 2022р., URL: https://lb.ua/economics/2022/11/05/534879_byudzhet23_armiya_dorogi_i_marafon.html.

8. Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня. – Економічна правда, 6 жовтня 2022р., URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303>.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Кришталь Т. М., д-р екон. наук, професор

Пасинчук К. А., канд. пед. наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

З 2014 року частина території України була незаконно анексована та тимчасово окупована Російською Федерацією, на частині велись бойові дії. Це спричинило переміщення громадян, які змушені були залишити свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Після запровадження воєнного стану в Україні, 24 лютого 2022 року, ситуація із внутрішньою міграцією набула масового характеру. Станом на 6 листопада 2017 року, за офіційними даними, взято на облік 1 521 702 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або 1 239 718 сімей з Донбасу і Криму [1]. На початок 2023 року кількість офіційно зареєстрованих ВПО в Україні досягає 4 867 106 осіб. За міжнародними оцінками кількість ВПО перевищує 7 мільйонів громадян [2]. Слід зауважити, що офіційні статистичні дані не є точними, адже не всі ВПО стали на облік та отримали відповідний статус, а деякі особи, що оформили статус ВПО, вирішили повернутись назад на своє постійне місце проживання.

Найбільш актуальними потребами ВПО є безпека, повноцінна інтеграція у місцеві громади, реалізація права на соціальний захист, забезпечення рівних прав з іншими громадянами України у сфері реалізації права голосувати на місцевих виборах та виборах до Верховної ради по одномандатних округах.

Основними проблемами, з якими стикаються більшість ВПО, є відсутність достатніх засобів до існування та невизначеність житлових перспектив. Зокрема, ВПО зіштовхуються з труднощами в реалізації та захисті своїх прав, зокрема права власності, доступу до житла, придатного для проживання, відновлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, відновлення засобів до існування, а також реалізації виборчих прав, доступу до інформації. Проблемними для ВПО залишаються питання про відновлення або отримання документів, працевлаштування, відновлення та отримання пенсійних виплат, грошових допомог та ін.

На думку, О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул, держава несе позитивні обов'язки щодо забезпечення ВПО реального доступу до матеріальних та духовних благ, можливостей реалізації їх свободи, особливо

щодо пересування, поселення, вибору роду заняття чи професії, а також доступу до ефективних адміністративних послуг і можливості захищати свої права і свободи перед незалежним і безстороннім судом. Правове положення ВПО є таким самим, як й інших осіб, які на законних підставах перебувають на території України [3].

ВПО потребують від держави вжиття юридичних, соціально-економічних, фінансових та організаційних заходів, які забезпечать задоволення їх базових потреб. Такі заходи знаходять своє відображення у нормативно-правових актах, які регламентують умови для набуття правового статусу ВПО, визначають види їх соціального захисту та передбачають спеціальні механізми, спрямовані на реалізацію ВПО своїх прав.

З 2014 року уряд України розпочав формування спеціального законодавства щодо захисту та реалізації прав та свобод ВПО. Було створено відповідний спеціальний орган центральної влади – Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Частково функції допомоги постраждалим взяла на себе ДСНС України, також великий обсяг роботи здійснюють місцеві органи соціального захисту та Міністерство соціальної політики України.

У 2014 р. був прийнятий спеціальний Закон [3], який регламентує гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів ВПО, а також ухвалено низку підзаконних нормативних актів, що врегульовують питання тимчасового розміщення та допомоги ВПО.

Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» урегульовано питання обліку ВПО, реєстрації місця їх проживання, містить норми, які мають забезпечити відновлення паспортів та інших документів цієї категорії осіб, реалізацію ними права на зайнятість, допомогу у зв'язку з безробіттям, пенсійне забезпечення й отримання соціальних послуг. До того ж у Законі [4] визначено специфічні права й обов'язки ВПО, джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення цих прав; передбачено допомогу ВПО у добровільному поверненні до попередніх місць проживання і доступ до соціального житла або іпотечного кредитування на пільгових умовах для тих, хто хоче оселитися в іншому місці.

Згідно чинного законодавства Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні.

З метою розв'язання державою проблеми внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема приймаючих територіальних

громад, створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб ВПО Кабінетом Міністрів України у 2017 році схвалено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. А у жовтні 2021 року схвалено нову Стратегію на період до 2024 року з метою подальшої інтеграції ВПО через усунення перешкод у реалізації їх прав та основоположних свобод, забезпечення повного доступу до адміністративних, соціальних, культурних та інших послуг, а також створення умов для розвитку потенціалу та посилення спроможності ВПО у приймаючих територіальних громадах.

З початку дії правового режиму воєнного стану урядом країни було вжито низку заходів щодо удосконалення системи соціальної підтримки ВПО. Зокрема, запроваджено надання допомоги на проживання ВПО згідно з Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332. Так, у 2022 році понад 2,3 млн. ВПО отримали допомогу на проживання, на виплату якої з державного бюджету України було виділено 52,8 млрд. гривень [5]. Також передбачено альтернативні способи виплати пенсій та грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для ВПО, які отримують пенсію через поштового оператора [6]. У квітні 2022 року урядом прийнято постанову Кабінету Міністрів України щодо реалізації спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення з метою підтримки сімей з дітьми в умовах воєнного стану.

Мінсоцполітики постійно працює над забезпеченням своєчасних соціальних виплат для підтримки ВПО. Так, з 01 січня 2023 року соціальні виплати автоматично продовжено на весь період дії воєнного стану та плюс один місяць після його завершення. Звичайно, мають місце проблеми з виплатою допомоги у зв'язку з дефіцитом коштів. Зокрема, близько 400 тисяч ВПО не отримали виплати допомоги за січень через недофінансування відповідної бюджетної програми. Для вирішення цієї проблеми уряд спрямував понад 5,5 млрд. грн. Виплати допомоги на проживання ВПО вже розпочато з 7 лютого [7].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює постійний моніторинг ситуації щодо забезпечення прав ВПО на соціальний захист з боку держави.

Важливим кроком щодо удосконалення забезпечення базових потреб ВПО стала цифровізація держпослуг у застосунку «Дія». Так, ВПО можуть скористатися адміністративними послугами від держави за допомогою додатку «Дія», а саме:

- отримати довідку ВПО та подати заявку на виплату грошової допомоги на проживання (за даними Мінсоцполітики цією послугою вже скористалися понад 1,4 мільйона громадян);
- змінити місце фактичного проживання ВПО (послугою скористалися понад 45 тисяч осіб);
- скасувати довідку ВПО (послугу отримали близько 75 тисяч людей).

Такі можливості забезпечують швидку й автоматизовану верифікацію даних ВПО. Також ВПО на порталі «Дія» можуть подати заявку на участь у програмі «Надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним

особам», яка реалізується в межах спільного проекту Мінреінтеграції та Держмолодьжитла.

Пріоритетним напрямом у державній політиці щодо захисту прав ВПО має бути прийняття середньострокових рішень, спрямованих на забезпечення їх житлом, працевлаштування, соціальний захист, доступ до освіти та медичної допомоги.

На підставі аналізу положень чинних нормативно-правових актів щодо статусу ВПО та забезпеченню їх базових потреб в Україні ми прийшли до висновку, що потребують подальшого законодавчого врегулювання норми щодо реалізації соціальних, економічних та особистих прав і свобод ВПО. З цією метою доцільно розробити державні програми підтримки ВПО щодо забезпечення житлом, працевлаштування, медичного забезпечення ВПО. Також доцільно створити державний координаційний орган для оперативного вирішення проблем ВПО, який повинен постійно взаємодіяти з органами місцевої влади та місцевого самоврядування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Звіт Міністерства соціальної політики України щодо облікованих ВПО (Електронний ресурс] // Верховна Рада України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14277.html>
2. Мультимедійна платформа іномовлення України: Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3649695-v-ukraini-oficijno-zareestruvali-4-867-106-pereselenciv.html>
3. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н., доц. М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
5. Внутрішньо переміщені особи: Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
6. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF>
7. Офіційний сайт Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОТРАПИЛИ В СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ, ВИКЛИКАНІ ВІЙНОЮ

*Кришталь Т. М., д-р екон. наук, професор
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

*Дутко Н. Г., канд. наук держ. упр.
Черкаська обласна профспілка працівників соціальної сфери України*

Згідно з Конституцією України ознаками соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, а також закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і

застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян України. Положення Основного Закону України регламентують комплекс загальноновизнаних соціальних прав людини та специфічних соціальних гарантій з боку держави, зокрема, право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання; право на освіту [1].

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну перед системою соціального захисту постало два основних завдання: підтримання передбачених чинним законодавством соціальних виплат, допомог та пенсій, забезпечення надання соціальних послуг та надання підтримки внутрішньо переміщеним особам та особам, які постраждали від збройної агресії.

Шкода, що завдана бойовими діями, тимчасовою окупацією окремих територій є одним із чинників, який негативно впливає на якість життя людини. Тому сьогодні більшість громадян України потребують допомоги з боку держави.

Надання соціальних послуг є одним із основних напрямків системи соціального захисту нарівні з виплатою грошової соціальної допомоги. Спектр цих послуг є досить широким – від послуг з догляду вдома, різноманітної допомоги з подолання тих чи інших складних життєвих обставин до комплексних медико-соціальних послуг, що передбачають проживання людини у спеціалізованій установі.

Соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Складні життєві обставини – це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно. Одним із чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, є шкода, завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією [2].

У квітні 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях». Цим законом внесено зміни до положень законів України «Про соціальні послуги», та «Про правовий режим воєнного стану», а саме [3]:

- визначено середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було передбачено;

- розширено повноваження обласних, Київської міської державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану;

- визначено, що ведення випадку не застосовується для прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану, а соціальні послуги надаються екстрено (кризово);

- надано право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам соціальних послуг, що забезпечить негайне надання допомоги громадянам;

– встановлено, що особам, яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією всі соціальні послуги надаються безоплатно;

– встановлено, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної/комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо), особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання/перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– розширено повноваження військових адміністрацій в частині управління надавачами соціальних послуг, організації надання ними соціальних послуг.

З метою забезпечення надання громадянам України необхідної допомоги під час дії правового режиму воєнного стану Міністерство соціальної політики України рекомендує соціальні послуги надавати екстрено (кризово), у разі неможливості застосування загального порядку організації та надання соціальних послуг.

У разі надання соціальних послуг екстрено (кризово) ведення випадку не застосовується, тобто не здійснюється [2]:

1) аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;

2) оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;

3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;

4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;

5) укладення договору про надання соціальних послуг;

6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;

7) здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

Рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг екстрено приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення.

Урядом було оперативно внесено зміни до національного законодавства стосовно продовження отримання тих соціальних виплат, допомоги, пільг, які були призначені раніше. До того ж, українському уряду вдалося вибудувати систему розподілення міжнародної допомоги постраждалим особам з метою максимального охоплення уразливих категорій населення по всіх регіонах та обмежити можливість отримання допомоги тільки в одному агентстві ООН [4].

Слід відзначити продовження курсу діджиталізації України, навіть під час війни. Так, з метою оперативного поширення інформації для постраждалих від війни осіб розроблено унікальну електронну платформу «Допомога», що вже надає можливість отримання повного комплексу інформації та порад з питань соціального захисту, зокрема оформлення та подача заявки на отримання соціальної допомоги.

Проаналізуємо реалізацію деяких гарантій соціального захисту громадян в Черкаській області. Станом на 01 січня 2023 року на обліку в Черкаській області перебувало 209,6 тис. сімей або майже 42 % від загальної кількості сімей області, яким нараховані різні види державної соціальної допомоги, в тому числі і житлові субсидії. У зв'язку з воєнним станом загальна сума нарахувань у порівнянні з 2021 роком зменшилася на 37,2 млн. грн. і склала понад 3,3 млрд. грн. завдяки зменшенню на майже 12 тис. отримувачів допомоги.

Отримувачами пільг на житлово-комунальні послуги та придбання палива у грошовій формі були майже 57 тис. осіб. Нарахована їм з початку року сума пільг склала 383 млн. грн. [5].

У період дії воєнного стану Центром по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат забезпечено організацію роботи щодо автоматичного продовження строку виплати державної соціальної допомоги та пільг окремим категоріям громадян.

Слід зазначити, що заборгованості по соціальним виплатам не допущено, допомога виплачена у повному обсязі у встановлені терміни.

Важливим кроком стало впровадження в промислову експлуатацію Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, що сприяло підвищенню якості соціальної підтримки, вчасному забезпеченню соціальних виплат.

У 2022 році за рахунок коштів обласного бюджету, одноразова грошова допомога в розмірі 50 тис. грн. виплачена членам сімей осіб, смерть яких пов'язана зі здійсненням заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на загальну суму 15 712,5 тисяч грн.

З метою підвищення ефективності соціального захисту осіб з обмеженими фізичними можливостями, захисту їх соціальних, економічних, медичних прав в Черкаській області продовжено дію комплексної програми «Турбота» на 2021-2027 роки. Так для забезпечення виконання її заходів у 2022 році з обласного бюджету використано понад 31,0 млн. грн. [5].

Безумовно пріоритетним напрямком є соціальний захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Зокрема, Департаментом соціального захисту населення Черкаської обласної державної адміністрації забезпечено координацію роботи щодо надання всього спектру послуг соціального характеру, допомоги ВПО, збору інформації про громадян, які евакуювалися з районів проведення бойових дій і перебувають на території області, їх розміщення в місцях компактного проживання та забезпечення їх базових потреб. Щомісяця та щотижня здійснювалось формування необхідної гуманітарної допомоги для задоволення нагальних потреб людей, які постраждали внаслідок війни: у житлі, генераторах, електричних приладах, побутовій техніці, продуктах харчування, засобах гігієни, одязі та взутті, постільній білизні, тощо.

В Черкаській області створено розгалужену структуру соціальних установ та закладів, які надають соціальні послуги. У 2022 році соціальні послуги вразливим категоріям населення надавали 14 інтернатних установ, 9 територіальних центрів соціального обслуговування та 51 Центр надання соціальних послуг. За 2022 рік інтернатні заклади області отримали шефської натуральної допомоги на суму 7 606,1 тис. грн. [5]. Слід зауважити, що всі заклади працювали за механізмом надання соціальних послуг екстрено (кризово). Особливо це стосувалося ВПО, які переїхали в Черкаську

область із зони проведення бойових дій. Така організація роботи дала можливість оперативно, протягом однієї доби, приймати рішення про надання соціальних послуг.

Таким чином, враховуючи фактори, що спричинені війною, виникає нагальна потреба вжиття цілеспрямованих заходів соціальної та матеріальної підтримки громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема шляхом впровадження додаткових форм адресної підтримки, підвищення кількості та якості надання соціальних послуг. Соціальна політика на державному та місцевому рівні має ґрунтуватися на принципі людиноцентричності, бути гнучкою та спроможною надавати соціальні послуги і допомогу незалежно від місця перебування громадянина в Україні та базуватися на довгострокових цілях відповідно до соціальної політики країн Європейського Союзу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20>
4. Соціальні права в Україні під час війни – звіт про оцінку потреб. URL: <https://www.prostir.ua/?news=sotsialni-prava-v-ukrajini-pid-chas-vijny-zvit-pro-otsinku-potreb>
5. Соціальний захист населення. URL: <https://ck-oda.gov.ua/sotsialnyj-zahyst-naselennya/>

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

*Круглов В. В., д-р наук держ. упр., доцент
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

Питання дослідження моделей прискорення економічного зростання, підвищення якості життя, рівня соціального розвитку все більше привертають увагу дослідників до проблематики соціального капіталу як одного з основних елементів створення сучасного інноваційного світу. Враховуючи важливість реалізації завдань по формуванню, накопиченню та використанню соціального капіталу, виникає потреба ефективного управління зазначеним процесом на рівні органів державної влади.

Пріоритетами державної політики щодо сфери розвитку соціального капіталу слід розглядати розвиток економіки на основі людських здібностей, компетентностей та можливостей; реалізацію забезпечення необхідними ресурсами напрямів та сфер, що формують соціальний капітал; залучення додаткових форм накопичення капіталу. Таким чином, впровадження державної політики передбачає формування механізмів державного управління, направлених на забезпечення встановлених цілей у сфері

розвитку соціального капіталу, залучення необхідних ресурсів у сфери, які сприяють накопиченню соціального капіталу.

Суттєвими факторами, які впливають на рівень соціального капіталу в країні, залишаються витрати на соціальний захист, фінансування наукової діяльності, рівень безробіття, інфраструктурне забезпечення, стан екологічної безпеки та інші чинники. Актуальним залишається з'ясування впливу вищевказаних чинників на рівень формування соціального капіталу в Україні в умовах інноваційних підходів до економічного розвитку держави.

Соціальний капітал розглядають як один із суттєвих чинників, що впливає на зміну моделей поведінки господарюючих суб'єктів та посилює економічний розвиток. Щодо основних функцій соціального капіталу науковці вбачають його важливість у процесах відтворення людського капіталу, збільшення економічних можливостей суб'єктів господарської діяльності, соціальній активності щодо контролю за органами державної влади та ін. [1]. Сучасні вчені виділяють структурні та інституційні підходи у дослідженнях соціального капіталу. Структурний підхід базується на аналізі соціальних мереж, а інституційний підхід пов'язаний з визначенням впливу правил формування соціального капіталу. Інститути формування соціального капіталу передбачають наявність правил та норм, встановлених системою державного управління, ступінь довіри між окремими особами та їхніми групами, спільними цілями, цінностями, орієнтаціями, соціальними взаємодіями, солідарністю, співтворчістю. Ефективне вирішення проблем сталого розвитку лежить у сфері формування інститутів соціального капіталу та підвищення соціальної активності громадян [2].

Коли суспільство є інклюзивним та користуються політичною рівністю, більш імовірно, що у функціонуючій економіці створення економічних надбань буде більш широким, що призведе до зростання особистого процвітання. Оскільки громадяни стають більш повноважними, вони схильні збільшувати свої вимоги до державних послуг, які сприяють їхньому добробуту. У підзвітному суспільстві державні послуги, такі як охорона здоров'я та освіта, будуть надаватися органами державної влади, що прагнуть отримати схвалення громадян. У країнах, що розвиваються, існуючий потенціал можна використати шляхом суттєвих структурних політичних та економічних змін. Така трансформація, досягнення масового процвітання вимагає національних перетворень: побудови інститутів, правил, норм, які лежать в основі добре функціонуючого ринку і суспільства. У багатьох випадках це вимагає посилення демократичних підходів та побудови соціальної єдності, яка робить можливими відкриті суспільства. Держава має розвиваючися в умовах сприятливої політики, належного управління та суспільного порядку [3].

Питання дослідження соціального капіталу спирається на методи його вимірювання. Власний методологічний підхід до оцінки соціального капіталу макrorівня для країн світу надає аналітичний центр The Legatum Institute у межах визначення міжнародного Індексу процвітання (The Legatum Prosperity Index). Україна у 2023 р. посіла 74 місце в загальному рейтингу і за минуле десятиліття піднялася в рейтинговій таблиці на 11 позицій. Україна має добрі показники в освіті та соціальному капіталі, але слабку позицію щодо безпеки. Найбільше покращення порівняно з 2013 р. відбулося в напрямі, що визначає соціальний капітал [4]. На рис. 1 наведено ранги України в зазначеному індексі та його субіндексах у 2023 р.

Рис. 1. – Рейтинг України в міжнародному Індексі процвітання відповідно до субіндексів, 2023 р. [4]

Якщо проаналізувати динаміку рангів та оцінки соціального капіталу України та його складових частин у міжнародному Індексі процвітання у 2013 та 2023 рр., бачимо його зростання (табл. 1). В якості складників соціального капіталу методологія пропонує використовувати показники, які характеризують особисті та сімейні відносини, соціальні мережі, міжособистісну довіру, громадянську та соціальну участь та соціальну толерантність. Відповідно до даних, представлених в табл. 1, слід відзначити, що найбільшого прогресу за останнє десятиліття Україна змогла досягти щодо питань соціальної толерантності та міжособистісної довіри.

Таблиця 1

Динаміка рангів та оцінки соціального капіталу України та його складових у міжнародному Індексі процвітання [4]

Субіндекс	2013 р.		2023 р.	
	ранг	оцінка	ранг	оцінка
Соціальний капітал	135	42,4	59	58,6
у т. ч. складники: особисті та сімейні відносини	103	65,9	72	73,9
соціальні мережі	130	52,5	101	64,1
міжособистісна довіра	111	32,1	19	55,9
громадянська та соціальна участь	110	34,4	71	44,8
Соціальна толерантність	159	26,9	84	54,2

Іншим підходом, який може свідчити про умови формування соціального капіталу, є Індекс соціального розвитку – Social Progress Index (SPI), що розглядається як показник соціального й екологічного розвитку країни та не залежить від економічних чинників і демонструє рівень соціального розвитку. Індекс соціального розвитку включає в себе декілька показників, які характеризують основні потреби людини, основи добробуту та можливості [5].

Україна розміщена в Індексі соціального розвитку на 103 позиції з оцінкою 63,26 серед 169 країн світу, що досліджувалися (рис. 2)

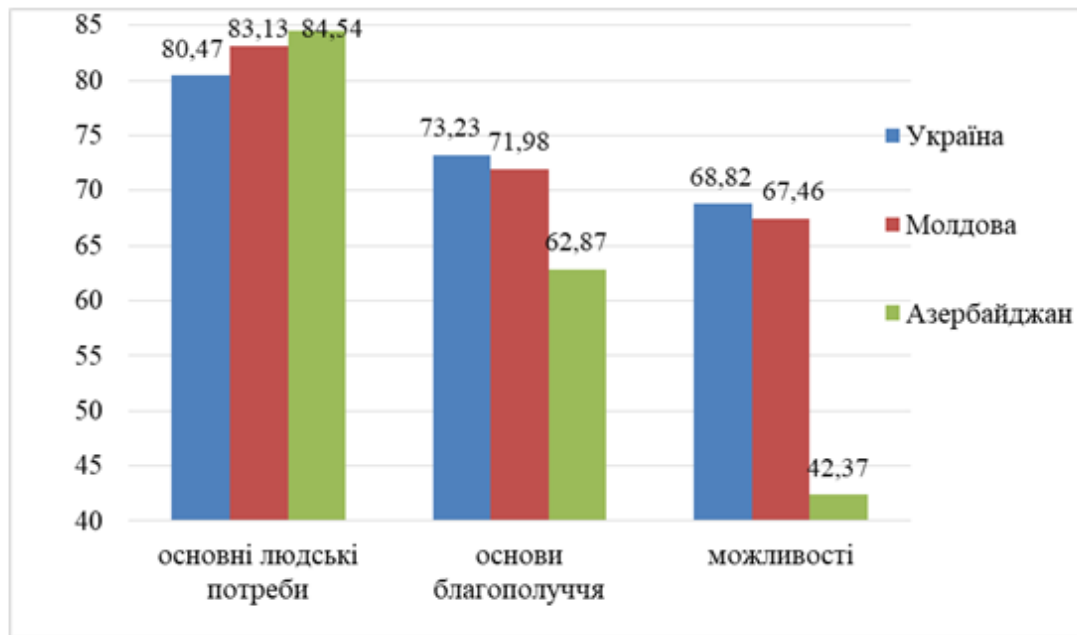

Рис. 2. – Порівняння складових Індексу соціального розвитку України, Молдови та Азербайджану, 2022 рр. [5]

Система показників висвітлює відносні сильні та слабкі сторони країни порівняно з аналогічними країнами з подібним ВВП на душу населення. В цілому, методологія об'єднує 50 соціальних і екологічних показників результатів для розрахунку загальної оцінки країни на основі декількох рівнів, які включають показники здоров'я, безпеки, освіти, технологій, прав тощо. Відповідно до складових Індексу соціального розвитку, у 2022 р. Україна отримала оцінки, які представлено на рис. 3 [6].

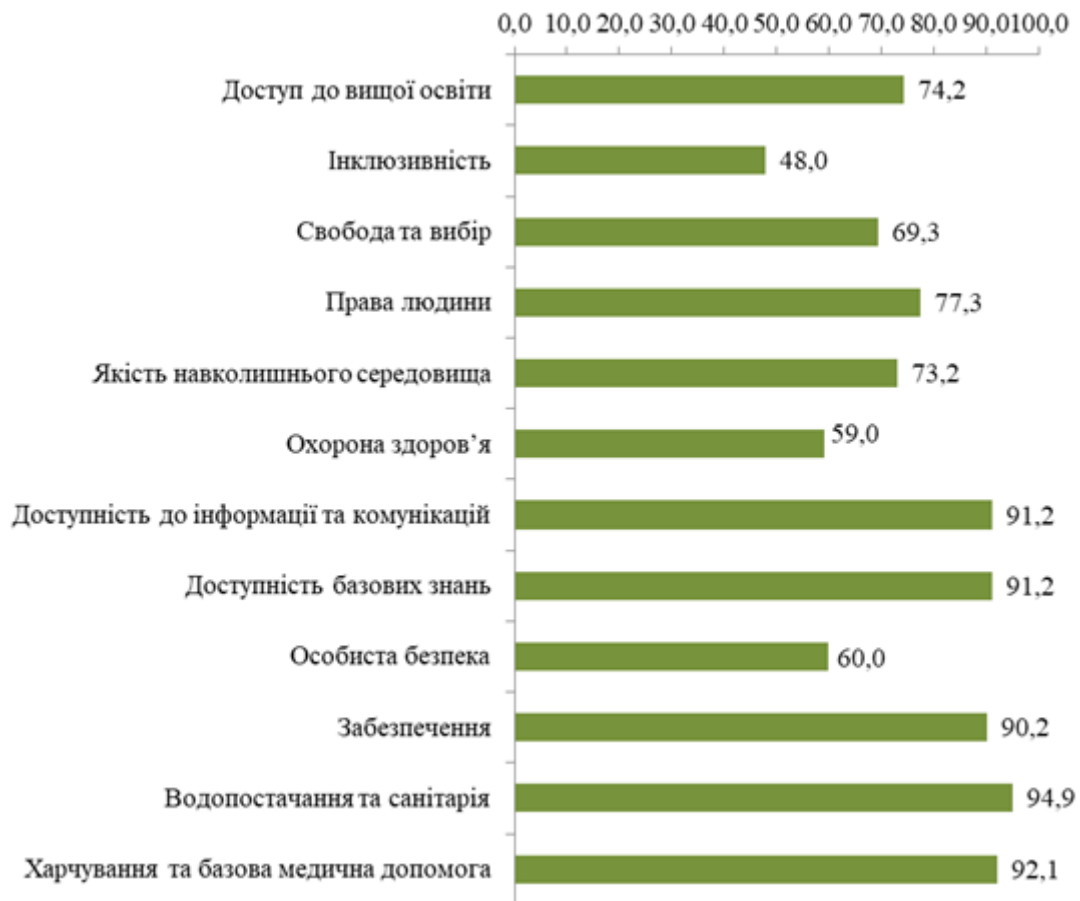

Рис. 3. – Профіль України щодо складових Індексу соціального розвитку, 2022 р. [6]

Ефективне управління соціальними ресурсами в найближчій перспективі спиратиметься на ключовий аспект –вирішення проблем праці в Україні, що передбачатиме потреби в зростанні зайнятості населення; зміну структури зайнятості в наукомістких галузях економіки; підвищення рівня здоров'я населення, освіченості та кваліфікації кадрів; гідну оплату праці.

Виходячи з означеного, доцільним буде використання методологічного підходу щодо визначення показників людського капіталу. Одним із відомих індикаторів, що використовується у світі, є Індекс людського капіталу – Human Capital Index (HCI), який розроблено фахівцями Всесвітнього банку та вперше оприлюднено у 2018 р. з метою активізації покращення показників, які впливають на формування людського капіталу. Людський капітал – важливий компонент економічного зростання, є багатовимірним і накопичується протягом життєвого циклу. Індекс вимірює людський капітал наступного покоління, який визначається як обсяг капіталу, що може накопичити народжена сьогодні дитина, враховуючи ризики, пов'язані з неналежною якістю охорони здоров'я та освіти в країні проживання.

НСІ включає три складники: виживання; очікувана тривалість навчання в школі, скоригована на результати навчання, та стан здоров'я. Індекс людського капіталу демонструє, як різниться вказаний показник, пов'язаний із поєднанням рівня освіти та здоров'я в різних країнах [7]. У таблиці 2 приведено розподіл за статтю для кожного з компонентів НСІ для України.

Таблиця 2
Компоненти Індексу людського капіталу України у 2022 р. [7]

Компоненти	Чоловіки	Жінки	Загалом
Загальний НСІ	0,59	0,68	0,63
Дожиття до 5 років	0,99	0,99	0,99
Очікувані роки навчання в школі	12,8	13,0	12,9
Гармонізовані результати тестів	474	482	478
Шкільні роки, адаптовані до навчання	9,7	10,0	9,9
Рівень виживання дорослих	0.73	0.90	0.81

Загальний рівень людського капіталу показує, що дитина, яка народилася в Україні безпосередньо перед пандемією, коли виросте, буде на 63 % продуктивнішою, ніж могла б бути, враховуючи наявність повної освіти та здоров'я. Це нижче, ніж середній показник для регіону Європи та Центральної Азії (69 %), але вище, ніж середній показник для країн із рівнем доходу нижче середнього (48 %) [7].

Виходячи з аналізу наявних підходів до розуміння та визначення соціального капіталу та чинників його формування та відтворення, слід зазначити, що вбачаються потреби в подальшому зосередженні держави на проблематиці розширення соціальних свобод і можливостей, забезпеченні базових потреб людини та гарантуванні надання послуг у сфері охорони здоров'я, освіти та екологічної безпеки. Забезпечення подальшого економічного розвитку країни пов'язане із необхідністю вдосконалення системи державного управління інноваційним потенціалом соціального капіталу. Для цього необхідно:

- активно підвищувати якість соціального капіталу через розвиток його інноваційної складової;
- розвивати інтелектуальний та творчий потенціал;
- формувати позитивну сприйнятливність до соціальних інновацій;
- підвищувати активність соціального капіталу у соціально-економічній системі;
- залучати моделі державно-приватного партнерства у розвитку інноваційного потенціалу соціального капіталу країни [8];
- задіяти заклади вищої освіти, в яких зосереджено висококваліфіковані науково-педагогічні кадри, здатні розробляти та просувати трансфер передових технологій в економічну сферу;
- адаптуватися до трансформації на ринку праці, що вимагатиме наявності фахівців для залучення у високотехнологічні виробництва та сферу дистанційного надання послуг.

Враховуючи майбутні потреби України в поствоєнній відбудові країни, вирішенні питань створення сучасної інноваційної інфраструктури, промислових та житлових об'єктів, суттєву роль буде відігравати наявна

спроможність накопиченого соціального капіталу до створення соціальних спільнот, громадянської активності та посиленні економічних можливостей суб'єктів господарської діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єлісеєва Л. В. Роль соціального капіталу в економічному розвитку : монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2019. 356 с.
2. Sandal J. U., Yakobchuk V., Lytvynchuk I., Plotnikova M. Institutions for forming social capital in territorial communities. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. № 1(41). P. 67-76.
3. The 2023 Legatum Prosperity Index. The Legatum Institute, 2023. 102 p.
4. The Legatum Prosperity Index. The Legatum Institute, 2023. URL : <https://www.prosperity.com/globe/ukraine>.
5. 2022 Social Progress Index. URL : <https://www.socialprogress.org/global-index-2022overview/>.
6. Ukraine. The Social Progress Imperative, 2022. URL : <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=UKR>.
7. HCI: Country Briefs and Data. World Bank, 2022. URL : <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>.
8. Kruhlov V. V., Tereshchenko D. A. Public-Private Partnership as Tool for Developing Regional Labor Potential. *Science and Innovation*. 2019. № 15 (6). P. 5-13.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

*Левковська Ж. В., аспірантка кафедри бізнес-економіки та адміністрування
Науковий керівник – Самодай В. П., канд. екон. наук, доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Туризм є перспективною галуззю економічного зростання для багатьох країн, у тому числі й для України. Країна має значний культурний ландшафт, різноманітні пам'ятки, включаючи історичні місця, природні чудеса, рекреаційні території тощо. Однак існує багато теоретичних аспектів, які слід враховувати при оцінці економічного потенціалу туризму в Україні.

Одним із ключових аспектів є концепція мультиплікаційних ефектів туризму. Мультиплікаційні ефекти туризму стосуються непрямих економічних вигод, які може отримати індустрія туризму. Наприклад, коли туристи відвідують Україну, вони витрачають гроші на проживання, харчування, транспорт та інші товари та послуги. Ці витрати, у свою чергу, підтримують робочі місця та бізнес у тих галузях, що може створити додаткову економічну активність у місцевій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці українських та зарубіжних дослідників присвячено державній підтримці туристичної галузі, серед яких А. Калугіна [1], А. Голод [2], В. Худавердієва, В. Мерчанський, Н. Чуйко, А. Воронкова [3], І. Смирнов та О. Любіцева [4], І. Дворська [5], К. Родак [6]. Теоретична основа дослідження включає аналіз, синтез та використані дані для обґрунтування економічного потенціалу туризму.

Виклад основного матеріалу. Туризм багатоаспектний феномен, який можна досліджувати з різних точок зору (таблиця 1).

Таблиця 1
Феноменалізм туризму

Складові	Сутність
Економічна	Головний внесок у місцеву та національну економіку. Він генерує дохід від продажу товарів і послуг, створює робочі місця та сприяє економічному зростанню та розвитку.
Екологічна	Має як позитивний, так і негативний вплив на довкілля. Позитивною стороною є сприяння збереженню природи та природних територій. Негативними можуть бути деградація навколишнього середовища та забруднення, особливо в районах з великою кількістю відвідувачів.
Соціальна	Сприяє культурному обміну та взаєморозумінню, соціальній згуртованості та збереженню культурної спадщини. Створює можливості для людей познайомитися з новою культурою, традиціями та способами життя.
Політична	Туризм можна використовувати як інструмент для дипломатії та міжнародних відносин. Також можна використовувати для сприяння соціальному та економічному розвитку, покращенню інфраструктури та розвитку глобальної співпраці.
Психологічна	Туризм надає можливості для особистого зростання та розвитку, а також є релаксом відпочинку від рутини повсякденного життя. Надає можливості для соціальної взаємодії, культурного занурення та особистих роздумів.

Загалом, перспективи туризму різноманітні та багатогранні. Розуміння цих перспектив є важливим для реалізації потенціалу туризму, що приносить користь місцевим громадам, навколишньому середовищу та економіці в цілому.

Розвиток туристичної галузі в Україні є перспективно-позитивним напрямом, незважаючи на виклики, з якими вона зіштовхується. Країна має багату культурну спадщину, різноманітні ландшафти та кілька об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які можуть привабити більше туристів з усього світу. Крім того, Україна є відносно доступною в порівнянні з іншими європейськими напрямками, що робить її привабливим варіантом для мандрівників з обмеженим бюджетом.

Український уряд вжив заходів для просування туристичного напрямку та залучення більше інвестицій у галузь. Він розробив нові туристичні маршрути, покращив транспортну інфраструктуру та надав податкові пільги підприємствам, які працюють у туристичному секторі. Уряд також планує розвивати туристичні ринки, такі як медичний та оздоровчий, екологічний, культурно-історичний туризм. COVID-2019 та військовий конфлікт 2022 року стали чинниками серйозних зменшень туристичних потоків, що, в свою чергу, спонукало до зменшення фінансових надходжень до бюджету нашої країни [7].

Найближчим часом потрібно подумати та створити програми турів, які можна буде пропонувати іноземним туристам після завершення війни. Поряд з традиційними турами, вже розробленими раніше, матимуть попит й ті, що включатимуть населені пункти, які зазнали значної військової агресії.

На цих територіях з'являться екскурсійні майданчики нових військово-туристичних маршрутів. Туристам з інших країн, цікаво було б дізнатися про хоробрий український народ, більше дізнаватись про його історію та культуру. Тому варто створити комплексний тур та знайомити іноземних туристів з Україною [8].

Іншим важливим теоретичним аспектом, який слід розглянути, є роль інфраструктури в підтримці туризму. Інфраструктура стосується фізичних та організаційних структур, які підтримують економічну діяльність, включаючи транспортні системи, мережі зв'язку та громадські послуги. За останні роки Україна зробила значні інвестиції в інфраструктуру, що може допомогти залучити більше туристів до країни. Наприклад, покращене транспортне сполучення та кращі комунікаційні мережі можуть полегшити туристам подорож до України та ознайомлення з її численними пам'ятками.

Крім того, концепція витоку туристів є важливим теоретичним міркуванням. Втрата коштів від туризму означає суму грошей, яка залишає місцеву економіку та витікає з країни в результаті туризму. Наприклад, якщо туристи витрачають гроші на товари та послуги, які імпортуються в Україну, це може призвести до витоку грошей з країни та зниження економічного впливу туризму. Щоб мінімізувати цей процес, важливо заохочувати розвиток місцевої промисловості, яка може надавати товари та послуги туристам, а не покладатися на імпортні продукти, важливо досліджувати туристичний потенціал, який має зараз держава і він є важливим для розвитку туризму в Україні. Сталий туризм відноситься до туризму, який є екологічно, соціально та економічно стійким у довгостроковій перспективі. Це вимагає ретельного управління туристичною діяльністю, щоб гарантувати, що вона не матиме негативного впливу на довкілля та економічний розвиток. Сприяючи розвитку сталого туризму, Україна може максимізувати економічний потенціал туризму, водночас захищаючи свої природні та культурні ресурси для майбутніх поколінь.

Туризм відіграє важливу роль в економіці України, сприяючи створенню нових робочих місць та стимулюючи економічне зростання.

Доцільно навести основні економічні статистичні дані, пов'язані з туризмом в Україні:

Внесок у ВВП: у 2019 році прямий внесок сектору подорожей і туризму у ВВП України становив 3,3 %, за даними Всесвітньої ради з подорожей і туризму. Якщо врахувати непрямий внесок сектора (наприклад, ланцюг поставок та інвестиційні витрати), загальний внесок у ВВП склав 7,8 %.

Зайнятість. Сектор подорожей і туризму в Україні забезпечує значну кількість робочих місць. У 2019 році сектор безпосередньо підтримував 459 000 робочих місць, що становило 1,7 % від загальної зайнятості. З урахуванням непрямих робочих місць у цьому секторі було створено 1,2 мільйона робочих місць, що становило 4,5 % від загальної зайнятості [9].

Надходження від міжнародного туризму: за даними Всесвітньої туристичної організації ООН UNWTO, у 2020 році міжнародний туризм значно зменшився через світову пандемію COVID-19, і Україна не стала винятком. Згідно з офіційною статистикою, в Україні кількість міжнародних туристичних прибутків скоротилася на 66,6 % порівняно з 2019 роком.

Загалом в 2020 році в Україну прибуло 6,06 мільйонів міжнародних туристів, що є найнижчим показником за останні декілька років. Також в 2020 році загальний прибуток від міжнародного туризму склав 1,4 мільярда доларів, що на 55 % менше, ніж у 2019 році [9].

Туризм є важливим сектором економіки, який приносить значні вигоди для країн і регіонів, які залежать від нього. Економічна ефективність означає оптимальне використання ресурсного для отримання максимального результату з мінімальними затратами. У випадку з туризмом економічна ефективність досягається тоді, коли сектор створює максимально можливі економічні вигоди для місця призначення, мінімізуючи будь-які негативні наслідки.

Існує кілька способів, якими туризм може сприяти економічній ефективності:

1. Створення робочих місць: туризм створює робочі місця в різних секторах, таких як готельний та ресторанний бізнес, транспорт і роздрібна торгівля. Ці робочі місця створюють можливості працевлаштування для місцевих жителів, зменшуючи безробіття та бідність. У свою чергу, це впливає на підвищення доходів і покращення рівня життя.

2. Валютні надходження: туризм генерує валютні надходження за рахунок витрат відвідувачів. Ці доходи можуть бути використані для фінансування імпорту, скорочення дефіциту торгівлі та зміцнення валюти.

3. Диверсифікація економіки: туризм може допомогти диверсифікувати економіку шляхом створення нових галузей і можливостей. Це зменшує залежність від традиційних галузей і створює більш стабільне економічне зростання.

4. Розвиток інфраструктури: туризм може стимулювати розвиток інфраструктури, наприклад, будівництво аеропортів, доріг і готелів. Це не тільки підтримує індустрію туризму, але й приносить користь іншим секторам, таким як транспорт і будівництво.

5. Поліпшення регіонального розвитку: туризм може допомогти поширити економічні вигоди на регіони за межами великих міст, створюючи більш збалансоване економічне зростання.

Проте економічна ефективність може бути досягнута лише за умови оптимізації управління туризмом. Неконтрольоване зростання туризму може призвести до негативних наслідків, таких як погіршення навколишнього середовища. Тому важливо впроваджувати політику та правила, які збалансовують економічне зростання та стійкість. Туризм може значно сприяти економічній ефективності, якщо ним оптимізувати управління галуззю. Він створює робочі місця, генерує надходження в іноземній валюті, диверсифікує економіку, стимулює розвиток інфраструктури та покращує регіональний розвиток. Однак важливо доцільно використовувати туристичний потенціал, щоб розвиток туризму був сталим і не мав негативного впливу на навколишнє середовище, місцеві громади та економіку в цілому.

Один із способів забезпечення сталого туризму – зосередитися на якості, а не на кількості. Замість того, щоб намагатися залучити якомога більше туристів, напрямки можуть зосередитися на розробці туристичного продукту і досвіду, які обслуговують певні типи мандрівників. Наприклад, місце призначення може визначити стійкий туристичний продукт, який зосереджується на екотуризмі або культурному туризмі. Такий підхід може допомогти зменшити негативні наслідки масового туризму та забезпечити більш рівномірний розподіл економічних вигод по території призначення.

Ще одним важливим фактором досягнення економічної ефективності в туризмі є залучення місцевих громад до розвитку туризму. Слід проводити консультації з місцевими громадами та залучати їх до процесу прийняття

рішень, щоб забезпечити врахування їхніх інтересів. Це може допомогти створити підтримку для туризму та забезпечити більш справедливий розподіл економічних вигод. Інноваційні технології можуть відігравати важливу роль у досягненні економічної ефективності в туризмі. Цифрові платформи та інструменти можуть допомогти підвищити ефективність туристичних операцій, маркетингу та дистрибуції. Наприклад, системи онлайн-бронювання можуть допомогти спростити процес бронювання та зменшити витрати як для туристів, так і для туристичних компаній.

Окрім вищезгаданих стратегій, існують інші способи підвищення економічної ефективності туризму. Один із них – популяризація практик відповідального туризму. Це передбачає заохочення туристів до відповідальних дій під час подорожей, таких як повага до місцевої культури, мінімізація відходів і підтримка місцевого бізнесу. Відповідальний туризм може допомогти зменшити негативний вплив туризму та забезпечити більш справедливий розподіл економічних вигод.

Іншим способом підвищення економічної ефективності є заохочення інновацій та підприємництва в туристичному секторі. Це може допомогти створити нові туристичні продукти та використовувати досвід, які відповідають мінливим потребам і вподобанням мандрівників. Економічна ефективність є важливою метою розвитку туризму. Щоб досягти цього, напрямки повинні зосереджуватися на сталих дистанціях розвитку туризму із залученням місцевих громад до планування туристичної діяльності та використовувати державно-приватне партнерство та технології для підвищення ефективності. Завдяки цьому туризм може отримати значні економічні вигоди, мінімізуючи негативні наслідки та забезпечуючи більш справедливий розподіл доходів.

Висновки. Підсумовуючи, економічний потенціал туризму в Україні, на багато теоретичних аспектів, які слід враховувати при використанні цього потенціалу. Розуміючи такі поняття, як мультиплікаційний ефект туризму, інфраструктура, витік туризму та сталий розвиток туризму, Україна може розвивати ефективну та стійку індустрію туризму, яка принесе користь як економіці, так і навколишньому середовищу.

Перспективи для туристичної індустрії в Україні є багатообіцяючими, і за наявності правильних інвестицій та політики вона має можливість вкласти значний внесок в економіку країни. Стратегічною метою розвитку туризму в Україні є позиціонування країни як привабливого та конкурентоспроможного туристичного напрямку як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Український уряд визначив туризм як ключову сферу економічного зростання та створення робочих місць і розробив комплексну стратегію підтримки розвитку туристичної галузі.

Основними завданнями стратегії розвитку туризму в Україні є покращення інфраструктури та туристичних об'єктів, популяризація унікальної культурної та природної спадщини країни, підвищення якості туристичних послуг та асортименту туристичних продуктів. Стратегія також спрямована на підвищення іміджу України як безпечного, гостинного та привітного місця для відвідувачів з усього світу.

Для досягнення цих цілей український уряд інвестує в ряд ініціатив, таких як покращення транспортного сполучення та збільшення доступності варіантів розміщення, а також підтримує розвиток нових туристичних продуктів і досвіду. Уряд також тісно співпрацює із зацікавленими сторонами приватного сектору, включаючи туроператорів, туристичні

агенції та постачальників послуг гостинності, щоб забезпечити конкурентоспроможність і стабільність туристичної галузі в Україні. Загалом, стратегічною метою розвитку туризму в Україні є створення яскравої та динамічної індустрії туризму, яка підтримує економічне зростання, створення робочих місць та культурний обмін, а також захищає унікальну природну та культурну спадщину країни для майбутніх поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калугіна А. О. Туристично-рекреаційний потенціал донецького краю після воєнного конфлікту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу», 15-17 жовтня 2015 року. Тернопіль: ТНТУ, 2015. С. 192–193.
2. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
3. Худавердієва В., Мерчанський В., Чуйко Н., Воронкова А. Стратегія економічної адаптації туристично-рекреаційної сфери України до міжнародного туристичного ринку. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2022. № 6(2).
4. Смирнов І., Любіцева О. Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. № 3(2). 2020. С. 196-208.
5. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Інтернет-видання «Liga.net». 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (дата звернення: 28.02.2023).
6. Родак К. Як виглядає туризм під час війни. Інтернет-видання «Zaxid.net». 12 травня 2022 р. URL: https://zaxid.net /statti_tag50974 (дата звернення: 28.02.2023).
7. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект» (м. Чернівці, 5 травня 2022 р.). Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337-341.
8. Аніпко Н., Андрусак Н. Зацікавленість іноземних туристів Україною: особливості післявоєнного туризму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект» (м. Чернівці, 5 травня 2022 р.). Чернівці: Технодрук, 2022. С. 323-326.
9. Всесвітня туристична організація ООН (ЮНВТО). Офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 01.03.2023).

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ДИНАМІКУ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ: ФАКТИЧНИЙ СТАН ТА ПРОГНОЗИ

Чубін Т. К., канд. екон. наук

Відокремлений структурний підрозділ

«Смілянський технологічний фаховий коледж

Національного університету харчових технологій»

При плануванні державного бюджету України необхідною передумовою є дотримання принципу його збалансованості. Згідно з принципом збалансованості витратна частина бюджету має відповідати його доходній частині за рік, що в реальних умовах далеко не завжди вдається досягти. Відповідно, дисбаланс призводить до від'ємного чи позитивного сальдо бюджету, що потребує врегулювання. Особливого значення таке

врегулювання набуває за умов кризових явищ в економіці країни, в умовах надзвичайного зростання бюджетних витрат на фоні падіння доходної частини.

Дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [1].

Наразі бюджетний дефіцит не є надзвичайним явищем і може періодично виникати майже в кожній країні незалежно від ступеня її розвитку. Проблемаю дане явище стає за умов, коли воно набуває хронічного характеру, або розмір дефіциту перевищує 5 % від валового внутрішнього продукту (ВВП).

Фактори, що призводять до бюджетного дефіциту, можна поділити на чотири групи (рис. 1). Перша і друга група представляють фактори неекономічних чинників. Третя група містить причини, що пов'язані з кризовими явищами в економіці країни. Четверта група включає чинники політичного характеру [2].

Починаючи з 1992 року (за винятком 2000 р. та 2002 р., в яких спостерігався профіцит) державний бюджет України характеризувався хронічним дефіцитом і був викликаний переважно причинами економічного характеру. Проте сьогодні розмір дефіциту переважно визначається умовами воєнного часу у зв'язку з реалізацією військового конфлікту з лютого 2022 року.

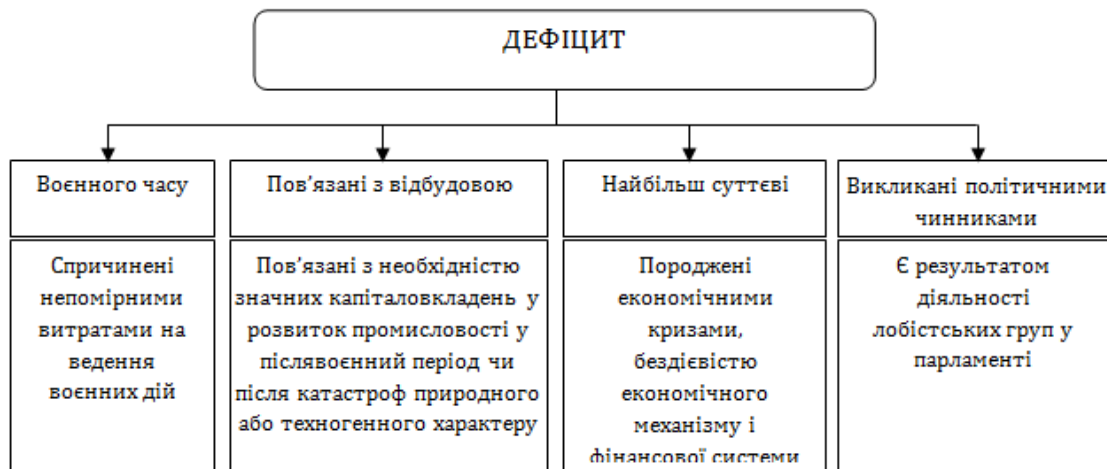

Рис. 1. – Фактори дефіциту бюджету

Згідно з прогнозом Capital Times за базовим сценарієм економіка України за підсумками 2022 р. мала скоротитися на 31 %, з подальшим відновленням на 2,9 % у 2023 р. та ростом на 6,0 % у 2024 р. Номінальний ВВП мав становити 151 млрд доларів (4840 млрд грн) у 2022 р. Прогнозом передбачено зниження номінального ВВП у валюті до 144 млрд доларів (проте зростання до 5900 млрд грн) у 2023 р. через перегляд офіційного валютного курсу гривні. У підсумку, за 2022 рік дефіцит бюджету повинен був досягти 720 млрд грн (або 19,7 млрд доларів), що складало б 13 % ВВП України [3].

Проте дані Національного банку України (НБУ) відображають дещо інші показники (табл. 1). За оцінками НБУ в 2022 р. дефіцит бюджету склав 1395,4 млрд грн (28,9 % від ВВП) проти 197,9 млрд грн (3,6 % від ВВП) в 2021

році. Таким чином бюджетний дефіцит зріс в 7 разів. Номінальний ВВП склав 4825 млрд грн. Таким чином, прогноз виявився досить оптимістичним порівняно з реальним станом бюджету [4].

Таблиця 1
Основні параметри Державного бюджету*, млрд грн

Показник	2021	2022*	2023
			Закон
Доходи	1296,9	1306,7	1329,3
річна зміна, %	20,5	0,8	1,7
% ВВП	23,8	27,1	21,2
Видатки	1490,3	2705,4	2580,7
річна зміна, %	15,7	81,5	-4,6
% ВВП	27,3	56,1	41,1
Кредитування	4,5	-3,3	45,1
Сальдо (- дефіцит)	-197,9	-1395,4	-1296,5
% ВВП	-3,6	-28,9	-20,6

*Доходи та дефіцит 2022-2023 років – без урахування грантів. ВВП 2022 рік – оцінка НБУ [4].

Під час війни збільшилася частка видатків бюджету у ВВП через десятикратне збільшення військових витрат та падіння ВВП на третину; її оцінюють у 56,1 % від ВВП.

Війна внесла свої корективи: податкові надходження у 2022 році знизились, проте уряд почав додавати до доходів бюджету великі обсяги грантової допомоги.

Відповідно, за даними Міністерства фінансів України доходи бюджету склали 1787,7 млрд. грн. (що на 37,8 % більше порівняно з 2021 роком), враховуючи офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ в розмірі 481,1 млрд. грн. Значно знизились податкові надходження порівняно з 2021 роком, в тому числі по податку на прибуток підприємств – на 20,8 %, по акцизному податку з вироблених в Україні підакцизних товарів – на 26,7 %, по акцизному податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів – на 47,7 %, по податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів – на 33,5 %. На противагу зросли надходження по податку на доходи фізичних осіб (на 7,9 %), по рентній платі за користування надрами загальнодержавного значення (на 7,2 %), по податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (на 37,3 %) [5].

В 2022 році порівняно з 2021 роком видатки Державного бюджету України зросли на 81,4 % і склали 2705,7 млрд грн. (табл. 2).

Таблиця 2
Видатки Державного бюджету України у 2022 році

Статті видатків	Факт, млрд грн	Структура, %	Темпи росту до 2021 року, %
Всього видатків, у тому числі:	2705,7	100	181,4
Загальнодержавні функції (без урахування видатків на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами)	44,1	1,63	86,4
Обслуговування боргу та виплати за державними деривативами	157,9	5,84	101,4
Оборона	1143,2	42,25	896,4
Громадський порядок, безпека та судова влада	443,3	16,38	254,2
Економічна діяльність	95,4	3,53	52,6
Охорона навколишнього природного середовища	4,7	0,17	57,5
Житлово-комунальне господарство	0,5	0,02	322,2
Охорона здоров'я	184,3	6,81	107,7
Духовний та фізичний розвиток	11,1	0,41	69,2
Освіта	58,5	2,16	91,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	426,0	15,74	125,6
Міжбюджетні трансферти	136,8	5,06	67,5

Найбільше (майже в 9 разів) зросли видатки на оборону, що склали 42,25 % у структурі видатків. Також значне зростання відбулось у витратах на громадський порядок, безпеку і судову владу (в 2,5 рази), на житлово-комунальне господарство (в 3,2 рази), що також пов'язано з військовими діями. Зростання видатків за вказаними напрямками стало можливим за рахунок зниження видатків на охорону навколишнього природного середовища (на 42,5 %), на духовний та фізичний розвиток (на 30,8 %), на освіту (на 8,4 %). В першу чергу, в структурі видатків зменшились капітальні видатки на 34,2 % і склали 88,4 млрд грн або 3,27 % [5].

У зв'язку з військовою агресією уряд був змушений призупинити на 2022 рік законодавчо встановлені обмеження на верхню межу дефіциту (у розмірі 3 % прогнозного номінального обсягу ВВП) та сформувати державний бюджет із граничним обсягом дефіциту державного бюджету у сумі 1497,2 млрд грн, або 31,7 % прогнозного обсягу ВВП.

Протягом року, з урахуванням фінансування нагальних потреб, які виникли в результаті війни, цей показник постійно переглядався і становив 1536,6 млрд гривень.

Фактично, державний бюджет у 2022 році виконано з дефіцитом у сумі 914,9 млрд гривень (з урахуванням грантів), що становить 59,5 % річного планового показника зі змінами, та відповідає 18,6 % очікуваного обсягу ВВП.

Основним джерелом отримання фінансових ресурсів, необхідних для фінансування державного бюджету у 2022 році, були державні внутрішні та зовнішні запозичення.

У цілому за 2022 рік державних запозичень здійснено на суму 1309,1 млрд гривень [5].

При формуванні Державного бюджету України на 2023 рік виходили з умов невизначеності з огляду на ризики. Також передбачено можливий перегляд його параметрів протягом року. Затверджений Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» дефіцит заплановано менший порівняно з фактичним рівнем 2022 року (у номінальному виразі 1296,5 млрд. грн. та 20,6 % до ВВП) [4].

В умовах підвищених ризиків будь-який параметр бюджету може корегуватись. Серед основних ризиків – недоодержання планових податкових надходжень через втрати економіки, що пов'язані з дефіцитом електроенергії. Також в бюджеті передбачено отримання зовнішнього фінансування, проте необхідно враховувати ймовірність неритмічності в її надходженні

Дефіцит Державного бюджету в 2023 році запланований нижче, ніж фактичне значення 2022 року (без урахування грантів у доходах) і має знизитись до 20,6 % ВВП з майже 26 % ВВП у 2022 році (без урахування грантів у доходах).

У 2023 році уряд прогнозує незначний приріст доходної частини Державного бюджету (на 1,73 %), а також скорочення видаткової частини порівняно з 2022 роком на 4,61 %, що демонструє наміри уряду щодо зміцнення фіскальної дисципліни в умовах воєнного часу. Такі дії направлені на підтримку макроекономічної стабільності, зменшення ризиків стійкості державних фінансів, формування позитивного сприйняття міжнародними партнерами України як відповідального партнера.

Проте плановий бюджетний дефіцит є значним (20,3 % від ВВП). Якщо зважати на нестачу електроенергії, то існує ймовірність його розширення. Адже зрозуміло, що проблеми з постачанням електроенергії суттєво впливатимуть на економічні показники діяльності підприємств, які і так працюють в надскладних умовах. А це, в свою чергу, знизить базу оподаткування, а отже, і податкові надходження до бюджету.

За прогнозами Capital Times активна фаза війни має закінчитись у II кварталі 2023 року. Вже за підсумками 2024 р. номінальний ВВП України може вийти на рівень у 160 млрд. доларів (7200 млрд грн) за рахунок залучення зовнішніх прямих інвестицій у перезапуск національної економіки, що має компенсувати непрямі втрати від сільськогосподарського, металургійного, добувного секторів. На довоєнний рівень економіка України вийде не раніше 2026 р. за умови відсутності нової ескалації на війні [3].

Висновок. Події 2022 року внесли свої корективи на виконання бюджету, а також змусили зробити перерозподіл коштів бюджету протягом бюджетного року: майже десятикратне зростання витрат на обороноздатність, а також суттєве збільшення видатків на соціальну підтримку населення. Непередбачене зростання державних видатків призвело до надзвичайного росту бюджетного дефіциту, що сягнув 28,9 %

від ВВП. Покриття бюджетного дефіциту відбувалось переважно за рахунок державних внутрішніх та зовнішніх запозичень. Виконання Державного бюджету України в 2023 році здійснюється в надскладних умовах війни, проте уряд планує контролювати розмір бюджетного дефіциту на рівні 20,6 %).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.10.2010 р. № 2456-VI : станом на 01.04.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Колісник О. Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління. *Економіка та держава*. 2014. № 6. С. 26–32. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2014/7.pdf (дата звернення: 15.03.2023).
3. Макроекономічне дослідження. Україна 2022/2024. Жовтень 2022. *Capital Times*. URL: https://www.capital-times.com/wp-content/uploads/2022/12/CT_Ukraine-Macro.pdf (дата звернення: 16.03.2023).
4. Інфляційний звіт. Січень 2023 року. *Національний банк України*. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/IR_2023-Q1.pdf (дата звернення: 16.03.2023).
5. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 (дата звернення: 17.03.2023).

ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Щирба Ю. Ю.

Науковий керівник – Бутинська Р. Я.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Воєнний стан – це особливий правовий режим, який може впроваджуватись на певних територіальних одиницях держави, або ж охоплювати усю її територію. Відповідно до статті 64 Конституції України в умовах воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження щодо прав і свобод громадян. [1]

24 лютого 2022 року Президентом України у зв'язку із вторгненням військ російської федерації на територію України підписано Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Відповідно до нього воєнний стан запроваджується з 05:30 24.02.2022 року. На період дії воєнного стану: уряд має право впроваджувати певні обмеження, а суспільні відносини можуть регулюватись із окремими нюансами та особливостями. [2]

Щодо трудових правовідносин, то за цей відносно невеликий проміжок часу значно зросла законодавча активність у регулюванні трудових відносин.

Першим законом, прийнятим у цей період, став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року №2136-IX [4]. Наступним став Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21 квітня 2022 року №2220-IX [5]. 12 травня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» №2253-IX [6].

В умовах воєнного стану в чинному законодавстві України з'явилися нові терміни – «оптимізація трудових відносин», «спрощення регулювання трудових відносин», запроваджені відповідними законами України, а саме Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 року №2352-IX [7] та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових правовідносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року №5371[8]. Реформування трудового законодавства України в умовах воєнного стану продовжує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання деяких нестандартних форм зайнятості» від 18 липня 2022 року №5161.

Аналіз зазначених законодавчих актів дозволяє виокремити декілька основних тенденцій розвитку трудового права та напрямів реформування трудового законодавства в умовах воєнного часу. Першою такою тенденцією є встановлення певних обмежень і особливостей організації трудових відносин із додержанням мінімальних трудових гарантій. Ідеться про норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року [4], які в основному стосуються регламентації індивідуальних трудових відносин, а, відповідно, і здійснення індивідуальних трудових прав та виконання кореспондуючих ним трудових обов'язків. Встановлені зазначеним Законом обмеження трудових прав ґрунтуються на нормах статей 43-44 Конституції України [1]. Водночас цим Законом не тільки встановлені обмеження та особливості організації трудових відносин, а й передбачені певні мінімальні трудові гарантії, що стосуються, в основному, індивідуальних трудових прав. Звертає також на себе увагу застосування у різних статтях Закону формулювань «можливість зупинення...», «може встановлюватися...», «може укласти...», «має право...», «може розірвати...» тощо, що свідчить про диспозитивність відповідних норм, якими передбачені окремі обмеження та особливості організації трудових відносин в умовах воєнного стану, а відтак й реалізації індивідуальних і колективних трудових прав.

Підсумовуючи вищесказане, ми можемо з впевненістю сказати, що трудове законодавство на період воєнного стану зазнало багато змін. Не минули зніми і Кодекс законів про працю. Всі нововведення, чітко підкреслила, експертка у трудовому законодавстві – Ганна Лисенко.

У своїй публікації вона зазначила 11 змін у законодавстві, які діятимуть і після закінчення воєнного стану.

Ст. 2 КЗпП – заборона дискримінації кандидатів на посаду

Роботодавець не може необґрунтовано відмовляти у прийнятті на роботу без будь-яких мотивів, що не стосуються кваліфікації чи професійних якостей. Кандидат може вимагати письмову відповідь від роботодавця про причину такої відмови та оскаржити її до суду.

Ст. 2-2 КЗпП – заборона мобінгу на роботі

Працівників можна ознайомлювати з наказами онлайн

Статтею 29 КЗпП передбачено використання на підприємстві електронного кадрового документообігу. Ознайомлення працівників з наказами, повідомленнями, іншими документами допускається шляхом

застосування електронної пошти, месенджерів або через програму, якщо про це підпис домовлено з працівником.

4. Новий вид трудового договору з індивідуальними умовами праці

Статтею 49-5 глави III-Б КЗпП запроваджено спрощений режим регулювання трудових відносин, за яким роботодавець і працівник можуть домовитись про інший порядок оплати праці, відпустки, режим роботи тощо.

5. Договір з нефіксованим робочим часом – трудовий фриланс

Статтею 21-1 КЗпП передбачено ще один вид трудового договору, який можна назвати трудовим фрилансом – трудовий договір з нефіксованим робочим часом. У цьому разі працівник отримує заробітну плату за фактично виконану роботу, яка може бути непостійною.

6. У разі переведення працівника на інше підприємство обов'язково виплачується компенсація за дні невикористаної відпустки

Виключено частину третю ст. 83 КЗпП, яка давала право працівнику в разі переведення обирати: чи переносити невикористані дні відпустки на нове підприємство, чи отримати компенсацію за дні невикористаної відпустки.

7. Спадкоємці можуть отримати у спадок грошову компенсацію за дні невикористаної відпустки

Частину шосту ст. 83 КЗпП викладено в новій редакції: у разі смерті працівника грошова компенсація за не використані ним дні щорічних відпусток виплачується членам сім'ї такого працівника, а в разі їх відсутності входить до складу спадщини.

8. Новий обов'язок роботодавця в разі звільнення працівника

У новій редакції викладено ст. 47 КЗпП, згідно з якою роботодавець у разі звільнення працівника зобов'язаний:

- видати працівникові копію наказу (розпорядження) про звільнення;
- видати письмове повідомлення про нараховані та виплачені йому суми при звільненні (ст. 116 КЗпП);
- на вимогу працівника внести належні записи про звільнення до трудової книжки, що зберігається у працівника.

9. Якщо роботодавець не виплатив зарплату під час звільнення, середній заробіток можна стягнути лише за 6 місяців після звільнення

До ст. 117 КЗпП внесено зміни, згідно з якими в разі невиплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум роботодавець повинен виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців.

10. Нові підстави для звільнення

- п. 8-1 ст. 36 КЗпП – звільнення працівника в разі смерті роботодавця – фізичної особи, визнання його безвісно відсутнім чи померлим;
- п. 8-3 ст. 36 КЗпП – звільнення за відсутність працівника на роботі більше 4 місяців;
- п. 6 ст. 41 КЗпП – звільнення з ініціативи роботодавця через відсутність роботи;
- частина сьома ст. 49-2 КЗпП – вивільнення працівників згідно з п. 6. ст. 41 КЗпП у зв'язку з неможливістю забезпечення їх роботою;
- п. 8 ст. 36 КЗпП – підстави, передбачені трудовим договором з нефіксованим робочим часом, контрактом.

11. Зменшено строк для звернення до суду про стягнення заробітної плати

У ст. 233 КЗпП змінено строк для подання працівником позову до суду про стягнення заборгованості із зарплати або інших невиплачених коштів (компенсації за невикористані дні щорічної відпустки, премії, бонусів тощо).

Отже, ми можемо зробити такий висновок, що основним завданням сучасного трудового права в умовах воєнного стану, як і за мирних часів, залишається розробка ефективного галузевого механізму забезпечення трудових прав, свобод та інтересів працівників і роботодавців. Ідеться як про належне закріплення переліку основних трудових прав працівника і роботодавця на законодавчому рівні відповідно до міжнародних і європейських стандартів, так і гарантій їх реалізації, форм, способів і засобів охорони та захисту.

Акцентовано увагу на тому, що при прийнятті нових законів, внесенні змін і доповнень до чинних актів в умовах воєнного стану законодавчий підхід до регулювання індивідуальних і колективних трудових відносин має залишатися незмінним і бути спрямованим на збереження трудового права як окремої галузі права з її самостійним галузевим юридичним механізмом – предметом, методом, принципами правового регулювання, системою галузі, її джерелами і функціями

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Конституція України, Конституція, Закон. №254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради, 1996, №30, ст. 141.
2. УКАЗ Президента України Про введення воєнного стану в Україні Указ затверджено Законом України від 24 лютого 2022 року N 2102-IX.
3. Кодекс законів про працю України Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375}.
4. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року No2136-IX.
5. Закон України « Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21 квітня 2022 року No2220-IX.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» від 12 травня 2022 року No2253-IX.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 року No2352-IX.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року No5371.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: КОМПЛЕКСНІСТЬ ТА СИСТЕМНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

*Худавердієва В. А., канд. екон. наук, доцент
Державний біотехнологічний університет*

Соціальні системи покликані забезпечувати благополучне співіснування найбільшого числа членів суспільства. Швидко мінливі соціально-економічні умови сучасного світу ставлять перед державною

службою нові цілі та завдання, неспівставні за своїми масштабами, складністю та комплексністю із завданнями держави у ХХ або, тим більше, у ХІХ столітті [1-2]. Для того, щоб дати гідну відповідь на ці виклики, органи державної влади та державні службовці змушені не лише переглядати звичні, традиційні методи управління, а й постійно підвищувати ефективність своєї діяльності. Об'єктивна форма державного управління має різноманітні прояви, які у сумі дають об'єктивно-об'ємне уявлення про результати управління та його ефективність. Але для того, щоб визначити результат управління та оцінити отриманий ефект, потрібні відповідні критерії, показники та індикатори.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності впровадження та визначення основних положень та принципів методики оцінки ефективності і результативності державного управління, які вимагає актуальність проблеми реформування публічного управління в Україні.

Соціальне управління повною мірою відповідає ознакам та особливостям управління взагалі. Однак як явище, властиве винятково соціальним системам, характеризується і власними особливостями, які досить вдало описані в науковій літературі. Соціальне управління наділяється такими рисами [3]:

– соціальне управління є лише там, де проявляється спільна діяльність людей, тобто управління організовує людей саме для спільної діяльності у певні колективи;

– соціальне управління своїм головним призначенням має впорядковуючий вплив на учасників спільної діяльності, що надає взаємодії людей організованість;

– соціальне управління має в якості головного об'єкта впливу поведінку (дії) учасників спільної діяльності, тобто представляє собою керівництво поведінкою людей;

– соціальне управління досягає своїх цілей у рамках суспільних зв'язків, що є, по суті, управлінськими відносинами;

– соціальне управління базується на певній субпідлеглості свобод людей – учасників управлінських відносин. Звідси – владність соціального управління, яка означає, що суб'єкт управління формує і реалізує «панівну волю», а об'єкт підпорядковується їй;

– соціальне управління потребує особливого механізму його реалізації, який уособлює суб'єкти управління. У ролі таких виступають певні групи громадян, організаційно створені у вигляді відповідних органів управління. Таким чином, соціальне управління – це виникає між людьми, об'єднаними в соціум владні взаємовідносини, спрямовані на коригування поведінки керованих суб'єктів (у сукупності являють собою об'єкт управління) керуючими суб'єктами (виступають у вигляді органів управління). Слід зазначити, що соціальне управління в цілому пов'язане з поняттям адміністрації, адміністрування. Адміністрування (тобто управління, розпорядження, завідування в найширшому значенні цього слова) здійснюється при всіх можливих варіантах соціального управління, пов'язаних з формуванням спеціалізованого керуючого органу – адміністрації, – чи то державне чи внутрішньо організаційне управління. Говорячи про адміністративну владу, ми, як правило, розуміємо не тільки владу виконавчу, але також і місцеву, і владу роботодавця по відношенню до працівників, і владу лідера політичної партії по відношенню до її членів [4-8].

Державне управління – центральний, але не єдиний вид соціального управління. Крім державного, соціальне управління може здійснюватися у вигляді управління сімейного – на рівні кожної окремої сім'ї, групового (колективного) – на рівні трудового колективу, комерційної організації, громадського об'єднання тощо, нарешті, місцевого самоврядування – лише на рівні кожної територіального об'єднання (громади). Державне управління нерозривно пов'язане з функціями та ознаками держави. Так, державне управління характеризується територіальністю, тобто ознакою правомірності управлінського впливу на певну територію або у зв'язку з нею. Крім того, державне управління пов'язане з єдиною допустимою в будь-якому суспільстві можливістю застосування примусу (в т.ч. насильства) стосовно керованих об'єктів [6]. За допомогою державного управління реалізуються всі внутрішні та зовнішні функції держави: економічна, соціальна, екологічна, охорони прав і свобод громадян, охорона правопорядку, культурна, оборонна, інтеграційна і т.д.

У різних джерелах можна знайти безліч визначень поняття «державне управління» [3-9]. Так, державне управління визначають як практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на громадську життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення, що спирається на її владну силу [3]. Управління державою, державними справами – цілеспрямований вплив держави та її інститутів на сфери державного життя для зміни їх відповідно до цілей державної політики [4]. Деякі вчені визначають державне управління як здійснення від імені, за дорученням та уповноваженням держави управління, тобто виконавчої та розпорядчої діяльності у сферах і областях (галузях) економічного та соціального розвитку громадянського суспільства, охорони прав і свобод людини і громадянина, зміцнення демократичної та правової держави [9]. Усі зазначені визначення, по суті, вірні. Виходячи із загального уявлення про соціальне управління, можна зробити висновок про те, що державне управління є владним впливом на поведінку людей, які перебувають в юрисдикції держави, з метою втілення основних напрямів і цілей державної політики, що здійснюється в формі виконавчої та розпорядчої діяльності спеціально створених керівних органів держави [5].

Орган державної влади в Україні здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [11, ст. 6]. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [11, ст. 75]. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, який спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. До системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Центральні органи виконавчої влади можуть мати свої територіальні органи, що утворюються, реорганізуються і ліквідуються в порядку, встановленому законодавством. Місцева державна адміністрація у межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [11, ст. 113, 116]. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється попри всі правовідносини, що у державі [11, ст. 124].

Об'єктивна форма державного управління має різноманітні прояви, які у сумі дають об'єктивно-об'ємне уявлення про результати управління та його ефективність. Але для того, щоб визначити результат управління та оцінити отриманий ефект, потрібні відповідні критерії, показники та індикатори. У деяких країнах заходу розробкою таких критеріїв займаються спеціальні наукові центри. У США, наприклад, ще у 1913 р. було створено бюро ефективності управління, а з 1949 р. при адміністрації президента діє спеціальна комісія оцінки ефективності державної служби. До 1978 р. існував Національний центр з вивчення продуктивності управління державному секторі. На сьогоднішній день у США таких центрів декілька [12]. Наукою накопичено досить багатий досвід дослідження ефективності державного управління та його критеріїв. Великий внесок у такі дослідження зробили вчені-експерти провідних університетів світу та міжнародних організацій. Можна назвати декілька теоретико-методологічних підходів до визначення сутності ефективності. У різних галузях діяльності розуміння ефективності має свої специфічні особливості. У найзагальнішому вигляді ефективність розуміється як: можливість досягнення результату; значимість отримання результату тим, кому він призначений; відношення значущості цього результату до кількості зусиль, витрачених з його досягнення. Наприклад, у політиці термін «ефективність» сприймається як щось позитивне і бажане, отримуючи тим самим зміст ціннісної характеристики діяльності. Стосовно діяльності органів влади це термін став дієвим політичним символом, здатним організувати громадську думку на підтримку певних пропозицій [13].

Комплексна оцінка ефективності діяльності органів влади має проводитись з урахуванням наступних двох аспектів. Цільовий аспект – ефективність оцінюється виходячи з динаміки просування до нормативних значень цільових показників соціально-економічного розвитку відповідно до критерію «витрати – результати». Критерії оцінки: ступінь просування до актуальних цілей; динаміка показників, що характеризують загальні цілі соціально-економічного розвитку; дотримання екологічних та соціальних обмежень розвитку; ефективне зростання ВВП; якість життя населення; ефективність проектів та програм, що реалізуються за участю органу влади. Функціональний аспект – оцінка ефективності базується на показниках якості виконання основних функцій управління та наявності умов їхнього здійснення. Критерії оцінки: якість системи цільового стратегічного планування та управління; законодавче, нормативне та методичне забезпечення; наявність та якість роботи функціональних підрозділів цільового планування та управління; наявність інформаційно-аналітичної системи оцінки соціально-економічної ситуації; наявність неформальних інститутів ринкової інфраструктури; наявність системи навчання та підвищення кваліфікації працівників органів державного управління [14].

План заходів щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р., визначає необхідність розробки та обґрунтування індексів, індикаторів та методики оцінювання цифрового розвитку України відповідно до міжнародних практик розвитку [15]. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрового розвитку» № 56 від 30.01.2019 р. затверджено засади реалізації органами виконавчої влади принципів

державної політики цифрового розвитку, в яких також наголошується на необхідності дотримання такого принципу цифрового врядування, як «оцінювання ефективності та результативності» [16].

На сьогоднішній день є кілька методик вимірювання якості державного управління, розроблених міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Широке застосування набули методики, представлені в табл. 1. Всесвітні показники управління (WGI) – це набір дослідницьких даних, що узагальнює погляди на якість управління, надані великою кількістю респондентів опитувань підприємств, громадян та експертів у промислово розвинених країнах та країнах, що розвиваються. Ці дані зібрані з низки дослідницьких інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, міжнародних організацій та фірм приватного сектору. WGI не відображає офіційних поглядів Світового банку, його виконавчих директорів чи країн, які вони представляють. WGI не використовуються Групою Світового банку для розподілу ресурсів [17].

Таблиця 1
Методики та показники оцінки ефективності державного управління.
Всесвітні показники управління (WGI)

Методика оцінки ефективності	Основні показники ефективності
1. Індекс розвиненості людського потенціалу (ІРЛП)	Довголіття, середня тривалість життя; грамотність дорослого населення та учнів у початковій, середній та вищій школі; рівень життя, оцінений з урахуванням ВВП душу населення
2. Конкурентоспроможність країни (GCI)	Стан громадських інститутів, ступінь, технологічний рівень, обсяг ринку, конкурентоспроможність підприємств; макроекономічна стабільність, розвиненість фінансового ринку, інноваційний потенціал; здоров'я нації; якість освіти та професійної підготовки кадрів; ефективність ринку праці
3. Всесвітнє обстеження підприємств (WBES)	Діловий клімат; якість нормативного регулювання; взаємодія між бізнесом та державою, рівень корупції; якість державних послуг
4. Індекс непрозорості (Pricewater-house-Coopers)	Корупція у державних органах; гарантованість прав власності; податкова політика; регулювання підприємницької діяльності; стандарти фінансування
5. Методика гранично-критичних показників розвитку (ГКПР)	Усього 22 показники, у тому числі: рівень падіння промислового виробництва; частка у експорті високотехнологічної продукції; частка населення, що живе за межею бідності; рівень безробіття; середня тривалість життя; кількість злочинів на 100 тис. населення; рівень споживання алкоголю; рівень довіри до влади; частка витрат на культуру у державних витратах

Продовження табл. 1

6. Економічна свобода організації (Heritage Foundation)	Державне втручання у економіку; торговельна політика; фіскальна політика; банківська сфера; контроль рівня оплати праці; ціни; майнові права та їх захищеність
7. Програма підтримки державного управління (SIGMA)	Державна служба; розробка та реалізація політики; управління державними видатками; контроль фінансових операцій; державні закупівлі

* Джерело: складено за матеріалами [17]

Інститут Світового банку розробив систему GRICS (Governance Research Indicator Country Snapshot). Система була розроблена на основі кількох сотень змінних, взятих із 25 різних джерел 18 організацій, і складається з 6 індексів, що відображають 6 параметрів державного управління: право голосу та підзвітність (Voice & Accountability); політична стабільність та відсутність насильства (Stability and Absence of Violence); ефективність уряду (Government Effectiveness); якість законодавства (Regulatory Quality); верховенство закону (Rule of Law) та контроль корупції (Control of Corruption). Ці параметри були виділені на основі загального визначення, згідно з яким «державне управління» (Governance) сприймається як сукупність традицій та інституційних утворень, за допомогою яких органи влади керують. Світовий банк розраховує цей всесвітній показник державного управління (Worldwide Governance Indicators) за даними 212 країн [17]. Він розраховується Світовим банком 1 раз на 2 роки на основі зіставлення 25 різних показників ефективності державного управління, які готуються на основі опитувань експертів, громадян та незалежних організацій. Найбільш вагомий результат якості традиційно показують Ісландія, Фінляндія, Нова Зеландія, Швейцарія, Норвегія та Люксембург, індекс керованості яких уже давно перевищує 90 %. Практично всі показники України щодо якості державного управління у 2012-2021 роках за даними Світового банку відносно інших країн невеликі. За переліченими показниками Україна перебуває в останній чверті списку країн світу. Необхідно відзначити, що значення практично всіх індикаторів у 2021 році було вищим, ніж у 2012 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Всесвітній показник державного управління (Worldwide Governance Indicators) (значення індикаторів по Україні за 2012-2021 рр.)

Індикатор	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Voice and Accountability (Право голосу, свобода вибору та підзвітність уряду)									
Оцінка*	-0,28	-0,14	-0,09	0,00	0,01	-0,04	0,02	0,09	0,08
Ранг **	40,38	43,35	43,84	47,78	47,29	43,48	46,86	51,69	49,28
2. Political Stability/Absence of Violence (Політична стабільність та відсутність насильства)									
Оцінка*	-0,09	-2,02	-1,96	-1,86	-1,87	-1,87	-1,42	-1,14	-1,10
Ранг **	41,71	5,71	5,24	6,67	6,67	5,66	8,96	12,26	11,79
3. Government Effectiveness (Ефективність роботи уряду)									
Оцінка*	-0,59	-0,40	-0,52	-0,58	-0,49	-0,44	-0,31	-0,38	-0,41
Ранг **	32,70	39,90	34,62	32,21	33,65	37,50	39,42	38,94	36,54
4. Regulatory Quality (Якість регулювання економічних відносин)									
Оцінка*	-0,55	-0,59	-0,60	-0,40	-0,27	-0,24	-0,20	-0,25	-0,28
Ранг **	31,28	31,25	30,77	38,46	41,35	43,75	45,19	42,79	42,79
5. Rule of Law (Верховенство закону)									
Оцінка*	-0,82	-0,83	-0,86	-0,80	-0,74	-0,74	-0,72	-0,69	-0,66
Ранг **	24,41	20,67	20,67	20,67	23,56	24,04	25,48	26,44	26,44
6. Control of Corruption (Контроль корупції)									
Оцінка*	-1,12	-1,02	-1,02	-0,85	-0,81	-0,90	-0,78	-0,81	-0,77
Ранг **	12,32	14,42	13,94	19,23	21,15	17,79	25,00	24,08	24,52

*Джерело: складено за матеріалами [17]

Оцінка* ефективності управління (діапазон приблизно від -2,5 (слабка) до 2,5 (сильна) ефективності управління) Estimate Estimate of governance (ranges from approximately -2.5 (weak) to 2.5 (strong) governance performance)

Ранг** Percentile rank among all countries (ranges from 0 (lowest) to 100 (highest) rank) Ранг Процент рейтингу серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рейтинг)

Показник складається із шести індикаторів: Право голосу та підзвітність (Voice and Accountability) – індекс, що включає показники, які дозволяють вимірювати різноманітні аспекти політичних процесів, громадянських свобод та політичних прав, можливість участі громадян у виборах та контролі державних органів, а також цей показник показує ступінь незалежності преси. Політична стабільність та відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence) – індекс включає групу показників, що вимірюють ймовірність дестабілізації уряду та вимушеної відставки внаслідок застосування насильства (включаючи тероризм та насильство всередині країни). Цей індекс відображає, наскільки якість державного управління може спричинити необхідність різких змін, зміну політичного курсу, а також підриває можливість мирних виборів уряду громадянами.

Ефективність уряду (Government Effectiveness) – критерій відображає якість державних послуг, якість бюрократії, компетенцію державних

службовців, рівень незалежності держслужби від політичного тиску, рівень довіри до політики, проведеної урядом.

Якість регулювання економічних відносин (Regulatory Quality) – критерій за допомогою якого оцінюється рівень соціальності державного управління, включаючи аналіз дії факторів які суперечать ринковій економіці, як державний контроль рівня цін, контроль діяльності банків, розвитку бізнесу, регулювання міжнародних економічних відносин і торгівлі.

Верховенство закону (Rule of Law) – індекс вимірює рівень довіри громадян до законів суспільства, і прихильність до виконання цих законів. Він включає показники ставлення громадян до злочину, ефективності та передбачуваності законодавчої системи, прихильності до контрактної системи.

Контроль корупції (Control of Corruption) – індекс відображає сприйняття корупції у суспільстві (корупція розуміється як використання суспільної влади з метою отримання приватної вигоди). Незважаючи на видиму прямолінійність індексу, в ньому враховуються різні сторони явища, починаючи від частоти «додаткової оплати за те, щоб роботу було зроблено» до впливу корупції на розвиток бізнесу, а також існування «великої корупції» на високому політичному рівні та участі еліт у корупції. Контроль ефективності протидії корупції визначається за чотирма показниками: кількість виявлених корупційних правопорушень з боку посадових осіб, державних та регіональних службовців; частка громадян та організацій, які зіткнулися з проявами корупції; співвідношення кількості виявлених корупційних правопорушень та частки громадян та організацій, що стикаються з корупцією; обсяг корупційних ринків [17].

Україна традиційно отримує хороший бал лише за показником «Право голосу, свобода вибору та підзвітність уряду». Проте динаміка зазначеної статистики маловтішна – помітного прогресу немає ні по одному показнику. Індекс сприйняття корупції, що розраховується Transparency International, дозволяє оцінювати рівень корупції в секторі державного управління на основі 14 експертних опитувань на теми зловживання влади, отримання особистої вигоди державними службовцями зі службового становища, підкупу посадових осіб, виплати «відкатів» при розміщенні державних замовлень, коштів, і навіть оцінки ефективності антикорупційних заходів. Індекс сприйняття корупції розраховується з 1995 р. та охоплює понад 150 країн [18]. Значення індексу змінюється від 0 до 100. Чим вище значення, тим вище місце, що займає країною. Тут слід навести дані про стан України в рейтингу Freedom House, який вказує на динаміку змін індексу сприйняття корупції (табл. 3).

Таблиця 3

Рейтинг індексу сприйняття корупції в Україні за 2002-2021 рр.

Роки	Попередні індекси (індекс мав шкалу від 0 (найвищий рівень корупції) до 10(відсутність корупції)	Роки	Індекс сприйняття корупції (бали) (Бали від 0 до 49 – Сприймаються як більш корумповані)	Зміни
2002	-	2012	26	-
2003	2,4	2013	25	-1

Продовження табл. 3

2004	2,3	2014	26	+1
2005	2,2	2015	27	+1
2006	2,6	2016	29	+2
2007	2,8	2017	30	+1
2008	2,5	2018	32	- 2
2009	2,2	2019	30	-2
2010	2,4	2020	33	+3
2011	2,3	2021	32	-1

* Джерело: складено за матеріалами [18]

Україна посіла 117 місце серед 180 країн в Індексі сприйняття корупції-2020, піднявшись у рейтингу на 3 бали. Україна в 2019 році втратила два бали в рейтингу сприйняття корупції в порівнянні з 2018 роком і повернулася на рівень 2017 року, посівши 126-те місце зі 180. Україна посіла 122 місце серед 180 країн в Індексі сприйняття корупції у 2021 році, опустившись в рейтингу на 5 пунктів у порівнянні з минулим роком, коли вона посідала 117 місце. Як зазначив виконавчий директор Трансперенсі Інтернешнл Україна Андрій Боровик: «Це зниження в межах похибки свідчить про період застою. Влада затягує виконання багатьох важливих антикорупційних обіцянок [18].

Для підвищення ефективності державного управління окремими сферами суспільного життя в Україні необхідно запроваджувати систематичну оцінку їхньої діяльності. Реалізація цілей та завдань систематичної оцінки дозволить: максимально зорієнтувати державне управління різних сфер на досягнення цілей та дотримання обмежень економічного розвитку; сформувати адекватний поставленим цілям організаційний та нормативно-правовий механізм їх досягнення; забезпечити звітність та систематичну оцінку результатів програмно-цільової діяльності, вироблення на її основі заходів щодо коригування дії; підвищити результативність, продуктивність, ефективність та якість роботи управлінської діяльності в будь-якій галузі. Для підвищення ефективності державного управління окремими сферами суспільного життя в Україні необхідно запроваджувати систематичну оцінку їхньої діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Політологічний енциклопедичний словник/ В. Б. Авер'янов, І. В. Алексеєнко, С. С. Андреев, В. Г. Антоненко, О. В. Антонюк; НАН України; Інститут держави та права ім. В. М. Корецького; Українська асоціація політологів / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.), В. П. Горбатенко (упоряд.). 2. вид., Дод. і перероб. К.: Генеза, 2014. 735 с.
2. Державне управління та державна служба: Словник-довідник. Уклад. Оболенський О.Ю. К.: КНЕУ, 2015. 480 с.
3. Бакуменко В. Д., Белоусова О. С., Белоусов В. М. Принципи оцінки ефективності і результативності реформування державного управління. «Public Administration and Regional Development» URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal> DOI: 10.34132/pard2020.07.14
4. Державне управління, державна служба та місцеве самоврядування: Монографія. / Ред. Оболенський О. Ю. Хмельницький: Поділля, 2019. 570 с.
5. Рудченко О. Управління державним сектором: проблеми та перспективи. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2018. Вип. 2 (5). URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/-/images/stories/pdf/2018/11royptp.pdf>.

6. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: *Монограф.* / Ред. Князєв В. М. К.: Міленіум, 2013. 320 с.

7. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і зрозуміти з аналізу державної політики та економіки. К.: Вид-во С. Павличко «Основи», 2016. 510 с.

8. Гілко В. І., Кормич Л. І., Гансова О. О. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону. *Національна академія держ. управління при Президентові України; Одеський регіональний ін-т держ. управління.* О.: ОРІДУ НАДУ. 2015. 376 с.

9. Грабовський С. Державне утвердження України в другій половині ХХ століття. Українська федеральна кредитна спілка «Самопоміч» м. Нью-Йорка; Координаційний комітет допомоги Україні (США); Центр «Українознавство» Товариства «Знання» України. К.: Знання України, 2012. 78 с.

10. Худавердієва В. А. Політико-економічні аспекти української євроінтеграції: реальність і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія міжнародні економічні відносини та світове господарство.* Вип. 44. 2022. С. 116-123. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-44-18>

11. Конституція України від 28.06.1996 із змінами та доповненнями. URL: <https://www.president.gov.ua>

12. Даніель Кауфманн, Арт Край та Массімо Мастрucci. «Індикатори управління у всьому світі: короткий виклад методології, даних та аналітичних питань». Робочий документ Світового банку з дослідження політики №5430. 2010. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130

13. Ніколіна І. І. Модель інтегральної оцінки цифрового врядування на місцевому рівні. *Ефективність державного управління : зб. наук. пр.* Вип. 4(65) : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 155-166. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226469>

14. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. *Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.* Вип. 4 (65) : у 2 ч. / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 226 с. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020>

15. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>

16. Деякі питання цифрового розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України № 56 від 30.01.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF>

17. Всесвітні показники управління (WGI). Повний інтерактивний доступ до зведених показників і базових вихідних даних. URL: <https://www.govindicators.org>.

18. Індекс сприйняття корупції. Freedom in the world: Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2022/>

**Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти**

**ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТТЄВІ ОСОБЛИВОСТІ КОНОТАЦІЇ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

*Бортун К. О., канд. філол. наук,
доцент кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та
соціально-політичних і гуманітарних дисциплін,
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»*

Сьогодні науковці у власних наукових студіях здійснюють пошуки методів мовного чи мовленнєвого впливу на емоції адресати, аналізують механізми та технології вербальної репрезентації емоційного потенціалу адресата, вивчають природу та значення конотації у мовознавстві. Адже учасники комунікації не можуть бути об'єктивними, коли висловлюють своє ставлення до оточення, у цьому річизі важливим є аналіз людського фактору в лінгвістиці, який зазвичай реалізований за допомогою слів із конотативним компонентом семантики. Питанню конотації приділено дуже багато лінгвістичних студій, водночас ця поняття постає складним елементом.

Конотація – це додаткове, неявне значення слова або вислову, яке надається ним у певному контексті. У сучасній українській мові конотація використовується активно і може мати різні відтінки і значення. Одна з особливостей конотації в сучасній українській мові полягає в тому, що вона може використовуватись для передачі різних емоцій або почуттів, наприклад, гумору, іронії, сарказму, суму, обурення, задоволення, насмішки, попередження, згоди або незгоди.

Іншою особливістю є те, що конотація може бути залежна від соціокультурного контексту. Наприклад, вживання деяких слів чи висловів може мати різні конотації в залежності від того, в якому соціальному середовищі вони вживаються. Також, вона може бути під впливом індивідуальних особливостей мовця. Одне й те саме слово або вислів може мати різні конотації для різних людей залежно від їхнього досвіду, світогляду та інших особливостей.

Крім того, ця дефініція не є сталою, а може зазнавати змін згодом. Слова або вислови, які раніше мали певну конотацію, можуть змінюватись і набувати іншого значення через зміни в соціальному контексті, культурі чи використанні мови. Тобто є важливим елементом мови, який допомагає мовцям виражати свої почуття та емоції, а також передавати відтінки значення слів та висловів у різних контекстах.

Л. І. Мацько аналізуючи поняття «конотація», зазначає, що воно постає важливим для позначення властивостей у порівнянні на відмінну від субстанцій. Загалом, ця дефініція має багаторусну структуру: ядро формують понятійна складова, яка реалізована в предметних субстанціях (екстенціонал), предметні субстанції мають ознаки чи набувають їхніх обрисів, нашаровують додаткову семантику (конотацію) [3, с. 191].

На конкретному, суб'єктивному погляді розуміння дійсності, образному осягненні та уявленні про предмет. Так і здійснене формування конотації, але після закріплення його розуміння у мовленні, бо вона може

бути укорінена у літературному дискурсі, а потім може бути подане як готовий шаблон або модель. Тобто за нею було зафіксоване конкретне відчуття, які вона зможе безпредметно викликати.

Варто наголосити, що механізм формування конотаційного шлейфу пов'язано з підсиленням певних аспектів розуміння (за допомоги яскравої внутрішньої форми слова, на підґрунті якої згенеровані найстабільніші асоціації). Асоціації водночас утворюють, мотивують основу для виникнення конотацій, пряме значення слова постає як внутрішня оболонка щодо переносного значення. [4, с. 6].

Асоціативні риси, вміщені у самому значенні слова, конотація є результатом важливих культурно-національних процесів, яка постає цінним ареалом мови, який увібрав у собі національну специфіку мови, яка яскраво реалізована та формує обриси навколишнього світу.

Вузьке розуміння конотації подає Л. І. Мацько, «конотація – це такий компонент значення лексеми, який дає можливість використовувати її для вторинної номінації» [3, с. 191]. У широкому ж розумінні конотація – це власне конотативна інформація, що є паралельною та допоміжною до денотативного (предметного) значення. Саме завдяки цьому лінгвістичні одиниці можуть виконувати експресивні функції. Конотативний контент для семантичного оздоблення є рівноправними з денотатом-компонентом, її семантичної архітекτονіки, саме тому ми розуміємо, відчуваємо, переживаємо одночасно з оцінкою предмета. Факультативність, вторинність конотативного компонента є логічним, тому й постають конотативно незабарвлені лексеми [3, с. 124].

Велика добірка наукових студій щодо поняття «конотація» стимулювала багату природу щодо цієї дефініції, зокрема такі, як: експресивно-емоційно-оцінні «обертони», «відтінки», «гра слів», «гра пропозицій»; «додаткові значення», «семантичне прирощення або нюанси», «другорядна сема», «ореол слова» [6, с. 259]; «непредметні складники» значення, «емоційні нашарування», експресивно-стилістичне «забарвлення», семантична «асоціація», «співзначення», семантичні «реєстри» (зокрема й стилістичні).

Варто враховувати те, що це продукт розвитку значень слів, що наслідую не лише розвиток свідомості людини під час процесу дійсності, але й за тими даними, які асоціативно є супровідними знань про навколишню дійсність, які є завуальованими і наявні в тексті [5, с. 129]. Відомо, що в конотаціях певних мовних одиниць (фразеологізмів, історизмів, архаїзмів, діалектизмів, фольклоризмів тощо) відображена культура й історичні особливості життя народу, світогляд і знання про навколишнє середовище, морально-етичні особливості та досвід мовців.

Функційний репозитарій конотації передбачає вплив на реципієнта, адже саме вона слугує засобом впливу, переконання. Важливим є також маркер ставлення людини до власного оточення, певних подій чи теми спілкування. На окрему увагу заслуговує термін «денотація». Це пряме значення слова, буквально, яке визначає більшість людей певної мовної спільноти.

Денотат становить експресивне навантаження слова, його атмосферу, значення, бо воно є не лише виявом думки автора, а певною сталою моделлю психічних переживань, що закріплені за ним на етапі історичного розвитку емоційного наснаження. Конотація виявляє ставлення об'єкта до позначуваного, їй потрібен певний часовий проміжок

на закріплення у світовідчутті реціпієнтів за певним асоціативним шлейфом, у порівнянні з денотацією.

Отже, денотація – це предметно-логічний аспект значення чи об'єктивне значення, що визначає синтагматичну модель функціонування конкретного слова в мовленні. Натомість, конотація – це суб'єктивне значення, яке визначає прагматичну спрямованість мовної одиниці, адже відображає певну оцінку, почуття чи настрій. Загалом конотативна семантика є вторинною щодо денотативного значення. Співвідношення конотації та денотації є одним із чинників виникнення конотативного значення. Домінантним у значенні слова є конотативний маркер, який віддзеркалює емоційне напруження мовця щодо його взаємин із об'єктом через дії, вчинки.

Водночас, конотація містить сукупність асоціацій, що виникають у результаті використання певних слів або зображення, які не входять у їх пряме значення, а відображають додаткові, більш складні та змістовні відтінки. Отже, конотації можуть мати важливе значення в комунікації та мовленнєвій діяльності, оскільки вони допомагають передати емоції та ідеї, а також впливають на сприйняття та реакцію слухача або читача.

Важливим вектором впливу конотації є те, що вона є результатом взаємодії мовного знаку та когнітивних процесів. Когнітивні процеси передбачають сприйняття, увагу, пам'ять, мислення та інші функції, які допомагають людині розуміти та інтерпретувати мовлення. Тобто конотативна сема може бути результатом взаємодії мовного знака та когнітивних процесів, які сприймають, зберігають та використовують інформацію.

Ваговим для оцінки розуміння оточення, навколишньої дійсності є емоції, почуття мовця. Вона водночас віддзеркалює соціально-культурний розвиток суспільства, тобто є соціально зумовленою. Експресивність спричинена емоційною оцінкою, суспільною думкою, які можуть не бути спільними. Отже, експресія, поєднуючи оцінність й емоційність, сприяє створенню додаткового аспекту інформації [8, с. 178].

Внутрішня форма конотативної семантики лексеми зазвичай передбачає обриси деяких рис відібраних із денотата. Саме тому конотативний аспект мови, її аспекти, який доповнює денотативний, надає їй більш експресивної функції за допомогою асоціативно-образних уявлень.

Л. А. Українець зауважує, що конотація властива лексико-семантичного, фразеологічного та словотвірного шарів, що доповнює здатність її функціювати в площині морфологічних одиниць, розширюючи конотативний потенціал граматичних елементів [7, с. 73].

Зокрема основними особливостями конотації є такі:

- 1) вторинність (окремі ознаки наявні в денотаті наявні у внутрішній формі конотативного слова і впливають на неї);
- 2) факультативність (лексичні одиниці без конотативного компонента);
- 3) експресивність (конотативно забарвлені мовні одиниці можуть виконувати експресивну функцію);
- 4) суб'єктивність (відображає певну оцінку, почуття чи настрій);
- 5) прагматичність (визначає прагматичну спрямованість мовної одиниці);

6) наявність історичного підґрунтя (конотативне значення продукт історичного розвитку мови й основане на багатьох культурно-національних процесах, деякі з яких сьогодні вже важко дослідити);

7) функційність (пов'язана з виконанням певних завдань та функцій у реченні).

Побічною особливістю конотації є те, що вона може бути використана для створення різних ефектів у мовленні. Наприклад, вживання слів з певною конотацією може допомогти залучити увагу слухачів, створити гумористичний ефект, підсилити емоційну реакцію тощо.

Крім того, конотація може використовуватись для створення ідіоматичних виразів та стереотипів мовлення, які мають певну культурну специфіку та характеризують деякі соціальні групи або середовища. Важливо також зазначити, що конотація може мати позитивний або негативний відтінок, що залежить від того, яку емоційну реакцію вона викликає у мовців та сприймачів мовлення.

Зокрема, у деяких випадках фіксуємо використання конотації для зменшення значення слова або вислову, що може бути пов'язано зі змінами в соціальному контексті. Водночас важливо розуміти контекст вживання та сприймати конотацію у межах соціокультурного контексту. Крім того, використання конотації може мати певні наслідки для комунікативного процесу. Наприклад, негативна конотація може спричинити негативну емоційну реакцію співрозмовника та зменшити ефективність комунікації.

Для того, щоб правильно використовувати конотацію в мовленні, необхідно мати достатній рівень мовної компетенції та розуміти суспільний контекст, в якому використовуються певні слова та вислови. Важливо також зазначити, що конотація може змінюватись залежно від часу та соціокультурного контексту. Наприклад, певні слова, які раніше мали негативну конотацію, можуть стати прийнятними або навіть позитивними в сучасному світі. Узагальнюючи, конотація є важливим елементом мовлення, який дозволяє передавати додаткові значення та емоції. Використання конотації повинно бути узгоджене з метою та комунікативною ситуацією мовлення та враховувати соціокультурний контекст.

Зрештою, варто зазначити, що конотації можуть бути використані з метою маніпуляції аудиторією. Наприклад, використання слова з позитивною річищю може підвищити рівень прийняття аудиторією ідеї, тоді як використання слова з негативною конотацією може зменшити цей рівень. Тобто, використання конотації може мати значний вплив на ефективність мовлення та прийняття інформації аудиторією.

Отже, конотація – це те вторинне суб'єктивне у минулому значення слова, словосполучення чи виразу, яке на даний час закріпилося в літературній мові й постало в результаті активної дії емоцій чи асоціативних процесів. Ця дефініція протиставлена денотативному як вторинне для мовних одиниць, з певними семантичними та стилістичними відтінками. Важливою умовою виникнення конотації окремого слова чи словосполучення є її вживання у контексті, адже саме контекст віддзеркалює особливості вживання лексеми, виявлення її «забарвленого» лексичного значення, що може бути зміненим у певних випадках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Каріна БОРТУН Синтаксичні засоби вираження конотації окличних речень у романі Наталки Доляк «Шикарне життя у Вупперталі». *Актуальні питання*

гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич. 2022. Вип. 53. Том 1. С. 166–173.

2. Бортун К. Мовні засоби експресивності в жіночих періодичних журналах. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIII: Утилітарна цінність наукових досліджень / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль. Херсон: Посвіт, 2022. С. 164–167.

3. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: Підруч. для студ. вищ. закл. Освіти. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.

4. Іщенко Н. Конотація в системі мови й у системі мовлення. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки: зб. наук. праць / за ред. О. Семенюк. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 95 (2). С. 4 – 7.*

5. Навальна М. І. Лексичні конотації як експресивний засіб мовлення. *Психолінгвістика: наук.-теорет. зб. Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, 2014. Вип. 16. С. 127 – 135.*

6. Горобець І. Види співвідношень конотативного і денотативного макрокомпонентів у структурі іменників, прикметників і дієслів. *Мандрівець: наук. журн. Тернопіль: Києво-Могилянська академія, 2013. Вип. 5. С. 78 – 80.*

7. Українець Л. Конотація як лінгвістична категорія: загальна характеристика та проблеми інтерпретації. *Філологічні науки: зб. наук. пр. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2013. Вип. 15. С. 71 – 78.*

8. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки: зб. наук. пр. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 80. С. 171 – 178.*

9. Ходаковська Н. Г. Стилістичні конотації та їх мовна характеристика. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. Київ: Київ. нац. лінгв. ун-т, Каф. ЮНЕСКО, 2012. Вип. 24. С. 33 – 38.*

10. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

ENGLISH FOLK FAIRY-TALES CONCEPTUAL STRUCTURE AS AN OBJECT OF FRAME SEMANTICS

Єремеева Н. Ф., канд. філол. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

A folk tale, a constituent part of folklore, is distinguished among other prose texts by the relative transparency of universal and characteristic ethnic concepts presented in it. Universal concepts reflect the system of ontological and axiological concepts shared and supported by humanity, ethnic concepts give this system a unique flavor and cultural-ethnic forms.

Numerous studies devoted to fairy tales in literature and folkloristics [1; 2; 4; 10; 14; 15] contain fair statements that the fairy tale is a reflection of a unique and magical world and opens up to the reader with a variety of its unreal and even fantastic forms, which testifies to its deep content and being filled with folk wisdom. In a fairy-tale, you can feel the spirit of the people, its mentality, that is,

the way of thinking and the ability to interpret and evaluate the events taking place in a certain way.

The subject of our research is the semantics of the English folk tale (hereafter EFT), which forms the essential, relative and pragmatic canvas of the fairy-tale. EFT semantics is a multifaceted subject, to the study of which there are various approaches. In linguistics, the fairy-tale text was the object of multifaceted analysis: phonetic [6; 20], stylistic [8; 9], structural-morphological [5], structural-semantic [29; 30], structural-typological [13], methodological [28], as well as diachronic [17; 18]. At the current stage of language development, a new perspective for the study of a fairy-tale opens up – a conceptual analysis of its content, which is carried out in the field of cognitive linguistics, which focuses on the knowledge representation structures behind language signs and speech patterns. The object of the analysis is the conceptual structures that can be traced in the semantics of the EFT, which is considered as a holistic macro-sign that has its own logic of organization.

The main goal of the study is to determine the regularities of the structuring of those mental representations that form the conceptual (psychological) space of fairy-tale texts and are a necessary prerequisite for the construction of a fairy-tale text as such and for its understanding.

The novelty of our research is in the use of a frame approach to modeling the conceptual space of a fairy tale as a sign characterized by certain semantics. Our research is actually the development of the ideas of V. Ya. Propp and is connected with entering the realm of conceptual (cognitive) semantics, where a formal apparatus for modeling verbalized knowledge is currently being developed. V. Ya. Propp's research [19] is based on four main theses:

1. The functions of the actors, regardless of who and how they are performed, serve as permanent, stable elements of a fairy-tale. The universal taxonomy of fairy-tale characters is reduced to 7 main positions: "a positive character or a real hero", "negative character or a pest", "a giver", "a magical helper", "a disappeared character", "a sender" and "a pseudo-hero". Each of the prototypical characters performs its own circle of actions.

So, for example, "damage", "struggle", "pursuit" form a circle of actions of the antagonist or a negative character, while "moving the hero", "rescue", "solving problems or difficulties", "transformation of the hero" form a circle of a magical assistant. The sequence of functions, that is, the composition of a fairy-tale, is considered to be a stable factor, and the plot – as a variable factor. In their totality, the plot and composition form the structure of a magical fairy-tale.

2. The number of functions in a fairy-tale is limited. Their number is 31.

3. The sequence of functions is always the same.

4. All magical tales have the same structure.

All actors or characters form a special system of images that includes characters of the first, second and third rows. The characters of the first row are the main characters, who are characterized by such attributes as courage, wisdom, kindness, nobility, generosity. To complete the task presented in the beginning of the plot, they overcome a number of difficulties and win in an implacable struggle with the magical forces of evil.

To achieve this goal, they are helped by the characters of the second row, assistants of the heroes, without whom it is impossible to imagine the plot of a magical fairy-tale. Both people and animals and various fantastic creatures can act in this role. The characters of the third row are the antipodes of positive heroes who interfere with the implementation of plans and are the embodiment of evil,

cruelty, treachery and rudeness. In most cases, fairy-tale images of characters, unlike literary heroes, have group individuality and are typical [19, 38-39].

V. Ya. Propp allows the relative freedom of the storyteller in choosing certain characters, the freedom to release or repeat known functions, to decide how he will choose the nomenclature and attributes of the actors that the storyteller uses from the outside. So, for example, a tree can show the hero the way, and a crane can give him a horse. Such freedom in the choice of characters is a feature of only a fairy-tale text. According to the researcher, when choosing characters, their attributes such as "age", "gender", "appearance" should be taken into account. These characteristics are variables and give the fairy-tale brightness, beauty and charm. As for the actions of the characters, V. Ya. Propp singles out only one aspect – the function of the action in the unfolding of the plot. The connection of functions in the plot is considered as their linear sequence (a, then in, then with), and the essence of each of these functions is to form the next one. This approach removes the question of syntagmatic rules that allow connecting the events that make up the story itself. Only chronological relationships of the "next-then" type are taken into account [19, 45].

Functions of actors can be distributed in pairs or triads, for example: "damage" :: "elimination of damage". Each function is a continuation of the other and is guided by the logical and artistic necessity. All functions form a single core, so that none of the two functions excludes the other [19, 54]. Paired functions, triads and single functions form an invariant system that allows you to define and classify each tale. Each tale receives its own formula, which consists of letters (Greek and Latin) arranged in an alphabetical order, as well as symbols denoting various functions. Here, for example, is one of the formulas of a simple fairy-tale composed by V. Ya. Propp: ie³ A1 B1 C B1- P1 L4 C3. These 11 signs should be read as follows: King, 3 daughters. Daughters go for a walk, linger in the garden. They are kidnapped by the Snake. The king calls for help. Three heroes go in search. Three battles with the Serpent, victory and release of the girls, return and reward [19, 112].

In a fairy-tale decomposed into functions, there is some residual material that does not fit into any of the functions that have been allocated. This problem causes V. Ya. Propp certain difficulties, to overcome which he proposes to divide the given information into two non-functional categories, distinguishing, on the one hand, connections, and on the other – motivation. Connections often consist of episodes that explain how character A came to know what character B did, since this knowledge is necessary in order for character A to be able to participate in a certain action. Therefore, in general, fairy-tales allow you to directly bring two characters together or bring a necessary object to a character in those cases when, under certain circumstances of the story, they are disconnected. The suggested theory of connections makes it possible to explain how functions, even if they do not directly follow each other, can still be explicitly connected to each other.

By motivations, V. Ya. Propp means "both the reasons and the purpose of the characters, which prompt them to certain actions [19, 78]. Quite often, the actions of fairy-tale characters are not motivated by anything. From this we can conclude that motivations, if they are presented in a fairy-tale, may turn out to be neoplasms. Moreover, the motivation of a character's act or state in a number of cases can turn into another fairy-tale that develops inside of the main fairy-tale and can have an independent existence [19, 120].

Thus, in the concept of V. Ya. Propp, a magical fairy-tale is considered as something integral, all the plots of which are interconnected and mutually

conditioned. In the structure of this integral component, it is possible to identify the starting and ending points. Moreover, the transition from the initial state to the final state is carried out with the help of intermediate functions, which the author defines as "moves". If the fairy-tale consists of two moves and one of them contains the pair "battle – victory", and the other – the pair "difficult task – its solution", then they are always arranged only in this order: "battle > victory", in the first move and "difficult task > its solution" – in the second.

In addition, both moves are combined using a common initial function. V. Ya. Propp considers such a structure as an archetype from which all fairy-tales, at least Russian ones, originate. [19, 128]. It can be assumed that the approach to modeling the content of a magical fairy-tale, proposed by V. Ya. Propp, can not only find successful application, but also receive further development in cognitive linguistics – a modern paradigm of linguistics aimed at studying the ways of obtaining, processing, storing and using verbalized knowledge, among which frame structures and models of frame grids are considered the most adequate today.

In the field of cognitive linguistics, a fairy-tale text is considered as a complete narrative model that has its own structural-semantic, compositional-stylistic, and functional features. A fairy-tale is understood as a triple macro-sign, which has a canonical form, a certain way of organized content and is characterized by a certain communicative orientation related to the scale of axiological orientations of the society, its moral settings and standards of behavior. The content component of the fairy-tale, which includes interconnected elements of the semantic and pragmasemantic plans, is correlated with specific models in the conceptual space of thinking. In other words, the meaningful form of a fairy-tale text is a conceptual model-grid of the organization of verbalized information. Our research shows that this model is the basis of the semantics of the fairy tale text and is formed at the expense of subject-centric frames that structure the conceptual fields of the fairy actants, or actors of the fairy-tale. The subject-centric frame contains a system of propositions, the subject of which is a fairy-tale character, and the qualities that characterize it, form the attributive zone, the function zone, the causative and factive zones. When actualizing subject-centric frames in EFT, the main concepts that form these frames are presented in prototypical, that is, more frequent and peripheral images. The core of the general conceptual space of EFT (as a prototypical category) is structured by a central scheme, and the periphery of this space includes transformations of this scheme. The interaction of the characters of the fairy-tale takes place within the framework of the fairy-tale chronotope, by which we understand a certain organized image of space-time, which is based on a special conceptual structure. Sacred numbers are one of the structural elements of the conceptual model of the EFT, but the role of specific sacred numbers and their weight in the EFT vary. Individual concepts that appear in the conceptual structure of the EFT can be interpreted as symbolic images corresponding to the archetypes of the collective subconscious.

Structures of knowledge, called frames, are typical packages of information stored in memory or, if necessary, created in the conceptual space of thinking from components contained in memory, and which create adequate cognitive processing of standard situations [5, 237]. Information structured within a certain frame is concentrated in interconnected slots (information nodes). The frames themselves form grids organized in different directions, in which declarative and procedural knowledge are organically combined [24, 22]. The model of frame grids is consistent with the theory of semantic cases developed by Ch. Fillmore [25, 496],

who, having first formulated the doctrine of the case frame, later gives it a broader interpretation, correlating the case frame with a model cognitive scene or situation in which one can highlight the perspective and follow the hierarchy of semantic cases. Such a cognitive scene is marked by a set of words, "each of which denotes a certain part or aspect of some conceptual or actionable whole" [26,49]. In this case, each frame, as a member of a hierarchical structure, can be considered as a grid consisting of several vertices and relations. At the highest level of the frame, fixed information is presented: a fact concerning the state of the situational object. On the following levels, there are many terminal slots that must be filled with specific values and data.

The theory of frames is a useful tool for research in the field of semantics of fairy-tale text. It is assumed that with the help of frame modeling, it will be possible to explain the ability of a native speaker to "recreate" the world of the text, based on the interpretation of the elements of which it is composed. At the same time, the interpretation of the text in the light of frame semantics is considered as an attempt to understand the process of introducing frames into the text to create and expand its context. The frames of interpretation that allow the expression of our understanding are defined by language as alternative ways of world perception [27, 62].

Being in a close relationship with each other, the frames of verbalized knowledge become a certain mediator that reflects the ways of expressing content, characteristic of language. With the help of frames, it is possible to establish the coherence of the text at the micro and macro levels, and also – which is very important for a fairy-tale text – to provide a correct conclusion that will allow predicting future events on the basis of events similar in structure that have occurred before [27, 64].

The frame grid, which organizes the content of a folk tale, can be correlated with an informational hierarchical structure that enables a typical description of characters, their attributes and functions. In the presence of various variants of frame modeling that exist in linguistic works and works devoted to artificial intelligence, the closest to the analysis of the structure of the content of a folk tale, proposed by V. Ya. Propp, is the subject-centric model developed by S. A. Zhabotynska [7] and used initially to analyze the semantics of parts of speech. The author puts forward an assumption according to which one of the basic (perhaps innate) cognitive structures necessary for processing information about objects in the surrounding world becomes a meta-frame, which can be traced in various linguistic facts:

[[[SO MUCH (SUCH (SOMETHING EXISTING))] IS DOING SOMETHING
HERE-NOW]

The round and square brackets indicate the uneven arrangement of the categorical frame slots, which contain information about the features of the SOMETHING object, which unfold within equal spaces: the static features, or qualities of the object (the SLOT), exist within its internal space, which is defined by the frames slot SO MUCH; dynamic features of the object (slot DOING SOMETHING) unfold in the external space of the situation in which SOMETHING is placed (slot HERE-NOW) [7,102-103]. Analyzing the conceptual space of the English folk-tale, we can come to the conclusion that each of the slots can become a categorical basis for determining the members of the corresponding typical paradigm. So, for example, the SOMETHING EXISTS slot will include sets of characters that V. Ya. Propp refers to the first, second and third rows. The typical attributes of these characters can be found in the SOMETHING slot, and their

typical actions in the DO SOMETHING slot. Quantitative characteristics of characters endowed with a group personality are subject to analysis within the SUCH slot. (Studies devoted to numbers in fairy-tales reveal a persistent tendency to use the sacred numbers "3", "33", "7", "9" as these characteristics [22, 3], [23, 76], [1, 75], [16, 73].

In terms of semantic roles or cases (beneficiary, sirconstant, addressee, goal, reason, etc.), which are attached to fairy-tale characters, the plot element of motivation, which indicates an obvious connection, can be described and highlighted by V. Ya. Propp with the roles of sirconstant and cause. The HERE-NOW slot sets the spatial and temporal boundaries of the situation in which the fairy-tale action unfolds. As a rule, the composition of a fairy tale can have several loci of "connected areas of space and time" [3, 264]. These areas of space and time are related to each other according to the principle of intraspatial inclusion. Alternating in the description of different temporal and different spatial events, which are presented in a syntagmatic sequence, these loci provide the connectivity of fairy-tale functions, which V. Ya. Propp writes about. The unfolding of the fairy-tale plot as a whole takes place in a single, personified spatial and temporal closed continuum, which is set by the very beginning of the tale: "In a certain kingdom...there lived-were..."; cf. English "Once upon a time, there lived...". Thus, bearing in mind V. Ya. Propp's thesis that all magical fairy -tales are of the same type in their structure, it can be argued that the analysis of the semantics of the fairy-tale text, which is carried out from the standpoint of metaframe modeling, makes it possible to understand the universal conceptual canvas of fairy-tales of different peoples. At the same time, the study of the conceptual structure of fairy-tale texts belonging to different cultures (and different languages) is promising for establishing intercultural differences caused by the individual mentality of the people. These differences can be observed both among the verbalized concepts that make up the frame slots, and among the relative concepts that connect the frames into a single grid. It is possible that the existence of such differences is related to the illocutionary force of a folk tale, which, despite being addressed to a certain ethnic group, cannot fail to take into account its cultural stereotypes, beliefs and values.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Айрапетян В. К. К числам в сказках // Структура текста – 81. Тезисы симпозиума. М., 1981. – С. 75-76.
2. Аникин В. П. Русская народная сказка. – М.: Педгиз, 1959. – 256с.
3. Барвайс Дж., Перри Дж. Ситуация и установки // Философия, логика, язык / Ред. Горский Д. П., Петров В. В. . – М., 1987. . – С. 264-292.
4. Бріцина О. Ю. Традиційні персонажі соціально-побутової казки // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №1. – С. 29-36.
5. Герасимов В. И. К становлению «когнитивной грамматики» // Современные зарубежные грамматические теории. Сборник аналитических обзоров ИНИОН АН СССР. – М., 1985. – С. 213-250.
6. Дворжецкая М. П. К проблеме лингвистической эффективности речевого текста (на материале английской сказки) // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. – К.: Высшая школа. – 1978. – С. 201-205.
7. Жаботинская С. А Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: Дис. ...доктора филол. наук. –М., 1992. – 255с.
8. Ладисова Н. М. Экспрессивность как элемент стиля английской литературной сказки: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / Минский гос. пед. ин-т ин. яз. – Минск, 1981. – 20с.

9. Лещенко О. И. Особенности реализации антропоцентричности в англоязычных сказках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Сумы, 1996. – 186с.
10. Мелетинский Е. М. Происхождение героического эпоса. – М.: Искусство, 1963. – 365с.
11. Мелетинский Е. М. О структурно-морфологическом анализе сказки // Тез. докл. во Второй летней школе по вторичным моделирующим системам. – Тарту. – 1966. – С. 37.
12. Мелетинский Е. М. «Эдда» и ранние формы этноса. – М.: Искусство, 1968. – 280с.
13. Мелетинский Е. М. Структурно-типологическое изучение сказки // Пропп В. Я. Морфология сказки. – М.: Гл. ред. восточной литературы. – 1969. – С. 134-162.
14. Морохин В. Н. Прозаические жанры русского фольклора. – М.: наука, 1982. – 272с.
15. Никифоров А. С. Сказка, ее бытование и носители. – М., 1928. – 55с.
16. Орел В. Э. Об отражении архаичных числовых моделей в некоторых славянских текстах // Структура текста – 81. Тезисы симпозиума. – М., 1981. – С. 73-75.
17. Пропп В. Я. Русский героический эпос. – Л.: изд-во ЛГУ, 1955. – 552с.
18. Пропп В. Я. Об историзме русского фольклора и методах его изучения // Уч. зап. ЛГУ. – 1968. – Вып. 72, № 339. – С. 5-25.
19. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1986. – С.37-143.
20. Саенко Т. И. Интонация как средство реализации коммуникативно-прагматической динамики английской волшебной сказки: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / КГПИИЯ. – К., 1987. – 20с.
21. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. – М., 1983. – С. 5-36.
22. Топоров В. Н. К семантике троичности (слав. *trizna и др.) // Этимология. – М., 1981. – С. 76-88.
23. Топоров В. Н. Число и текст // Структура текста. Тезисы симпозиума. – М., 1981. – С. 76-88.
24. Уэно Х., Коямо Т. и др. Представление и использование знаний. – М., 1989. – С. 49-53.
25. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. – М., 1981. – С.496-530.
26. Филлмор Ч. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIV. Проблемы и методы лексикографии. – М., 1983. – С. 23-60.
27. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // вновь // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 52-92.
28. Швачко С. А., Пасяк Е. Л., Харченко Т. В. Работа над англоязычной сказкой в условиях вуза и школы. – Сумы: СГПИ, 1990. – 46с.
29. Armstrong R. P. Content Analysis in Folkloristics // Trends in Content Analysis. – Urbana. – 1959. – P. 151-170.
30. Dundes A. From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales // Journal of American Folklore. – 1962. – Vol. 75, № 4. – P. 95-105.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК СПОСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Кечеджі О. В.

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Художній текст маркується як комунікативно спрямований вербальний твір, що володіє естетичною цінністю, виявленою в процесі його сприйняття. Художні тексти охоплюють все жанрове розмаїття художньої літератури, літературної критики та публіцистики [1]. Його переклад – процес складний та багатогранний і, окрім цього, вимагає творчого підходу. До перекладача художнього тексту пред'являються більш високі вимоги. Від того, як і в якій формі матеріалізується зміст, залежить естетична цінність твору і рівень емоційно-експресивного впливу на читача. У художніх текстах використовуються одиниці і засоби всіх стилів, але всі ці стильові елементи включаються в особливу літературну систему і набувають нову, естетичну функцію.

Оскільки в художньому тексті зазвичай передається інформація інтелектуальна, емоційна, та естетична, цілком природно, що для цього потрібні й особливі способи передачі інформації. Всі ці види інформації передаються через раціональний, емоційний і естетичний вплив на одержувача. Такий вплив досягається за допомогою мовних засобів усіх рівнів: ритмічна організація тексту, фоносемантика, лексична та граматична семантики тощо. Якщо говорити про переклад художнього тексту, то маємо наголосити, що перекладачу треба розглядати кожне речення як частину цілого, передавати не тільки те, про що в ньому йдеться, але і працювати над створенням художнього образу, загального настрою, характеристики атмосфери, персонажів тощо. Тобто при перекладі художнього тексту необхідно враховувати прагматичне завдання перекладу, яке полягає в досягненні бажаного комунікативного ефекту на читача. Прочитавши художній твір у перекладі, читач повинен відчувати силу літературного таланту автора оригіналу. Якщо перекладачеві вдалося цього добитися, можна говорити про адекватне відтворення комунікативного ефекту оригіналу.

В якості базових категорій для опису відносин між оригіналом і перекладом у теорії перекладу використовуються еквівалентність та адекватність. Однак не існує єдиного загальноприйнятого визначення цих двох категорій, а питання про їх співвідношення як і раніше залишається дискусійним.

Еквівалентність, як правило, розглядають, як основну ознаку і умову існування перекладу, що, в свою чергу, зумовлює включення феномена еквівалентності у власне визначення перекладу. Науковці визначають переклад як заміну текстового матеріалу однієї мови еквівалентним текстовим матеріалом іншої мови, і стверджує, що основні завдання теорії перекладу полягають у визначенні характеру і умов перекладацької еквівалентності [2, 19]. У роботах європейських і американських дослідників еквівалентність сприймається як семантична категорія, яка пов'язана з відносинами смислової тотожності між текстами оригіналу і перекладу, а також з відносинами максимально досяжної тотожності між текстами оригіналу і перекладу [3, 74].

Питання визначення еквівалентності в сучасному перекладознавстві висвітлюється двояко. З одного боку, особливий акцент робиться на специфічні проблеми семантики і на перенесення семантичного змісту з мови-донора в мову перекладу. З іншого боку, при вивченні перекладу, наприклад, художніх текстів поняття еквівалентності в додатку до перекладу дуже розширилося в силу твердження деякими вченими, що перекладач художнього тексту повинен забезпечувати еквівалентність не на рівні мови, а на рівні художніх прийомів, які не можуть розглядатися ізольовано, а лише в рамках конкретного культурного і тимчасового контексту, в якому вони використовуються. Отже, еквівалентність у перекладі не повинна розглядатися як прагнення до тотожності, бо вона неможлива навіть між двома версіями перекладу одного і того ж тексту. Повна комунікативна еквівалентність може бути досягнена лише тоді, коли є функціональна, прагматична і семантична еквівалентність [4].

Досягнення еквівалентності можуть ускладнити наявність у тексті оригіналу слів або виразів, які викликають труднощі при перекладі і впливають на можливість передачі змісту у цілому. До них належать псевдоінтернаціональні слова, безеквівалентні слова-реалії, неологізми тощо. Також проблеми досягнення еквівалентності обумовлені розходженням граматичної будови двох мов, тому що англійська та українська мови належать не тільки до різних гілок індоєвропейської сім'ї мов, а й до різних структурних типів мов.

В англійській мові існує цілий ряд безеквівалентних граматичних явищ, які можуть представляти не тільки труднощі при перекладі з англійської мови на українську, але і є досить складними для засвоєння англійської мови. До таких граматичних явищ англійської мови відносять артикль, модальні дієслова, вищо-часову систему дієслова, безособові форми дієслова, пасивний стан, умовний спосіб, атрибутивні групи, еліптичні конструкції тощо. До явищ, що викликають труднощі при перекладі на рівні синтаксису, зазвичай відносять складні речення і різного роду конструкції (емфатичні, каузативні, еліптичні, компаративні, конструкції з безособовими формами дієслова тощо).

Принцип композиційності, який застосовується при перекладі художнього тексту, означає, що переклад тексту повністю зводиться до перекладу речень, з яких він складається, а переклад речень – до перекладу слів. Єдина поправка, яку при цьому допускається робити – це поправка на граматичні взаємозв'язки, яких повинні дотримуватися. Вимога ж відносно того, що перекладач повинен перекладати не слова, а думки, є абсолютно доречною, коли мова йде про ненаукові тексти. Повністю адекватний переклад художніх текстів неможливий, причому бувають твори, які піддаються «більш-менш» адекватному перекладу, а бувають твори, які просто неможна навіть приблизно адекватно перекласти (наприклад, віршовані твори великих поетів). Тому мова в цих випадках може йти тільки про рівні права перекладача з автором, бо в цьому випадку він практично не перекладає, а пише новий твір.

Маємо зазначити, що в центрі адекватності лежить процес орієнтування на цільову або на вихідну мову, яка носить суб'єктивний характер у зв'язку з побудовою смислового трикутника (текст оригіналу – перекладач – текст перекладу), перекладач відображає оригінал під певним кутом заломлення вихідного тексту в залежності від обраної ним стратегії. А в центрі еквівалентності – результат співвідношення текстів оригіналу і

перекладу, який має об'єктивний характер, адже перекладач повністю відображає оригінал в початковому тексті. Також еквівалентність передбачає встановлення відносин тотожності на рівні одиниць, складових тексту, а адекватність означає комунікативну і прагматичну тотожність. Адекватність перекладу недосяжна без реалізації еквівалентності на окремих рівнях побудови тексту, хоча еквівалентність не завжди призводить до адекватності.

Проблема інтерпретації, розуміння і досягнення еквівалентності при перекладі художніх текстів здавна викликала у дослідників інтерес, обумовлений їх своєрідністю. При дослідженні особливостей художнього тексту в аспекті перекладу також слід враховувати, що мовні засоби, система художніх образів, композиція художнього тексту мотивовані особливостями авторського бачення світу, мовного мислення, ідейними установками, естетичним уявленням художника слова. Відповідно до цього, можна зробити висновок, що мова в творчій словесній діяльності письменника виступає в особливій естетичній функції, яка накладається на комунікативну і когнітивну (автор – текст – позамовна дійсність) функції мови. У цьому зв'язку можна говорити про мову художнього тексту як про творчість, креативний акт. Таким чином, складний симбіоз індивідуального бачення світу, філософського підходу до осмислення, авторської естетики і мовотворення робить художній текст одним з найбільш важких об'єктів для перекладу.

Розуміння тексту художнього твору відбувається у предперекладацький період, коли перекладач виступає як читач художнього твору, і для нього кожен значущий елемент є об'єктом інтерпретації. Він сприймає і оцінює систему художніх образів, композицію, використані мовні засоби, мотивовані особливостями авторського задуму, бачення світу, речового мислення, ідейними установками. Перекладач свідомо і цілеспрямовано аналізує, як відбираються, а іноді і створюються автором ті індивідуальні мовні засоби, які найбільш точно відповідають естетичним уявленням художника слова. Результатом цього етапу є текстові рамкові норми, тісно пов'язані з розумінням тексту в цілому, проникненням в його смислову структуру, які повинні забезпечити адекватність перекладу. Перекладач художнього тексту повинен мати особливе розуміння прочитаного твору.

Девербалізація, що супроводжує процес вилучення сенсу, полягає в повному абстрагуванні від вихідної мовної форми висловлювання, «забуванні» конкретних мовних одиниць, які сприяли зародженню сенсу. Так як розуміння зводиться не до значення окремих слів, а до сприйняття сенсу, то і переклад не зводиться до збереження лексичних значень або граматичних конструкцій, а пов'язується з абстрагуванням від словесно-граматичної форми вихідного тексту і збереженням сенсу всього висловлювання. Саме на цьому етапі у перекладача формується ментальна репрезентація зрозумілого на основі абстрагування від словесно-граматичної форми вихідного тексту [5, 21].

Ревербалізація (або відтворення, відновлення сенсу) – це вільне від мовної форми оригіналу перевираження раніше вичлененого змісту мовою перекладу. На цьому етапі відбувається пошук виразів, що передають зміст оригіналу, відповідно до нормативних вимог мови перекладу. При ревербалізації перекладач має можливість вибирати варіанти перекладу з широкого набору еквівалентів. Контекст збільшує можливості вибору

лінгвістичних засобів, які перекладач має в своєму арсеналі для передачі мовою перекладу сенсу оригінального повідомлення. Етап ревербалізації допомагає утриматися від використання прямих відповідників, буквализму, дослівного перекладу і запобігти міжмовних інтерференцій, які завжди ведуть до невдалого перекладу.

Інтерпретативна теорія перекладу дає універсальну модель для процесу перекладу художнього тексту, що дозволяє досягти максимальної еквівалентності перекладного твору. Процес перекладу художнього тексту завжди передре процесом сприйняття тексту оригіналу, який зводиться не до сприйняття окремих слів, а до сенсу, тісно пов'язаного з екстралінгвістичними факторами. Кінцева мета представлена творчим процесом породження тексту мовою перекладу шляхом створення смислових еквівалентів мови оригіналу. Оскільки текст завжди адресується носіям відповідної культури, в завдання перекладача входить не тільки познайомити зі змістом книги, а й домогтися отримання читачем іншої культури того ж художнього враження, що і читачем оригіналу. Тому перекладач виступає як співавтор, що ставить перед собою мету передати авторську естетику і індивідуальний стиль, знайти не стільки формальні, скільки функціональні еквіваленти кожному авторському прийому, досягти певного художнього впливу на читача, створюючи художні образи.

Маємо наголосити на тому, що перекладачеві треба намагатися досягти не тільки еквівалентності, а й адекватності. Адекватний переклад повинен оптимально відповідати конкретним умовам і завданням перекладу. Виконаний адекватно переклад не завжди будується на відносно повній еквівалентності між вихідним і кінцевим висловлюванням. І навпаки, переклад, повністю еквівалентний оригіналу, не завжди відповідає вимогам адекватності. Отже, при оцінюванні перекладу перш за все необхідно орієнтуватися на його адекватність, тобто на відповідність обраній перекладачем перекладацької стратегії і перекладацького рішення заданим комунікативним умовам [6]. Таким чином, основним завданням перекладача на шляху досягнення адекватності перекладу стає ефективне використання перекладацьких трансформацій, за допомогою яких досягається точність передачі всієї інформації, що міститься в тексті оригіналу.

Одним із провідних способів досягнення еквівалентності є перекладацькі трансформації, або численні і якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності всупереч розбіжностям у формальних і семантичних системах двох мов.

Як відомо, лексико-семантичні невідповідності текстів оригіналу і перекладу долаються за допомогою прийомів транскрипції, транслітерації, калькування, конкретизації, генералізації і модуляції. Однак прийоми транскрипції і транслітерації спираються на нормативні таблиці звуків і звукових відповідностей, а калькування тісно пов'язане зі словотворчими процесами, які існують у мові. Тільки використання прийомів конкретизації, генералізації і модуляції в перекладі залежить як від лінгвістичних чинників, так і від вихідної комунікативної ситуації. З цієї причини ми розглянемо випадки використання конкретизації, генералізації і модуляції. Ці трансформації виявляються ефективними у процесі встановлення лексико-семантичної функціональної еквівалентності, якщо лексичні одиниці реалізують одне зі своїх словникових значень.

Прийом генералізації передбачає заміну одиниці вихідної мови з конкретним значенням одиницею мови перекладу із загальним значенням. Використання прийому генералізації диктується не тільки нормами мови перекладу, а й необхідністю зберегти в тексті перекладу авторський задум. Прийом модуляції дозволяє замінити одиницю мови оригіналу одиницею мови перекладу, значення якої виводиться логічним шляхом із значення вихідної одиниці. У багатьох випадках найбільш ефективним виявляється прийом модуляції, тому що в художньому тексті слова набувають контекстуального смислу, конотацій і особливого стилістичного забарвлення. Якщо прийоми конкретизації і генералізації протилежні за своєю суттю, то модуляція, або смисловий розвиток має на меті уточнення сенсу вихідного тексту, тому можливі комбінації трансформацій, наприклад, модуляції і конкретизації, модуляції і генералізації. Стосовно калькування маємо наголосити, що це являє собою переклад лексеми мови оригіналу за допомогою заміни її складових відповідними лексемами мови перекладу, іншими словами, при перекладі копіюється структура і склад первісної лексеми. Таким чином, цей процес призводить до появи нового слова або сталого виразу в мові перекладу.

Стає очевидним, що для установлення функціонально еквівалентних відносин на лексико-семантичному рівні зміст і сенс тексту перекладу повинні відповідати початковій комунікативній ситуації, а неминучі втрати в лексико-семантичному наповненні компенсуються шляхом застосування перекладацьких трансформацій: конкретизації, генералізації, модуляції. При цьому прийоми конкретизації і генералізації протилежні за своєю суттю, в той час як модуляція, що припускає смисловий розвиток, має на меті уточнення поняттєвого змісту вихідного тексту в тексті перекладу.

Граматики-синтаксичні розбіжності тексту оригіналу і тексту перекладу в основному пов'язані з передачею значень і форм модальності, активного/пасивного стану; вони виявляються при узгодженні часів, у нефінітних залежних зворотах з інфінітивом, герундієм або дієприкметником, а також проявляються в різному синтаксичному членуванні речення.

Прийом членування речень нерозривно пов'язаний з трансформацією об'єднання речень. Цей спосіб перекладу є протилежним членуванню речень; це перетворення складного речення мови оригіналу в просте речення мовою перекладу або зміна синтаксичної структури оригіналу за допомогою об'єднання декількох простих речень. Цей прийом використовується, в більшості випадків, коли речення в оригінальному тексті тісно пов'язані за змістом, і тому їх об'єднання логічно обґрунтовано.

Щодо граматичних заміни, то вони являють собою перекладацький прийом, при якому граматична одиниця однієї мови перетворюється на одиницю іншої мови, і при цьому змінюється її граматична форма. Важливо відмітити, що це перетворення може зачіпати граматичні одиниці будь-якого рівня: форма слова, частина мови, член речення, власне речення.

Перестановка – це зміна порядку мовних елементів у тексті перекладу щодо тексту оригіналу. Мовними елементами в цьому випадку можуть бути слова, словосполучення, головні і підрядні речення і власне речення. Так як порядок слів у англійському реченні твердо установлений, при його перекладі на українську мову необхідно визначити тему і рему, старе і нове, тобто актуальне членування речення. В українській мові тема розташовується на початку пропозиції, а рема – в кінці, тому важлива

інформація, яку необхідно передати одержувачу, закономірно виявляється в завершенні висловлювання. В англійському ж реченні, тема і рема не мають закріпленого розташування. Тому при перекладі можлива перестановка головного і підрядного речень або простих речень. У процесі перекладу може спостерігатися перестановка слова з одного речення в інше.

Функціональна еквівалентність лексико-семантичного і граматико-синтаксичного рівня визначається ступенем близькості мовних семіосфер, лексичних та граматичних систем і норм мов перекладу і оригіналу. Проте, зміст вихідного тексту в перекладі може передаватися такими мовними одиницями, які за своєю семантикою, граматичною формою і категоріальним значенням різко відрізняються. У подібних випадках текст перекладу еквівалентний тексту оригіналу тільки на комунікативно-прагматичному рівні [7].

Комунікативно-прагматичний рівень панує в ієрархії рівнів еквівалентності, так як він незамінний для еквівалентності як такої і накладається на інші її рівні. Еквівалентні відносини на комунікативно-прагматичному рівні здійснюються при досягненні експресивної еквівалентності, що виражає установку на відправника, і конотивної еквівалентності – установку на одержувача. Саме тому цей рівень еквівалентності має на увазі використання в перекладі мовних одиниць, відмінних від оригінальних по різним критеріям.

Особливо часто для досягнення еквівалентності на комунікативно-прагматичному рівні застосовується прагматична адаптація. Її суть полягає в заміні незнайомого явища, предмета, поняття знайомим, незвичного звичним для одержувача повідомленням. Чітка орієнтація на одержувача перекладу робить цей засіб незамінним для встановлення необхідного комунікативного ефекту. До найпоширеніших засобів прагматичної адаптації можна віднести: опущення окремих одиниць тексту оригіналу через відсутність реалій вихідної мови на мові перекладу; додавання окремих одиниць тексту; описовий переклад (експлікація), тобто заміна лексичної одиниці тексту оригіналу словосполученням на мові перекладу, яке дає пояснення його значення; приблизний переклад (компенсація), який полягає в заміні невідомих для одержувача повідомлення реалій вихідної культури близькими реаліями мови перекладу. Така адаптація призводить до більшої природності тексту, до його пристосування до історичного та культурного середовища іноземної мови.

Компенсація – це спосіб перекладу, при якому елементи сенсу, втрачені при перекладі одиниці вихідної мови в оригіналі, передаються в тексті перекладу будь-яким іншим засобом, причому необов'язково в тому ж самому місці тексту, що і в оригіналі. Таким чином, заповнюється («компенсується») втрачений сенс, і, в цілому, зміст оригіналу відтворюється з більшою повнотою. При цьому нерідко граматичні засоби оригіналу замінюються лексичними і навпаки.

Застосування перекладацьких трансформацій необхідно перш за все для максимально повної передачі інформації, закладеної в мові оригіналу, з дотриманням всіх норм мови перекладу. Вивчення кількох класифікацій перекладацьких трансформацій показує, що оскільки лінгвісти підходять до вивчення трансформацій з різних точок зору, число класифікацій досить велике і в них виділяється різна кількість їх видів і підвидів.

Отже можна зробити висновок, що художній текст як об'єкт перекладу має ряд відмінних властивостей, що впливають на процес і якість перекладу.

Переклад художнього тексту – це складний і багатогранний вид людської діяльності, в процесі якого зіштовхуються різні культури, особистості, склади мислення, літератури, епохи, традиції і установки. В основі перекладу художнього тексту лежить передача думки, змісту оригіналу, яке виражається ще раз в перекладі, але вже за допомогою інших засобів.

Від інших видів текстів художні тексти відрізняються: способом опису дійсності, яка в художньому тексті представлена у вигляді образу; метою створення тексту: крім естетичного впливу на читача, художній текст покликаний сформулювати ставлення читача до змісту художнього твору; характером і способом передачі інформації; ступенем активності читача: художній текст передбачає певну ступінь «домислювання», «співтворчості» читача при створенні твору; наявністю авторської позиції, образу автора; композиційною різноманітністю; високим ступенем національно-культурної обумовленості. Переклад художнього тексту має читатися як оригінал, тобто вимагає передачі не тільки змісту, але й настрою і емоційної насиченості оригіналу.

Способи досягнення еквівалентності при перекладі художнього тексту спираються на етапи процесу перекладу: розуміння, девербалізацію, ревербалізацію, основною метою яких є перекласти не слова, а сенс висловлювання. Таким чином, для того, щоб переклад художнього тексту був правильним, перекладачеві треба намагатися досягти не тільки еквівалентності, а й адекватності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Казакова Т. А. Художественный перевод. СПб., 2002. 113 с.
2. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation: an essay on Applied Linguistics. London : Oxford University Press, 1965. 103 p.
3. Kenny D. Equivalence. Encyclopedia of translation studies. N.Y., 1998, 2001. P. 77-80.
4. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Chicago : The University of Chicago Press, 1983. 272 p.
5. Ледерер М. Актуальные аспекты переводческой деятельности в свете интерпретативной теории перевода / пер. с франц. Н. А. Фененко, Е. А. Алексеева. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. 223 с.
6. Способы достижения функциональной эквивалентности в переводе художественного текста URL: <http://cheloveknauka.com/sposoby-dostizheniya-funktsionalnoy-ekvivalentnosti-v-perevode-hudozhestvennogo-teksta> (дата звернення: 03.02.2023).
7. Перевод эмоционально-окрашенной лексики в описании персонажей романа Ф. С. Фицджеральда «Великий Гэтсби» URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perevod-emotsionalno-okrashennoy-leksiki-v-opisanii-personazhey-romana-f-s-fitsdzheralda-velikiy-getsbi> (дата звернення: 10.02.2023).

NON-VERBAL MESSAGES ANALYSIS ON THE EXAMPLE OF TED SPEAKERS

Fesenko V., Postolovka D.

*Scientific supervisor: Ivanova I., PhD, Associate Professor
Cherkasy State Business College*

Non-verbal communication occurs, as a rule, unconsciously, involuntarily. Although people control their speaking in some way by analysing their movements, intonation or facial expressions. One of the important parameters characterizing non-verbal communication is interpersonal space – the distance that is unconsciously established in the process of communication between people. Interpersonal space affects visual contact (eye contact). Eye contact is extremely important in non-verbal communication. The way people look at each other can tell you what kind of relationship they have. During communication, the informative function is performed by expressive reactions: facial expressions, pantomime, gestures, voice intonation. Speaking in general about non-verbal communication, it can be said that it occupies a very important place in our communication, because 38 % of information is perceived by the way the words that carry this information are spoken, and 55 % – by the facial expression itself.

The problems of non-verbal communication were studied by many domestic and foreign researchers, namely S.L. Holoshchuk, O.O. Selivanova, L.V. Soloschuk, F.S. Batsevich, T.S. Bychkova, N.P. Kiselyuk, T.F. Osipova, A. Vezhbytska, J.L. Golla., P. Ekman.

As an independent scientific direction, the concept of nonverbal communication has been formed relatively recently, in the 50s of the 20th century, although the foundations of this science can also be found in earlier works. Albert Merabian is an American psychologist known for his research on the fact that in non-verbal communication, elements such as tone of voice and gestures are more important than words. Ekman Paul is an American psychologist who has conducted research on non-verbal communication in the face and gestures; he believes that six basic emotions can be detected using facial expressions. Robert Rosenthal is an American social psychologist who studied the influence of expectations on human behaviour and non-verbal communication [1].

Some domestic researchers, namely O. Tymoshenko, A. Garasemchuk and others, believe that sign language, facial expressions and other components of non-verbal communication strengthen or even replace verbal communication. Visual contact is closely related to facial expressions, that is, looking, which is an important part of communication. According to S.V. Shevchuk, business, social and intimate views are distinguished depending on the localized focus on the interlocutor. A look directed into a triangle, the apex of which is the point in the middle of the forehead, and the base of which is the line between the eyes, is business. It does not fall below the eyes. If the gaze is fixed below the eye line, it is a social gaze. An intimate look is directed to the triangle between the eyes and the chest. The view should always correspond to typical communication situations [2, p. 160].

According to the definition of M.F. Yakovchenko, gestures are conscious or unconscious movements of a person, including body movements that accompany speech or replace it.

The purpose of our research is to analyse non-verbal manifestations on the example of TED speakers.

First, we consider it necessary to clarify the concept of non-verbal communication. Nonverbal communication is communication when people communicate information to each other without words, using body language (look, facial expression, gestures, posture, intonation, etc.). The non-verbal block of communication is those factors that are present in communication, but are not directly related to texts (poses, gestures, and facial expressions, language of space, clothes, colours, and manner of communicating). Signs of non-verbal communication are gestures, postures, facial expressions, language of space, the language of clothes and colours, etc.

Nonverbal communication sends cues to others using actions rather than words. People can express happiness, engagement, concern, gratitude and confidence by responding nonverbally. This can include communication using hand gestures, eye contact, body language, appearance, facial expressions and tone of voice [3]. Such tools include a system of signs that differ in language methods and the form of their detection. In the process of interaction, verbal and non-verbal means can strengthen or weaken the effect on each other. The language of non-verbal communication is the language not only of gestures, but also of feelings. People use a number of non-verbal means for communication: looks, facial expressions, postures, gestures, etc.

When communicating, people react differently to non-verbal signals: some are sensitive to them, others are either not familiar with this area of communication, or do not have experience in fixing and deciphering signs of non-verbal communication. Non-verbal, like speech, involves feedback. Positive non-verbal feedback has a beneficial effect on relationships between interlocutors, while negative feedback accompanies or creates destructive relationships. A partner who angrily answers the interlocutor's questions sends negative signals.

In direct communication, the language of facial expressions and gestures is also an important tool, which not only complements and enriches, individualizes ordinary speech, but sometimes, for example, in the communication of deaf and mute people, replaces it. It is known that the same word, for example, greeting, can be spoken with many different shades, which are conveyed with the help of facial expressions, gestures, intonations and reflect the subtlest overflows of human moods and feelings.

In our research, we distinguish among 5 main channels of non-verbal communication. Having studied theoretical sources on non-verbal aspects of speech delivery, we have analysed their features and practical implementation.

1. Mimicry is an external expression of mental states, first of all moments, which are manifested in a set of coordinated facial muscle movements. Mimics are able to convey the emotional and meaningful subtext of language messages and serve as a regulator of the communication process. It is common knowledge that effective communication is possible only on condition of adequate assessment of those emotions and feelings felt by the interlocutor, partner and expressed on his face. It is known that highly mobile facial expressions indicate liveliness and quick changeability of perception of impressions and inner experiences, and easy excitability from external stimuli. Immobile facial expressions, in general, indicate the constancy of mental processes. Such facial expressions are associated with calmness, constancy, prudence, reliability. By facial expression, you can determine how a person

reacts to: the situation, information, a person. A person more easily controls the face and its expression than other non-verbal signs, so they are easy to learn and, accordingly, mislead us. Thus, facial expressions of communication are extremely important for full mutual understanding, expressing, first of all, the emotional state and emotional attitude during interaction.

2. Gestures are movements that have a signal value in communication; these are expressive movements of the head, hand or hand, which are revealed in the process of communication. Gestures in the process of communication not only accompany speech. Gestures can be used to draw a conclusion about a person's attitude to any event, person, or object. A gesture can also indicate a person's desire, his condition. By the peculiarities of gesticulation, it is possible to draw a conclusion about a certain psychological property. About 40% of information is transmitted through gestures.

3. Visual contact. Eye contact is a particularly important component of the communication process. A person receives about 80 % of impressions through the organs of vision. Gaze acts as a controlling influence, providing feedback on the partner's behaviour and degree of involvement in communication.

4. Voice characteristics. Intonation is defined as a set of sound means of speech that organize it. This is the rhythmic and melodic side of speech. Its main elements are the melody of speech, its rhythm, intensity, tempo, timbre, as well as phrasal and logical structure of stress. Voice characteristics make it possible to express one's thoughts and feelings, volitional aspirations not only together with the word, but also separately from it, and sometimes contrary to it.

5. Spatial behaviour also significantly affects the process of human interaction. The choice of communication distance is determined by social prestige, national and ethnic characteristics, gender, age, and the nature of relationships between people. There are four spatial zones:

1. Intimate zone (physical contact – 50 cm): children, parents, husband and wife, close relatives, lovers communicate at an intimate distance. This is the most protected zone, into which only those with whom a person is in close emotional contact are allowed.

2. Personal (private) zone (50 cm – 120 cm): people who have some kind of relationship, friends or work colleagues communicate at this distance. The private zone is ideal for parties, formal receptions, business meetings and conversations.

3. Social zone (120 cm – 200 cm): this zone is characterized by neutral interpersonal relationships. Any official communication takes place at this distance.

4. Public zone (more than 200 cm): characteristic for communication with a group of people. Partners perceive violation of the optimal communication distance negatively, and they try to change it.

Thus, people in various situations of communication actively change their space, establish the distance of interaction optimally corresponding to objective and subjective conditions.

The next step of our research was to analyse 10 most famous speakers in terms of the power of their non-verbal delivery. The speakers are:

- Brene Brown, a researcher who studies the impact of various characteristics on various aspects of human life. An example of such qualities is courage, expressiveness, shame [4];

- Cuddy, a professor and researcher at Harvard Business School, where she studies nonverbal human behaviour [5];
- Teresa Glomb. an expert in the psychology of social, organizational, and individual differences. Her research shows the important role of work events and emotions in predicting work behaviour. She strives to make work more enjoyable [6];
- Simon Sinek, a renowned speaker, author and consultant on leadership and influence [7];
- Hans Rosling, a renowned Swedish physician, public figure, and statistician who made a major impact in the field of global health and economics [8];
- Elizabeth Hilbert, an American author and journalist known for her writings on travel and self-development [9];
- Ishan Bhabha, counsels and represents clients on their highest-stakes matters, with a particular focus on complex issues of constitutional, regulatory and commercial law [10];
- A.J. Jacobs, writer who tests the limits of behavior, customs, culture and reports back on the wisdom and practical knowledge he’s gained [11];
- Sebastian Wernicke motivates and manages multidimensional projects after making a splash in the field of bioinformatics [12].

Five aspects mentioned and characterized above serve as criteria for the analysis (Table 1).

Table 1
The analysis of non-verbal delivery of TED speakers

Speaker	Facial expression	Gestures	Eye contact	Voice characteristics	Body movement and posture
Brene Brown	fun, friendly	clear	hidden	dramatic	dynamic, loose
Amy Cuddy	calm, smiling face	permanent	piercing	assured	playful movements, confident
Theresa Glomb	tranquil, serious	minimalistic	relaxed	relaxing	restrained movements and a clear figure
Simon Sinek	convincing	explanatory	sincere	deep and strong	open and energetic
Hans Rosling	optimistic	scaling	emphasizes the most important	low timbre	straight with folded hands
Elizabeth Hilbert	expressive	head movements	dynamic	frosty	straight
Ishan Bhabha	lively	free	clear	convincing	steady
A.J. Jacobs	sincere	various	multifaceted	temperate	flexile
Sebastian Wernicke	amiable	restrained	multifaceted	quick	modest

After analyzing the data of the speakers with TED talk criteria, we can conclude that each of the above-mentioned speakers is a professional in their field. They speak freely in front of a large number of spectators and encourage their attention. Good speakers, immediately established contact with the audience. They are confident, sincere and forthright. The key to their successful performances is real emotions, moderate gestures and established contact with the audience. Amy Cuddy states, 'Being out of power – standing confidently even when we don't feel confident – can increase our sense of confidence and can affect our chances of successes. Their behavior helps them to interpret visual information in a proper way. At the same time, non-verbal signals allow the audience to understand true feelings and thoughts of the speaker. It is clear that the speakers control their non-verbal language during speech. Their verbal and non-verbal language are in complete harmony. It ensures success and confidence.

We can also point out that each non-verbal sign performs one of five roles:

- repetition: It repeats and strengthens the message they are making verbally;
- contradiction: It can contradict the message they are trying to convey, thus indicating to the listener that they may not be telling the truth;
- substitution: It can substitute for a verbal message;
- complementing: It may add to or complement the verbal message;
- accenting: It may accent or underline a verbal message.

Therefore, it can be concluded that non-verbal communication in general plays a huge role in human interaction, mainly working at the subconscious level of the psyche. This is one of the main means of transmitting feedback to a communication partner.

Nonverbal means are the most important addition to language communication, naturally woven into the fabric of interpersonal communication. their role is defined not only by the fact that they increase the linguistic influence on the communicator, but also by the fact that they help the participants of communication to reveal each other's intentions, make the communication process more open. It is worth mentioning that non-verbal means are not independent, but auxiliary means of communication. They prepare, accompany, comment, explain the language, and reveal its deep essence. The knowledge of non-verbal signs helps to project the audience's reaction to your future presentation. Our analysis proves that non-verbal means of communication transmit semantic attitudes via human behaviour, and language is only a means to convey the meanings embedded in words.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальне уявлення про мову рухів тіла. Родоначалники невербальної комунікації. URL: https://studwood.net/2026351/psihologiya/zagalne_uyavlennya_movu_ruhiv_tila
2. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. К.: Алерта, 2011. 695 с.
3. Herrity J. 9 Examples of Nonverbal Communication in the Workplace. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/nonverbal-communication-examples>
4. Brown B. The power of vulnerability. URL: https://www.ted.com/talks/brene_brown_the_power_of_vulnerability/comments

5. Cuddy A. Your body language may shape who you are. URL: https://www.ted.com/talks/amy_cuddy_your_body_language_may_shape_who_you_are/comments
6. Glomb T. Let's make work better. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oCYeEt94EMc&t=5s>
7. Why good leaders make you feel safe URL: https://www.ted.com/talks/simon_sinek_why_good_leaders_make_you_feel_safe/no-comments
8. The magic washing machine URL: https://www.ted.com/talks/hans_rosling_the_magic_washing_machine
9. Success, failure and the drive to keep creating URL: https://www.ted.com/talks/elizabeth_gilbert_success_failure_and_the_drive_to_keep_creating
10. Bhabha I. How to foster productive and responsible debate URL: https://www.ted.com/talks/ishan_bhabha_how_to_foster_productive_and_responsible_debate?subtitle=en
11. Jacobs A.J. The world's largest family reunion: we're all invited URL: https://www.ted.com/talks/a_j_jacobs_the_world_s_largest_family_reunion_we_re_all_invited
12. Wernicke S. Lies, damned lies and statistics about TED talks URL: https://www.ted.com/talks/sebastian_wernicke_lies_damned_lies_and_statistics_about_tedtalks
13. Nonverbal Communication and Body Language. URL: <https://www.helpguide.org/articles/relationships-communication/nonverbal-communication.htm>

Секція 5. Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стануть історією

АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*Комісарова І. В., викладач вищої категорії
Дніпровський фаховий коледж енергетичних
та інформаційних технологій*

*Козинець І. І., канд. пед. наук, доцент
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка», м. Дніпро*

*Комісаров Ю. О., старший викладач
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка», м. Дніпро*

Постановка проблеми. Досліджується проблема впливу воєнного стану на економіку держави та роль патріотичного виховання для збереження та розвитку національної економіки та формування підприємницьких навичок та вмінь у здобувачів освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Важливого значення економічному та патріотичному вихованню підростаючого покоління надавали Сократ, Аристотель, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, А. Макаренко, К. Ушинський, В. Сухомлинський, які наголошували на необхідність формування у дітей та молоді уміння розпоряджатися грошима, вихованню таких рис як бережливість, ощадливість, раціональність. У розрізі патріотичного виховання вони ставили попереду національну свідомість та наголошували на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

Ті зміни, які зараз відбуваються у суспільстві, потребують нового погляду на економічне та патріотичне виховання. Саме тематиці виховання сучасної патріотичної особистості є відомими праці А. Афанасьєва, І. Бєха, А. Бойка, В. Довбня, І. Зязюна, М. Стельмаха, М. Щербаня, О. Соскіна та інших.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобальних змін у сучасному українському суспільстві – пандемії COVID-19 та воєнного стану в країні – суттєвого значення набуває процес виховання молоді в закладах освіти. Через ці труднощі організаційно змінився й освітньо-виховний процес у всіх його ланках. Звертаючи увагу на це, онлайн-режим змусив також науковців шукати відповідні форми й методи своєї дослідницької роботи.

Як відомо, діяльність Інституту проблем виховання НАПН України через ситуацію в країні визначило пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень та науково-технічними (експериментальні) розробки НАПН України за певними напрямами [1]:

- Напряма 5. Дошкільна освіта;
- Напряма 8. Теорія і технології виховання;
- Напряма 18. Соціальна педагогіка та соціальна робота.

Тому проблеми виховання та соціальної роботи дуже актуальні під час аналізу системи виховного процесу у закладах освіти, в тому числі і у закладах фахової передвищої освіти.

Для оптимального процесу виховання, стосовно змістового підґрунтя, було створено певні моделі, зокрема:

- структурно-функціональну модель формування у підлітків національно-культурної ідентичності;
- модель соціального партнерства у вихованні громадянина-патріота;
- модель виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України;
- модель військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації.

Стосовно форм організації виховної суб'єкт-суб'єктної взаємодії перевагу надано її проектним способам перед способами індивідуальної роботи [2].

Відповідно до Закону України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні», [3] Міністерство освіти і науки затвердило заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України на період до 2025 року[4].

Концепція визначає основні складники національно-патріотичного виховання: громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення незалежних українських громадян-патріотів, гуманістів і демократів, готових до виконання громадянського і конституційного обов'язку, успадкування духовних і культурних надбань українського народу, високої культури людських взаємин, формування активної громадянської позиції, розвиток духовно-моральних цінностей і національної самосвідомості, становлення громадянина України.

У документі також детально викладені заходи, які мають бути здійснені до 2025 року, зокрема:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань національно-патріотичного виховання;
- створення соціально-педагогічних умов для реалізації національно-патріотичного виховання;
- зміни у змісті та форматі патріотичного виховання;
- організація інформаційно-просвітницької діяльності у сфері патріотичного виховання;
- розвиток військово-патріотичного виховання.

У зв'язку з цим одним із головних завдань сучасних закладів освіти є побудова виховної діяльності, яка б поєднувала декілька напрямів виховного процесу, спрямованого на формування особистості молодого людини в умовах воєнного стану, невизначеності і ризиків.

Під час воєнного стану економіка України перебуває в небезпеці. Війна призводить до руйнування економіки, зменшення виробництва, зростання безробіття та інфляції, що може в подальшому призвести до зниження доходів населення та посилення соціальних проблем. У таких умовах держава повинна розробити певні економічні заходи для забезпечення своєї стабільності та потреб воєнного стану.

Законом України «Про освіту» [5] визначено, що економічна освіта є важливою і необхідною умовою розвитку суспільства в умовах ринкової економіки. Саме тому молодим людям необхідне економічне виховання, щоб майбутнє нашої країни було в руках економічно освіченого покоління.

Сьогодні Україна і суспільство, крім економічно грамотної людини, потребує високоосвіченого, високоморального і патріотично налаштованого молодого покоління. Національно-патріотичне виховання є не просто

складником внутрішньої політики держави – це важливий компонент зміцнення національної свідомості кожної молодої людини, що бачить Україну як демократичну європейську державу з унікальною культурною спадщиною та національною ідентичністю.

Згідно з «Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України» [3,4], одним з основних виховних напрямів сьогодні вважається громадянсько-патріотичне виховання, яке формує у молодій людини підґрунтя для формування свідомості, поваги до культурних цінностей України, історико-культурного надбання і традицій, соціального добробуту тощо.

Тому, поєднання економічного та патріотичного виховання є дуже важливим завданням сьогодення, і в подальшому це допоможе молоді розуміти важливість економічної стабільності та національної безпеки для благополуччя країни та її громадян. Під час воєнного стану це є важливим складником формування національної свідомості та відповідальності перед державою тому, що з поверненням до мирного життя сьогоднішні студенти стануть майбутнім керівним складом країни та будуть мати активну роль в її розвитку.

Наразі основним призначенням економічного виховання здобувачів освіти є формування теоретичних та практичних навичок щодо управління фінансами та економікою в умовах війни, навчання економічній грамотності та фінансовим дисциплінам. Студентам потрібно розуміти, як ефективно керувати своїми фінансами, як раціонально споживати, зберігати та інвестувати свої гроші, планувати бюджет, контролювати витрати та розуміти, як економити в складних умовах.

Для досягнення цієї мети необхідні спеціальні тренінги, семінари та практичні заняття, під час яких студенти навчаються раціональному використанню ресурсів, ефективному плануванню бюджету та управлінню ризиками. Також важливо навчати студентів шукати різноманітні джерела доходів та шляхи зменшення витрат.

Навчання патріотизму також має велике значення. Студентам слід розуміти важливість збереження традицій та культури своєї країни, а також бути готовими захистити її інтереси.

Студентів варто навчати високих цінностей, які пов'язані з любов'ю до рідної країни та її історії, поважати тих, хто воював за свободу та незалежність, а також вчити віддавати належну шану нинішнім захисникам нашої держави.

Патріотичне виховання студентів повинно базуватися на розумінні історичного досвіду країни, підвищенні рівня національної свідомості та почуття гідності. Студентам потрібно доводити, що війна – це не тільки бій, а й історична подія, яка вимагає об'єднання сили та духу народу. Патріотичне виховання має сприяти формуванню у студентів позитивного ставлення до військової служби, підвищенню рівня моральних та етичних якостей, зокрема відваги, чесності, відповідальності та почуття солідарності з військовими, волонтерами та іншими громадянами, які потребують допомоги.

Одним зі способів економічного та патріотичного виховання студентів під час війни є залучення їх до роботи в галузях, які є пріоритетні для національної економіки. Це може бути робота в галузях виробництва зброї, транспортних засобів, харчових продуктів та інших товарів, для забезпечення потреб військових та населення. Крім того, студенти можуть

брати участь у різних ініціативах, спрямованих на підтримку військових та постраждалих від військових дій. Наприклад, вони можуть займатися волонтерством, донорством, бути організаторами збору коштів на допомогу постраждалим, роз'яснювати важливість військової служби та військово-патріотичного виховання.

Важливим аспектом патріотичного виховання є знання національної символіки, а також знання національної мови та культури. Студентам потрібно знати про національні свята та відзначати їх, щоб підтримувати національну ідентичність та єдність.

Крім того, студентам варто навчатися взаємодії та співпраці з іншими людьми та державами, щоб сприяти розвитку дружніх відносин між країнами та забезпечити мир та стабільність у світі.

Формування свідомості студентів відіграє велике значення для майбутнього країни, особливо в період воєнного стану. Ось кілька можливих підходів до реалізації цього процесу:

1. Організація спеціальних курсів і тренінгів для студентів з економічних питань, наприклад, таких, як бюджетування, фінансове планування та економічний аналіз. Ці курси можуть допомогти студентам зрозуміти, як ефективно управляти грошми, які можуть бути корисними в період економічної нестабільності, які можуть виникнути внаслідок військових дій.

2. Проведення позааудиторних занять та класних годин, спрямованих на формування економічного та патріотичного виховання у студентів.

3. Впровадження до навчальних планів освітніх компонентів з національної історії та культури, під час вивчення яких студенти зрозуміють значення національної ідентичності та патріотизму. Для підтримки патріотичного духу можуть бути проведені інтерактивні заходи, наприклад, екскурсії до пам'ятників історії та культури, військово-патріотичні заходи та конкурси на найкращий патріотичний твір.

4. Залучення студентів до добровільних ініціатив, наприклад, таких, як благодійність та волонтерська допомога. Студенти можуть отримати участь у зборі грошей на потреби військових частин та допомогти у сортуванні та наданні гуманітарної допомоги. Це може допомогти студентам розвинути у собі емпатію та соціальну відповідальність, а також зміцнити патріотичний дух.

5. Створення на базі закладів освіти спеціальних клубів та організацій, які працюють над підтримкою військових, ветеранів та їх сімей.

Результативність економіко-патріотичного виховання значною мірою залежить від того, наскільки конкретні форми і методи виховної діяльності впроваджуються і в подальшому стимулюють розвиток активності, свідомості, цілеспрямованості, самоорганізації та самоуправління. Аналіз сучасних виховних практик закладів освіти показує, що громадянська позиція студентської молоді активізувалася під час останніх військових подій, про що свідчать організовані заходи та акції. Наприклад, Дніпровський фаховий коледж енергетичних та інформаційних технологій проводить акції «Добро і милосердя», «Донатимо заради Перемоги», «Попереджений – означає захищений», молодіжні марафони з надання волонтерської допомоги для воєнного шпиталю та для військових на передовій; організовує волонтерську допомогу для дітей з дитячих будинків сімейного типу, дітей з малозабезпечених сімей, сімей-переселенців; створено центр

допомоги внутрішньо переміщеним особам, організовано плетіння маскувальних сіток, виробництво окопних свічок тощо.

Найбільш різноманітні форми і методи національного громадського, патріотичного та економічного виховання студентів використовуються в позааудиторний час, де студенти у співпраці з викладачами проводять змістовні заходи, що охоплюють різні напрямки виховної роботи:

– відбуваються відкриті заходи та проводяться класні години, спрямовані на формування економічного виховання, що передбачає підтримку українського виробника – «Купуй українське», щорічний конкурс проєктів;

– відвідуються музеї, виставки, організуються екскурсії до установ, що пов'язані з економічною діяльністю;

– проходяться зустрічі з провідними фахівцями в економічній галузі, організуються науково-практичні конференції, круглі столи, використовуються ділові та рольові ігри економічного спрямування, лекції, економічні конкурси, вікторини, зустрічі з приватними підприємцями, зустрічі з представниками бізнесу тощо.

Крім того, в коледжі відбуваються заходи, які спрямовані на громадське виховання, формування національної свідомості та самосвідомості, любові до України, свого народу, бажання працювати заради розквіту своєї держави, готовність захищати Батьківщину:

– до Дня вишиванки – флешмоб «Вишиванка – наш генетичний код»;

– флеш-моб до Дня єднання;

– до Дня української писемності та мови – віршований флешмоб;

– конкурс читців «Мова – єднання нації»;

– марафон пам'яті Тараса Шевченка «Єднаймо душі словом Кобзаря!»;

– щорічна спартакіада в умовах воєнного стану: «Тренуймося заради Перемоги»;

– щорічна естафета єдності до Дня Українського козацтва «Ми – нащадки козацької слави»;

– спортивні загальні заходи: «Козацькому роду нема переводу»;

– мітинг-реквієм з нагоди вшанування пам'яті військових-випускників коледжу, загиблих в 2014-2023 р.р.;

– до Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій реквієм «Свіча пам'яті»;

– мітинг-реквієм до Дня пам'яті героїв небесної сотні: «Небесна сотня: вічна пам'ять»;

– мітинг-реквієм з нагоди вшанування пам'яті чорнобильців;

– участь у Всеукраїнському онлайн-конкурсі «Відун»;

– участь у Всеукраїнській військово-патріотичній Грі «СОКІЛ-ДЖУРА»;

– виставки літератури «Майдан. Україна. Шлях до свободи», «22 січня – День Соборності України» тощо.

Спираючись на різноманіття проведених конкурсів, акцій та заходів створюються усі необхідні умови для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного студента, його здібностей та обдарувань, що сприяє вихованню свідомого громадянина і патріота. Про це свідчить зворотній зв'язок з випускниками Дніпровського фахового коледжу енергетичних та інформаційних технологій, які в подальшому житті набули активну громадянську позицію, усвідомили важливість етичної поведінки в суспільстві та відповідальність за свої дії.

Висновки. Аналізуючи вищезазначене, можемо виділити такі аспекти економічного та патріотичного виховання студентів в освітньому процесі, на яких треба зосередитись під час воєнного стану:

1. Формування патріотичної свідомості: стимулювання громадянської свідомості, формування патріотичних цінностей, почуття національної гідності, любові до Батьківщини, відчуття відповідальності за долю країни.

2. Розвиток економічної компетентності: розвиток здатності до організації та управління господарською діяльністю на рівні громадянина, підвищення рівня економічної грамотності, зміна раціонального використання ресурсів.

3. Формування практичних навичок: навички вирішення економічних завдань, розробки та впровадження економічних стратегій та тактик, зміна раціонального використання ресурсів, економії та збереження витрат.

4. Підвищення громадської активності: стимулювання активної участі громадян у процесах, що пов'язані з розвитком економіки країни, залучення громадян до роботи в економічній та державній сферах.

Сьогодні нам диктує нові виклики, і студентська молодь вкрай потребує нові підходи до виховання. Необхідність економічного та патріотичного виховання має велике значення для збереження державності та розвитку економіки країни в умовах воєнного стану і має бути враховано під час планування та реалізації відповідних заходів у закладах освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д., Інститут проблем виховання НАПК України у соціальних запитах і досягненнях, Вісник НАПН України, 2022, 4(2) ISSN Online 2707-305X. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/322/382>;

2. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Mountain School of Ukrainian Carpaty. 2017. Т. 16, № 1. URL: <https://doi.org/10.15330/msuc.2017.16.24-33>

3. Закон України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні» зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n79>;

4. Наказ МОН від 06.06.2022 №527 “Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України” від 06.06.2022 № 527;

5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК

Алієва О. Г.....	196	Щурба Ю. Ю.....	251
Білека А. А.....	208	Bokshyts Olena	113
Бортун К. О.	117,264	Bondarenko Stepan Yuriiovych.....	5
Бутинська Р. Я.....	251	Chubina T. D.....	129
Василенко М. П.	122	Czubina A. S.....	92
Вороновська Л. Г.....	13	Czubina T. D.....	95
Горенко Л. М.....	23	Danylczenko N. A.....	129
Дмитренко М. Й.....	28	Fesenko V.	282
Дутко Н. Г.	231	Ivanova I.....	166,282
Єремеева Н. Ф.....	131,268	Kamenska I. S.	135
Зелінський Р. М.....	36	Krichker O. Yu.	156,161
Кечеджі О. В.....	275	Lahoda L.....	166
Клименко Ю. В.	217	Minenko O. V.....	187
Козинець І. І.....	217,288	Postolovka D.....	282
Комісаров Ю. О.....	288	Vitomski Yuriy Leonidovich.....	5
Комісарова І. В.	288	Zadorozhniy E.....	166
Коротяєв С. І.	42		
Коротяєва Л. М.....	45		
Косяк С. М.	49		
Котляр Д. О.....	223		
Кришталь А. О.....	45,53,105,144		
Кришталь В. М.....	149		
Кришталь Т. М.....	228,231		
Круглов В. В.....	235		
Левковська Ж. В.....	241		
Левченко І. М.....	172		
Лесюк О. В.....	71		
Литвин А. Ф.	177		
Маруш І. В.....	182		
Матвеева С. С.....	61		
Митник Ю. А.....	208		
Міненко О. В.....	191		
Новосельський А. М.....	67		
Оганян І. В.	71		
Пархоменко Т. В.....	87		
Пасинчук К. А.....	228		
Попович А. П.....	196		
Постернак І. М.....	74		
Постернак О. С.	74		
Постернак С. О.	74		
П'янзін С. Д.....	122		
Самодай В. П.	241		
Столяренко О. Б.....	200		
Титаренко А. А.	53		
Федоренко Я. А.....	83		
Худавердієва В. А.....	254		
Черненко О. М.....	87		
Чубін Т. К.....	246		
Чубіна Т. Д.	105		

ЗМІСТ

Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення.

Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України. Політичні науки в Україні та світі.

Філософські пошуки на тлі сучасних проблем.

Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення. Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та інформаційної діяльності.

Актуальні проблеми психологічних наук

<i>Bondarenko Stepan Yuriiovich, Vitomski Yuriy Leonidovich</i> THE SUBJECTIVE SIDE OF ACTIONS AIMED AT A VIOLENT CHANGE OR OVERTHROW OF THE CONSTITUTIONAL ORDER OR AT SEIZING STATE POWER AS A LEGAL-PSYCHOLOGICAL ASPECT	5
<i>Вороновська Л. Г.</i> СТАТУС НАУКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ Й СВОБОДИ.....	13
<i>Горенко Л. М.</i> ВІДБИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ В МИСТЕЦТВІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	23
<i>Дмитренко М. Й.</i> ПРОБЛЕМА СПІЛКУВАННЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПАРАДИГМІ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	28
<i>Зелінський Р. М.</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	36
<i>Коротяєв С. І.</i> ПОЛІТОЛОГІЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ	42
<i>Коротяєва Л. М., Кришталь А. О.</i> ДЕВІАЦІЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ТОЧКИ ЗОРУ НА ЇЇ ПРИЧИНИ.....	45
<i>Косяк С. М.</i> ІДЕЙНІ ВИТОКИ «РУССКОГО МИРА»	49
<i>Кришталь А. О., Титаренко А. А.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТАКТИК ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ТА РІЗНОВИДІВ МАНІПУЛЯТИВНИХ СТРАТЕГІЙ.....	53
<i>Матвєєва С. С.</i> РОЛЬ БИТВИ ЗА БЕРЕЖАНИ У ЧОРТКІВСЬКОМУ НАСТУПІ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРИСТИКИ)	61
<i>Новосельський А. М.</i> ПОСТІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ ЯК ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МУЗЕЮ	67
<i>Оганян І. В., Лесюк О. В.</i> ІНТЕРНЕТ У РАДІО: ЧИ ВСЕ ЩЕ ЗВУЧИТЬ ГОЛОС ДОМІНАНТА?	71
<i>Постернак І. М., Постернак О. С., Постернак С. О.</i> РІШЕННЯ ПРО ВКЛЮЧЕННЯ ДО СПИСКУ ЮНЕСКО ДОПОМОЖЕ ЗАХИСТИТИ ОДЕСУ	74

Федоренко Я. А.

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1953-1964 рр.	83
--	----

Черненко О. М., Пархоменко Т. В.

КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	87
---	----

Czubina A. S.

KONFLIKT SPOŁECZNY: POJĘCIE, FUNKCJE, RODZAJE I TYPU	92
---	----

Czubina T. D.

UZALEŻNIONE ZACHOWANIE JAKO UCIECZKA OD RZECZYWISTOŚCI	95
---	----

Чубіна Т. Д., Кришталь А. О.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКОВИХ І ПСИХОПАТОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СУЇЦИДУ	105
--	-----

Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Проблеми професійної підготовки спеціалістів у ЗВО. Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність.

Bokshyts Olena

THE INTEGRATED APPROACH AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN LABOR PROTECTION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION	113
---	-----

Бортун К. О.

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ВАЖЛИВА НАВИЧКА ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	117
--	-----

Василенко М. П., П'янзін С. Д.

КУРС «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ» ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРИ ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ (ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ)	122
--	-----

Danylczenko N. A., Chubina T. D.

ERASMUS+ JAKO NAJWIĘKSZY NOWOCZESNY PROGRAM WYMIAN AKADEMICKICH	129
--	-----

Єремеева Н. Ф.

THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE SKILLS AND ABILITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	131
---	-----

Kamenska I. S.

INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN PSYCHOLOGY OF FORMATION OF PROFESSIONAL-TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF THE MODERN STUDENT	135
---	-----

Кришталь А. О.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТРЕНІНГОВОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	144
---	-----

Кришталь В. М.

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	149
--	------------

Krichker O. Yu.

MODERN APPROACHES AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF TECH STUDENTS' ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF DISTANCE EDUCATION	156
---	------------

Krichker O. Yu.

MOTIVATION AND MOTIVATING IN A FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM AT A TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT	161
--	------------

Lahoda L., Zadorozhniy E., Ivanova I.

SOFT SKILLS AWARENESS TO START A TECH CAREER	166
---	------------

Левченко І. М.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	172
--	------------

Литвин А. Ф.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ	177
---	------------

Маруш І. В.

РОЛЬ SOFT SKILLS У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ	182
--	------------

Minenko O. V.

PERSONAL QUALITIES AND PROFESSIONAL REQUIREMENTS OF THE MODERN MANAGER.....	187
--	------------

Міненко О. В.

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	191
---	------------

Попович А. П., Алієва О. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ	196
--	------------

Столяренко О. Б.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ З РІЗНОВІКОВОЮ ГРУПОЮ УЧНІВ В УМОВАХ НУШ.....	200
--	------------

*Секція 3. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління.
Економічні науки: теоретичні та практичні аспекти. Актуальні питання
правових наук. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси*

Білека А. А., Митник Ю. А.

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	208
--	------------

Клименко Ю. В., Козинець І. І.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ: ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ	217
--	------------

Котляр Д. О.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС, ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... 223

Кришталь Т. М., Пасинчук К. А.

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ 228**

Кришталь Т. М., Дутко Н. Г.

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОТРАПИЛИ В СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ
ОБСТАВИНИ, ВИКЛИКАНІ ВІЙНОЮ 231**

Круглов В. В.

**МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 235**

Левковська Ж. В., Самодай В. П.

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ..... 241**

Чубін Т. К.

**ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ДИНАМІКУ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ
УКРАЇНИ: ФАКТИЧНИЙ СТАН ТА ПРОГНОЗИ..... 246**

Щирба Ю. Ю., Бутинська Р. Я.

ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 251

Худавердієва В. А.

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: КОМПЛЕКСНІСТЬ ТА СИСТЕМНІСТЬ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ 254**

*Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти*

Бортун К. О.

**ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТТЄВІ ОСОБЛИВОСТІ КОНОТАЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ 264**

Єремеева Н. Ф.

**ENGLISH FOLK FAIRY-TALES CONCEPTUAL STRUCTURE
AS AN OBJECT OF FRAME SEMANTICS 268**

Кечеджі О. В.

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК СПОСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ
ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ 275**

Fesenko V., Postolovka D., Ivanova I.

**NON-VERBAL MESSAGES ANALYSIS
ON THE EXAMPLE OF TED SPEAKERS 282**

Секція 5. Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стануть історією

Комісарова І. В., Козинець І. І., Комісаров Ю. О.

**АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 288**

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК 294

Наукове видання

ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ

ВИПУСК 23

*За зміст вміщених у збірнику матеріалів відповідальність несуть автори.
Тези друкуються зі збереженням авторської орфографії,
пунктуації та стилістики*

Адреса редакційної колегії:
Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
кафедра суспільних наук; кафедра іноземних мов
E-mail: kafedra_gn_im@ukr.net

Підписано до друку 03.04.2023 р.
Обл.-вид. арк. 22,84. Ум. друк. арк. 18,75.
Замовлення № 6.
ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.